

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№2 (48) 2019

ISSN 1694-8106

Индекс 77366

Бишкек 2019

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Главный редактор

Мамытов А.М. доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Байгазиев С.О. доктор филологических наук, профессор, академик КАО

Ответственный секретарь

Эшенова Н.А.

Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО,
Добаев К.Д.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО,
Рысбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО,
Бабаев Д.Б.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО,
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент
Усенко Л.В.	кандидат педагогических наук, доцент
Касымов А.А.	кандидат педагогических наук, доцент

*Туребеков Б.,
аспирант, КГУ им. И. Арабаева;
Мамытов А.М.
д.п.н., профессор,
Кыргызская академия образования*

**ИЗМЕНЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ
1-2 КЛАССОВ ПОД ВОЗДЕЙСТВИЕМ МОДЕРНИЗИРОВАННОГО, ТРЕХРАЗОВОГО
В НЕДЕЛЮ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ**

*Туребеков Б.,
И. Арабаев атындагы КМУ аспиранты,
Мамытов А.
п.и.д., профессор,
Кыргыз билим берүү академиясы*

**МАЗМУНДУК ЖАКТАН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАНГАН, ЖУМАСЫНА 3 ЖОЛУ
ӨТКӨРҮЛГӨН ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАКТАРЫНЫН 1-2-КЛАССТЫН
ОКУУЧУЛАРЫНЫН ФИЗИКАЛЫК ДАЯРДЫГЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

*Turebekov B.,
graduate student, KSU named after Ishenaly Arabaev;
Mamytov A.M.
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Kyrgyz Academy of Education*

**CHANGE IN PHYSICAL FITNESS OF STUDENTS IN GRADES 1-2 UNDER THE
INFLUENCE OF A MODERNIZED, THREE TIMES A WEEK PHYSICAL EDUCATION
CLASSES**

***Аннотация:** В статье представлены результаты формирующего педагогического эксперимента, проведенного в отдельных общеобразовательных школах Республики Казахстан, в целях изучения влияния модернизированных трехразовых в неделю уроков физической культуры на физическую подготовленность учащихся 1-2 классов. Приводятся данные, характеризующие быстроту, скоростно-силовые качества, выносливость, гибкость позвоночника, силу мышц верхних и нижних конечностей, ловкость, прыгучесть, координацию движений, чувство сохранять равновесие и меткость обучающихся. Полученные данные обработаны общепринятыми методами математической статистики, оценены официальными нормативными требованиями, показаны возможные пути оптимизации физической подготовленности занимающихся.*

***Ключевые слова:** физическая подготовленность, модернизированное содержание занятий, быстрота, скоростно-силовые качества, выносливость, гибкость позвоночника, сила мышц верхних и нижних конечностей, ловкость, прыгучесть, координация движений, чувство сохранять равновесие и меткость обучающихся.*

***Аннотация:** Макалада Казахстан Республикасынын кээ бир мектептеринде мазмундук жактан модернизацияланган, жумасына үч жолу өткөрүлгөн, 1-2 класстын окуучуларын физикалык даярдыгына таасирин тийгизген дене тарбия сабактарынын жыйынтыгын камтыган педагогикалык эксперименттин калыптандыруучу этабы баяндалды. Окуучулардын ылдамдык, ылдамдык-ыкчамдык, чыдамкайлуулук, омуртка тутумундагы ийилчээктик, дене-бойдун жогорку жана төмөнкү жактарында жайгашкан булчуңдарынын күчү, кыймыл аракетти аткаруудагы чеберчилик, секиргичтик, шайкештик,*

таамай атуу сапаттарын жана тең салмактуулукту сактоо сезимдерин мүнөздөгөн көрсөткүчтөр келтирилди. Тестирилөөдө алынган цифралык материал математикалык статистикалык жалпы кабыл алынган ыкмалардын жардамы менен анализденди, алардын арифметикалык орточо көрсөткүчтөрү расмий нормативдердин негизинде бааланды жана окуучулардын физикалык даярдыгын оптималдаштыруу мүмкүнчүлүгү көрсөтүлдү.

Түйүндүү сөздөр: *ылдамдык, ылдамдык-ыкчамдык, чыдамкайлуулук, омуртка тутумундагы ийилчээктик, дене-бойдун жогорку жана төмөнкү жактарында жайгашкан булчуңдарынын күчү, кыймыл аракетти аткаруудагы чеберчилик, секиргичтик, шайкеиштик, таамай атуу сапаттары, тең салмактуулукту сактоо сезимдери.*

Annotation: *The article presents the results of a formative pedagogical experiment carried out in separate secondary schools of the Republic of Kazakhstan in order to study the impact of modernized three-time a week physical education lessons on the physical fitness of students in grades 1-2. The data characterizing the speed, speed-strength qualities, endurance, flexibility of the spine, muscle strength of the upper and lower extremities, dexterity, jumping ability, coordination of movements, the feeling of maintaining the balance and accuracy of students are given. The data obtained were processed by generally accepted methods of mathematical statistics, evaluated by official regulatory requirements, and possible ways to optimize the physical fitness of students were shown.*

Keywords: *physical fitness, modernized content of classes, speed, speed-strength qualities, endurance, flexibility of the spine, strength of muscles of the upper and lower extremities, dexterity, jumping ability, coordination of movements, a sense of maintaining balance and accuracy of students.*

Введение. Внедрение обязательных трехразовых уроков физической культуры в неделю в Республике Казахстан, начиная с 2013/2014 учебного года [1], является новым и малоизученным предметом [2]. Исходя из этого, в ряде начальных классов общеобразовательных школах страны в 2017-2018 учебному году нами был проведен специальный констатирующий эксперимент [3]. Итоги эксперимента показали, что традиционные трехразовые уроки физической культуры, проводимые в 1-м классе, оказывают положительное влияние на выносливость, скоростно-силовые качества и на активную гибкость девочек и позволяют выполнить нормативные требования программы на уровне отметки "хорошо". Однако аналогичные улучшения не были характерны для быстроты и, особенно, для ловкости. Что касается мальчиков, то общая тенденция улучшения физической подготовленности имела другую структуру. Если показатели скоростно-силовых качеств, выносливости, силы мышц верхнего плечевого пояса и ловкости оценивались на отметку "хорошо", то в быстроте неудовлетворительный уровень, установленный в начале учебного года, остался неизменным до конца учебного года. Второй год занятий физической культурой структура физической подготовленности девочек меняется следующим образом: неудовлетворительный уровень проявления ловкости улучшается до удовлетворительного; быстроты, особенно быстроты, проявляемой в темпе движения, улучшается до хорошего уровня. Однако трехразовые уроки физической культуры не способны изменить и улучшить прыгучесть, координационные способности, силу мышц живота и силу мышц нижних конечностей. Для мальчиков, в целом, характерна та же тенденция. Достигаются вполне хороший уровень проявления быстроты, быстроты одиночного движения, быстроты, проявляемой в темпе движения, и в ловкости. Крайне низкие уровни проявления прыгучести сменяются низким уровнем, низкие уровни силы мышц живота и нижних конечностей – удовлетворительным уровнем, а показатели меткости, оцененные в начале учебного года как "хорошо", сопровождаются с тенденцией некоторого снижения.

Вышеизложенное явилось причиной организации следующего формирующего этапа педагогического эксперимента, в котором были внесены изменения как в содержание, так и в

методику проводимых занятий, где центральное место занимало стремление оптимизировать структуру физической подготовленности обучающихся в 1-2 классах. Формирующий эксперимент проведен в 2018-2019 учебном году на базе ОСШ № 122, ОСШ им. Н. Ондасынова, ОСШ № 4 им. Ю. Гагарина, в школе-гимназии им. Б. Момышуулы и ОСШ "Достык" г. Жетисай с охватом 120 учащихся в каждом классе. Полученные данные сравнивались с результатами констатирующего эксперимента, проведенного с реализацией традиционного содержания занятий [4].

Методы исследования. Использован метод тестирования и нормативные требования, предусмотренные государственной программой по физической культуре [2]. При помощи бега на 30 метров оценили быстроту; прыжка в длину с места и многоскоков (8 прыжков) – скоростно-силовые качества; челночного бега 3x10 м – ловкость; прыжка в высоту перешагиванием – прыгучесть и координацию движений; прыжков через скакалку – чувство сохранять равновесие тела; подъема туловища из положения лежа на спине – силу мышц живота; приседаний – силу мышц нижних конечностей и метания теннисного мяча – меткость учащихся. Полученные данные обрабатывались общепринятыми методами математической статистики.

Результаты исследования. Модернизация содержания и методики проведения уроков физической культуры, положенные в основу формирующего педагогического эксперимента, сопровождались со значительными переменами в физической подготовленности как девочек, так и мальчиков, обучающихся в 1-м и во 2-ом классах.

Под воздействием экспериментальной программы в физической подготовленности девочек, обучающихся в 1-ом классе, удалось устранить их отставание в быстроте (таблица 1). В беге на 30 м средний прирост достижений девочек составил статистически достоверный +1,3 сек ($P < 0,001$), что касается величины конечного результата, то она равнялась 6,1 сек, что на +1,2 сек. выше, чем результат, полученный по итогам констатирующего эксперимента. Заметим, что отмеченное достижение в быстроте несколько превышает требования отметки "хорошо".

Таблица 1. Показатели физической подготовленности девочек, обучающихся в 1-ом классе по экспериментальной программе, на начало и на конец 2018-2019 учебного года (n=60)

Номера	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	7,4	1,2	6,1	1,2	1,3	0,001
2	Прыжок в длину с места (см)	109,5	16,5	119,5	16,5	10,0	0,001
3	6-ти минутный бег (сек)	613,3	142,0	713,3	142,0	100,0	0,001
4	Наклон вперед из положения сидя (см)	+5,6	2,2	+6,3	2,3	0,7	0,01
5	Челночный бег 3x10 м (сек)	12,0	1,4	10,7	1,4	1,3	0,001

Изменения в скоростно-силовой подготовленности девочек оказались вполне ощутимыми. Улучшение в прыжке в длину с места составило +10,0 см ($P < 0,001$), а его абсолютные показатели (119,5 см) выше, чем требования отметки "хорошо" (норматив – 110,0 см). Из

ранее проведенных исследований было известно, что традиционное содержание занятий обеспечивало подготовленность, уровень которой ниже требований отметки "хорошо".

Существенные изменения произошли в выносливости, которая оценивалась при помощи теста "6-ти минутный бег". В нем получен результат, равный 713,3 сек. Отметим, что величина прироста (100,0 сек) статистически достоверна ($P < 0,001$), а абсолютные значения конечных данных (713,3 сек) ближе к требованиям отметки "хорошо" (норматив 730 сек).

Что касается активной гибкости позвоночника и тазобедренных суставов девочек, то, как показывают наши исследования, изначально она была вполне хорошей и во время констатирующего (+5,5 см), и во время формирующего (+5,6 см) экспериментов. Темпы ее прироста характеризуются тенденцией определенного улучшения. Если улучшение гибкости по итогам констатирующего эксперимента было статистически недостоверным, то по данным формирующего эксперимента, оно оказалось существенным (+2,3 см) и статистически достоверными ($P < 0,01$).

Быстрота и ловкость, оцененные по результатам челночного бега 3x10 м улучшаются значительно (+1,4 сек) и статистически достоверно ($P < 0,01$). Если традиционные занятия обеспечивали результат, равный 11,1 сек, который оценивается на отметку "хорошо" (норматив 11,3 сек), то модернизированные занятия сопровождаются с улучшением результата в челночном беге до 10,7 сек (прирост + 1,3 сек), что существенно приближается к требованиям отметки "отлично" (норматив 10,2 сек).

Экспериментальная программа, предложенная для мальчиков, обучающихся в 1-ом классе, не привела к столь существенным изменениям в их физической подготовленности. Те тенденции, которые были установлены в рамках констатирующего эксперимента в ходе формирующего эксперимента, в основном, сохраняются (таблица 2). Речь идет о том, что проблема формирования быстроты и ее довольно низкий уровень проявления осталась не решенной. Такие результаты позволяют констатировать о недостаточности используемого объема и интенсивности физической нагрузки, а также соответствующей методики работы. Об этом свидетельствует статистически недостоверное улучшение результата в беге на 30 м (7,2 сек, $P > 0,05$).

Несколько по-другому обстоят вопросы формирования скоростно-силовых качеств мальчиков, обучающихся в 1-ом классе. Уровень их проявления и по результатам констатирующего (129,9 см), и по результатам формирующего (130,9 см) экспериментов соответствуют требованиям отметки "хорошо". Другими словами потенциальные возможности и традиционных, и модернизированных занятий физической культурой в развитии скоростно-силовых качеств мальчиков были, в основном, примерно одинаковыми.

Такие же потенциальные возможности в развитии выносливости мальчиков были установлены и у модернизированных занятий. Если выносливость, оцененная при помощи 6-ти минутного бега, по итогам констатирующего эксперимента характеризовалась результатом, равным 833,3 сек, то по итогам формирующего эксперимента она стала лучше на 7 сек (840,3 сек, $P < 0,05$).

Таблица 2. Показатели физической подготовленности мальчиков, обучающихся в 1-ом классе по экспериментальной программе, на начало и на конец 2018-2019 учебного года (n=60)

Номера	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	7,6	1,2	7,2	1,2	0,4	0,2
2	Прыжок в длину с места (см)	119,9	18,5	130,9	18,5	11,0	0,04
3	6-ти минутный бег (сек)	714,2	237,2	840,3	163,3	126,1	0,02

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

4	Подтягивание (кол-во раз)	1,8	1,4	3,5	1,2	1,7	0,001
5	Челночный бег 3x10 м (сек)	11,3	1,1	10,4	1,1	0,9	0,001

Прирост силы мышц верхнего плечевого пояса мальчиков, обучающихся в 1-ом классе, оцененные в подтягивании на перекладине, а также быстроты и ловкости, оцененные в челночном беге 3x10 м, в ходе формирующего эксперимента практически оказались аналогичными: если достижения в силовых упражнениях характеризовались 3,5 подтягиваниями на перекладине (ближе к отметке «отлично»), то достижения в быстроте и ловкости, проявлялись на уровне 10,4 сек («хорошо»).

Реализация экспериментальной программы в физической подготовленности девочек, обучающихся во 2-ом классе, отразилась следующим образом (таблица 3).

Тенденция значительного улучшения быстроты девочек, установленная в ходе констатирующего эксперимента, в процессе формирующего эксперимента сохранилась, но в отличие от традиционных занятий темп прироста быстроты оказался более высоким и статистически достоверным ($P < 0,001$). Такое утверждение подтверждается более высоким конечным результатом в беге на 30 м (6,1 сек), превышающим на 0,8 сек показатели констатирующего эксперимента. Заметим, что достигнутый уровень проявления быстроты на порядок выше требований отметки «хорошо».

Модернизация содержания занятий позволило существенно улучшить скоростно-силовые качества девочек. Об этом свидетельствует показатель в прыжке в длину с места (быстрота одиночного движения), в котором зафиксирован результат, равный 156,3 см, превышающий требования отметки «отлично» (норматив 150,0 см). Если иметь ввиду то, что традиционное содержание занятий обеспечивало развитие быстроты одиночного движения девочек на уровне отметки «хорошо» (126,7 см), то модернизированные занятия позволили обеспечить результат на уровне отметки «отлично». В другой разновидности скоростно-силовых качеств девочек, оцененной при помощи последовательно выполняемых 8-микратных многоскоков (быстрота, проявляемая в темпе движения) также достигнуты отличные результаты. Результат, равный 13,1 м, показанный занимающимися по экспериментальной программе, на 3,0 м лучше, чем результат, достигнутый на традиционных занятиях (соответствует требованиям отметки «хорошо»).

Реализация экспериментальной программы положительно отразилась в проявлении ловкости девочек. Если традиционные занятия сопровождаются неутешительными достижениями (на уровне отметки «удовлетворительно»), то модернизированные занятия сопровождаются с позитивными (10,8 сек, $P < 0,001$) и статистически достоверными улучшениями, близкими к требованиям отметки «хорошо» (в норме 10,7 сек).

Таблица 3. Показатели физической подготовленности девочек, обучающихся во 2-ом классе по экспериментальной программе, на начало и на конец 2018-2019 учебного года (n=60)

Номера	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	7,4	1,3	6,1	1,3	1,3	0,001
2	Прыжок в длину с места (см)	141,3	5,7	156,3	5,7	15,0	0,001
3	Челночный бег 3x10 м (сек)	12,5	1,4	10,8	1,4	1,7	0,001

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

4	Прыжок в высоту, способом перешагивания (см)	56,8	5,1	71,8	5,1	15,0	0,001
5	Прыжки через скакалку (к-во раз/мин)	72,5	4,1	82,5	4,1	10,0	0,001
6	Многоскоки – 8 прыжков (м)	9,1	1,1	13,1	1,1	4,0	0,1
7	Подъем туловища из положения лежа на спине (к-во раз/мин)	16,5	5,2	27,1	2,2	10,6	0,001
8	Приседания (к-во раз/мин)	25,0	6,6	34,0	6,6	7,0	0,001
9	Метание теннисного мяча (м)	9,0	2,6	11,0	2,6	2,0	0,03

Отличные (71,8 см) и статистически достоверные результаты ($P < 0,001$) получены в таком тесте, как «прыжок в высоту, способом перешагивания» (норматив отметки «отлично» 70,0 см). Если иметь виду, что традиционное содержание занятий физической культурой сопровождалось крайне низкими достижениями (42,8 см при нормативе 60,0 см для отметки «удовлетворительно»), то полученные данные позволяют констатировать о хороших потенциальных возможностях экспериментальной программы в развитии прыгучести и координационных способностей девочек, обучающихся во 2-м классе. Вышеуказанное утверждение подкрепляются и другими данными, характеризующими степень проявления ловкости. Общеизвестно, что «умение человека сохранять равновесие» играет значительную роль и занимает достойное место в структуре соответствующего физического качества. Умение сохранять равновесие, проверенное при помощи теста «прыжки через скакалку», по итогам формирующего эксперимента характеризовалось результатом (82,5 прыжков в минуту), превышающим требования отметки «отлично» (норматив 80 прыжков в минуту).

Улучшение меткости девочек в результате участия в занятиях по экспериментальной программе по отношению к традиционным, в принципе, аналогичное и статистически достоверное ($P < 0,05$), т.к. были продемонстрированы результаты на уровне требований отметки «хорошо» (11,0 м по итогам экспериментальных и 10,0 м по итогам традиционных занятий).

Одна из слабых сторон традиционных занятий связана с крайне низкими их потенциальными возможностями улучшать силовую подготовленность девочек. Указанная тенденция была установлена по итогам констатирующего эксперимента в процессе оценки силы мышц живота («подъемы туловища из положения лежа на спине»), силы мышц нижних конечностей («приседания»). Неблагополучную картину, характерную для силовой подготовленности девочек, обучающихся во 2-м классе, удалось изменить в лучшую сторону, реализуя модернизированное содержание занятий. Об этом свидетельствуют данные двух тестов: более существенные улучшения произошли в силе мышц живота (27,1 подъема в минуту, которое соответствует требованиям отметки «хорошо»), и сравнительно меньшие улучшения произошли в силе мышц нижних конечностей (34 приседаний в минуту, отметка «удовлетворительно»).

Реализация экспериментальной программы для мальчиков, обучающихся во 2-ом классе, в их физической подготовленности отразилась следующим образом (таблица 4).

Итогами констатирующего эксперимента было установлено, что традиционные занятия сопровождаются вполне хорошим уровнем развития быстроты, что было установлено по данным тестирования «бег на 30м». Что касается внесенных изменений в содержание занятий, то они не привели к столь заметным переменам в проявлении

указанного физического качества. В процессе тестирования, проведенного в конце формирующего эксперимента, вновь был показан такой же результат (6,1 сек), который получен ранее, причем с высоким уровнем доверия ($P < 0,001$).

Относительно скоростно-силовой подготовленности мальчиков формирующий эксперимент сопровождался более значимыми улучшениями. Быстрота одиночного движения, оцененная при помощи теста «прыжок в длину с места», улучшилась существенно, что подкрепляется высоким результатом, равным 163,7 см. Заметим, что его абсолютное значение всего на 1,3 см недотягивает до нормативного требования отметки «отлично» (по норме 165,0 см), и что ранее проводимые традиционные занятия не позволяли достичь уровня подготовленности выше требований отметки «хорошо». Что касается быстроты, проявляемой в темпе движения, которая оценивалась при помощи теста «многоскоки – 8 прыжков», то произошедшие изменения настолько существенны, что заслуживает отличной отметки, т.е. достижения мальчиков (12,7 м) намного выше показателей констатирующего эксперимента и нормативных требований отметки «отлично» (в норме 12,0 м).

Вполне хорошая способность мальчиков выполнять двигательные действия быстро, управляя собственным телом в условиях меняющейся обстановки, достигнутая в ходе констатирующего эксперимента, по итогам формирующего эксперимента стала еще лучше. Об этом свидетельствует отличный (8,8 сек) и статистически достоверный ($P < 0,001$) результат, продемонстрированный в тесте «челночный бег 3x10 м». Заметим, что требования отметки «отлично» в этом виде тестирования равны 9,1 сек и что нами полученный новый результат его превышает на 0,3 сек.

Таблица 4. Показатели физической подготовленности мальчиков, обучающихся во 2-ом классе по экспериментальной программе на начало и на конец 2018-2019 учебного года (n=60)

Номера	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	6,5	0,6	6,1	0,1	0,4	0,001
2	Прыжок в длину с места (см)	148,7	4,9	163,7	4,9	15,0	0,001
3	Челночный бег 3x10 м (сек)	9,9	0,6	8,8	0,6	1,1	0,001
4	Прыжок в высоту, способом перешагивания (см)	57,2	12,3	72,2	12,3	15,0	0,001
5	Прыжки через скакалку (к-во раз/мин)	46,7	16,0	56,7	16,0	10,0	0,001
6	Многоскоки – 8 прыжков (м)	8,7	1,2	12,7	1,2	4,0	0,10
7	Подъем туловища из положения лежа на спине (к-во раз/мин)	15,5	5,2	22,5	5,2	7,0	0,001
8	Приседания (к-во раз/мин)	27,0	6,6	39,0	6,6	12,0	0,001

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

9	Метание теннисного мяча (м)	12,8	1,6	16,8	1,6	4,0	0,03
---	--------------------------------	------	-----	------	-----	-----	------

Модернизируя содержание занятий нам удалось исправить и крайне низкий уровень прыгучести и координационных способностей мальчиков, обучающихся во 2-ом классе. Об этом свидетельствуют данные двух тестов – в прыжке в высоту, способом перешагивания, и прыжках через скакалку. В первом из них мальчики показывают результат, равный 72,2 см, что ближе к требованиям отметки «хорошо» (норматив 75,0 см), а во-втором – 56,7 прыжков в минуту, что также ближе к требованиям отметки «хорошо» (норматив 60,0 прыжков в минуту).

Что касается тенденции снижения меткости мальчиков под воздействием традиционных занятий, то в процессе формирующего эксперимента не удалось ее преодолеть. Более того предлагаемое нами новое содержание и методика занятий позволили улучшить показатели меткости выше требований отметки «отлично» (норматив 15 м). Данное утверждение подкрепляется показателями теста «метание теннисного мяча», где был продемонстрирован результат, равный 16,8 м ($P < 0,05$).

Крайне низкий уровень силовой подготовленности мальчиков как результат занятий традиционным содержанием физического воспитания в процессе формирующего эксперимента удалось изменить в лучшую сторону и достичь отличных показателей. Такие перемены произошли и в силе мышц живота, и в силе мышц нижних конечностей. Как показывают результаты тестов «подъем туловища из положения лежа на спине» в конце формирующего эксперимента за одну минуту мальчики поднимают свое туловище 22,5 раза (норматив отметки «отлично» равен 23 подъемам), а в приседаниях – 39 раз (норматив отметки «отлично» равен 40 приседаниям).

Вывод. Модернизация содержания и методики занятий физической культурой, проводимых 3 раза в неделю, позволяют подтянуть отстающие физические качества обучающихся 1-2 классов и оптимизировать структуру их физической подготовленности.

Литература:

1. Приказ МОН РК № 296 от 25 июля 2013 года "О внесении изменений в приказ "Об утверждении типовых учебных планов начального, основного среднего и общего среднего образования РК".
2. Опыт-экспериментальная работа на трехразовых уроках физической культуры // <https://studbooks.net>.
3. *Мамытов А., Туребеков Б. А.* Трехразовые уроки физической культуры в неделю: влияние на физическую подготовленность учащихся 1-2 классов // Известия Кыргызской академии образования. – 2018. – № 2 (44). – С. 5-12.
4. Физическая культура. Учебная программа для 1-4 классов общеобразовательной школы. Национальная академия имени И. Алтынсарина. – Астана, 2014.

*Токтомаматов Алмазбек Даткабекович
п.и.к., Кыргыз билим берүү академиясы*

**ОКУУ-ТААНЫП БИЛҮҮ ИШМЕРДИГИ ЖАНА ЮНЕСКО НУН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЧӨЙРӨСҮ**

*Токтомаматов Алмазбек Даткабекович
к.п.н., Кыргызская академия образования*

**УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ
ОБЛАСТЬ ЮНЕСКО**

*Toktomametov Almazbek Datkabekovich
Candidate of Pedagogical Sciences
Kyrgyz Academy of Education*

EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY AND UNESCO EDUCATIONAL AREA

Аннотация: Макалада окуу-таанып билүү ишмердиги түшүнүгү, ага негизделген Кыргыз Республикасындагы жаңы муундагы окуу китептер, окуу ишмердигин таанып билүүнү ишке ашыруунун куралы, анны өздөштүрүү ыкмасы катары кароо маселелери тууралуу сөз болот.

Ошондой эле макалада ЮНЕСКО нун документтериндеги окуп-үйрөнүп кетүү методдору жана таанып билүү (когнитивдик) ишмердиги менен окуу-таанып билүү ишмердигинин ортосундагы аналогия салыштырылып берилет.

Макалада талдоо жана сыпаттоо методу колдонулду.

Аннотация: В статье речь идет о понятии учебно-познавательной деятельности, об учебниках нового поколения, основанные на учебно-познавательной деятельности, о рассмотрении учебную деятельность как инструмента реализации, способа усвоения познания.

А также в статье в сравнении дается аналогия между методами научения, изложенные в документах ЮНЕСКО и учебно-познавательной деятельностью учащихся.

В статье использованы анализ и описательный метод.

Abstract: The article deals with the concept of educational-cognitive activity, about new generation textbooks based on educational-cognitive activity, about the consideration of educational activity as an implementation tool, a way of learning.

The article also compares the analogy between the teaching methods described in UNESCO documents and the educational activities of students.

The article uses the analysis and descriptive method.

Түйүндүү сөздөр: окуу-таанып билүү ишмердиги, окуу китеп, билим берүү чөйрөсү, окуп-үйрөнүп кетүү методдору, логика, өзүн өзү таануу, компетенттүүлүк, артыкчылыктuu багыт.

Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность, учебники, образовательные области, методы научения, логика, самопознание, компетентность, приоритетное направление.

Key words: educational and cognitive activity, textbooks (schoolbooks), educational areas, logics, learning methods, self-knowledge, competence, priority direction.

Окуу-таанып билүү ишмердиги тууралуу

Мезгил талабына ылайык окуучу кандай болушу керек деген маселе ардайым коомдун көңүл чордонунда болуп келет. Ошондуктан учурунда окуучунун окуу-таанып билүү ишмердигин калыптандырууга педагогика илиминде көптөгөн изилдөөлөр арналып, практикада да өзгөчө көңүл бурулган жана бурулуп келет.

Мезгилинде булл маселеге Нуржамал Ибраева да тез арада киришип, 1983-жылы «Формирование опыта учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов» аттуу темадагы диссертациясын ийгиликтүү коргоп, педагогика илимдеринин кандидаты даражасына ээ болгон. Илимдеги жетишкендиктерин практика менен бекемдеп, И.Бекбоев ж.б. менен бирдикте башталгыч класстардын математика окуу китептерин, алардагы ойлорду андан ары улантуу максатында И.Бекбоев, А.Айылчиев, А.Абдиев, А.Касымов менен авторлоштукта 5-класстын математика окуу китебин, А.Касымов менен биргеликте 7-класстын алгебра окуу китебин жазып, алар көп жылдардан бери республикабыздын мектептеринде ийгиликтүү окутулуп келет. Бул окуу китептердин бары окуучулардын окуу-таанып билүү ишмердигин калыптандырууга негизделген.

Андан сырткары, Нуржамал Ибраева 90-жылдары башталгыч класстардагы жаңы муундагы адабий окуу, Мекен таануу китептерин, 4-класстын кыргыз тил окуу китебин түзүүгө жалпы жетекчилик кылып, бараандуу салым кошту. Ошол кезде Кыргыз билим берүү институтунда Мектепке чейинки жана башталгыч билим берүү бөлүмүн жетектеп туруп, Нуржамал Ибраевна бөлүмдө адистериштеген бардык багыттар боюнча (өзүн кошкондо 4 адис) жаңы муундагы окуу китептердин жаралуусуна жетишти (математика, адабий окуу, Мекен таануу, кыргыз тил).

И.Бекбоев ж.б. менен бирдикте даярдалган башталгыч класстардын математика окуу китептери Советтер Союзу күчүндө турган мезгилде илимий изилдөөсүнүн негизинде жазылган. Ал учурда өзүнчө бир республикада, болгондо да математика боюнча оригиналдуу окуу китебинин жарыкка чыгышы деги эле мүмкүн эмес эле. Ошондуктан, республикадагы билим берүү жаатындагы жетекчилер бул окууларды басып чыгарууга да аялалышпай, создуктуруп кармай беришкен.

Акыры бул кол жазмалар Москвадагы Советтер Союзунун Педагогика илимдеринин академиясына экспертизага жөнөтүлөт. Окуу-таанып билүү ишмердигине негизделген булл кол жазмалардын оригиналдуулугун Педагогика илимдеринин академиясында баалай билишип, ага абдан жогорку баа беришкен. Мына ошондон кийин бул окуу китептеринин кол жазмалары бүтүндөй Кыргызстан боюнча эксперименталдык текшерүүдөн өткөрүлүп, басылып чыккан. Ошентип, Кыргыз Республикасындагы жаңы муундагы оригиналдуу окуу китептердин (кыргыз тил, кыргыз адабият, кыргыз тарыхы, кыргыз географиясынан башка) тарыхы Союз учурунда эле башталгыч класстардын математика китептери менен башталган.

Нуржамал Ибраева окуучулардын окуу-таанып билүү ишмердигин окуу жана таанып билүү процесстеринин өз ара байланышкан, бирин бири шарттаган диалектикалык биригүүсү, мында окуу ишмердигин кайсы бир деңгээлде таанып билүүнү ишке ашыруунун куралы, анны өздөштүрүү ыкмасы катары караган [5].

ЮНЕСКОнун документтериндеги жаңы билим берүү чөйрөсү

Кийинки кезде окуучунун окуп-үйрөнүп кетүү методдоруна (методы научения) жана булл багытта анын компетенттүүлүгүнүн калыптануусуна өзгөчө көңүл бурулууда. Көптөгөн алдыңкы мамлекеттердин жана ЮНЕСКОнун документтеринде «Окуп-үйрөнүп кетүү методдору жана тааныпбилүү (когнитивдик) ишмердиги» деп аталган билим берүү чөйрөсү пайда болду [10]. Бирок, Кыргыз Республикасынын документтеринде (билим берүү стандарттары, базистик окуу пландар) мындай билим берүү чөйрөсү азырынча жок.

№1 таблица. Кыргыз Республикасынын жана ЮНЕСКОнун билим берүү чөйрөлөрү:

	Кыргыз Республикасы		ЮНЕСКО
	Тилдик	.	Сабаттуулук жана коммуникация
	Социалдык	.	Социалдык жана эмоциялык чөйрө
	Математикалык	.	Эсеп жана математика

		.	
	Табигый илимдер		Илим жана технология
	Технологиялык	.	
	Искусство	.	Маданият жана искусство
	Ден соолук маданияты	.	Дене бакубаттыгы
		.	Окуп-үйрөнүү (үйрөнүп кетүү) методдору жана таанып билүү (когнитивдик) ишмердиги

Кийинки кезде педагогика жаатындагы окумуштуулар, адистер арасында ЮНЕСКОнун документиндегидей окуп-үйрөнүп кетүү (метапознание) жаатындагы билим берүү чөйрөсүн Кыргыз Республикасынын документтерине киргизүү маселеси талкууланууда. Анткени, маалыматтар өтө тездик менен көбөйүп, алган билимдер болжолдуу беш жылда эскирип калып жатканын эске алсак, окуп-үйрөнүп кетүү методдору жана таанып билүү (когнитивдик) ишмердиги өзгөчө баалуу болуп саналат.

Жаңы билим берүү чөйрөсү кандай болот жана компетенттүүлүк

Окуп-үйрөнүп кетүү методдору жана таанып билүү (когнитивдик) ишмердиги (муну келечекте окуп-үйрөнүп кетүү методдору деп кыскача атоого болот) боюнча өзүнчө билим берүү чөйрөсүнүн мазмунун төмөнкүдөй предметтер менен толуктоого болот:

1. Логика (анны күчөтүү максатында буга шахматы жана менталдык арифметиканы кошууга болот).
2. Өзүн өзү таануу сабагы [8, 17-б.]

Учурда көпчүлүк жеке менчик мектептер шахматы жана менталдык арифметиканы өзүнчө предмет катары окутуп, булбагытта жакшы ийгиликтерге жетишүүдө. Шахматты өзүнчө предмет катары киргизип, менталдык арифметика боюнча башталгыч класстарда тааныштыруу сааттарын коюп (жалпы киргизүү үчүн азырынча мугалимдер жетишсиз), андан ары аны менен каалоочулар иштесе болот. Учурда Кытай Республикасында менталдык арифметика боюнча ушундай жол колдонулат, ал эми Жапон өлкөсүндө ал милдеттүү сабак катары окутулат.

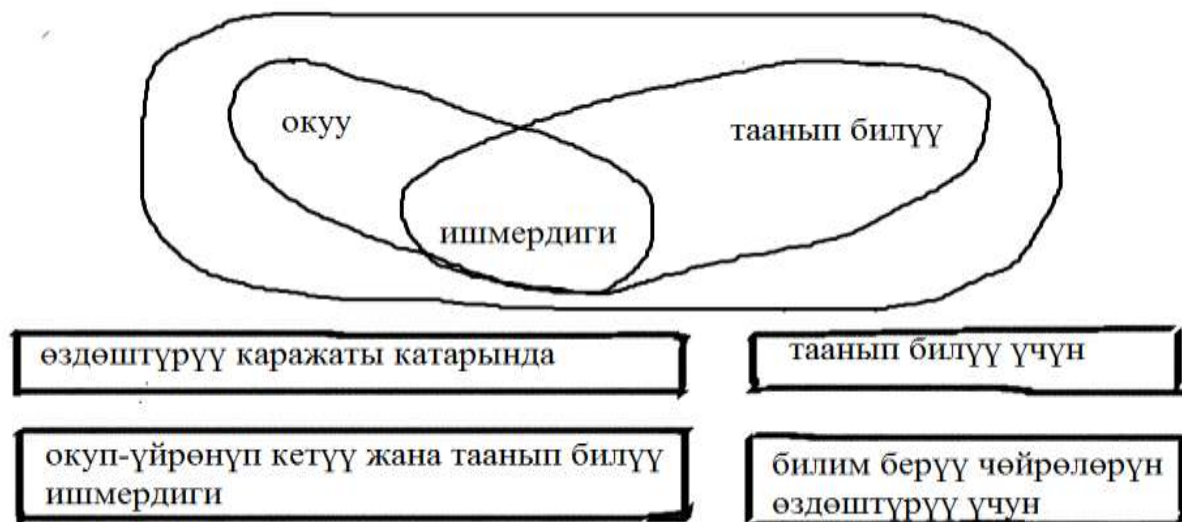
Окуу-таанып билүү ишмердигинин учурда абдан заманбап болуп жаткан компетенттүүлүк менен байланышы тууралуу сөз кыла турган болсок, биринчиден, компетенттүүлүк окуучунун билимдерине, билгичтиктерине жана көндүмдөрүнө негизделет, аларсыз компетенттүүлүк калыптанбайт. «Компетенттүүлүк билимдердин, билгичтиктердин түрдүү элементтерин жана ишмердиктин ыктарын окуу, инсандык, кесиптик кырдаалда өз алдынча колдонуу боюнча адамдын жуурулушкан (интеграцияланган) жөндөмү» [1, 9-п.]. Экинчиден, учурда маалымат абдан көп, анын баарын окуучу канча аракет кылса да, өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүгү болбойт. Ошондуктан окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандырууну үч багытта кароого болот. Биринчиси – окутуу процессинде баланын турмушуна керектүү материалдарды гана берүү керек. Экинчиси – аны керектүү материалдарды кантип издеп табууга үйрөтүү зарыл. Үчүнчүсү – окуучуларды алган билимин турмушта пайдалана алгандай кылып окутуу [7, 53-б.].

Демек, окуу-таанып билүү ишмердиги менен компетенттүүлүк бири-бирин толуктап, компетенттүүлүк окуу-таанып билүү ишмердигине таянат.

Нуржамал Ибраеванын ишинин жаңы сапаттык деңгээлде улануусу

Жогоруда белгилегендей, Н.Ибраева окуучулардын окуу-таанып билүү ишмердигин окуу жана таанып билүү процесстеринин өз ара байланышкан, бирин бири шарттаган диалектикалык биригүүсү, окуу ишмердигин кайсы бир деңгээлде таанып билүүнү ишке ашыруунун куралы, аны өздөштүрүү ыкмасы катары караган болсо, ЮНЕСКОнун документтерин эске алып, окуп-үйрөнүп кетүү методдору жана таанып билүү (когнитивдик) ишмердигин башка билим берүү чөйрөлөрүн өздөштүрүү үчүн каражат, ыкма катары белгилөөгө болот. Муну №1 чиймедеги окуу-таанып билүү ишмердиги менен окуп-үйрөнүп кетүү методдорунун ортосундагы аналогиядан дана көрүүгө болот.

№1 чийме. Окуу-таанып билүү ишмердиги менен окуп-үйрөнүп кетүү методдорунун ортосундагы аналогия

Мезгилинде Нуржамал Ибраева окуу-таанып билүү ишмердигин жаңы багыт катары Кыргыз Республикасынын мектептик билим берүү системасына ийгиликтүү жайылткан болсо, учурда анын идеясын жаңы сапаттык деңгээлде улантып, таанып билүүнү жана билим берүү чөйрөлөрүн өздөштүрүүнү ишке ашыруунун куралы, ыкмасы катары окуп-үйрөнүп кетүү методдорун өзүнчө билим берүү чөйрөсү катары киргизүү жана калыптандыруу Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын алдыдагы негизги милдеттердин бири болуп саналат.

Бул милдетти ишке ашыруу чыгаан окумуштуу катары Нуржамал Ибраеванын идеялары сапаттык жаңы деңгээлде уланып жатат жана улана бермекчи дегенди билдирет.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандарты, КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы №403 токтому менен бекитилген.
2. *И.Бекбоев, Н.Ибраева* ж.б. Башталгыч класстар үчүн математика окуу китептери. Кыргыз жана орус тилдеринде. –Б., 2011.
3. *И.Бекбоев, Н.Ибраева* ж.б. 5-класс үчүн математика окуу китеби. –Б., 2012
4. *Н.Ибраева, А.Касымов*. 7-класс үчүн алгебра окуу китеби. –Б., 2012.
5. *Ибраева Н.И.* Формирование опыта учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. -Ф., 1983. -С.188.
6. *Мамытов А.* Концептуальные идеи обновления ступеней и содержания школьного образования в Кыргызской Республике //КББАнын кабарлары, №3 (43), 2017, 3-14-б.
7. *Токтомаматов А.Д.* Сабактын максаттары, баалоо жана компетенттүүлүк //КББАнын кабарлары. №1 (41), 2017.
8. *Токтомаматов А.Д.* Базистик окуу пландын жаңы долбоору //КББАнын кабарлары. №1 (47), 2019.
9. *Токтомаматов А.Д.* «Нурдай жанган Нуржамал Ибраева», «Кутбилим» гезити, 20.11.2009.
10. Рекомендации по реализации всеобщего обучения. Институт статистики ЮНЕСКО. Маалыматбулагы: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/learning-metrics-task-force-recommendations-universal-learning-brochure-education-2013-ru.pdf>, алынды: 29.10.2019.

*Торогелдиева К.М.
И. Арабаев атындагы КМУ
п.и.д., профессор*

**ЧЫГААН ПЕДАГОГ, ЧЫНЫГЫ ЭЛ КЫЗЫ-НУРЖАМАЛ ИБРАЕВАНЫН ЭМГЕК
ЖОЛУ ЖАНА ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ**

*Торогелдиева К.М.
КГУ им. И. Арабаева
д.п.н., профессор*

**НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ПЕДАГОГА,
НАСТОЯЩЕЙ ДОЧЬ НАРОДА – ИБРАЕВОЙ НУРЖАМАЛ**

*Torogeldieva K.M.
KSU I. Arabaev Kyrgyz state University
ph.d., professor*

**SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF THE OUTSTANDING TEACHER,
THE REAL DAUGHTER OF THE PEOPLE - IBRAEVA NURZHAMAL**

Аннотация: бул илимий макалада профессор Н.Ибраеванын илимий педагогикалык ишмердүүлүгү каралды. Н.Ибраеванын диссертациялык изилдөөсүндө башталгыч класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандыруунун дидактикалык негиздери жана аларды ишке ашырууга багытталган өз алдынча иштердин системасы иштелип чыккан. Окуу процессинде өз алдынча иштерди ишке ашыруунун дидактикалык шарттары иштелип чыгып, окуучунун таанып билүүчүлүк тажрыйбасынын калыптанышынын критерийлери аныкталган.

Ошондой эле, жаңы муундагы улуттук китептерди жазууда окуучулардын таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүнө өзгөчө көңүл бурган.

Аннотация: в этой научной статье рассмотрены научно-педагогические деятельности профессора Н.Ибраевой. В диссертационном исследовании Н.Ибраевой были разработаны дидактические основы формирования учебной и познавательной деятельности учащихся начальных классов и системы самостоятельных работ. Разработаны дидактические условия реализации самостоятельных работ, определены критерии сформированности опыта познавательной деятельности. А также, в процессе написания национальных учебников нового поколения, она особое внимание уделила познавательной деятельности учеников.

Annotation: in this scientific article the scientific and pedagogical activities of Professor N. Ibraeva are considered. In N. Ibraeva's dissertation research didactic bases of formation cognitive activity of pupils of primary classes and system of independent works were developed. Didactic conditions of realization of independent works are developed; criteria of formation of experience of cognitive activity are defined.

Түйүндүү сөздөр: башталгыч класс, инсан, окуудагы ишмердүүлүк, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгү, компонент, калыптандыруу, өз алдынчалык, тажрыйба.

Ключевые слова: начальная школа, личность, учебная деятельность, познавательная деятельность, компонент, формирование, самостоятельность, опыт.

Keyword: primary school, personality, educational activity, cognitive activity, component, formation, independence, experience.

Ибраева Нуржамал эжебиз 1962-жылы В.В.Маяковский атындагы кыз-келиндер педагогикалык институтун артыкчылык диплому менен аяктагандан кийин алгачкы эмгек жолун орто мектепте математика мугалими болуп эмгектенип баштаган. 1969-жылы мен

ушул эле факультетте биринчи курска киргенде эже «Элементардык математика», «Аналитикалык геометрия» дисциплиналарынын практикалык сабактарынан берип жүрдү. Ошол убактагы декан ф.м.и.к., доцент А.И.Искендеров, эже менен аудиторияга кошо кирип: «Кыздар, таанышып алгыла, эжеңер институту артыкчылык диплому менен бүткөргөн, спортсменка, активистка эжеңерден үлгү алып жакшы окушунарды каалайм» деп тааныштырганы ушул убакытка чейин эсимде. Көрсө эже фехтование боюнча спортко катышып, республиканын курама командасынын мүчөсү катары союздук мелдештерге катышып жүрчү экен. Эже узун бойлуу татынакай, жайдары өзүнүн берген сабактарын жеткиликтүү берген, начар окуган студенттерге кошумча сабактарды уюштуруп, түшүндүрүп абдан аракеттенген окутуучу эле. Эжени өмүрүнүн аягына чейин ошол эмгекчил, жаркын, жөнөкөй, чындыкты бетке айткан мүнөзү менен таанып келдик. «Жүз айткандан, бир көргөн» дегендей бизге эженин баскан-турганы, туура сүйлөгөн сөздөрү таалим-тарбия эле.

1972-2003-жылдары Кыргыз билим берүү институтунда (учурда Кыргыз билим берүү академиясы) кенже илимий кызматкер, улуу илимий кызматкер, окумуштуу катчы, «Башталгыч билим берүү» бөлүмүнүн башчысы болуп эмгектенип келүү менен башталгыч класстарда математиканы окутуу боюнча көптөгөн эмгектерди жаратып келди. Бул предметен билим берүүнүн концепциясын, мамлекеттик стандартын, окуу программаларын, 1-класстан 4-класска чейин окуу китептерин, жумушчу дептерлерди, окуу методикалык колдонмолорду жазып, башталгыч класстарда математиканы жана башка предметтерди окутуунун теориялык жана практикалык маселелерин чечүүгө активдүү аралашып келген.

И.Б.Бекбоев менен бирдикте жазылган 1-класстан 5-класска чейинки «Математика» окуу китептери (кыргыз, орус класстары үчүн), союз тарап, кыргыз мектептери үчүн окуу китептери жок болуп турган учурда эл үчүн эң чоң эмгектер болду. Эже окуу китептери үчүн 2002-жылы И.И.Бекбоев, А.А.Бөрүбаев менен бирдикте КРнын Мамлекеттик сыйлыгынын лауреатын алган.

Профессор Н.Ибраева «Формирование опыта учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов» 13.00.01 шифри менен кандидаттык диссертациясын 1984-жылы И.Б.Бекбоевдин жетекчилиги астында коргогон. Республикада биринчилерден болуп, кенже мектеп жашындагы окуучулардын окуудагы таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандыруунун дидактикалык негиздерин иштеп чыгып, окуу процессине киргизген. Диссертациялык ишинде инсандын тажрыйбасынын мүнөздөмөлөрүнөн эң негизгиси болуп өз алдынчалык экендигин бөлүп көрсөткөн. «Өз алдынчалык инсандын интегралдашкан туруктуу касиети деп белгилейт» (1. 5-б.). Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөндөгүлөрдөн турат: башталгыч класстын окуучуларынын окуудагы таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандыруунун дидактикалык негиздерин аныктаган; окуудагы жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүнүн ар бир компонентин калыптандырууну камтыган өз алдынча иштердин системасын иштеп чыккан (үлгү боюнча, вариативдүү-түзүүчү, чыгармачылыктагы); өз алдынча иштердин системасын ишке ашыруунун дидактикалык шарттарын иштеп чыккан; жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде окуучунун окуудагы таанып билүүчүлүк тажрыйбасынын калыптанышынын критерийлерин аныктаган; окуу материалынын мазмуну жана процесске ишмердүүлүк кызыкчылыгынын болушу, окуп-үйрөнүүгө канааттандыруу оң мотивацияны пайда кылат; өз алдынча (текшерүү) иштердин жыйынтыгында билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн сапаты жогору болот.

Төмөндөгүдөй изилдөөнүн жыйынтыктары берилген.

1. Башталгыч класста окуудагы ишмердүүлүк, окуп үйрөнүү процесси катары каралып, ишмердүүлүктөрдүн негизгиси болуу менен үч негизги компоненттен турат: багыттык-мотивациялоочу; мазмундук-операциялык; баалоочу-текшерүүчү.

а) Багыттык-мотивациялоочу компонентинде окуучуга ишмердүүлүктүн максаты түшүнүктүү болуп, максатка жетүүнүн амалдарын жана иш-аракеттердин удаалаштыгын

тактоо жана тандоо иштерин жүргүзөт б.а. өзүнүн иш-аракеттерин пландаштырат жыйынтыгында ишмердүүлүккө карата оң мотивация пайда болот.

Мында, окуучулар үчүн атайын даярдалган окуу тапшырмалары «мазмун» жана «каражат» болу менен оң мотивацияны пайда кылуунун негизги каражаты болот, деген жыйынтыкка келет.

б) Окуу ишмердүүлүгүнүн мазмундук-операциялык компоненти окуунун максатына жетүүнүн инструменти болот. Мында ишмердүүлүктүн бирдиги катары иш-аракет саналат.

Иш-аракеттер предметтик жана акыл-эстик болуп бөлүнө тургандыгына токтолуп, алардын илимий негиздерин чечмелеп чыккан.

в) Баалоочу-текшерүүчү компонентинде башталгыч класстарда окуу ишмердүүлүгүнүн негизи болгон өзүн-өзү текшерүүнү калыптандыруучу көнүгүүлөргө дыкаттык менен көңүл буру керек экендиги айтылып, илимий негиздери берилген.

2. Окуудагы жана таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктөрдүн өз ара тыгыз байланышта калыптана тургандыгы такталып мисалдар менен көрсөтүлгөн. Эгерде окуудагы ишмердүүлүк, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн негизинде калыптандырылса анда толук болот деп илимий негизделген тыянак чыгарылган. Жыйынтыгында окуучу окуудагы таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасына ээ болот.

3. Тажрыйбанын калыптанышынын критерийи катары инсандын тажрыйбасынын бир компоненти болгон таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын болушу эсептелет. Ал эки параметр менен мүнөздөлөт: оң мотивациянын болушу; өз алдынча жана текшерүү иштеринин конкреттүү жыйынтыктары.

Ошондой эле өз алдынча иштердин түрлөрү берилип, алардын түрлөрүнө карата аларды уюштуруунун ыкмалары берилген.

Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча бир топ илимий макалалар жарык көргөн.

1. Башталгыч класстын окуучуларынын математикадан жиберген кээ бир каталары жана андан четтетүүнүн жолдору. Башталгыч класстарда окутуунун кээ бир маселелери (китебинде). Фрунзе: Мектеп, 1977. 73-95 бб.

2. I класстын окуучуларын математика сабагында өз алдынча иштөөгө үйрөтүү. Көрсөтмө куралдар, техникалык каражаттар (китебинде). Фрунзе: Мектеп, 1979. 30-63бб.

3. II–III класстын окуучуларын математика сабагында өз алдынча иштөөгө үйрөтүү. Даярдоо жана биринчи класстарда окутуу (китебинде). Фрунзе: Мектеп, 1981. 36-72 бб.

4. Окуучулардын математика сабагында чыгармачыл иш-аракетин калыптандыруу. Эл агартуу, 1982. №2, 30-33 бб.

Диссертациялык ишин коргогондон кийин изилдөөсүн улантып, көптөгөн илимий эмгектерди жаратты. Жаңы муундагы улуттук китептерди жазууда окуучулардын окуудагы таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүнө терең көңүл буруу менен ишмердүүлүк мамилени камтыган практикалык маселелерди киргизүүнү сунуштаган.

2003-жылдан өмүрүнүн аягына чейин И.Арабаев атындагы КМУнун «Педагогика жана психология» институтунун «Математика жана анны окутуунун технологиялары» кафедрасында кафедра башчысы (2003-2008 жж.), профессор болуп эмгектенди. Кафедрада иштеп жүргөн учурунда башталгыч класстардын мугалими адистигин даярдоого университетке чоң салым кошту.

Ж.У.Байсалов, Ж.Коңурбаева менен бирдикте жазылган «Башталгыч математикалык билим берүү методикасы» аттуу окуу китеби өлкөбүздөгү студенттердин, мугалимдердин негизги окуукуралына айланды (3).

Ошондой эле 13.00.02-окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы; 13.00.01 – педагогика жана педагогиканын тарыхы адистиги; педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган диссертациялык кеңештерде көптөгөн жылдар окумуштуу катчылык милдеттерди аткарып жүрдү. Өзүнүн жайдары мүнөзү, изденүүчүлөргө жасаган жакшы мамилеси, компетенттүү кеңештерди бериши менен жаш окумуштуулардын эсинде жакшы сезимдер менен дайыма эсте калды. Ар бир изденүүчүнүн изилдөө ишине толугу менен кирип, үнүн интонация менен чыгарып, бардык

күч-аракети менен кеңеш берер эле. Эже бул эмгектери менен Кыргыз Республикасынын педагогика илиминин өнүгүүсүнө чоң салым кошту. Эженин мындан чыныгы эл кызы, чыныгы окумуштуу деп айтсак болот. Эженин жетекчилиги астында бир топ изденүүчүлөр педагогика илимдеринин кандидаттары илимий даражаларын алышты. Алар педагогика илиминин ар кандай багыттарында изилдөө иштерин жүргүзүп КРнын илимий өнүгүүсүнө өздөрүнүн салымын кошууда.

КРнын эмгек сиңирген мугалими, Россиянын «Педагогика жана социалдык академиясынын» мүчө-корреспонденти, профессор Нуржамал Ибраева баштап кеткен иштери коомдун өнүгүүсүнө ылайык улам жаңыланып улантылууда.

Колдонулган адабияттар:

1. *Ибраева Н.* «Формирование опыта учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов» автореферат канд. дисс. 13.00.01. -Фрунзе: 1984. 23 с.
2. *Ибраева Н.* Окуучулардын математика сабагында чыгармачыл иш-аракетин калыптандыруу. Эл агартуу, 1982. №2, 30-33 бб.
3. *Ибраева Н., Байсалов Ж.У* ж.б. «Башталгыч математикалык билим берүү методикасы». Студенттер үчүн окуу китеби. Бишкек. 2005. 228 б.

*Сакиева С.С., п.и.д., профессор
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад
мамлекеттик университетинин
кафедра башчысы,
Орозбаева А.Ы.
Кыргыз-Өзбек университетинин
улук окутуучусу*

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТА ОРФОГРАФИЯЛЫК МАТЕРИАЛДАРДЫ ОКУТУУНУН
ИЗИЛДЕНИШИ: ОКУТУЛУШУ, ТАЖРЫЙБАСЫ**

*Сакиева С.С., д.п.н., профессор
зав.кафедрой Джалал-Абадского государственного
университета им.Б.Осмонова,
Орозбаева А.Ы.
ст. преподаватель
Кыргызско-Узбекского университета*

**ОПЫТ ОБУЧЕНИЯ ИЗЫСКАНИЯ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ**

*Sakieva S.S. Deputy Chair of Jalal-Abad
State University named after B. Osmonov,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Orozbaeva A.Y. Senior Lecturer,
Kyrgyz-Uzbek University*

EXPERIENCE IN TEACHING SPELLING IN PRIMARY SCHOOL

***Аннотация:** Макаланын мазмуну белгилүү окумуштуу, профессор К.Сартбаевдин башталгыч класста орфографиялык эрежелерди үйрөтүүгө арналган эмгегижонүндө сөз болот. Эмгектин биринчи бөлүгү орфографияны үйрөнүүнүн жана колдонуунун тарыхы жөнүндө кеп козголот. Мында кыргыз жазуусундагы араб, латын, орус графикаларынын колдонуудагы өзгөчөлүктөрү анализденген. Ал эи эмгектин экинчи бөлүгү башталгыч класстарда орфографиялык эрежелерди үйрөтүүнүн методикасынын теориялык жана практикалык маселелери талданган. Орфографияны кыргыз тили сабактарында колдонуунун практикалык жактары боюнча кенен сунуштар берилген.*

***Түйүндүү сөздөр:** Орфографиялык эрежелер, орфографияны окутуу, грамматикалык эрежелер, зат атоочту окутуудагы орфографиялык эрежелер, орфографиялык сабаттуулук, сын атоочту окутуудагы орфографиялык эрежелер.*

***Аннотация:** В статье обсуждается труд знаменитого ученого, профессора К.Сартбаева о обучении орфографическим правилам учащихся начальных классов. В первой главе речь идет об истории изучения и применения орфографии. Здесь проанализированы особенности графики арабского, латинского и русского языков кыргызской письменности. Во второй же главе, идет анализ теоретических и практических задач в методике обучения орфографических правил в начальных классах. Даны рекомендации практического применения орфографии на уроках кыргызского языка.*

***Түйүндүү сөздөр:** Орфографиялык эрежелер, орфографияны окутуу, грамматикалык эрежелер, зат атоочту окутуудагы орфографиялык эрежелер, орфографиялык сабаттуулук, сын атоочту окутуудагы орфографиялык эрежелер, стилистикалык каталар.*

Ключевые слова: Орфографические правила; обучение орфографии, грамматические правила; орфографические правила при изучении имени существительного; орфографические правила при изучении имени прилагательного; стилистические ошибки.

Annotation: The article discusses the work of the famous scientist, professor K. Sartbaev about teaching the spelling rules of primary school students. The first chapter deals with the history of the study and application of spelling. It analyzes the features of the Arabic, Latin and Russian languages of the Kyrgyz script. In the second chapter, goes analysis of theoretical and practical problems in the methodology of teaching spelling rules in elementary grades. Recommendations are made of the practical application of spelling in the lessons of the Kyrgyz language.

Keywords: Spelling rules; spelling instruction, grammar rules; spelling rules when learning a noun; spelling rules when learning an adjective; stylistic mistakes.

Башталгыч класста кыргыз тилин окутууда орфографияга өзгөчө маани берилет. Орфографияны окутуу грамматикалык эрежелерди үйрөтүүнүн бардык формаларында үйрөтүлөт. Бул проблемага карата илимий макалалар жүргүзүлдү. Кыргыз орфографиясын окутуунун маселелеринин теориялык негиздери бир топ окумуштуулар тарабынан сунушталды. Ал эми кыргыз жазуусунун тарыхында араб, латын, орус графикаларынын негизинде аларды жазуунун эрежелери өздөштүрүлдү. Бул проблемага арналган Б.Юнусалиевдин И.А.Батмановдун, К.Юдахиндин эмгектеринин өзүнчө орду, ролу бар экендиги маалым. Ал эми орфографиялык жазуу эрежелеринин системалуу, ырааттуу иштеп чыккан эмгек катары профессор Х.Карасаевдин “Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгү” (Фрунзе, 1966, 60000 сөз) көлөмдүү фундаменталдуу эмгектеринин катарына кошулат. Кыргыз орфографиясынын тарыхына арналган профессор С.Үсөналиевдин, ал эми башталгыч класста орфографияны окутууга карата К.Сартбаевдин эмгектери жарык көргөн.

Белгилүү окумуштуулар К.Сартбаевдин, Б.Рысбекованын, М.Раимбекованын, А.Акунованын, Б.Чокошеванын эмгектеринде практикаланды. Орфографияны окутуунун тарыхына, анын окуу процессинде колдонууга профессор К.Сартбаевдин илимий эмгектеринде каралган. Орфографияны окутууга карата 1965-жылы басылган “Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы” аттуу фундаменталдык эмгекте ушул эле эмгектин 1978-жылы басылышында да каралган. К.Сартбаевдин жогорудагы эмгегинде орфографияны окутуунун маселелери кенири талдоого алынган. Биздин макаланын мазмуну окумуштуунун “Башталгыч класста кыргыз тилинин орфографиясын окутуу ” (2-китеп, Фрунзе, 1985, 80 бет) аттуу методикалык колдонмонун мазмунуна арналат.

Эмгек эки главадан турат. Анын биринчи главасы кыргыз тилинин орфографиясын окутуу маселесине арналган. Мында орус графикасынын негизинде азыркы жазууга өтүү менен ушул мезгилге чейин басмада жарык көргөн макалаларга, сын материалдарга, орфографиялык сөздүктөргө талдоо жүргүзүү менен тиешелүү педагогикалык ой-пикирле баяндалат.

Эмгектин экинчи главасында зат атооч, сын атооч сөз түркүмдөрүн окутууга байланыштуу окуучулардын сөзүн жана орфографиялык сабаттуулугун арттыруунун орчундуу маселелери иштелип чыгылган. Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогорулатуу, сөзүн өстүрүү боюнча бир катар чыгармачылык мүнөздөгү жат жазуулар, дилбаяндар жана баяндамалар жаздырылып, анын жыйынтыгы анализденген.

Эмгектин кириш сөзү окумуштуунун: “Башталгыч класстардын окуучуларынын орфографиялык сабаттуулук денгээлин жогорулатуу оной- олтон иш эмес. Ал кыргыз тилин башталгыч класстарда окутууда окуучулар менен системалуу жана ырааттуу иш алып барууну талап кылат. Эмгек окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун арттырууга арналгандыктан, анда мугалимдерди кызыктырган көптөгөн маселелер боюнча да материалдарды табууга болот” деген сөзү менен ачылган.

Зат, сын атоочту окутууга байланыштуу окуучулардын сөзүн жана орфографиялык сабаттуулугун арттыруунун теориялык жана практикалык маселелери сунушталат.

1. Заттардын аттарын билгизген сөздөрдү окутуу окуучулардын кебин өстүрүү жана орфографиялык сабаттуулугун арттыруу менен бирдикте жүргүзүлөт. Окуучулардын сөзүн өстүрүп, сөз байлыгын арттыруу менен бирдикте жүргүзүлөт. Окуучулардын сөзүн өстүрүп, сөз байлыгын арттыруу максатында заттардын аттарын билдирген сөздөрдү топтоштуруу, классификациялоо, жеке жана жалпы маселелерин ачуу, жекелик жана көптүк түрүн өз ара салыштырып түшүндүрүү, синоним, антоним, омонимдик өзгөчөлүгүн үйрөтүү, аларга берилүүчү суроолорго ачык-так ажыратуу чон мааниге ээ (6,179). Заттардын аттарын билдирген сөздөрдү үйрөтүүдө жеке зат конкреттүү белгилүү бир түшүнүктү билдирсе, алардын заттардын топторунун атын билдирген сөздөр абстрактуу келет. Ошондуктан заттардын тобунун аттарын үйрөтүү үчүн адегенде жекеден жалпыга, андан сон жалпыдан жекеге карата үйрөтүү ыкмаларын сунуштаган окумуштуунун сунуштарын колдоого болот. Бул идеялар кыргыз тили окуулуктарында схема түрүндө жашылчалар, кийин-кечектер, үй жана жапайы айбандарын ж.б. жөнүндөгү маалыматтар берилген. Ошондой эле окуу материалдарында заттардын аттарын билдирген сөздөрдү саноо аркылуу үйрөтүү максатында канаттууларга эмнелер кирет?, окуу куралдарына эмнелер кирет?, эгиндерге эмнелер кирет?, гүлдөрдүн түрлөрү кайсылар? деген суроолор аркылуу аларга кирүүчү жеке-жеке заттар айттырылат. Бул ыкмаларды окутуунун окуу материалын өздөштүрүүнүн оозеки жана жазуу формасында колдонулуп практикаланып келүүдө.

2. Окутуу процессинде заттардын аттарын жекелик жана көптүк санда айтылышы окуучуларга орфографиялык үйрөтүүгө да колдонулат. Мында унгу сөздүн аягындагы үндүү жумшак жана каткалан үнсүздөргө карата көптүк санды көрсөтүүчү –лар мучөсү аркылуу жүргүзүлөт. Унгу сөздүн аягы үндүү менен бүткөндө –лар (алмалар, энелер, тоолор, өлкөлөр), жумшак үнсүздөр менен бүткөндө –лар (жарадар, келгиндер, жолдор, чөлдөр) каткалан үнсүздөр менен бүткөндө бар (жыгачтар, китептер, көчөттөр) толук уланышын үйрөтүүгө өзгөчө маани берилет. Мында өзгөчө мүчөлөрдү жалгаганда ката жиберилет, ал эми окутуу процессинде ушуга терен маани берилет. Бул маселени четтетүүдө комментариялап жазууга, жат жазуу жумуштарын жүргүзүү аркылуу ишке ашырууну сунуштаган окумуштуунун оюна кошулууга болот (6,182).

3. Зат атоочтун синонимдерин, омонимдерин, антонимдерин табуу аркылуу орфографиялык эрежелерди үйрөтүүнүн ыкмаларын сунуштаган. Окуучулар синоним, антоним сөздөрдү бири-биринен канчалык так ажыратышса жана таба билүүгө жетишсе, ошончолук аларды оозеки жана жазуу кепте туура пайдалана алышат. Зат атооч сөздөр синонимдерге караганда антоним сөздөргө жардыраак келет. Синоним сөздөр кепте кенири учурайт. Зат атоочтун антоним, синоним сөздөрүн сөз формасында (дос-душман, кары-жаш, шаар-кыштак, мугалим-окутуучу, аксакал-карыя-чал, кант-шекер) сүйлөмдөрдүн тизмегинде колдонулушун мисалдар менен түшүндүрүү формасы сунушталган. Ал эми зат атооч сөздөрдүн синонимдерине карата көнүгүүлөрдү жүргүзүү, окуучулардын өздөрүнө сөз таптыруу, аны катыштыруу менен сүйлөмдө, кепте орду менен кылдат пайдаланууга жетиштирет (6,184). Бул жумуштар окуучулардын жаны теманы бышыктоого карата сунушталган көнүгүүлөрдүн системасында окутулуп келет.

4. Жалпы жана энчилүү заттарды орфографияны окутуу зат атоочту үйрөтүүдө өзүнчө өзгөчөлүктөрү эмгекте баса көрсөтүлгөн. Аны үйрөтүү башталгыч класстарда жөнөкөйдөн татаалга карай үйрөтүлөт. 1-2-класста “Баш тамга” деген түшүнүк берилет. Адамдын атынын, фамилиясынын, аталышын атынын жана шаарлар менен көчөлөрдүн аттары, жердин, суунун, тоонун аттарынын баш тамга менен жазылып окутулат. Энчилүү аттардын сүйлөмдүн башында, аягында колдонулушу, алардын орфографиялык эрежелерин үйрөтүү сунушталган. Ошол жалпы жана энчилүү аттарды окутууда аларды өз ара бири-бирине салыштырып, орфографиялык жактан жазылышына өзгөчө маани берүү менен үйрөтүү эмгектин мазмунунда кенен орун алган. (6,186).

5. Зат атоочтун куранды мүчөлөрүн окутууда орфографиялык эрежелерди үйрөтүү аркылуу окуучунун сөз байлыгын өстүрүүгө өбөлгө түзүлө тургандыгы эмгекте баса көрсөтүлгөн. Анын төмөнкү ыкмалары каралган.

1. Заттын өзүн көрсөтүү менен сөздүн маанисин ачуу (жангак, мисте).

2. Заттардын сүрөтүн көрсөтүү менен (троллейбус, зоопарк, музей).

3. Зат атооч сөздөрдүн синонимдери аркылуу түшүндүрүү (калк-эл-журт, калайык, жүз, өн, бет ж.б.)

4. Айрым сөздөрдүн берген маанисин сүрөттөп айтуу, түшүндүрүп берүү, салыштыруу менен аныктоо. Мисалы; Метро – жер алдында электр кубаты менен жүрүүчү поезд. Шахта – пайдалуу кендер казып алынуучу жер.

5. Эмгек зат атоочтун жөндөмө мүчөлөрү менен өзгөртүү жана анын жазылышын үйрөтүүгө арналган. Башталгыч класстарда зат атооч сөздөрдүн жөндөмө мүчөлөр менен өзгөрүшүн үйрөтүү орфографиялык материалдарга бай. Бул маселени чечмелөөдө эмгекте унгу сөздүн аягы үндүү, жумшак, каткалан үнсүздөр менен бүткөн сөздөр, ичкертүү (ь) белгиси жана б.в, г, д тыбыштары менен бүткөн зат атооч сөздөрдүн жөндөлүшү, аягы -ск, -кт, -фть, -нд, -нк, -нг менен бүткөн зат атоочтордун жөндөлүшүндөгү орфографияны окутуунун маселелери талкууланган.

б. Сын атоочту окутуудагы орфографиялык сабаттуулугун арттырууда эмгекте кенен орун берилген. Сын атоочтун синонимдери заттардын кандай белгисин көрсөтө тургандыгы теманы белгилери сунушталган.

1. Заттардын өнү-түсүн көрсөткөн антоним сөздөр:

Ак-кара

Кызыл-кызыл эмес.

2. Заттардын даамын көрсөткөн антонимдер:

Ачуу-таттуу Туздуу-тузу жок

Туздуу-тузсуз Таттуу-кычкыл

3. Заттардын жытын билдирген антонимдер.

Жыттуу-жытсыз

Жыттуу-сасык

4. Заттардын формасын көрсөткөн антонимдер.

Чон-кичине Узун-кыска

Тоголок-жалпак Жоон-ичке

5. Заттардын сын-сыпатын, сапатын көрсөткөн антонимдер.

Жакшы-жаман Терен-пайыз

Катуу-жумшак Курч-мокок

7. Сын атооч сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзүүнүн бир нече түрлөрү сунушталган: заттардын белгилерин санап сүйлөм түзүү, суроолор боюнча сүйлөм түзүү, сүйлөмдөрдү жайылтуу, формасы бузулган сүйлөмдөрдү кайрадан калыбына келтирүү, көп чекиттин ордуна сын атооч сөздөрдү коюп сүйлөм түзүү.

Сын атооч сөздөрдү байланыштуу кепте орфографиялык жактан туура жазууга, стилистикалык жактан сүйлөмдүн өз орду менен колдонууга жетиштирүү үчүн көбүнчө эркин жана чыгармачылык жат жазууларды, белгилүү темаларда дилбаян жана чыгармачылык жат жазууларды жаздыруу маанилүү экендиги каралган.

8. Сын атооч сөздөрдүн антонимдерин, омонимдерин таптырып, сөз тизмектерин жана сүйлөм түзүлүшүнүн үстүндө иш жүргүзүлгөндөн кийин, ага байланыштуу кебин өстүрүүгө туура келгендиги белгиленген.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

1. Башталгыч класстарда грамматикалык эрежелерди окутууга өзгөчө көңүл бурулат. Ар бир эреженин оозеки жана жазуу жүзүндөгү формалары орфографиялык эрежелер аркылуу үйрөтүлөт.

2. Орфографиялык эрежелер сөз түркүмдөрүн окутууда колдонулат жана практикаланат. Сөз түркүмдөрүнүн жазылышын үйрөтүү орфографиялык эрежелер аркылуу калыптанат. Бул жумуштар окумуштуунун эмгегинде теориялык жана практикалык жактан тастыкталган.

3.Сөз түркүмдөрүнүн ичинен зат атоочту окутуудагы орфографиялык эрежелер татаал экендигин байкоого болот. Мында энчилүү жана жалпы аттар, зат атоочтун таандык мүчөлөрү, жөндөлүшүндөгү орфографиялык эрежелерди үйрөтүүнүн ыкмалары жана формалары теориялык жана практикалык жагынан терен иштелген. Көнүгүүлөрдүн системасы сунушталган.

4.Окумуштуунун эмгектеринин мазмунун зат, сын, этиш сөз түркүмдөрүнүн башталгыч класстын орфографиялык жана стилистикалык эрежелерди үйрөтүүнүн оозеки жана жазуу системасын окутууга арналган, анын теориялык жана практикалык бөлүгү сунушталган.

5.Профессор К.Сартбаев тарабынан башталгыч класста кыргыз тилин окутуунун морфологиялык материалдарынын бардык тармактары, т.а. сөз түркүмдөрүн окутуунун системасын изилдеген, практикага сунуштаган.

6.К.Сартбаев тарабынан кыргыз орфографиясын башталгыч класстын окуучуларына үйрөтүүнүн методикасы сунушталган. Бирок бул эмгек кийин кайра басылган жок. Эмгекте сунушталган орфографияны окутуунун методикасы окуу материалына киргизилип, практикаланып келүүдө.

Адабияттар:

1. *Ашырбаев Т.* Кыргыз тилинин стилистикасы. 2-китеп. – Бишкек, 200. – 9-83 б.б.
2. *Ашырбаев Т.* Азыркы кыргыз тилинин стилистикасы. – Бишкек, 2001. – 3-14 б.б.
3. *Маразыков Т.* Текстти уюштуруунун маселелери. – Бишкек, 2004. – 3-126 б.б
4. *Маразыков Т.* Текстти таануунун теориясы. – Бишкек, 2014. – 3-31 б.б
5. Башталгыч класстардын программалары. – Бишкек, 2018
6. *Сартбаев К.* Тандалган эмгектер. 8-том. – Бишкек, 2013. – 6-57 б.б.
7. *Сакиева С.С., Орозбаева А.И.* Адабий окуу жана окутуунун парадигмалары. ALATOO ACADEMIC STUDIES. №1. – 2019. – 9-12 б.б.

*Kürşad YILMAZ Prof. Dr.
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
kursadyilmaz@gmail.com*

**TÜRKİYE’NİN 2023 EĞİTİM VİZYONU: EĞİTİM FELSEFESİ, TEMEL POLİTİKA,
İÇERİK-UYGULAMA VE OKUL GELİŞİM MODELİ**

*Күршат ЫЛЛМАЗ Проф. Др.
КТМУ, Гуманитардык факультет, Педагогика кафедрасы
Күтахия Думлупынар университети, Педагогика факультети*

**TÜRKİYE’NİN 2023 BİLİM BERÜY KÖRÜNÜŞÜ: BİLİM BERÜY
FİLOSOFİYASI, NEĞİZGİ SAJASATI MAZMUNU-PRAKTİKALANŞI,
MEKTEPTİ ÖNÜKTÜRÜY MODELİ**

Professor Kurshat Ylmaz

**TURKEY’S EDUCATION VISION 2023: EDUCATION PHILOSOPHY, BASIC POLICY,
CONTENT-IMPLEMENTATION, AND SCHOOL DEVELOPMENT MODEL**

Özet: 2018 yılında Türk eğitim sisteminde önemli bir reform hareketi başlatılmıştır. Bu reform hareketi Türkiye’nin 2023 Eğitim Vizyonu olarak adlandırılmıştır. Belgede, Türk eğitim sisteminde gelecek 3 yıl boyunca yapılacak olan çalışmalara ve hedeflere yer verilmiştir. Türkiye’nin 2023 eğitim vizyonunun temel bakış açısı “eğitim felsefesi, temel politika, içerik ve uygulamalar ve okul gelişim modeli” başlıkları altında açıklanmıştır. Bu çalışmada, bu başlıklar hakkında bilgi verilmesi ve bu bileşenlerin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Daha sonra ise 2023 eğitim vizyonunun 18 boyut altında yer alan hedeflerine değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, 2023 Eğitim Vizyonu, Eğitim Felsefesi, Temel Politikalar, İçerik ve Uygulamalar Okul Gelişim Modeli

Аннотация: 2018-жылы Түркия билим берүү системасында маанилүүреформа жасоо кыймылы башталып, бул иш чара «Түркиянын 2023-жылкы көрүнүшү» деп аталып калды. Кабыл алынган документтерде алдыдагы 3 жыл бою жасала турган иштер жана максаттар камтылган. Түркиянын 2023 билим берүү көрүнүшүнө багытталган негизги көз караш «билим берүү философиясы, негизги билим берүү саясаты, мазмун, практикалоо жана мектептерди өнүктүрүү модели» деген бөлүмдөрдөн туруп, ар бирине түшүндүрмө берилген. Бул макалада ушул темалар тууралуу маалыматтар берилип, буларды анализдөө максаты көздөлгөн. Андан кийин 2023 билим берүү көрүнүшүн 18 түрдүү өзгөчөлүктөргө бөлүп, ал жерде белгиленген максаттар тууралуу сөз болот.

Ачкыч сөздөр: Түркия, 2023 билим берүү көрүнүшү, билим берүү философиясы, негизги саясат, мазмун, практикалоо, мектептерди өнүктүрүү модели.

Abstract: A significant reform movement was initiated in the Turkish education system in 2018. This reform movement was called Turkey's 2023 Educational Vision. In the Turkish education system, the studies and targets to be carried out for the next 3 years have been included in document. The main perspective of Turkey's 2023 Educational Vision "Education Philosophy, Basic Policy, Content and Implementation, and School Development Model" is described under the headings. In this study, it is purposed to give information about these topics and analyze these components. Then, the goals of the 2023 education vision which are under 18 dimensions are mentioned.

Key Words: Turkey, Education Vision 2023, Education Philosophy, Basic Policy, Content-Implementation, School Development Model

GİRİŞ

Yirmi birinci yüzyılın gizemli kavramlarından biri de değişimdir. Kişiler ve örgütler sürekli bir yenileşme ve değişim olgusu ile yaşamaktadırlar [5: 1]. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken, bilim ve teknolojiye meydana gelen küresel çaplı değişimler, birçok alanda olduğu gibi eğitim sistemini de derinden etkilemiştir [1: 73]. Yirmi birinci yüzyıl, hayatın her alanında olduğu gibi eğitim sistemlerinde de hızlı bir değişimi beraberinde getirmektedir. Eğitim sistemlerinin bu değişimlere ayak uydurabilmeleri için sürekli olarak kendilerini yenilemeleri gerekmektedir. Değişimin yoğunluğu, örgütleri örgütsel gelişme çalışmalarına doğru itmiştir. Değişimin baş döndürücü hızına uyum sağlayabilmek için örgütün yapı, değer, tutum ve inançlarının değişmesi de gerekmektedir [2: 2]. Bu bağlamda Türk eğitim sisteminde “2023 Eğitim Vizyonu” adlı bir belge hazırlanmış ve bu belge 23.10.2018 açıklanmıştır [4].

2023 Eğitim Vizyonunun temel amacı “çağın ve geleceğin becerileriyle donanmış ve bu donanımı insanlık hayrına sarf edebilen bilime sevdalı, kültüre meraklı ve duyarlı, nitelikli, ahlaklı çocuklar yetiştirmek” olarak belirtilmiştir. Vizyon belgesinin dört temel kavramı olarak “öğrenci, aile, öğretmen ve okul” belirlenmiştir. *Unutulmamalıdır ki her eğitim sistemi öğretmenlerin omuzlarında yükselir ve öğretmenin niteliğini aşamaz.* MEB’e göre, gerçekleştirilmek istenen dönüşümün “adil, insan merkezli, öğretmen temelli, kavramda evrensel uygulamada yerli, esnek, beceri ve görgü odaklı, hesap verebilir, sürdürülebilir bir ilkesel duruş sergilemeye” dayanmaktadır. Demokrasi ve ekonomiyle bütünleşmiş bir eğitim anlayışı, Türkiye’nin her alanda atılım hareketini başlatacağı ve sürdüreceği temel bir platform olacaktır. Planlanan dönüşüm üç yıllık bir aşamalandırmayı içermektedir [4: 11].

Bundan sonraki kısımlar 2023 Eğitim Vizyonu belgesinden özetlenerek alınmıştır [4: 1-27].

2023 EĞİTİM VİZYONU FELSEFESİ

Eğitim sistemleri, içinden çıktıkları medeniyetler kadar, evrensel insanlık değerleriyle de harmanlanmaktadır. Bugün dünyada iyi eğitim performansı gösteren tüm ülkeler, elde ettikleri başarıları geçmişten geleceğe köprüler kurarak, merkezine insanı alan kavramsal çerçeveler ve felsefi yaklaşımlarla yakalamışlardır. Eğitimde başarılı görülen her değişim, dönüşüm ve reform, sağlam felsefi yaklaşımlarla desteklenmiştir [4: 14].

Eğitimin ana ögesi ve baş öznesi insandır. İnsana rasyonel ve başarmak zorunda olduklarından ibaret bir varlık olarak yaklaşmak hem medeniyet mirasımıza hem de beşerî mirasa uygun değildir. *Bununla beraber her eğitim sistemi, içinden çıktığı toplumun bir aynasıdır.* Son yıllarda Türk eğitim sisteminde eğitimin yalnızca sınıf geçme, sınavları kazanma ve iş bulmaya yarayan işlevi ön plandadır. Oysa bunlar eğitimin sadece sonuçlarıdır. Günümüz dünyasında itibar edilen ana akım sistemlerinde hâkim bakış açısı, eğitimi çıktılarıyla değerlendirmeye yatkındır. Bu bakış açısının bir sonucu olarak eğitimin sorumluluk alanı, güncel gereksinimlerin (mesleğe hazırlama, iyi bir vatandaş yetiştirme) karşılanmasıyla sınırlandırılmaktadır. Bunların eğitimin bütünüymüş gibi algılanması ve sunulması, eğitimi mekanik bir işleyişe mahkûm etmektedir. Bu bakış açısı insanı “bütüncül ve tutarlı bir ontolojik perspektif yerine, yüzeysel ve indirgeyici bir yaklaşımla sadece biyolojik olarak düşünen canlı” olarak tanımlanmaktadır [4: 14-15].

Eğitim mekanik değil, insani bir sistemdir. *Eğitimin merkezinde “insan” yer almalıdır.* Bu bakımdan eğitimden önce “insanı” konuşmaya ihtiyaç vardır. İnsan sadece madde veya sadece manadan ibaret olmayıp, ikisini birbirine karıştıran bir bütündür. İnsan varlığı, bedensel ve ruhsal canlılığıyla bir bütündür. Özetle insan “öz, ruh, kalp, akıl, madde ve bedeniyle” bir bütündür. Bu bakımdan insanın sadece bir yönünü/kesitini bütünüymüş gibi göremeyiz. Nitekim modern psikoloji ve eğitim, insanı biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yönleri olan sosyal bir varlık olarak

açıklamaktadır. Eğitim sistemleri, ancak insan doğasına ait tüm bu unsurlara bütüncül bir sorumluluk geliştirebildiği ölçüde başarılıdır [4: 15].

Eğitimde başarının yegâne ölçüsü “ders notları, sınav sonuçları, zekâ testleri ve mezuniyet sonrası edinilen mesleklerin maaşlarından” ibaret olamaz. Okullarda sadece beceri kazandırmak hayatı göğüslemeye yetmemektedir. Gerekli olan insana ait “evrensel, yerel, maddi, manevi, mesleki, ahlaki ve millî tüm değerleri” kapsayan ve kuşatan bir “olgunlaşma, gelişme, ilerleme, değişim ve ahlak güzelliğidir” [4: 15].

2023 Eğitim Vizyonunun en temel felsefi önermesi “*İnsanın ontolojik birlik ve bütünlüğü içinde yeniden ele alınması gerektiği*” şeklindedir. İnsan, tekrar hak ettiği biçimde eğitimin gündemine taşınmalıdır. 2023 Eğitim Vizyonu, insanı maddi-manevi tüm varlık unsurlarıyla bir bütün olarak gören bakışı temsil etmektedir [4: 16].

İnsan varlığında nasıl ki ruh ve bedeni birbirinden ayıramıyorsak eğitimde de kuramı, modeli, yöntemi ve araçları birbirinden ayrı düşünemeyiz. Ayırıştırmak, insanın doğasına aykırı olduğu gibi insan varlığının bir yansıması olan eğitimin doğasına da aykırıdır. Ülkemizin bugün için eğitimdeki en öncelikli konularından biri, ayırıştırıcı tüm özelliklerinden arındırılmış insana bir bütün olarak eğilebilen sistemi kurmaktır [4: 16].

Eğitim felsefesinin ontolojik boyutu kadar epistemolojik boyutu da meseleyi bütünsel olarak ele almak açısından önemlidir. Bilginin teorik, pratik, ideolojik ve inançsal biçimlerde parçalandığı bir bakış açısı, gelecek için umut vermemektedir. İnsan doğasındaki bütünlük kadar bilginin de bütünlüğüne ihtiyaç vardır. Bu bakımdan yeni kuramlara gereksinim olduğu aşikârdır [4: 16].

Bilgiyi yalnızca uygulanabilirliği ve işe yaradığı ölçüde doğru kabul eden pragmatizm, varlığın birliğini parçalamakta, epistemolojiyi de kısırlaştırmaktadır. Türk toplumunun bilgiyle pragmatik bir ilişkisi vardır ve bunun sorgulanması gereklidir [4: 16].

İnsan odaklı eğitim anlayışının ve felsefesinin bir ahlak anlayışıyla taçlandırılması gereklidir. Bu yaklaşım modern eğitim süreçlerinin kısıtlayıcı sınırlarını da aşmalıdır. Sonuçta modern eğitim, genellikle eğitimin bilişsel süreçleri ile ilgilenmektedir. Örneğin 21. yüzyıl becerilerini ölçme iddiasındaki PISA gibi uluslararası çalışmalar dahi sadece eleştirel düşünce, akıl yürütme gibi bilişsel içeriklere yönelmektedir. Ancak müfredatın; eğitim öğretim uygulamalarının ve hatta karnenin, insanın çok yönlü yapısını yansıtmaması beklenmektedir. Düşünce, duygu ve eylemin insanda birleştirilmesi gereklidir. Aslında insan doğasını bu tip bir bakış açısı ile ele alabilmek, temelde bir medeniyet ve zihniyet konusudur. Sürekli olarak sistemi suçlamak kolaycılıktır. Temel sorun bir zihniyet meselesidir. Zihniyet meselesi çözülmeden insan ve toplum meselesini çözmek mümkün değildir. Bunun için “hakikati parçalama çabasına girişmeyen, insanın evren içindeki saygın yerini putlaştırmayan, çift kanatlı bir varlık ve bilgi anlayışı” gereklidir [4: 17].

Sonuç olarak bir topluma yapılabilecek en büyük kötülük, o toplumu kendi kültüründen mahrum etmektir. Daha büyük bir kötülük ise onu kendi kültürüne mahkûm etmektir [4: 18].

Kültürün uygarlığa dönüşümü evrensel olana bağlantısıyla gerçekleşmektedir. Evrensel bakış, sağlam bir eğitim sistemi için temel şart olan toplumsal mutabakatı kolaylaştırır. Mutabakat olmadan zemin olmaz. Zemin olmadan şekil olmaz. Diğer bir ifadeyle eğitim de dâhil birçok konu, zemin olmadığı takdirde sadece şekilde kalır [4: 18].

Türkiye’de eğitimi herkes kendi haklılığı üzerinden tartışmaktadır. Bu da eğitim konusunda bir toplumsal mutabakat oluşmasını engellemektedir. Toplumun her bir parçası, kendi anlayışını tüm topluma hâkim kılmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla yaşadığımız çağın meydan okumalarına karşı gerekli tüm hazırlıklarımızda, eğitim meselesinin ideolojik olmaktan çıkartılması ve pedagojik zemine oturtulması şarttır [4: 18].

TEMEL POLİTİKA

Eğitimin temel amacı kişinin kendini bilmesini ve tanımasını sağlamaktır. Çocukların, ailelerin ve öğretmenlerin kendilerini ve çevrelerindeki tanıdıkları, birlikte gelişmelerini sağlayacaktır. Öğrencilerin mizaçlarının ve yeteneklerinin tanınması, eğitim sisteminin aktörlerinin gelişimi için kritik öneme sahiptir. Kişinin kendini tanıması ve bu tanımanın takibi, onun eğitim yolculuğunda kişiselleştirilmiş bir yol haritasına sahip olması anlamına gelmektedir. Birlikte yapılan bu yolculuğun ana aktörü öğretmendir. Zira öğretmen hayatlarına dokunduğu kişilerin eğitiminde ustalığını ortaya koymakta ve insanlaşmanın vasıtası rolünü üstlenmektedir. Bir öğretmenin bilgidен ve beceriden önce çocuğa şefkatini vermesi, öğrenme etkileşiminin en önemli boyutudur. Ancak bu durumda merak tetiklenecek ve çocuk cesaretlenecektir [4: 21].

Öğretmen çocuklar arasındaki farklılıkları doğal bir zenginlik olarak görmelidir. Öğretmen ancak bu bakış açısı ile duygusal güveni ve bilişsel merakı birleştirebilecektir. Böylelikle çocuğun varoluşu köklenecektir. Aksi halde, çocuğa dayatılan eğitim anlayışı yetişkinlerin normatif kalıplarını gündeme getirecek ve bu durum çocuktaki doğal eğilimin yok olmasına sebep olacaktır. Öğretmenler bilgiyi transfer etmek yerine, hissetmeyi, düşünmeyi ve yapmayı tetikleyen yöntemler kullanılmalıdır. Öğretmen yönetmemeli, gütmemeli; rehberlik etmeli ve ustalığını konuşturmalıdır. Tüm çocukları, öğrenme topluluğunun saygın birer üyesi olarak görmelidir [4: 21].

Öğretmen, her çocuğun farklı olduğu ve her beynin farklı öğrendiği yaklaşımıyla hareket etmelidir. Öğretmen çocukların hazırbulunuşluk düzeylerini tespit ederek müfredatı, öğrenme ortamını ve materyallerini bu farklılıklara uygun olarak düzenlemelidir. İzleme ve değerlendirmeyi korku ve baskıya yol açmayacak şekilde, öğrenme sürecini iyileştirici bir araç olarak ele almalıdır. Tüm değerlendirme süreçlerinde kendini karşı taraf olarak değil çocukların yanında konumlanmalıdır. Kendi öğretmenlik becerilerini de değerlendirmeye tabi tutmalı; sürekli öğrenmeye açık ve hevesli olmalı ve bunu etrafındakilere hissettirmelidir [4: 22].

Günümüzde zorunlu eğitim, daha çok yetişkinlerin istek, plan ve programları çerçevesinde şekillenmektedir. Ancak öğrenme, öğrenen kişinin öz sorumluluğu ve tatminiyle ilgilidir. Temel bir hak olarak eğitim, öğrenen bireyin doğal motivasyonuna dayalı olduğunda yarar sağlamaktadır. Ne yazık ki dünya genelinde, kullanılan paket müfredatlar zorunlu eğitim yoluyla çocuklara yüklenmektedir. Bu uygulama “bir kutuya bir şeylerin zorla, zorlayarak tıktırılmasına” benzemektedir. Oysa bütün okul kademelerinde öğrenenin bireysel farklılıklarını gözetten bir “amaç-yapı-davranış” ilişkisi hedeflenmelidir. Bu hedef doğrultusunda insanlığın ürettiği ortak değerler ile yeniçağ becerilerini birlikte içselleştiren bir öğrenen; kendisine, ailesine ve ülkesine daha yararlı olacaktır. Bu gerçekten yola çıkarak “iradesi gelişmiş, doğal merakını koruyan ve öğrenmenin kendisini, bir ödül olarak gören öğrenenler yetiştirmek” 2023 Eğitim Vizyonu’nun temel hedefleri arasındadır [4: 22].

Yirmi birinci yüzyılda eğitim, sadece okulla sınırlı değildir. Sınıf, okul, ev, medya ve sokak öğrenmenin çeşitli şekillerde vuku bulduğu ortamlardır. Ancak sınıf, okul, ev, medya, sokak, yani her yer, çocuğun sağlıklı beslenmesine veya tam tersine zehirlenmesine sebep olabilecek ortamlardır. Toplumdaki tüm fertlerin öğrenmeyi bir yaşam tarzı hâline getirmesi gerekmektedir [4: 22].

Ezber bilgiyi aktarma devri sona ermiştir. Bilgi hazır ve ambalajlı bir ürün değildir, canlıdır. Tekrar ve ezberleme temelli donuk bir eğitim sistemi, paradigma körlüğüne sebep olmaktadır. Bu körlük, okulun ve eğitimin değerden yoksun, kültürü dışlayan bir meta olarak algılanmasına yol açmaktadır. Günümüzde yeni bir eğitim ve okul kuramına ihtiyaç vardır. Öğretmen, sınıf, okul, ilçe, il ve merkez teşkilatı iç içe halkalar şeklinde, çocuğu destekleyen yönlendiriciler olmalıdır [4: 22].

Okullar, şartlar dâhilinde olabildiğince özerkleştirilmelidir. Okullar, çağın ihtiyaçlarına uygun olarak gerçek kimliklerini bulduklarında o kurumda “ekip olma, üretme ve insanlık bilinci” artacaktır. Bu süreçte en kritik aktör okul yöneticisidir. Yönetici hem okulun mevcut kapasitesini yok edebilecek, hem de çok sınırlı imkânlardan hayal ve hayat üretebilecek kişidir. Okulun

kimliğini bulma aşamasında her okul, yöneticisi kadar okuldur. Bu nedenle yetkinin ötesinde okul yöneticisinin okuldaki çocuktan veliye kadar güvene ve uzmanlığa dayalı etki gücü belirleyicidir. Bu etki gücünün rolü yalnızca eğitim planındaki unsurlar için değil aynı zamanda öngörülemeyenlerin yönetilmesinde de önemlidir [4: 22].

Her kültür kendi eğitim sistemini üretmektedir. Çünkü her toplumda eğitim; o toplumun kültüründe var olan bilgi, deneyim ve değerlere göre şekillenmektedir. Bu anlamda eğitim anlayış ve uygulamaları, içinde geliştiği kültüre özgüdür. Bir eğitim sisteminin sorunlarına çözüm ararken o sistemi oluşturan kültürün ve toplumun özelliklerini göz önünde bulundurmamak gereklidir. Bununla birlikte; insan her yerde insandır, ihtiyaçları evrenseldir ve bunun da dikkate alınması önemlidir. **İnsan, insanın gölgesinde yetişir. Büyük insanları ortaya çıkaran eğitimidir.** Eğitim, çocuklarımızı her anlamda başarılı kılmamanın yanı sıra insanlığa hizmet etmek suretiyle evrensel medeniyete de katkı sağlamaktır. Millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerimizin çocukların yaşantılarında inşa edilmesi bu yaklaşımın özüdür [4: 23].

Yukarıda ifade edilen bakış açısının hayata geçmesi, öncelikle bütüncül bir sistem düşüncesini ve tasarımını gerektirmektedir. Parçaların kendi içindeki bütünlüğünü dikkate alınmalı, ancak eğitim sisteminin kendi doğası içinde taşıdığı bütünlüğe de saygı gösterilmeli, alt sistemler ve parçaları bir etkileşim içinde değerlendirilmelidir. *İnsanın bütünlüğü, doğanın bütünlüğü, sistemlerin bütünlüğü, gerçeği arayışta son derece kritik dönemelerdir* [4: 23].

İÇERİK VE UYGULAMA

Müfredatın çocuklarımıza sunacağı imkânlarla ilişkin en temel unsur; öğrenilen her türlü bilgi, beceri ve tutumun bir davranış olarak ortaya çıkmasının ötesinde, çocukların kendilerine ve topluma doğrudan hizmet edebilecek bir yetkinlik olarak yerleşmesidir. Görgü olarak tanımlanabilecek bu unsurun temel dayanağı, birbirini tamamlayan, kavramsal öğrenmeyi ve derinleşmeyi destekleyen ders ve etkinliklerle çocuğun bütüncül gelişimine hizmet etmektir. Kazanılan becerilerin içselleşmesinde her türlü öğrenme içeriği; (a) ilgili, (b) ilişkili, (c) geçirgen, (d) analitik ve (e) birbirini tamamlayıcı olarak tasarlanacak ve hayata geçirilecektir. Dolayısıyla müfredat, çocukların ilgi, yetenek ve mizaçları doğrultusunda esnek, modüler ve uygulamalı olarak iyileştirilecektir [4: 25].

Zorunlu ders saatleri ve çeşitleri, tüm kademelerde azaltılarak temel derslerde derinleşilebilmesi, kişiselleştirme yapılabilmesi ve uygulama etkinliklerinin yürütülebilmesi için gereken zaman sağlanmış olacaktır. İlkokuldan başlanarak tüm öğretim kademelerinde, çocukların sahip oldukları yetenek kümeleriyle ilişkilendirilmiş becerilerin uygulama düzeyinde kazandırılabilmesi için okullarda “Tasarım-Beceri Atölyeleri” kurulacaktır. Bu atölyelerdeki etkinlikler bilim, sanat, spor ve kültür odaklı yapılandırılacaktır. Tasarım-Beceri Atölyeleri ilkökul, ortaokul ve lise düzeyinde ortak bir amaç doğrultusunda tasarlanmış, çocuğun özellikle elini kullanmasını önemseyen, mesleklerle ilişkilendirilmiş işlikler olacaktır. Bilmekten çok tasarlamamanın, yapmanın, üretmenin ön plana çıkacağı bu atölyeler çocuğun kendisini, meslekleri, çevresini tanımaya yardımcı olacaktır. Bununla beraber bu atölyeler yeniçağın gerektirdiği problem çözme, eleştirel düşünme, üretkenlik, takım çalışması ve çoklu okuryazarlık becerilerinin kazandırılması için somut mekânlar olarak düzenlenecektir geçirgen [4: 25].

Çocuklar soru çözme, konu anlatımı gibi bir eğitim anlayışından üretimi, yapmayı, etkileşimi, derinleşmeyi öne çıkaran bir müfredat anlayışına yönelecektir. Tasarım-Beceri Atölyeleri böyle bir müfredat yaklaşımının aracı işlevini görecektir. Pilot örnekleri, 2019-2020 yılında devreye girecek olan bu atölyeler, öğrencilerin düşünmeye, tasarlamaya ve üretmeye zaman ayırabileceği bir ortaya çıkarma sürecini yaşayacağı yerler olacaktır. Böylece öğrenilen, ölçülen ve pratik arasındaki uyum artacaktır. Bu atölyelerde ilgili branştan istekli öğretmenler, yan dal eğitimi ve/ veya sertifika eğitimi olarak ücreti karşılığı görev alacaklardır [4: 25].

OKUL GELİŞİM MODELİ

Bir yaşam alanı olarak okul, her bir çocuğumuzun değerine değer, mutluluğuna mutluluk katan yerler olarak görülmelidir. Bu yerler evrensel, millî ve manevi erdemlerle birlikte yaşam becerilerinin içselleştirildiği mekânlar olarak düşünülmelidir. Yeni okul anlayışı, ancak eğitimle ilgili tüm aktörlerin, STK'ların, eğitim sendikalarının vb. kuruluşların iş birliğiyle ortaya konulabilir [4: 27].

Eğitim sisteminde tüm iyileştirmelere yönelik politika, strateji ve eylemlerin başarı kazanmasında, en temel birimler sınıf ve okuldur. Sistemin bütününde iyileştirme sağlayabilmek için, okulların, içinde buldukları çevrenin öncelikleri doğrultusunda amaçlara sahip olmaları ve bu amaçları gerçekleştirmek için faaliyetler düzenlemeleri gereklidir. Bu bağlamda, okulların Millî Eğitim politikaları ve amaçları doğrultusunda, içinde buldukları koşul ve öncelikler dâhilinde gelişmelerini sağlayacak bir “Okul Gelişim Modeli” hazırlamaları sağlanacaktır. Bu modele dayanarak her bir okulun kendi hazırlayacağı Okul Gelişim Planı, yıllık bazda merkez teşkilatla birlikte izlenecek bir yol haritası niteliğinde olacaktır. Okul Gelişim Planlarındaki hedefler doğrultusunda çocukların bireysel, akademik ve sosyal gelişim amaçlarına yönelik etkinlikler izlenecek, değerlendirilecek ve desteklenerek iyileştirilecektir. *Bu gelişim modeliyle tüm kademelerde yarışma ve rekabet odaklı değil, paylaşım temelli bir anlayış benimsenecektir [4: 27].*

Okul gelişiminin değerlendirilmesindeki temel ilke, okulun gelişmeye yönelik mutlak bir ölçüte ulaşması, başarılı olarak etiketlenmesi, sınıflanması ve diğer okullarla karşılaştırılması değildir. Okul gelişimindeki başarı, her bir okulun var olan imkânlarını göz önüne alarak yapacağı planla, kendi hedefleri doğrultusunda bulunduğu yerden kat ettiği mesafeyle değerlendirilecektir. Bu çerçevede tüm okullarımızın gelişimleri, tüm kademelerde yapılandırılacak “Okul Profili Değerlendirme” Modeliyle izlenecek, değerlendirilecek ve desteklenecektir. Okulların gelişiminin izlenmesi ve desteklenmesi sürecinde il ve ilçe teşkilatlarının yapısı, rol ve sorumlulukları yeniden yapılandırılacaktır. *Özet olarak okulun geçirdiği bütün süreçler izlenecek, kat ettiği yol, okulla birlikte değerlendirilecektir [4: 27].*

SONUÇ

Türkiye'nin 2023 Eğitim Vizyonu belgesi ile ilgili olarak çeşitli değerlendirmeler yapılmış ve belgenin şu açılardan önemli olduğu belirtilmiştir [3: 2]:

1. Vizyon belgesinde en önemli vurgunun “mutlu çocuklar” olduğu görülüyor. Belgenin insan odaklı olması ve çocukların mutluluğunu hedeflemesi özellikle heyecan vericidir.
2. Eğitimde aklın ve kalbin birlikteliği vurgulanıyor.
3. Sınav baskısının etkili olduğu bir ölçme-değerlendirme ve kademeler arası geçiş sisteminden çocuğun yapabilirliğini ortaya çıkarıp geliştirmeyi hedefleyen bir sisteme dönüşüm amaçlanıyor.
4. Okulun merkezi önemini vurgulamakla birlikte eğitimi yalnızca okulla sınırlı görmeyen; okul dışı ortamları ve paydaşları da içeren bir yaklaşım söz konusudur.
5. Okulun çocuklar için erdem ve becerilerini geliştirip mutlu olacakları bir yaşam alanı olarak kabul edilmesi; okulun özerkliğine, güçlenerek kendi kimliğini bulmasına önem verilmesi eğitimin pusulasını olması gerektiği yöne çevirmiştir.
6. Okulların kendi gereksinimlerini belirleyebilen, bunları gidermek için doğrudan kullanabileceği bir bütçeye, kurumsal kapasiteye ve yetkiye sahip olan güçlü kurumlar haline gelmesi önemli bir ihtiyaçtır. Okullar, ancak bu sayede öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılandığı nitelikli öğrenme ortamlarına sahip olabilirler. Belgede yer alan, Okul Gelişim Planı çerçevesinde her okula bütçe verilmesi hedefi okullara güçlenme olanağı tanıyacaktır.

7. Koşulları elverişsiz okulların bütçe bakımından desteklenmesine, finansman kaynakları çeşitlendirilerek verimli ve adaletli kullanılmasına ayrıca vurgu yapıldığı; okullar arasındaki olanak ve çıktı farklarının azaltılmasının hedeflendiği görülüyor.
8. Eğitimin bir ekosistem olarak tanımlanması [3: 2] [6: 11], sistemin tüm bileşenlerinin eşzamanlı tasarlanması, “Bildiklerimizle, öğrendiklerimizle ne yapabiliyoruz? Verilen eğitim nasıl bir dünyaya yol açıyor?” sorularının sorulması değerlidir; cevapları bilime dayanarak ve paydaşlarla birlikte aramak gerekiyor.
9. Müfredatı, öğrenme ortamını çocukların farklılıklarına göre düzenleyen öğretmen; iradesi gelişmiş, doğal merakını koruyan ve öğrenmenin kendisini bir ödül olarak gören öğrenenler hedefi çocuğa ve öğrenmeye yenilikçi bir bakış getiriyor.
10. Öğretmenlik Meslek Kanunu ile öğretmenlik özel bir statüye kavuşabilir; bu sayede çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik hedeflerin yaşama geçmesi de kolaylaşabilir.

Eğitimi sistem yaklaşımı altında incelemek gereklidir, çünkü eğitimin kendisi bir sistemdir ve hayatın her alanındaki sistemlere entegre halindedir. Bu bağlamda multidisipliner bir yaklaşım sistemi etkileyen herkesi sürece dâhil etme konusunda önemlidir [6: 20].

KAYNAKLAR:

1. Akpınar, B. ve Aydın, K. (2007). Eğitimde değişim ve öğretmenlerin değişim algıları. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 71-80.
2. Balcı, A. (2014). *Örgütsel Gelişme: Kuram ve Uygulama* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
3. ERG (2018). *Vizyon Belgesi Neler Getiriyor ve Nasıl Güçlendirilebilir?* İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi. <http://www.egitimreformugirisimi.org>.
4. MEB (2018). *Güçlü Yarınlar İçin 2023 Eğitim Vizyonu*. Ankara: MEB Yayını. <http://2023vizyonu.meb.gov.tr/>
5. Özdemir, S. (2013). *Eğitimde Örgütsel Yenileşme* (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
6. TBV (2019). *2023 Eğitim Vizyonu - Öğretmen Eğitimine Yönelik Tasarım Odaklı Yaklaşım Raporu*. İstanbul: Türkiye Bilişim Vakfı. <https://baslangicnoktasi.org>.

*Төрөгелдиева Коңуржан Макешовна,
И .Арабаев атындагы КМУ
п.и.д., профессор.
Кумашова Аида Анаркуловна
Талас мамлекеттик университети
Педагогика кафедрасынын ага окутуучусу*

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЛОГИКАЛЫК ОЙ-ЖҮГҮРТҮҮСҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

*Төрөгелдиева Коңуржан Макешовна,
КГУ им. И. Арабаева,
д.п.н., профессор.
Кумашова Аида Анаркуловна
Таласский государственный университет
Старший преподаватель кафедры педагогика*

ОСОБЕННОСТИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

*Torogeldieva Koңurzhan Makeshovna,
KSU I. Arabaev Kyrgyz state University,
ph. d., professor.
Kumashova Aida Anarkulovna
Talas State University
Senior Lecturer of the Department of Pedagogy
Tasks for the development of logical thinking*

FEATURES OF LOGICAL THINKING STUDENTS IN ELEMENTARY CLASSES

Аннотация: Бул макалада башталгыч класстын окуучуларынын логикалык ой-жүгүртүүсү, логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүүсүнүн өзгөчөлүгү жөнүндө баяндалат.

Адамга элестетүү айлана-чөйрө жөнүндө алгачкы маалыматты берсе, ой-жүгүртүү анын ичинен керектүүсүн тандайт. Башкача айтканда, ой-жүгүртүү адамдын аң сезиминдеги активдүү чагылуусу.

Аннотация: В статье рассматривается логическое мышления, особенности развитие логического мышления у учащихся начальных классов.

Исходная информация о воображении человек понимает об окружающей среде, а мысль выбирает из них подходящих. Другими словами, активное отражения психика мыслящего человека.

Annotation: The article discusses logical thinking, especially the development of logical thinking in primary school students. Initial information about the imagination a person understands about the environment, and the thought chooses the right ones from the. In other words, the active reflection of the psyche of the thinking person.

Түйүндүү сөздөр: башталгыч класс, окуучу, логика, ой-жүгүртүү, анализ, синтез, жалпылоо, өстүрүү.

Ключевые слова: начальный класс, ученик, логика, мышление, анализ, синтез, обобщение, развитие.

Key words: *primary class, student, logic, thinking, analysis, synthesis, generalization, development.*

КРнын Мамлекеттик жалпы билим берүү стандартында (2015 -ж.), КРнын Өкмөтүнүн токтому менен (2012-жылдын 23-мартындагы №201) бекитилген 2012-2020-жылдар үчүн КРнын билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясында орто мектепте билим алуусун үзгүлтүксүз уланта алган, логикалык ой-жүгүртүүсү өнүккөн, стандарттуу эмес маселелерди чече билген, жөндөмдүү жаш муундарды калыптандыруу максаттары коюлган.

Өлкөдөгү окуучулардын математика боюнча окуу жетишкендиктерин улуттук баалоонун (НООДУ), Эл аралык PISA изилдөө программасы аркылуу текшерүүнүн, окуучулардын жетишкендиктерин баалоо (SAM), жалпы республикалык тестирлөөнүн жыйынтыктарынын көрсөткүчтөрүнүн төмөн экендиги орто мектепте анын ичинде башталгыч класстарда математиканы окутуу процессинде олуттуу проблемалар бар экендигин айгинелейт. Математика боюнча билим деңгээлинин төмөнкү көрсөткүчтөрү анын ичинде башталгыч класстын окуучуларынын математикалык билимдеринин көрсөткүчү экендигине алып келет.

Башталгыч класстар үчүн математика окуу китебинде окуучулардын логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүүгө карата көнүгүүлөрдүн жетишсиздиги мугалимдин бул багыт менен иштөөсүнө кыйынчылык туудурат. Андыктан, окуу китептерине логикалык амалдардын (салыштыруу, жалпылоо, анализ, синтез, классификациялоо ж.б.) жардамы менен түзүлгөн атайын тапшырмаларды киргизүү учурдун талабы.

Башталгыч класстардын окуучулардын логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүүгө багытталган педагогикалык иштер билим алуучуларга жагымдуу жагдайларды түзүү менен математикалык билимдеринин бекем болуусуна алып келет жана андан аркы жогорку класстарда математиканы жакшы өздөштүрүүсүнө шарт түзөт.

Башталгыч класстарда окутуу проблемалары боюнча И.Б.Бекбоев, Н.И.Ибраева, А.А.Касымов, Зейнеп Сөзжү, С.Э.Иманкулова, Г.А.Касымова, М.Д.Айдарова, Д.И.Зулпукарова ж.б. изилдөө иштерин жүргүзүшкөн.

И.Б.Бекбоев, Н.И.Ибраева, А.А.Касымов ж.б. эмгектеринде башталгыч класстардын окуучуларынын математиканы окутууда логикалык ой-жүгүртүүнү өстүрүү маселелерин изилдешкен.

Ал эми А.В.Белошистая, В.В.Давыдов, М.Монтессори ж.б. окуучулардын логикалык ой-жүгүртүүсү башталгыч класстарда өсүп-өнүгөт деп белгилешет.

Логикалык ой-жүгүртүү деп, окуучунун жөнөкөй логикалык амалдардын (салыштыруу, жалпылоо, анализ, синтез, классификациялоо ж.б.) жана индуктивдүү же дедуктивдүү логикалык схемалардын жардамы менен ар кандай далилдөөлөрдү жүргүзүү жөндөмдүүлүктөрүн түшүнөбүз.

Ар бир адамга берилүүчү таануу процессинин бири бул ой-жүгүртүү. Ар түрдүү предметтерди окутууда факторлордун жетишүүсүнүн арасында жакшы өнүккөн акыл туура ойлойт.

Адам айлана-чөйрөнү ой-жүгүртүү аркылуу тааныйт. Ал адамдын аң-сезимине байланыштуу болот да, ал жеткен чекке чейин бара алат. Элестетүү адамга курчаган айлана-чөйрө жөнүндө алгачкы маалыматты берсе, ой-жүгүртүү анын ичинен керектүүсүн, өзгөчөсүн тандайт. Бир объекти менен экинчи объектини салыштырат, алардын негизинде өзүнүн керектүү иш-аракеттерин пландаштырат. Башкача айтканда, ой-жүгүртүү чыныгы дүйнөнүн адамдын аң-сезиминдеги активдүү чагылуусу [2, 161бет].

Ой-жүгүртүүнүн генестик өнүгүүсү боюнча төмөндөгүлөрдү белгилесек болот: көргөзмөлүү кыймыл, көргөзмөлүү элестетүү, логикалык сөздүк жана абстрактуу логикалык.

Көргөзмөлүү кыймыл ой-жүгүртүүсүнүн мүнөздөмөсүндө мындай дейт: “Объектилердин касиеттерин, чындык жана физикалык абалды текшерүү маселени чыгаруу

аркылуу ишке ашат”. Көргөзмөлүү элестетүү ой-жүгүртүү “абал жөнүндө жана анын өзгөрүүсү менен байланыштуу”.

Логикалык сөздүк ой-жүгүртүү “логиканы курууда түшүнүктөрдү колдонуу”.

Абстрактуу логикалык ой-жүгүртүү абстрактуу гана формада колдонулат.

Логикалык сөздүк теориялык жана эмпирикалык болуп бөлүнөт. Теориялык жана эмпирикалык ой-жүгүртүү бири-биринен мүнөздөрү боюнча айырмаланат. Теориялык ой-жүгүртүүдө адамдын макулдугу даражасы кыйла жогору болот. Эмпирикалык ой-жүгүртүүдө жагдайга жараша аныкталган түшүнүктөрдү туюу.

Баланын ой-жүгүртүүсүнүн өнүгүшү менен анын сүйлөө речи дагы өнүгөт. Ой качан гана сөз аркылуу ойлонгон адамга жана башкагуп жаткан адамдар аркылуу кабыл алынганда гана материалдык форманы алат. Жогорку өнүккөн ой-жүгүртүү сөздөн тышкары боло албайт, ал дайыма тил менен байланыштуу, ал эми сөз ой-жүгүртүүнүн материалдык сырткы кабыгы [1, 34].

Жогоруда айтылгандай логикалык ой-жүгүртүү логикалык амалдардын негизинде ишке ашат. Алар: салыштыруу, жалпылоо, анализ, синтез, классификациялоо.

Салыштыруу - буюмдардын, кубулуштардын ортосундагы айырмачылыктарды, карама-каршылыктарды көрсөтөт. Нерселерди салыштыруунун натыйжасында окуучулардын ой-жүгүртүүсү өнүгөт.

Жалпылоо - буюмдардын, кубулуштардын жалпы касиеттерин, окшош жактарын бөлүп көрсөтүп, аларды бир топко бириктирүү.

Анализ –буюмдардын, кубулуштардын ортосундагы байланышты бөлүп көрсөтүүчү процесс.

Синтез - буюмдардын, кубулуштардын ортосундагы байланышты кошуп жана бириктирип көрсөтүүчү процесс.

Логика илимдердин арасында эң алдыда туруш керек, ошондуктан башталгыч класстарды окутууда негизгиси баланы логикалык ой-жүгүртө алууга үйрөтүү. Көрсөтмөлүү окутуу логикалык ой-жүгүртүүнүн негизи болуш керек.

Атактуу француз психологу Жан Пиаже логикалык ой-жүгүртүүнү өстүрүүнү эки деңгээлде караган[4].

1. Конкреттүү түшүнүк деңгээли.

Логикалык ой-жүгүртүүнү калыптандырууда конкреттүү көргөзмөлүү материалдар менен байланышы. Балдарга дайыма конкреттүү мисалдар болуш керек. Конкреттүү түшүнүктөр жана элестетүүлөрдү колдонуу менен бардык ой-жүгүртүүлөр өнүгөт жана калыптанат.

2. Абстрактуу түшүнүк деңгээли.

Абстрактуу түшүнүк менен, жалпы түшүнүк менен, түшүнүк системасын үйрөнүү менен балдар абстрактуу ойлоно башташат. Балдарда ой-жүгүртүү жөндөмдүүлүгү пайда болот, өздөрүнүн ойлорун негиздейт, өздөрүнүн жыйынтыктарын туура экендигин далилдейт, ой-жүгүртүү процессин тааныт жана көзөмөлдөйт.

Эгерде балдарда себеп-натыйжа түшүнүгү калыптанбаса, анда маалыматтын сырткы сүрөттөлүшүн гана кабыл алат. Балдар үчүн жөнөкөй айтып берүү менен далилдөөлөрдүн айырмасы жок болуп калат. Ошондуктан мазмуну менен тааныштыруу ырааттуулугу ар кандай болушу мүмкүн. Ж.Пиаже менен Л.С.Выготскийдин иштеринде балдардын ой-жүгүртүүсүн өстүрүү боюнча көп изилдешкен.

Адамдын ой-жүгүртүүсү 2 баскычта өтөт: түшүнүккө чейинки жана түшүнүк аркылуу ой-жүгүртүү.

Түшүнүккө чейинки ой-жүгүртүү – убакыт жана мейкиндик чектөөлөрдү жоюуга карата касиеттери калыптанган алгачкы баскыч. Балада логика туулганда эле болбойт, ал айлана-чөйрө менен байланышуу аркылуу өсүп-өнүгөт.

Балдардын түшүнүгү – жалгыз, конкреттүү бир предметте, алар көрсөтмөлүү кыймылды гана түшүнүшөт. Бир нерсени түшүндүрүүдө балдарга мисалдарды көрсөтмөлүү

кылып түшүндүрүү керек. Көрсөтмөлүү- аракеттенүү ой-жүгүртүүнүн генетикалык алгачкы формасы.

Баланын ой-жүгүрүүсү көрсөтмөлүү аракеттен образдуулукка, андан кийин логикалуу ой-жүгүртүүгө өтөт. Ой-жүгүртүүнүн белгилеген түрлөрүнүн өнүгүүсү заттардын маанисин түшүнүп, таанып-билүүнүн активдешүүсүнө шарт түзөт.

Адабияттар:

1. *Төрөгельдиева К.М.* Орто мектепте математиканы окутуунун методикасы 1бөлүк, Бишкек, 2006.
2. *Төрөгельдиева К.М.* Келечектеги математика мугалимдерин даярдоо системасын моделдештирүү. Монография. Бишкек, 2007.
3. *Жумалиева Ж.* Жаш курак психологиясы. Бишкек, 1999.
4. *Пиаже Ж.* Психология интеллекта, М., 1994.-53

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна
к.п.н., заведующая лабораторией
теории и практики оценивания достижений учащихся
Кыргызской академии образования*

**НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНИВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО
ЯЗЫКА**

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна
п.и.к, Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун
теориясы жана практикасы лабораториясынын башчысы
Кыргыз билим берүү академиясы*

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРЫНЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН БИЛИМ
ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛООНУН ИЛИМИЙ-ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ОРУС ТИЛИНИН МИСАЛЫНДА**

*Tagaeva Gulmira Sarygulovna
Head of the Laboratory of Theory and Practice of Student Assessment
Kyrgyz Academy of Education*

**SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING THE
EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS OF STUDENTS IN PRIMARY SCHOOL ON THE
EXAMPLE OF THE RUSSIAN LANGUAGE**

***Аннотация:** В статье рассматриваются теоретические основы оценивания достижений учащихся по русскому языку и чтению на основе новых стандартов образования. Даются рекомендации по формулированию ожидаемых результатов. Представлены основные принципы и критерии оценивания.*

***Ключевые слова:** качество образования, образовательный стандарт, ожидаемые результаты, ключевые и предметные компетентности, критерии и уровни оценки, оценивание образовательных достижений учащихся.*

***Аннотация:** Макалада жаңы стандарттардын негизинде орус тили жана окуу, түшүнүү боюнча окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун теориялык негиздери каралат. Күтүлүүчү натыйжаларды формулировкалоо боюнча сунуштар берилет. Баалоонун негизги принциптери жана критерийлери талдоого алынды.*

***Түйүндүү сөздөр:** билим сапаты, билим берүү стандарты, күтүлүүчү натыйжа, түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөр, баалоонун критерийлери жана деңгээлдери, окуучулардын билим жетишкендиктерин баалоо.*

***Annotation:** The article discusses the theoretical foundations of assessing student achievement in the Russian language and reading based on new education standards. Recommendations are given on the formulation of the expected results. The basic principles and evaluation criteria are presented.*

***Key words:** quality of education, educational standard, expected results, key and subject competencies, criteria and levels of assessment, assessment of educational achievements of students.*

На современном этапе развития педагогической науки необходимо определить теоретические основы оценивания образовательных достижений учащихся школы.

Государственный стандарт образования нового поколения обуславливает естественную базу для создания устойчивой, надежной системы оценивания в образовании. Система

оценивания – основное средство измерения достижений и диагностики проблем обучения, осуществления обратной связи, оповещения учащихся, учителей, родителей, государственных и общественных структур о состоянии, проблемах и достижениях образования [1, с. 3].

Как нам известно, результаты исследований (PISA, НООДУ) по оценке образовательных достижений, учащихся показывают, что современная система обучения в Кыргызстане пока не отвечает современным мировым требованиям. Школьники республики не могут использовать полученные в школе знания на уровне требований, предъявляемых в международных исследованиях. С изменением целей образования в Кыргызстане сейчас сформировано понимание необходимости формирования стратегии образования, направленной на повышение качества образования.

Недостаточно уделяется внимания формированию компетентностей (практико-ориентированных знаний и умений). Данные цели заложены в новых стандартах, реализацию которых теперь нужно осуществить в программах, учебниках и учебно-методических пособиях. Новые стандарты определили, что в школе необходимо придерживаться трех видов оценивания: диагностическое, формативное и суммативное.

Происходящие изменения в системе образования Кыргызстана открывают широкие возможности для разработки сбалансированной системы оценивания в республике и создания новых методов оценивания образовательных достижений учащихся. Более приоритетным становится запрос общества в непрерывном отслеживании состояния системы образования, создании системы оценки качества образования.

Качество образования – это соответствие образования (как результата, как процесса, как социальной системы) многообразным потребностям, интересам личности, общества, государства; – это системная совокупность иерархически организованных, социально значимых сущностных свойств (характеристик, параметров) образования (как результата, как процесса, как социальной системы) [2, с. 44].

В соответствии со стандартами нового поколения основным объектом системы оценки образовательных достижений учащихся, её содержательной и критериальной базой выступают ожидаемые результаты.

Основной механизм обеспечения качества образования посредством системы оценки состоит в уточнении и распространении общего понимания содержательной и критериальной базы оценки. С этой целью система оценки достижения ожидаемых результатов включает в себя две согласованные между собой системы оценок: **внешнюю оценку**, осуществляемую внешними по отношению к школе организациями и **внутреннюю оценку**, осуществляемую самой школой.

Внутренняя оценка строится на той же содержательной критериальной основе, что и внешняя, на основе ожидаемых результатов, прописанных в стандарте.

Оценивание результатов обучения на уроках русского языка тесно связано с целями и задачами, методами и формами обучения. Цель оценивания – определить соответствие фактических результатов обучения ожидаемым.

Задачи оценивания образовательных достижений учащихся:

- 1) дать учащимся сведения об успеваемости и поддержать их развитие;
- 2) направлять развитие самооценки ученика;
- 3) проводить обратную связь, поддерживать выбор траектории обучения;
- 4) направлять последовательное обучение ученика;
- 5) корректировать деятельность учителя.

При оценивании учебной деятельности учащихся учитель использует различные методы оценивания в соответствии с выбранными методами и формами обучения. Таким образом, повышается и качество образования.

Для того чтобы достичь определенного уровня сформированности желаемых компетенций, необходимо дать ученику обратную связь о результативности обучения, поддержать его позитивную самооценку и укрепить учебную мотивацию.

Принципы оценивания образовательных достижений учащихся:

1. Объективность
2. Доступность
3. Прозрачность
4. Надежность

Объективная, прозрачная и надежная оценка достижений учащихся возможна только со стандартизированным инструментарием и четкими критериями. Инструментарии оценки должны содержать такие задания, которые проверяли бы сформированность определенной компетенции или достижение ожидаемых результатов.

Образовательные результаты представляют собой четкие формулировки того, что, будет знать, понимать или может продемонстрировать обучаемый по окончании учебного процесса. Таким образом, результаты обучения являются более точными, более простыми для написания и гораздо более приемлемыми, чем задачи.

Таким образом, заданный объем изучаемого содержания учебной дисциплины четко определяется по задаваемому объему ожидаемых результатов обучения на том или ином уровне усвоения.

Формулировки знания, понимания и применения изученного учебного материала, осознание возможности продемонстрировать достигнутые результаты обучения описываются «однозначными глаголами действия, качества, состояния» [3].

При формулировке результатов обучения следует руководствоваться следующими рекомендациями:

1. Для формулирования результата обучения используется как правило **только один глагол действия**, за которым следует фраза, описывающая контекст результата обучения. *Например*, в предметных стандартах по русскому языку для начальных классов школ с неродным языком, утвержденных коллегией министерства образования и науки КР в 2015 году, представлены ожидаемые результаты таким образом [4]:

4.1. Участвует в диалогах повседневного общения, ведет диалог по образцу и в заданной ситуации (объем диалогического высказывания – до 10 реплик).

Например 4.1. - это :

“4” – четвертый класс; “1” – ожидаемый результат; вид речевой деятельности – говорение (диалог).

К формулировке ожидаемого результата предъявляются следующие требования:

1. использовать простые предложения, понятные термины;
2. четко соотносить их с результатами изучения учебного программного материала;
3. чтобы их можно было реально измерить и оценить;
4. процесс достижения результатов обучения, как и их формулировка должны находиться в точном соответствии с затрачиваемым на их формирование учебным временем.

Четкая формулировка результатов обучения способствует, с одной стороны, точному пониманию учителем того, в каком объеме и какой форме необходимо преподавать и оценивать программный материал, а с другой стороны, ясность для обучающегося – что именно он будет изучать, какого уровня достижений он должен достичь и как должен продемонстрировать свои достижения. То есть здесь подразумевается критериальность оценивания: ученик должен четко видеть, к чему он должен стремиться достичь в процессе усвоения знаний. Иными словами, в формате SMART-критериев, и цели, и ожидаемые результаты должны быть конкретными, измеримыми, достижимыми в рамках реального времени.

В конце приведем некоторые результаты исследования по измерению предметных компетентностей по русскому языку учащихся 4 классов школ с кыргызским языком обучения. Основным инструментарием оценки достижений учащихся нами выбраны тесты.

Тест состоял из одного текста, к которому были даны пять вопросов, и еще тестовые задания по грамматике, т.е. длина теста составила 15 заданий. Сначала мы создали матрицу тестов.

**Матрица теста по русскому языку и чтению для 4 класса
(репродуктивный, продуктивный, креативный уровни).**

Соотношение заданий по содержательным линиям и видам деятельности.

Наименование раздела (содержательные линии)	Репродуктивный	Продуктивный	Креативный	Баллы
Раздел 1. Грамматика	№ 1, 5	№ 2, 3, 4	№ 6, 7	7
Раздел 2. Аудирование	№ 8			1
Раздел 3. Чтение	№ 9	№ 10		2
Раздел 4. Письмо	№ 11	№ 12	№ 13	3
Раздел 5. Говорение		№ 17	№ 18	2
Раздел 6. Социокультурная компетенция	№ 14	№ 16	№ 15	3
Всего	6 баллов	14 баллов	15 баллов	35 баллов (100%)

Разработали тестовые задания, которыми мы измеряли следующие компетентности.

Проверяемые тестом предметные компетентности русского языка как второго в 4 классе:

- умеет найти информацию в тексте в явном виде,
- умеет сделать умозаключение по тексту,
- умеет определять правильную последовательность действий, описанных в тексте,
- умеет дополнить предложение,
- умеет соотнести информацию,
- умеет различать звуки и буквы,
- умеет различать слова, одинаковые по значению,
- умеет определять число существительных и прилагательных,
- умеет располагать слова в алфавитном порядке,
- умение различать звуки и буквы,
- умеет составить предложение в правильном порядке,
- умеет определить порядок предложений в тексте,
- умеет различать значение суффикса.

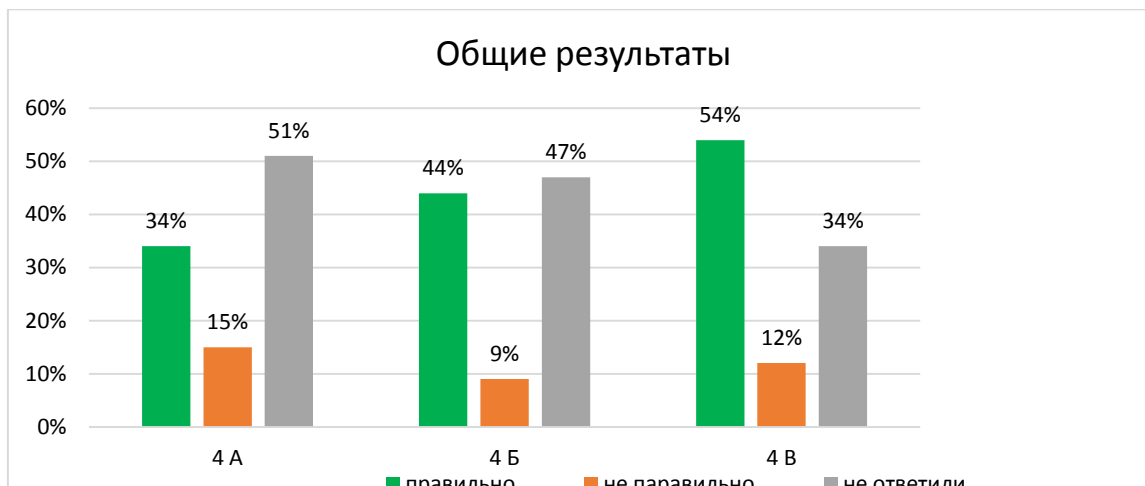
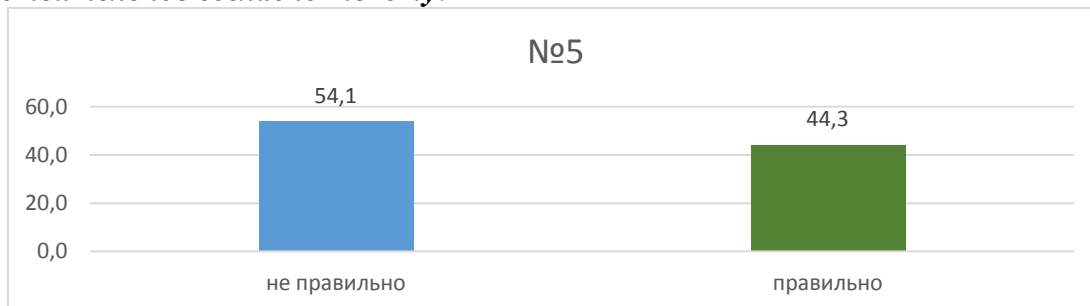
Представим пример одного задания (№ 5) и как его выполнили учащиеся трёх 4-х классов одной из сельских школ.

1. Образовательный результат: соотносит информацию из текста, умеет подобрать соответствующее существительное к прилагательному

2. Компетентность: ценностно-мировоззренческая (по навыкам чтения) и языковая (по грамматике).

3. Уровень сложности задания: средний.

Задание 5. Заполнить таблицу, подобрав прилагательному соответствующее существительное согласно тексту.

В общем результате по классам самый высокий показатель был у учащихся 4 «В» класса, которые справились на 54%, и самый низкий показатель у 4 «А», где дети достигли всего 34 %.

А пятое задание среднего уровня, подобрать существительное к прилагательному и соотнести значения слов выполнено детьми на уровне ниже базового. Здесь можно сделать вывод, что учителя не работают с детьми с такими форматами заданий, дети не могут соотносить значения слов и заполнять таблицу.

Так как образования сложная система, и чтобы поднять ее качество, необходимо поднять качество всех ее 8 подсистем, к которым относятся:

- стандарты и учебные программы;
- учебная литература;
- качество профессионализма педагогических кадров;
- оценка качества образования;
- духовно-нравственное и патриотическое воспитание;
- научно-исследовательские работы;
- система управления;
- материально-техническая база [5].

Для решения этих задач учитель:

- дает позитивную обратную связь, словесную оценку развитию познавательных процессов, мотивированности, компетентностей как учебных результатов;
- отслеживает прогресс учащихся относительно достижения результатов и личностного развития и предоставляет описательную оценку в конце каждого учебного года;
- использует различные способы и формы оценивания, в том числе самооценку, взаимооценку, инструменты качественной оценки (портфолио учащегося, наблюдение, карты развития и т.д.);
- информирует родителей о прогрессе учащегося и о затруднениях в процессе

обучения для совместного решения проблем [6].

Литература:

1. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования Кыргызской Республики, утвержденный Постановлением Правительства КР от 21 июля 2014 г. № 403.
2. Словарь согласованных терминов и определений в области образования государств-участников Содружества Независимых Государств. – М., 2004. – С. 44.
3. Fry, H., Ketteridge, S., Marshall (2000) A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education. London: Kogan Page.
4. Предметный стандарт по русскому языку и чтению в 1-4 классах для общеобразовательных школ с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения//авт-сост. В. Булатова и др. – Б.: 2015.
5. *Кусаинов А. К.* Качество образования в мире и в Казахстане. – Алматы, 2013, – 196 с.
6. Программа по русскому языку для 1-4 классов школ с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения. (Сост.: Добаев К. Д., Тагаева Г. С., Булатова В.А. – Бишкек, 2018).

*Рысбаев С.К.
педагогика илимдеринин доктору
профессор, КББАнын лаборатория
башчысы*

КЫРГЫЗ ТИЛИН ҮЙРӨТҮҮНҮН ЗАМАНБАП ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

*Рысбаев С.К.
доктор педагогических наук,
профессор, заведующий лабораторией КАО*

НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

*Rysbaev S.K.
Doctor of pedagogy, professor
Chairman of laboratory of KAE*

MODERN TECHNOLOGIES IN LEARNING KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация: Макалада кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн жаңы талаптары, анын стратегиялары тууралуу сөз болот. Анда сүйлөшүүгө үйрөтүүчү илимий-педагогикалык шарттар такталуу менен, кыргыз тилин деңгээлдерде үйрөтүүнүн маселелери ачыкталган. Деңгээлдер, анын мүнөздөмөлөрү, ага жараша коюлуучу талаптары, сүйлөшүү чөйрөлөрү, ал чөйрөлөргө ылайык окуучулар ээ болуучу компетенциялар айкындалган.

Аннотация: В статье говорится о новых требованиях и стратегиях изучения кыргызского языка как второго. В статье раскрыты научно-педагогические условия в изучении говорения, а также вопросы обучения кыргызскому языку по уровням. Также определены компетенции, уровни и его характеристика, требования, которыми в соответствии сфере общения должны владеть школьники.

Annotation: This article is said about new demands and strategies in learning Kyrgyz language as a second language. Here are disclosed Scientific-pedagogical conditions in learning speaking and questions about teaching Kyrgyz language on levels. Also defined competitions, levels and characteristics, demands which in accordance have to master schoolchildren in social circuits.

Түйүндүү сөздөр: мамлекеттик тил, экинчи тил катары үйрөтүү, сүйлөөгө үйрөтүүдөгү илимий-педагогикалык шарттар, коммуникативдик милдеттер, жаңы технологиялар, сүйлөөгө үйрөтүү деңгээлдери, сүйлөшүү чөйрөлөрү, дидактикалык талаптар.

Ключевые слова: государственный язык, обучение как второму языку, научно-педагогические условия в изучении языка, коммуникативные задачи, уровни владения языком, сферы общения, дидактические требования.

Key words: official language, teaching as a second language, scientific-pedagogical conditions in learning the language, communicative tasks, level of language mastery, social circuits, didactical demands.

Мамлекеттик тилибизди талаптагыдай үйрөтүү-биздин мамлекеттик парзыбыз. Тилибизди көтөрүү- мамлекетибиздин, улутубуздун кадыр-баркын, аброюн көтөрүү менен бирдей экендигин ойлонсок, анда биз улутубуздун жана мамлекетибиздин алдында чоң жоопкерчилигибизди сезген болобуз. Ал эми Кыргызстанда жашаган, иштеген ар бир улуттун өкүлдөрүнүн мамлекеттик тилди талаптагыдай үйрөнүүсү – алардын атуулдук парызын аныктайт.

Бүгүнкү күндө тил үйрөнүү маселеси мектептеги педагогикалык-методикалык көйгөйлөрүнүн чегинен чыгып, тил адамдын турмуштук карым-катышынын зарыл куралынын деңгээлине, т.а. жаңы сапаттык деңгээлге көтөрүлүп чыгып отурат. Адам канча тил билсе, ошончо элдин өкүлү менен баарлашып, дүйнөнүн кайсы гана бурчунда болбосун. талаптагыдай жашоо кечирип кетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга баратат.

Мунун өзү тил үйрөнүү-адамдын өнүгүүсүнүн негизги бир факторуна айлангандыгын да далилдейт, ага антропологиялык (гуманисттик) мамиле жасоону, тактап айтканда, тил үйрөтүүнү, асыресе, республикабызда кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнү инсанга багыттап окутуу технологиясына таянып жүзөгө ашыруу сыяктуу концептуалдуу максаттуу багытты так аныктообузду талап кылып отурат.

Дегинкиси, методика илиминде кеп ишмердигинин теориясы төмөндөгүдөй системалуу бир бүтүн түшүнүктү камтыйт, ал: интенция (максат, ниеттер), мотив (муктаждык, зарылдык, талап, тышкы талап жана ички талап), программа (окуу-нормативдик, методикалык адабияттар, окуу китептер) жана практика (сүйлөшүү чөйрөсү). Бизде булардын кайсынысы бар жана кайсынысы жок?

Учурда кыргыз тилин мектепте башка улуттун балдарына үйрөтүүнүн натыйжалуу болуусу – тилди үйрөтүү методикасы илиминин жетишкен ийгилиги катары бааланмак. Бирок бул эле жетишпейт. Анткени, аны менен катар кыргыз тилине болгон коомдук мамиле өзгөрүшү керек. Бул жерде тилди адамдардын байланыш-катышынын гана куралы эмес, улуттун рухун, мамлекеттин идеологиясын түзөр жана улуттун өзүн сактап калуунун да каражаты экендигин эсибизге салуубузду өзү да жатат. Андай болсо, ага илимий-методикалык гана талап коюу жетишсиз экендиги көрүнөт. Ага, ири алдыда, мамлекеттик камкордук, анан ал гана эмес, мамлекеттик талап да, мамлекеттик көзөмөл да болуусу чон тирек болмок.

Ал кандай тиректер болмокчу? Жогоруда айткан, кеп ишмердигинин теориясын да, эске алсак, **биринчиден, Кыргыз Республикасында кыргыз тилине болгон коомдук талаптын, ал тилде сүйлөөгө болгон турмуштук зарылдыктын түзүлүшү.** Бул - албетте, сырткы талап.

Экинчиден, Кыргыз Республиканын ар бир жараны, асыресе, мектеп окуучусу **кыргыз тилин үйрөнүүгө жана сүйлөөгө болгон ички зарылдыктын, каалоо сезиминин, оң ниеттин, ички керектөөнүн** (мотивация) болуусу, т.а. Кыргызстанда кыргыз тилинде инсандык алакаларга, жазуу жана оозеки байланыштарга (коммуникация) карата ички даярдыгынын жаралышы (интенция).

Үчүнчүдөн, кыргыз тилин үйрөнүүгө киришкен башка улуттун баласы «Мен келечекте Кыргызстанда жашайм жана иштейм. Кыргыз тили менин жашоо куралым болот, андан ийгилик табам, чоңоюп кызматтарда иштейм, ошон үчүн кыргыз тилин үйрөнөм» - деген келечектүү **кызыкчылыктын, оң мотивдин, интенциянын, каалоонун, ниеттин болуусу.**

Төртүнчүдөн, күндө кыргыз тилинде сүйлөөгө болгон турмуштук жандуу практиканын болушу, класстагы ар бир сабакта мугалим менен окуучу кыргыз тилинде гана баарлашуусу, сабактын түздөн-түз кыргыз тилинде гана жүрүүсү.

Мына ушундай шарттар эске алынып, 2013-жылы Республикабыздын Президентинин белгилүү указы менен жарыяланган «Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди үйрөнүүнү жакшыртуу жана тил жазылып, кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн эл аралык системаларын үйрөнүү, анын негизинде республикабызда кыргыз тилин үйрөтүүнүн жаңыча жолдорун аныктап чыгууга киришүү активдүү түрдө башталган.

Анын негизинде Кыргыз билим берүү академиясында деңгээлдик негизде кыргыз тилин үйрөнүүнүн негизги талаптары иштелип, анын дидактикалык мүнөздөмөлөрү, тил билүү деңгээлин баалоо шкалалары ж.б. урунттуу маселелер такталып чыкты.

Кыргыз тилин үйрөтүүнүн деңгээлдери жана алардын мүнөздөмөсү тууралуу сөз кылууда, сөзсүз, аны эл аралык стандарттын талаптарына жараша келтиребиз жана Кыргызстан үчүн төмөндөгүдөй элестетебиз. Атап айтканда:

А деңгээли Кыргыз тилин базалык деңгээлде колдоно билүү	A1 Баштапкы деңгээл	1-класс (карапайым көндүмдөр) 2-4-класстар (жөнөкөй көндүмдөр)
	A2 Калыптануу деңгээли	5-9-класстар (Негизги көндүмдөр)
В деңгээли Кыргыз тилин орто деңгээлде колдоно билүү деңгээли	B1 Орто деңгээл	10-11-класстар (орто мектептин стандартына ылайык толук көндүмдөр)
	B2 Ортодон жогорку деңгээл	Жогорку окуу жай (бакалавр)
С деңгээли Кыргыз тилин эркин жана жетик колдоно билүү деңгээли	C1 Жетик деңгээл	Магистратура
	C2 Жогорку деңгээл	Адистикке жараша чыгармачыл жана изилдөө мезгили

Таблицага карап, сөзүбүздү уланталы. Алгачкы деңгээли- **A1, жөнөкөй деңгээл, ал кыргыз тилинде сүйлөшүү көндүмдөрүнө алгач ирет машыгууга багыттоочу мезгил катары мүнөздөлөт. Бул мезгил мектепте 1-4-класстарды камтыйт да, башталгыч мектепти бүтүргөн башка тилдүү баланы кыргызча эң жөнөкөй коммуникативдик жана тилдик көндүмдөргө ээ кылуу менен жыйынтыкталат.** Тактап айтканда, окуу материалдары сүйлөшүүгө машыктыруучу жөнөкөй кырдаалдар түрүндө берилип, ал иштер лексикалык чакан минимум жана грамматикалык жөнөкөй формаларды камтымакчы. Ал деңгээлдин бардык талаптары **стандартта жана атайын иштелип чыккан деңгээлдик талаптарда кенен чагылдырылат.**

Бул деңгээлди басып өткөн окуучулар заттык, сандык жана кыймылды билдирген сөздөрдү жана да жак, чак, жөндөмө мүчөлөрүн кебинде колдонуп, **кадыресе күндөлүк алыш-бериш, сурап алуу-сурап билүү аракеттерине жараша калышат. Тактап айтканда:**

- класста окуу ишмердүүлүктөрүнө жараша айтылган сөздөрдү, көрсөтмөлөрдү түшүнө билүүгө, мугалимдин суроолоруна жооп бере алууга;

- кыргызча уруксат, кечирим сурай алууга, нерсенин эмне экенин сурап билүүгө жана сурап алууга;

- өзүнүн, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ар биринин ким экени, жашы, аткарган иштери, ата-энелерине, бир туугандарына жардам берүү тууралуу кыргызча маалымат бере алууга, ал тууралуу суроолорго жооп берүүгө;

- түрдүү жөнөкөй кырдаалдарга жараша берилген суроолорго кыскача, туура, так жооп бере алууга, өз оюн кыска сөздөр менен билдире алууга;

- үй жаныбарларынын, жапайы айбанаттардын аттарын атай билүүгө;

- качан, каерде эмне кыларын, кайда барарын, учурда эмне кылып жатканын, буюмдун кимдики экенин, буюмдун канча, кандай экенин кыска сөздөр менен кыргызча айта алуу жана суроого кыскача жооп бере алууга жетишишет.

A2, орто деңгээл тилдик жана сүйлөшүү көндүмдөрүнө, сабаттуулукка калыптандыруу, активдештирүү мезгили катары мүнөздөлүп, негизинен 5-9-класстарды камтыйт. Бул деңгээлде окуучулар буга чейинки (башталгыч класстарда) ээ

болгон көндүмдөрдү бекемдеген, сүйлөшүү көндүмдөрүнө активдешип калган мезгил катары бааланат.

Бул класстарга кыргызча сүйлөшүү жана жазуу кебинин негизин түзгөн лексикалык кор, анын сөз түркүмдөрүн кептеги кызматына жараша окуп-үйрөнүү жана аны кебинде кырдаалдарга ылайык колдонууну камтыган айрыкча мезгилге туура келет. Мында лексикалык материалдар аркылуу улуттук маданиятты, салтты ж.б. таанып-билүү иш-аракеттери да активдешет жана балдарды чыгармачылык менен иштөө жолуна багыт берет.

Негизинен, бул деңгээлди өткөн окуучулар мындай көндүмдөргө ээ болуп калышат, т.а.:

-класста, мектепте болуп жаткан окуу, оюн ж.б. түрдүү кыймыл-аракеттерге катышып, жөнөкөй кырдаалдарда өз оюн билдире алууга;

-жандуу-жансыз заттардын аты, саны, сыпаты, кыймыл-аракети, алардын аз, же көп экендиги, кимдин качан, каерде, ким менен эмне иш кылганын, ишти ким, ким менен бирге аткарганы, ж.б. тууралуу маектеше билүү сураса жооп бере алуу;

-бирөөнү туулган күнү ж.б. майрамдарга жараша куттуктай алуу, бирөөнүн кебин кубаттап, туура же туура эместигин, айтылган ойго макул же каршы экенин билдирүүгө;

-жашаган, окуган чөйрөдөгү маданий, ж.б. түрдүү объектилердин эмне, кандай экендиги, аларда болуу, ал жерде түрдүү кырдаалдарга жараша суроолорго жооп бере алуу жана оюн билдирүү;

-туулуп-өскөн мекени, улуту, өзүнөн башка улуттар, алардын достугу, салттары тууралуу өз оюн кыскача жазып жана айтып бере алуу;

- өз каалоосун, кызыгуусун, эмне керек жана эмне кереги жок, эмне жагарын же эмне жакпай турганын, жакынкы күндөрдө же келечекте эмне кылары тууралуу ойлорун айта алууга;

-кыргызча сүйлөмдөрдү, чакан текстти сабаттуу көчүрүп, угуп сабаттуу жазууга жетишилет.

В1 - Ортодон жогорку деңгээл окуучулардын өз алдынча чыгармачыл ишмердүүлүктөрүн өнүктүрүү мезгили катары мүнөздөлүү менен, 10-11-класстарды камтыйт. Мурдагы класстардан бир кыйла активдешкен жана тил билүү көндүмдөрү жогорулаган, мектеп деңгээлин жыйынтыктаган мезгил катары бааланат. Бул мезгилде окуучулар кыргыз тилин синтаксистик негизде, т.а. тилдик материалдарды функционалдык негизде үйрөнүү менен, сүйлөөгө сүйлөшүү аркылуу, сүйлөшүүнүн жүрүшүндө үйрөнүү принцибинде иштөө активдешет. Окуучулар чакан диалог түзүү аркылуу пикирин билдирүүгө, күндөлүк түрдүү турмуштук жана окуу кырдаалдарына ылайык кыска сүйлөмдөр менен тааныш тематикаларда сүйлөшө алууга жетишишет.

Окуучулар муну менен мектеп стандартын жана орто мектептин программалык материалын толук өздөштүрүп, кыргызча сүйлөөгө болгон аракети активдешип калгандыгы мүнөздөлүп, кыргыз тилинде **орто деңгээлдеги тил билүү сертификатына ээ болуп**, мектепти аякташат. Ал сертификат Жогорку окуу жайына киргенде, т.а. кыргыз тилин үйрөнүүнү В2 деңгээлине өтүүдө талап кылынышы шарт.

Ал үчүн алдыда эмнелер аткарылуусу тийиш, т.а. ЖОЖдордо Кыргыз тилин үйрөтүү стандарты жана алардын ар биринин профилине ылайык В2 деңгээли үчүн талаптар, дескрипторлор, баалоо шкаласы, окуу программасы иштелип чыгышы керек. Антпесе, мектептен В1 деңгээлин үйрөнүп келген студент кайрадан А1 деңгээлине түшүп, саламдашуудан баштабашы керек. ЖОЖдордун Кыргыз тили окуу китептери алардын профилдерине ылайык, т.а. медициналык, юридикалык, экономикалык, туризмдик, айыл чарбалык, ж.б. багыттардагы минимумдун негизинде жазылган Кыргыз тили окуу китептери жазылып, кесиптик кыргыз тили деген түшүнүк бекемделиши шарт. Ал үчүн ар бир ЖОЖдо кесиптик багыттардагы минимум сөздүктөр, сүйлөшмөлөр түзүлүшү, жеткиликтүү санда чыгарылып, камсыздальшы керек.

Мындан сырткары, деңгээлдик негизде тил үйрөнүү сүйлөшүү деңгээлдерине **жараша кеп ишмердигинин мүнөздөмөлөрү, т.а. дескрипторлор, тил билүү деңгээлин өз**

алдынча баалоо шкаласы, ошондой эле *сабакта кыргыз тилинин коммуникативдик кызматын методикалык жактан туура пайдалануу эң негизги маселе экендиги ж.б. белгиленген.*

Атап айтканда, пикир алышуу, сүйлөшүү чөйрөлөрү жана тематикалар төмөндөгүчө аныкталган.

1.Баланын өздүк жана күндөлүк турмуш-тиричилик чөйрөсү. *Буга төмөндөгү тематикалар кирет:* баланын өзү, аты-жөнү, чоң ата, чоң-энеси, бир туугандары, жашаган үйү, бөлмөсү, өздүк буюмдары, үй дареги, күндөлүк эрежеси, үй турмушу, бир туугандарына камкордук көрүү, ата-энеге жардам берүү, үй буюмдары, кийим-кечектер, эмеректер, идиш-аяктар, тамактануу, үйдө аткаруучу күндөлүк иштер, ата-энени сүйүү жана сыйлоо, бир туугандарына урматтоо менен мамиле жасоо, улууну урматтоо, кичүүнү ызааттоо, кыргызча учурашуу, таанышуу, кечирим суроо, уруксат суроо, куттуктоо, базардан, дүкөндөн сатып алуу, нерсенин санын, сапатын, эмненин кайда экенин, убакытты, мезгилди ж.б. сурап билүү ж.б. тематикаларда сүйлөшүүгө машыктыруу.

2. Коомдук, социалдык-маданий чөйрө. *Буга төмөндөгү тематикалар кирет:* бала туулуп-өскөн, жашаган жана окуган айыл, шаар, көчө, айылдагы жана шаардагы социалдык шарттар, мектептер, түрдүү мекемелер (эс алуу жайлары, дүкөндөр, китепканалар, клуб, кино-театр, оорукана, спорт аянтчалар, музейлер, Кыргыз Республикасы, Ала-Тоо жергеси, Өкмөт үйү, зоопарк, базар), кыргыздын ыйык жерлери, улуттук майрамдар ж.б. тууралуу окуу материалдары жана ушул багыттагы сүйлөшүүлөр. Табият, экология, Ала-Тоонун жаратылышы, жыл мезгилдери, тоолору, суулары, көлдөрү, жаныбарлары, канаттуулары, жалпы үй жана жапайы айбанаттар, өсүмдүктөр, дарактар, жер-жемиштер, жашылчалар, аба ырайы, жаан-чачындар, табияттын кооздугу, ал жерлерде эс алуу, табиятты коргоо, камкордук көрүү, тазалыкты сактоо, экологиялык көйгөйлөр, тамактануу адеби, кийим кийүү адеби, коомдук жайларда жүрүм-турум адеби, телефондо сүйлөшүү адеби, бирөөгө кыргызча кайрылуу жана көңүлүн өзүнө бура алуу, туулган күн, улуттук салттар, майрамдар, улуттук кийимдер, улуттук буюмдар ж.б. тематикалардын чегиндеги окуу материалдары жана аларга жараша баарлашууга машыктыруу.

3-Окуу-таануу чөйрөсү. *Буга төмөндөгү тематикалар кирет:* кыргыз тили сабагы, ал аркылуу баланын туулуп-өскөн мекенин, Кыргыз Республикасын, кыргыздын улуттук баатырларын, Манас, кыргыз эли, кыргыз жери, кыргыздын белгилүү адамдарын таанып - билүү, Кыргызстанда жашаган башка улут өкүлдөрү, баланын окуган мектеби, мектебинин дареги, классы, окуу куралдары, окуу эмгеги, окуткан мугалими, анын аты-жөнү, классташтары, мектептеги достору, окуу предметтери, кыргыз тили сабагы, мектептеги жүрүм-турум эрежелери, коомдук иштерге катышуу, мектеп короосу, андагы оюндар, мектеп бакчасы, окуу чейректери, каникулдар ж.б. тууралуу окуу материалдары жана ушул тематикалардагы сүйлөшүү.

4-Эмгек жана кесип чөйрөсү. *Буга төмөндөгү тематикалар кирет:* эмгектин мааниси, түрдүү кесиптер, кесип ээлери, ата-эненин кесиптери, китеп, музыка, сүрөт, бий, музыкалык аспаптар, ийримдер, мектептеги окуу предметтери, завод, фабрика, теле-радио, театр, актер, кино-фильм, театр, спорттун түрлөрү, балдар эмнени каалайт, эмнени жактырат, келечекте ким болгусу келет, келечек максаттары, сүйгөн иши, кесиби тууралуу окуу материалдары жана аларга байланыштуу баарлашууга машыктыруу.

Бул чөйрөлөрдүн ар бири, адегенде тил үйрөтүү деңгээлдерине жараша, класстарга ылайыкталган окуу программаларында, окуу материалдарынын пайыздык катышына жараша бөлүштүрүлөт. Тактап айтканда, адегенде балага кайсы чөйрө жакыныраак, мисалы: *өздүк жана күндөлүк турмуш-тиричилик чөйрөсү көбүрөөк, андан соң окуу-билим чөйрөсү* аны улантат, андан соң коомдук -маданий чөйрө тууралуу маалымат кенен берилүү менен, андан ары кесип жана эмгек чөйрөсү улантып жыйынтыктайт ж.б. Дагы бир маселе: **Кыргыз тилинде сүйлөө деңгээлинин мүнөздөмөсү (дескриптор)** А1, А2, В1 деңгээлдерине жараша жана кеп ишмердигинин түрлөрүнө ылайык төмөндөгүдөй элестейт.

Кеп ишмердигинин түрлөрү	А1 деңгээлинин талаптарына жараша баалоо мүнөздөмөсү	А2 деңгээлинин талаптарына жараша баалоо мүнөздөмөсү	В1 деңгээлинин талаптарына жараша баалоо мүнөздөмөсү
Угуп түшүнүү	<p>Окуучу өзү жана үй-бүлөсү жөнүндө айтып бере алат жана бирөө сураса кыргызча жооп бере алат; жашаган, окуган жери жөнүндө суроого жооп бере алат, үйүндө, мектебинде жана жашаган жеринде болуп жаткан күндөлүк окуялар боюнча пикир алышат, мында ал жөнөкөй сүйлөмдөр менен активдүү сөздөрдү так жана туура колдонуп, оюн түшүндүрө алат. Ушул багыттарда айтылган сөздөрдү туура түшүнө алат. Зат атооч сөздөрүн, ким, эмне, кандай, канча, эмне кылды деген суроолор менен айкалыштырып, сүйлөм түзүп, жеке, окуу-билим жана социалдык-маданий чөйрөгө ылайык оюн билдире алат.</p>	<p>Окуучу программалык темалардын тегерегинде, өздүк-жеке, окуу-билим жана социалдык-маданий чөйрөлөргө ылайык материалдарды угуп түшүнө алат. Өзү жана жашаган өлкөсү, шаары, айылы, андагы жакындары, достору, бир туугандары, ата-энеси, класстары ж.б. жөнүндө маанилүү маалыматтарды айтып бере алат. Алар тууралуу чакан билдирүү жасап, аны оозек жана жазуу түрүндө бере алат жана ушул багытта айтылган сүйлөмдөрдү, чакан текстти дээрлик түшүнө алат. Мектептеги кулактандыруулардагы жана билдирүүлөрдөгү жөнөкөй сүйлөмдөрдү эмне жөнүндө айтылып жатканын жетишээрлик деңгээлде түшүнө алат. Программалык материалдарды, андагы активдүү сөздөрдү грамматикалык формаларга салып, оюн сүйлөм менен билдире алат.</p>	<p>Жеке-өздүк, окуу-билим жана социалдык-маданий чөйрөлөргө жараша жашаган мекени Кыргызстан, анын региондору, борбор шаары, айылы, алдыдагы келечек максаты, күндөлүк иши, бош убакытты өткөрүү, эс алуу, спорт, кызыгуулары ж.б. га байланышкан темалардын тегерегинде айтылган анча чоң эмес чакан текст түрүндөгү оозеки жана жазуу формасындагы билдирүүлөрдү түшүнө алууга жетишет. Ушул багытта болуп жаткан сөздү түшүнөт. Мектептеги жыйындарда жана радио-телеберүүлөрдө болуп жаткан күндөлүк окуяларды жана ошондой эле өзүнүн кызыкчылыгына байланышкан кызыктуу берүүлөрдө айтылып жаткан ойду түшүнөт.</p>
Сүйлөө	<p>Окуучу өздүк-жеке, окуу-билим жана социалдык-маданий чөйрөлөргө ылайык чакан суроолорду берип, кыска жоопторду алып, сүйлөшө алат. Ошону менен бирге аталган багыттарда тааныш теманын тегерегинде</p>	<p>Окуучу тааныш тематикада күндөлүк жөнөкөй кырдаалдарга жараша сүйлөшүп пикир алыша алат, сураса маалымат бере алат. Күндөлүк окуусун, маданият, спорт, билим, турмуш-тиричилик тематикаларын кыска пикир алышууларга катыша алат, бирок өз</p>	<p>Жеке-өздүк, окуу-билим жана социалдык-маданий чөйрөлөргө жараша жашаган мекени Кыргызстан, анын региондору, борбор шаары, айылы, алдыдагы келечек максаты, күндөлүк иши, бош убакытты өткөрүү, эс алуу, спорт, кызыгуулары ж.б. га</p>

	<p>берилген мугалимдин, досунун, ата-энесинин ж.б. суроолоруна жооп бере алат.</p> <p>Аңгемелешкен адамы сүйлөшүп жаткан темаларда жай темпте жана кыска сүйлөм менен сүйлөшсө диалогдорго катыша алат.</p> <p>Сөзүндө жөнөкөй сүйлөмдөрдү, сөз айкаштарын колдоно алат. Өзүнүн жашаган үйүнүн, окуган мектебинин кайда экенин, так дарегин айтып бере алат.</p>	<p>алдынча аңгемелешүү өткөрө албайт.</p> <p>Сөзүндө программалык материалдарды, үйрөнгөн лексикасын, грамматикалык формаларды колдонуп, жөнөкөй сүйлөмдөр же сөз айкаштары түрүндө оюн айтып бере алат.</p>	<p>байланышкан темалардын тегерегинде күндөлүк турмуштук кырдаалдарда пикир алышып сүйлөшө алат.</p> <p>Эч даярдыгы жок эле окуучуга тааныш, жана кызыктырган темалардын тегерегинде диалогдорго катыша алат (мисалы: «үй-бүлө», «окуу», «хобби», «бош убакыт», «келечек максат», «күндөлүк кырдаалдар») ж.б.</p> <p>Окуучу өзүнүн максаты жана каалоо-ниетин, күндөлүк кызыктуу окуяларын жөнөкөй сүйлөмдөр менен билдире алат.</p> <p>Өзүнүн көз карашын, пикирин, макул, каршы, жакшы, жаман, кызыктуу, кызыксыз ж.б. мазмунда кыска сүйлөмдөр аркылуу айтып, түшүндүрө алат.</p> <p>Кызыктуу фильмдердеги же китептердеги сюжеттүү окуяларды кыскача баяндап айта алат.</p>
<p>Окуу</p>	<p>Окуу китептердеги сүйлөмдү, диалогдорду, тексттерди так, муундап, сөздөп, сабаттуу окуйт. Мектептеги жөнөкөй сүйлөмдөр аркылуу берилген кулактандырууларды жана ошондой эле берилген чөйрөлөргө жараша сөздөрдү, аталыштарды, сүйлөмдөрдү окуп-түшүнөт.</p>	<p>Өздүк-жеке, окуу-билим жана социалдык-маданий чөйрөлөргө ылайык материалдарды, анын ичинде орто көлөмдөгү, татаал эмес тексттерди, сүйлөмдөрдү окуп-түшүнө алат.</p> <p>Мен күндөлүк турмушка жана мектеп турмушуна байланышкан жарнамаларды, менюларды, расписаниелерди, жөнөкөй тексттердин негизги маалыматтарын,</p>	<p>Өздүк-жеке, окуу-билим жана социалдык-маданий чөйрөлөргө ылайык материалдарды, ошондой эле публицистикалык, көркөм тексттерди, айрым кесиптик багыттардагы тексттин негизги мазмунун бир окуп түшүнөт.</p> <p>Сүрөттөп жазылган чакан баяндама, дил баянды, өздүк мүнөздөгү каттарды, каалоо мүнөздөгү билдируүүлөрдү,</p>

		анын мазмунун жеңил түшүнүп, эмне тууралуу экендигин кайра айтып бере алам. Мен өздүк мүнөздө жазылган жөнөкөй катты телефондон түшүнөм.	айтылган окуяны түшүнөт.
Жазуу	Кыргыз алфавитин билет, кыргыз алфавитиндеги өзгөчө тыбыштарды каллиграфиясы менен жана аларды башка тамгаларга улап жаза алат. Сөздөрдү, сүйлөмдү кыргызча көчүрүп, туура, муундап жаза алат. Жазууда эн жөнөкөй кыргызча орфографиялык, пунктуациялык эрежелерди сактай билет, жөнөкөй сөздөрдү муундап бөлүп, ташымалдай алат. Созулма-кыска жана дублет тамгаларды ажыратып көчүрүп катасыз жаза билет. Кыргызча сөз менен сүйлөмдүн айырмасын мазмунуна жараша билип жазат.	Сүйлөмдөрдү жана чакан тексти, тексттин бөлүгүн катасыз көчүрүп жана угуп жаза алат. Атайын калтырылып кеткен тамгаларды ордуна туура мазмунуна жараша коюп жаза билет. Жардамчы сөздөрдү колдонуп, сүйлөмдөрдү түзөт. Чакан диалогдорду толуктай алат, кырдаалдарга жараша чакан диалог түзөт. Сүрөткө жараша сүйлөмдөрдү түзө билет. Өзү, үй-бүлөсү, досу тууралуу 4-5 сүйлөмдөн турган чакан текст түзүп жаза алат. Сүйлөмдөрүндө грамматикалык жөнөкөй формаларды туура колдоно алат.	Жат жазууну өтүлгөн грамматикалык формалардын негизинде катасыз жазат. Өз алдынча кырдаалдарга жараша диалог түзөт жана берилген диалогдорду өз оюн кошуп өркүндөтүп түзөт. Берилген тематика боюнча жардамчы сөздөрдү колдонуу менен чакан текст түзө билет. Берилген тааныш тематикадагы тексти өркүндөтүп баяндама жаза алат. Тааныш тематикада татаал сүйлөмдөрдү түзөт, сүйлөмдөрүндө орфографиялык, пунктуациялык эрежелерди сактай алат. Грамматикалык формаларды үйрөнгөн материалдарынын чегинде сактай алат. Тексттерден кептин түрлөрүн жана стилдерин ажыратып түшүнөт.

Эми сөзүмдүн соңунда ушул деңгээлдерге жараша окуучу кыргыз тилин билүү деңгээлин жогоруда айтылган дескриптордо белгиленген багыттарда өзү өзүн аныктоого баруусу керектиги тууралуу айтайын. Ал **Кыргыз тилинде сүйлөө деңгээлин баалоо шкаласы (A1, A2, B1) аркылуу бааланмакмакчы.** Анын талаптары мындайча:

Кеп ишмердигинин түрлөрү	A1 деңгээлинин талаптарына жараша баалоо мүнөздөмөсү	A2 деңгээлинин талаптарына жараша баалоо мүнөздөмөсү	B1 деңгээлинин талаптарына жараша баалоо мүнөздөмөсү
Угуп түшүнүү	Мен, өзүм бир туугандарым жана ата-энем жөнүндө айтып бере алам;	Мага тиешелүү темалардын тегерегинде билдирүүлөрдү б.а. өзүм жөнүндө, окуум,	Окуу, бош убакыт, китеп, эс алуу, мектеп, спорт ж.б. өзүмдүн кызыгууларыма

	<p>менин жашаган, окуган жерим, айланамда болуп жаткан күндөлүк окуялар боюнча пикир алышууда жөнөкөй сүйлөмдөрдү же мага тааныш сөздөрдү так жана туура колдонуп түшүндүрө алам жана ушул багыттарда айтылган сөздөрдү түшүнө алам.</p> <p>Класста мугалимдин учурашуусун, күндөлүк сабак боюнча айткандарын, кайрылууларын дээрлик жакшы түшүнөм.</p>	<p>жашаган жерим, бир туугандарым, ата-энем, алардын иши, дареги тууралуу маалыматтарды айтып бере алам. Үйдө, класста аткарган иштерим тууралуу, жашаган, окуган жерим, айылым, шаар жөнүндө суроолорго жараша оюмду түшүндүрө алам жана ушул багытта айтылган сүйлөмдөрдү дээрлик түшүнө алам.</p> <p>Мен кулактандырууларда жана билдирүүлөрдөгү жөнөкөй сүйлөмдөрдүн эмне жөнүндө айтылып жатканын жетишээрлик деңгээлде түшүнө алам.</p> <p>Сабактагы мугалимдин окуу, уюштуруу багытындагы бардык кайрылууларын жакшы түшүнөм.</p>	<p>байланышкан темалардын тегерегинде сөз адабий тил менен так айтылса, анын негизги, маанилүү учурларын түшүнө алам.</p> <p>Сабактагы, мектептеги окуу-уюштуруу, коомдук иштер багытындагы кайрылууларды, кулактандырууларды, чакырууларды жакшы түшүнөм.</p> <p>Үйдө, мектепте, көчөдө, транспортто, китепканада ж.б. коомдук жайларда болуп жаткан сөздөрдү, буга байланыштуу кайрылууларды, билдирүүлөрдү жакшы түшүнөм.</p>
<p>Сүйлөө</p>	<p>Мен кызыккан темама байланыштуу маселелер боюнча жөнөкөй суроолорду бере алам, ошону менен бирге мени кызыктырган, тааныш теманын тегерегинде суроолорго жооп бере алам.</p> <p>Эгерде аңгемелешкен адамым менин өтүнүчүм менен жай темпте жана кыска, так формада пикир алышса, мен диалогдорго катыша алам.</p> <p>Өздүк, социалдык-маданий, окуу чөйрөлөрүндөгү жөнөкөй темаларда сүйлөшүүлөрдө жөнөкөй</p>	<p>Мен күндөлүк жөнөкөй кырдаалдарда пикир алыша алам, т.а. мага тааныш темалардын тегерегинде маалымат алмаша алам. Мен күндөлүк турмуш тиричиликти камтыган теманын тегерегинде кыска пикир алышууларга катыша алам, бирок өз алдынча аңгемелешүүдө кыйналам.</p> <p>Мен өзүм, бир туугандарым, досторум, ата-энем жана башка адамдардын окуусун, бүгүнкү же мурунку жумушу тууралуу айтып сүйлөшө алам, ал учурда жөнөкөй сүйлөмдөрдү же сөз айкаштарын колдоно алам.</p>	<p>Мен мектепте, класста окуу-уюштуруу жана башка күндөлүк турмуштук кырдаалдарда пикир алыша алам.</p> <p>Мен эч даярдыгы жок эле мага тааныш, мени кызыктырган темалардын тегерегинде диалогдорго катыша алам (мисалы: окуу, спорт, үй-бүлө, хобби, касстык чогулуш, коомдук-класстык иштер, бош убакыт, күндөлүк кырдаалдар ж.б.).</p> <p>Мен өзүмдүн келечек максатымды жана каалоо-ниетимди, кызыктуу окуяларды, окуган китебим, көргөн фильм, досторум менен жолугушууларды</p>

	сүйлөмдөрдү, сөз айкаштарын колдоно алам, б.а. өзүмдүн жана мен тааныган адамдардын, жакындарымдын, досторумдун окуган, иштеген дарегин айтып бере алам.		кыскача айта алам. Туулган күн майрам, куттуктоо, ж.б. кырдаалдарда жөнөкөй сүйлөмдөр аркылуу оюмду билдире алам.
Окуу	Мен окуу китептеги адам аттарын, буюмдардын аталыштарын, жаныбарлардын аттарын, жөнөкөй сүйлөмдөрдү, жөнөкөй сүйлөмдөр аркылуу берилген тексттерди, класстагы, мектептеги кулактандырууларды жана ошондой эле мага тааныш сөздөрдү так, туура окуп түшүнөм.	Мен кыска жана жөнөкөй тексттерди окуп түшүнөм. Мен чакан аңгемелерди, жомокторду, публицистикалык маанайдагы, өздүк, коомдук-социалдык, окуу чөйрөсүнө ылайык тексттерди окуп түшүнөм. Мектептеги, көчөлөрдөгү, транспорттогу жөнөкөй тил менен жазылган жарнамаларды окуп түшүнөм. Мен өздүк мүнөздө жазылган жөнөкөй катты түшүнөм.	Мен күндөлүк сабакка байланыштуу окуу китептериндеги маалыматтарды окуп түшүнө алам. Чакан аңгемелерди, жомокторду, публицистикалык стилдеги жана өздүк, коомдук-социалдык, окуу чөйрөсүнө ылайык тексттерди окуп түшүнөм. Мектептеги, көчөлөрдөгү, транспорттогу жарнамаларды окуп түшүнөм. Мен сүрөттөп жазылган каттардагы өздүк мүнөздөгү каалоону, сезимди, окуяны түшүнөм.
Жазуу	Кыргыз алфавитиндеги өзгөчө тыбыштарды каллиграфиясы менен жана аларды башка тамгаларга улап жаза алам. Сөздөрдү, сүйлөмдү кыргызча көчүрүп, туура, муундап жаза алам. Жазууда эн жөнөкөй кыргыздын орфографиялык, пунктуациялык эрежелерин сактайм, сөздөрдү муундап бөлүп, ташымалдап жазганды билем. Созулма-кыска	Сүйлөмдөрдү жана чакан текстти китептен же тактадан катасыз көчүрүп жана мугалимдин айтуусунда угуп жаза алам. Текстеги, сүйлөмдөгү калтырылып кеткен тамгаларды ордуна мазмунуна жараша коюп жаза алам. Таяныч сөздөрдү колдонуп, сүйлөмдөрдү түзө алам. Таяныч сөздөр менен диалогдорду толуктап жана улантып түзө алам, чакан кырдаалга жараша	Өз алдымча берилген кырдаалдарга жараша диалог түзөм жана диалогдорду өз оюмду кошуп өркүндөтүп түзө алам. Сабакта өткөн тематикалар боюнча жардамчы сөздөрдү колдонуу менен чакан текст түзөм. Берилген тааныш тематикадагы текстти өркүндөтүп баяндама жаза алам. Тааныш тематикада татаал сүйлөмдөрдү түзөм, сүйлөмдөрүндө орфографиялык, пунктуациялык

жана дублет тамгаларды ажыратып көчүрүп катасыз жазам.	диалог түзөм. Предметтик жана кырдаалдык сүрөткө жараша сүйлөмдөрдү түзөм. Өзүм, үй-бүлөм, досум, классташым тууралуу 4-5 сүйлөмдөн турган чакан текст түзүп жаза алам. Жазууда грамматикалык жөнөкөй формаларды туура колдоно алам.	эрежелерди сактайм. Грамматикалык формаларды үйрөнгөн тилдик материалдардын чегинде сактайм. Жат жазууну өтүлгөн грамматикалык формалардын негизинде катасыз жазам. Тексттерден кептин түрлөрүн жана стилдерин ажыратып түшүнөм.
---	--	--

Мына ушундай. Ушул стратегиялар, механизмдар методикалык жактан талаптагыдай ишке ашса, окуу китептер жаңы жазылса, кыргыз тилин Республикабыздын мектептеринде деңгээлдик негизде үйрөнүү практикасында жаңы көрүнөштөр башталмакчы-дегим келет.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын мектептеринде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөнүүнү өркүндөтүүнүн концепциясы, Б., 2017.
2. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун предметтик стандарттары, 1-4-, 5-9-кл., 10-11-кл., 2016.
3. Рысбаев С., Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери, Б., 2014-ж.
4. Что значит знать язык и владеть им, Л.1993, 152-б.

*Адилова Гулпери Идирисовна
Эл аралык Ала-Тоо университети*

**КӨРҮНҮКТҮҮ ОКУМУШТУУ НУРЖАМАЛ ИБРАЕВАНЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК
МУРАСЫНДА БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ-
ТААНЫП БИЛҮҮ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИ**

*Адилова Гулпери Идирисовна
Международный университет Ала-Тоо*

**ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ
ВИДНОГО УЧЕНОГО НУРЖАМАЛ ИБРАЕВОЙ**

*Adilova Gulperi Idirisovna
Ala-Too International University*

**PROBLEMS OF FORMATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITIES OF
STUDENTS IN ELEMENTARY CLASSES IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF A
VISUAL SCIENTIST NURZHAMAL IBRAEVA**

Аннотация: Бул макалада Кыргызстандагы улуттук педагогика илиминин өнүгүшүнө жана ошондой эле республиканын мектептеринде окутуу процессине ишмердүүлүк мамилесин колдонууну киргизүүгө зор салымын кошкон көрүнүктүү окумуштуу-педагог, профессор Нуржамал Ибраеванын илимий-педагогикалык изилдөөлөрүндөгү орчундуу проблемалардын бири болгон башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандыруунун айрым маселелерин кароого аракет жасалды.

Аннотация: В данной статье была предпринята попытка рассмотрения некоторых аспектов проблемы формирования учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов в научно-педагогических исследованиях видного ученого-педагога, профессора Нуржамал Ибраевой, внесшей огромный вклад в развитие национальной педагогической науки Кыргызстана и во внедрение деятельностного подхода в процесс обучения в школах республики.

Annotation: In this article, an attempt was made to consider some aspects of the formation of educational and cognitive activity of primary school students in scientific and pedagogical research of a prominent scientist and teacher, Professor Nurzhamal Ibraeva, who made a huge contribution to the development of the national pedagogical science of Kyrgyzstan and to the introduction of an active approach to the learning process in schools of the republic.

Түйүндүү сөздөр: педагогика, окумуштуу, илимий изилдөөлөр, башталгыч класс, окуучулар, окуу, таанып билүүчүлүк, ишмердүүлүк.

Ключевые слова: педагогика, ученый, научные исследования, начальный класс, учащиеся, учебное, познавательное, деятельность.

Key words: pedagogy, scientist, scientific research, elementary class, students, educational, cognitive, activity.

Азыркы учурда педагогика илиминде ар түрдүү окуу предметтерин окутуу процессинде мектеп окуучуларынын негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда ишмердүүлүк ыкмасын кеңири колдонууга жана жайылтууга өзгөчө көңүл бөлүнүүдө. Бул ыкманы колдонуунун натыйжасында окуучуларда өз алдынча окуп үйрөнүү көндүмдөрү калыптанат, окутуу процесси пландуу максат коюунун негизинде түзүлөт, ал эми окуу

ишмердүүлүгүн баскычтуу уюштуруу окуучу үчүн тандоо кырдаалын жаратат. Окуучулар убактысынын көпчүлүгүн өз алдынча иштөөгө жумшап, өздөрүнүн иш-аракеттерин жана ишмердүүлүгүн пландаштырууга, уюштурууга, өздүк көзөмөлдөөгө жана баалоого үйрөнүшөт. Ишмердүүлүк ыкмасы окуучулардын алдында мүмкүнчүлүктөрдүн бардык спектрлеринин ачылышын жана балдарда тигил же бул мүмкүнчүлүктү эркин, бирок жоопкерчиликтүү тандап алуу жөндөмүн калыптандырууну болжолдойт. Окутууда ишмердүүлүк ыкмасынын негизин мектеп окуучусунун процесске жеке катышуусу түзөт, мында ишмердүүлүктүн компоненттери окуучунун өзү тарабынан багытталат жана көзөмөлдөнөт. Окуучу өзү окутуунун мазмунун пайдаланып жана ушул учурда гана окутуунун мазмуну аң-сезимдүү жана туруктуу кабыл алынат, ошондой эле окуучунун интеллектинин өсүү процесси жүрөт, өз алдынча окууга, өз алдынча билим алууга, өзүн-өзү уюштурууга жөндөмдүүлүк калыптанат. Окутуу процессинде ишмердүүлүк ыкмасын колдонуу окуучулардын жана окутуучулардын жайлуу психологиялык абалын камсыз кылат, сабактарда конфликттүү жагдайлардын кескин азайышына алып келет. Мектеп окуучуларынын жалпы маданий билим берүү деңгээлин жогорулатуу, алардын чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү үчүн жагымдуу өбөлгөлөр түзүлөт. Психологиялык жактан жакшы уюштурулган окутуу процесси инсандын башка тибин - билимдүү, коммуникабелдүү, өз алдынча өнүгүүгө жөндөмдүү адамды калыптандыруу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат.

Жогоруда айтылгандардын контекстинде Кыргызстанда азыркы учурда билим берүүнүн мазмунун заманбап модернизациялоо процессинде ишмердүүлүк ыкмасын жайылтуунун актуалдуулугун эске алуу менен бул макалада мектеп окуучуларын окутуу процессинде ишмердүүлүк ыкмасын колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн республикада алгачкылардан болуп изилдеген көрүнүктүү окумуштуу-педагог, профессор Нуржамал Ибраеванын илимий-педагогикалык изилдөөлөрүндөгү орчундуу проблемалардын бири болгон башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандыруунун айрым маселелерин кароого аракет кылдык.

1970-1980-жылдарда Н.Ибраева тарабынан Кыргызстанда педагогика айдыңында алгачкылардан болуп мектепте математиканы окутуунун актуалдуу маселелери боюнча бир катар илимий макалалар даярдалып, ошол учурдагы белгилүү илимий журналдарда жана биргелешип жазылган илимий-практикалык жыйнактарда жарыяланган. Мисалы, Н.Ибраеванын “Башталгыч класстын окуучуларынын математикадан жиберген кээ бир каталары жана андан четтетүүнүн жолдору” (1977); “I-класстын окуучуларын математика сабагында өз алдынча иштөөгө үйрөтүү” (1981); “II-III-класстардын окуучуларын математика сабагында өз алдынча иштөөгө үйрөтүү” (1981); “Окуучулардын математика сабагында чыгармачылык иш-аракетин калыптандыруу” (1982) деген бир катар илимий макалаларында башталгыч класстын окуучуларынын математика сабагынын мисалында өз алдынча иштөөгө үйрөтүү процессинде орун алган негизги кыйынчылыктар талдоого алынган жана аларды чечүү жолдору сунушталган.

Көп жылдык илимий изилдөөлөрдүн жана ырааттуу жүргүзүлгөн эксперименталдык иштердин жыйынтыгында Нуржамал Ибраева 1984-жылы “Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу-таанып билүүчүлүк тажрыйбасын калыптандыруу” (“Формирование опыта учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов”) деген темада педагогикалык илимдер боюнча жазылган кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү коргогон [1].

Нуржамал Ибраеванын белгилүү окумуштуу катары калыптанышында илимий жетекчиси, белгилүү россиялык окумуштуу, педагогика илимдеринин доктору, профессор П.И. Пидкасистыйдын, ошондой эле математика боюнча илимий консультанты болгон профессор Исак Бекбоевдин кошкон салымдарын да белгилеп кетүү керек.

Нуржамал Ибраева тарабынан кыргыз башталгыч класстарында математиканы окутуунун программасы (орус класстары үчүн да), мамлекеттик стандарты иштелип чыгып, “Башталгыч класстарда математиканы окутуунун технологиясы”, педагогика илимдеринин

доктору, профессор Исак Бекбоевич менен бирдикте “Математиканы 1-4-класстарда окутуу”, “Кыргызстанда башталгыч математиканы окутуунун жаңы методикалык системасы”, профессор Ж.Байсалов жана Ж.Коңурбаева менен авторлошуп “Башталгыч билим берүү методикасы” аттуу фундаменталдуу эмгектерди жана көптөгөн баалуу илимий макалаларды жаратты.

Кыргыз Эл мугалими, Кыргыз Республикасынын УИАнын мүчө-корреспонденти, педагогика илимдеринин доктору, профессор Исак Бекбоев Нуржамал Ибраевага Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө олуттуу салым кошкон илимпоз катары жогорку баасын берип, мындай деп белгилеп кеткен: “Нуржамал Ибраева мектеп окуучуларынын таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн калыптандыруу проблемасын изилдөө боюнча Кыргыз Республикасында гана эмес, бүткүл союздук масштабдагы окумуштуулардын катарына кирет. Айта кетүүчү эң негизги жагдай - илимий изилдөөлөрүнүн натыйжаларын башталгыч мектептердин оригиналдуу математика окуу китептерин түзүүгө илимий негиз катары колдонгондугунда” [2].

Н.Ибраеванын илимий изилдөөлөрүндө башталгыч класстын окуучуларынын окуу жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасын калыптандырууда окуучулардын чыгармачылыгынын жана аны жаңыдан жандандыруунун бардык жактарын өзүнө камтууга мүмкүнчүлүк берген жана ошондой эле алардын ишмердүүлүгүнүн жеке маанилүү мазмуну болуп калган өз алдынча иштөө системасы артыкчылыктуу мааниге ээ экендиги белгиленген. Ушуга байланыштуу илимпоз тарабынан окуу жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасын калыптандыруу үчүн атайын бир катар милдеттер каралган: башталгыч класстын окуучусунун окуу жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн түзүлүшүн теориялык жактан анализдөө; окуучулардын окуу жана таанып-билүү ишмердүүлүгү боюнча тажрыйбасын калыптандырууга багытталган өз алдынча иштердин системасынын курамдык компоненттерин аныктоо жана сабактын курамында бул системанын ордун издөө; иштелип чыккан өз алдынча иштердин системасын эксперименталдык апробациядан өткөрүү; изилдөө боюнча алынган маалыматтарды теориялык жактан түшүнүү.

Н.Ибраеванын пикири боюнча окутуунун процессуалдык аспектиси катары каралган башталгыч мектеп курагындагы ишмердүүлүктүн негизги тиби катары окутуу боюнча иш-чаралар эсептелинип, анын курамына мотивациялык-багыт берүүчүлүк; операциялык-мазмундуулук жана көзөмөлдөө-баа берүүчүлүк сыяктуу 3 негизги компонент камтылган. Окумуштуу өз изилдөөлөрүндө бул компоненттердин мазмунун кеңири ачып берген. Мисалы, Н.Ибраеванын ою боюнча окуу ишмердигинин мотивациялык-багыт берүүчүлүк компоненти өзүнө окуучунун ишмердүүлүктүн максатын аңдап билүүсүн жана ушуга байланыштуу максатка жетүү үчүн ишмердиктин жана операциялардын ырааттуулугун тандоону жана түзүүнү камтыйт. Окуучулардын тапшырмалардын максаттарын терең баамдап түшүнүүсү алар окуу тапшырмалары болгон шарттарда иштегенде гана болушу мүмкүн, бул өз кезегинде “мазмун” жана “процесс” менен оң мотивациялоону өнүктүрүүнүн идеалдуу каражаты болуп саналат. Окуу ишмердүүлүгүнүн операциялык-мазмундуулук компоненти окуу максатына жетүүнүн куралы болот жана ишмердүүлүктүн бирдиги болуп иш-аракет эсептелинет. Окумуштуунун пикиринде, окуу ишмердүүлүгүнүн эң маанилүү компоненти – бул өзүн өзү көзөмөлдөө. Өзүн өзү көзөмөлдөөнү окуучунун өзүнүн иш-аракетин, анын жүрүшүн жана натыйжаларын эталон, үлгү менен салыштыруусу катары караган. Үлгү катары иш-аракеттердин жалпылаштырылган ыкмасы алынышы мүмкүн деп белгилеген.

Н.Ибраева башталгыч класстарда өзүн өзү көзөмөлдөөнү калыптандыруу процесси иш-аракеттерди жалпылаштырган ыкманы түзгөн бардык операцияларды эске алууну талап кылгандыктан окутууда комментарийлик мүнөздөгү көнүгүүлөргө чоң көңүл буруу керектигин белгилеп кеткен. Н.Ибраева өзүнүн изилдөөлөрүнүн натыйжасында ар кандай ишмердүүлүктүн ажырагыс бөлүгү, инварианты болгон окуу ишмердүүлүгүнөн анын морфологиялык түрлөрүн айырмалай билүү керектигин баса белгилеген. Окумуштуунун пикири боюнча бул морфологиялык түрлөргө окутуунун мазмундук өңүтү катары каралган

таанып билүү ишмердүүлүгү кирген. Окуу жана таанып билүү ишмердүүлүктөрү өз ара тыгыз байланышта, карым-катнашта болуп, окуу ишмердүүлүгү балдар окуу иш аракеттерин өздөштүргөндө гана толук калыптанышы мүмкүн.

Н.Ибраева белгилеп кеткендей, окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруунун натыйжасы болуп окуучулар тарабынан таанып билүүнүн “куралын” өздөштүрүү саналса, ал эми таанып билүү ишмердүүлүгүн калыптандыруунун натыйжасы катары окуучулардын конкреттүү, атайын билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүүсү эсептелинет. Башкача айтканда, окуу ишмердүүлүгү өзүнүн өнүгүү процессинде таанып билүү ишмердүүлүгүнө трансформацияланат. Жыйынтыгында атайын жана окуу боюнча билимдер, билгичтик ыктары жана көндүмдөр жакшыртылат, башкача айтканда бала окуу жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүк тажрыйбасын өздөштүрөт.

Н.Ибраева окуу жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүк тажрыйбасынын калыптанышынын критерийи катары жеке тажрыйбанын компоненттеринин бири болгон таанып билүү өз алдынчалыгынын болушу зарыл деп эсептейт. Өзүнүн изилдөөсүндө таанып билүү өз алдынчалыгын эки параметр менен мүнөздөгөн: 1) оң мотивациянын болушу, анын булагы окуучулардын сабакта жана өз алдынча (көзөмөлдөөчү) иштерин аткаруудагы жүрүш-турушунда байкалган ишмердик процессине жана материалдын мазмунуна карата таанып билүүчүлүк кызыгуусун өстүрүү болуп саналат. 2) сандык жактан (баллдарда, проценттерде ж.б.) билдирилген өз алдынча (көзөмөлдөөчү) иштердин конкреттүү натыйжалары.

Н.Ибраеванын изилдөөлөрүндө окуучулардын окуу жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүк тажрыйбасын калыптандырууда көп өнүттүү колдонулган дидактикалык билим берүү катары каралган өз алдынча иштөөгө чоң маани берилген. Ар кандай өз алдынча иштөөнү талдоо ишмердүүлүктүн бардык компоненттерин идеалдуу түрдө көрүүгө мүмкүнчүлүк берет: окуучу берилген тапшырмаларды чечүүгө киришүүдөн мурда алгач өзүнө иштин максатын аныктап алуусу керек, өзүнүн планына жараша керектүү иш-аракеттерди жасашы керек, ошол эле учурда дайыма өзүн текшерип турушу абзел, андан соң акыркы жыйынтыкты текшерип, мурда коюлган иштин максаты менен салыштырып жана тапшырманы аткарууда жыйынтык чыгарыш керек. Жыйынтыгында окуучу кандайдыр бир билимдерди кабылдап жана тактап алат, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн жакшыртат.

Окумуштуу белгилеп кеткендей, жогоруда көрсөтүлгөндөрдүн бардыгы окуучулардын өз алдынча иштөөсүн окуу жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн түрү катары кароого мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда ишмердик тажрыйбасы ишмердүүлүк процессинде гана кабыл алына тургандыгын белгилеп кеткен. Ошондуктан окумуштуу тарабынан окуучулардын өз алдынча иштери окуу жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандыруу каражаты катары каралып, анын төмөндөгүдөй түрлөрү көрсөтүлгөн: окуучуларды окуу кырдаалына кириштирүүгө багытталган өз алдынча иштер; пландоо жана өзүн контролдоо иш-аракеттерин иштеп чыгууга багытталган өз алдынча иштер; билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандырган өз алдынча иштер.

Окумуштуунун изилдөөлөрүндө дагы бир көңүл бура турган маанилүү жагдай окуучулардын өз алдынча иштөөсүндө эвристикалык же чыгармачылык таанып-билүү ыкмасын пайдалануу менен байланышкан. Башкача айтканда, бул проблемалуу суроолордун жана жагдайлардын негизинде окуучулар өз алдынча ой корутундусуна келүүнү, чыгармачылык менен өз алдынча бир пикирге, ой корутундусуна келүүсүн билдирет.

Н.Ибраева математика сабагынын мисалында сабактардын төмөнкүдөй типтерин бөлүп көрсөткөн: жаңы билимдерди өздөштүрүү сабактары; ыктарды жана көндүмдөрдү иштеп чыгуу сабактары; билимдерди, ыктарды жана көндүмдөрдү текшерүү сабактары; бириктирилген сабактар.

Н.Ибраева башталгыч класстардын окуучуларынын окуу жана таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталып иштелип чыккан өз алдынча иштердин системасын эксперименталдык текшерүү өз алдынча иштөөнүн сунушталган системасынын практика жүзүндө жемиштүү иштеп кете алгандыгын белгилеген. Башталгыч класстарда

чыгармачылык өз алдынча иштерге чоң адамдардын көз карашынан алганда чыгармачыл деп эсептелбеген, бирок балдар тарабынан чыгармачыл иштер катары кабыл алынган тапшырмалар (мисалы, алар ишмердиктин жаңы ыкмаларын ачышат, жаңы тапшырмаларды түзүшөт ж.б.) кирет, башкача айтканда өз алдынча иштерди аткарганда кенже курактагы окуучулар өздөрүнүн жаш курагынын өзгөчөлүктөрүнө, ишмердик тажрыйбасына жараша өзгөрүүгө багытталган татаал иш-аракеттерди жасашат.

Н.Ибраева өз изилдөөлөрүндө азыркы учурда да көйгөйлүү маселелердин бири болгон мугалимдин кесиптик чеберчилигинин деңгээлинин төмөндүгүн белгилеп, ушул маселени чечүү жолдоруна көңүл бөлгөн. Анын пикири боюнча, мугалимден сабак өтүү учурунда ийкемдүүлүк, мобилдүүлүк, ошондой эле сабактын бир этабынан кийинки этабына өтүүдө айкындык жана тактык талап кылынганда көпчүлүк мугалимдерге окутууда мурдатан калыптанып калган стереотиптерден арылуу жана окуучулардын өз алдынча таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүн жетектөө чоң кыйынчылыкты жаратат.

Ушуга байланыштуу Н.Ибраева Ю.К. Бабанский сыяктуу белгилүү окумуштуу-педагогдордун окутуу процессин оптималдаштыруу боюнча изилдөөлөрүнүн жыйынтыктарын мугалимди даярдоонун педагогикалык жогорку окуу жайларынан баштап мугалимдин квалификациясын жогорулатууга чейинки бардык этаптарына балдардын окуу-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана ой жүгүртүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөө, мугалимдердин кесиптик чеберчилигин жогорулатуу боюнча атайын курстарды, семинарларды жана практикумдарды уюштуруу аркылуу тереңирээк жана кеңири жайылтуу зарыл деп белгилеген.

Бул макаланын алкагында Нуржамал Ибраевнанын түздөн-түз жетекчилиги менен мектепке чейинки тарбиялоо жана башталгыч билим берүү, бир гана математика жаатында эмес, башка предметтерди окутуу боюнча да илимий иштер жазылып, ийгиликтүү корголгондугун айтып кетсек болот. Нуржамал Ибраева 5 илимдин кандидатын даярдаган, расмий жетекчи болбосо да, канчалаган илимий изилдөөлөргө түздөн түз көмөк көрсөтүп, ал изилдөөлөр жогорку деңгээлге көтөрүлгөн.

Профессор Нуржамал Ибраеванын таланттуу шакирттеринин бири, педагогика илимдеринин кандидаты, азыркы учурда Кыргыз Билим берүү академиясынын президенти Алмазбек Токтомаматов Нуржамал Ибраеванын ошол мезгилдеги Кыргыз Билим берүү институтунун Мектепке чейинки тарбиялоо жана башталгыч билим берүү бөлүмүн жетектеп турган мезгилиндеги устатынын жетекчилик өзгөчөлүгү, насаатчылыгы жөнүндө мындай деп эскерет: “Кыргыз Билим берүү институтунун Мектепке чейинки тарбиялоо жана башталгыч билим берүү бөлүмүн жетектеп турган кезде, окуу предметтери боюнча адистерди “Бул маселени сен эң мыкты билесиң, сенден артык билген эч ким жок” деп айтып турар эле. Ошондон кийин өзүңдүн предметинди эң мыкты билүүгө дайыма тырышууга туура келчү. Нуржамал Ибраевна ошол учурда бөлүмдө иштеген баарыбызга насаатчы да, илимий жетекчи да болду. Мына ушул бөлүмдө иштеп турганда, 2-3-4-класстардын адабий окуу китептери жаралды. Бул китептер “Кыргызстан-Сорос” фондунун сынагында биринчи даражадагы грантка татып, бир жыл бою фонд тарабынан эксперименттен өткөрүлүп, мыкты окуулук катары таанылган. Бул окуулуктардын мындай даражага жетишинде Нуржамал Ибраевнанын эмгеги абдан зор. Анткени, биринчиден, диссертациялык изилдөө адабий окуу китептеринин дидактикалык негиздерине арналып, Нуржамал Ибраевна илимий жетекчилик кылган. Экинчиден, адабий окуу боюнча ар бир урунттуу учурларды чогуу талкуулап, эже ар дайым баалуу сунуштарын берип турду” [2].

Дагы бир белгилей кетүүчү нерсе, Нуржамал Ибраева жетектеген бөлүмдө биринчи жолу 1-4-класстар үчүн “Мекен таануу” окуу китептери даярдалып, мектептерде колдонула баштаган. Алгач окуу программасын иштеп чыга турган жумушчу топ түзүлүп, аны Нуржамал Ибраевна жетектеди. Окуу предметинин концепциясынын, окуу программасынын иштелип чыгышында, окуу китептеринин структурасын даярдоодо Н.Ибраеванын салымы зор болгон. Окуу китептери Заря Мамбетова тарабынан даярдалып, ага байланыштуу диссертациялык изилдөөгө Н.Ибраева илимий жетекчилик кылды жана иш ийгиликтүү

корголду [3]. Ошондой эле Нуржамал Ибраеванын илимий жетекчилиги алдында “Башталгыч класстарда Мекен таануу окуу предметинин тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу” аттуу темада педагогика илимдери боюнча диссертациялык ишимди жазып, 2007-жылы ийгиликтүү коргодум [4].

Макаланы жыйынтыктап жатып, Кыргыз Республикасындагы жаңы муундагы окуу китептеринин тарыхы башталгыч класстардын математика китептери менен башталгандыгын да айта кетүү абзел. Учурда бул окуу китептери оңдолуп, толукталып, кайра иштелип, 20 жылга жакын Кыргызстандын мектептеринде окутулуп келет. Ошондой эле бул окуу китептери которулуп, орус мектептеринде да окутулууда. Көрүнүктүү окумуштуу, көптөгөн илимпоз педагогдордун устаты жана насаатчысы, профессор Нуржамал Ибраеванын илимий-педагогикалык эмгектеринин өз актуалдуулугун жоготпой, азыркы учурда Кыргыз Республикасында жаңы талаптарга ылайык иштелип чыккан башталгыч класстардын математика предмети боюнча предметтик стандартын иш жүзүнө ашыруу процессинде окуучулардын таанып билүү жана практикалык көндүмдөрүн калыптандырууда жана шыктандыруучу окуу чөйрөсүн түзүүдө илимий-практикалык жана окуу-усулдук жактан чоң мааниге ээ экендигин белгилеп кетсек болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Ибраева Н. Формирование опыта учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов: дис. ... канд. педагог. наук. - Фрунзе, 1984. – 185 с.
2. Токтомаматов Алмазбек. Мээнет - дөөлөт. Нурдай жанган Нуржамал Ибраева. Окумуштуу болуу - парз, Адам болуу - милдет // Кут билим. – 2009. – 20-ноябрь.
3. Мамбетова З. Ж. Научно-теоретические основы учебного предмета “Мекен таануу”: Автореф. дис. канд. пед. наук. - Бишкек, 2007. - 26 с.
4. Адилова Г.И. Повышение воспитательного потенциала учебного предмета “Мекен таануу” (“Родиноведение”) для начальных классов: Автореф. дис. канд. пед. наук. - Бишкек: 2007. - 25 с.

*Панкова Т.В.,
д.п.н., кафедра педагогики
КГУ им. Арабаева
Максакова А.Е.
аспирант кафедры педагогики
КГУ им. Арабаева*

К ВОПРОСУ ОБ ИННОВАЦИОННОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

*Панкова Т.В.,
п.и.д., И. Арабаев атындагы КМУнун
педагогика кафедрасы
Максакова А.Е.
И. Арабаев атындагы КМУнун
педагогика кафедрасынын аспиранты*

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДЫН СТУДЕНТТЕРИНИН ИННОВАЦИЯЛЫК ОКУУ ИШМЕРДИГИ МАСЕЛЕСИ

*Pankova T.V.,
Maksakova A.E.*

TO THE ISSUE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Аннотация: В статье рассматриваются особенности учебной деятельности студентов в аспекте современных требований в системе высшего образования. Обозначены методологические основы данного процесса, показана его специфика. Особое внимание уделено инновационной учебной деятельности студентов.

Ключевые слова: деятельность, учебная деятельность, студенты, технологии обучения, инновации в образовании, инновационная деятельность студентов.

Аннотация: Бул макалада жогорку билим берүү заманбап стандарттары тармагында студенттердин билим берүү ишинин өзгөчөлүктөрү талкууланат. Бул процессте методологиялык негиздер белгиленген, анын өзгөчөлүктөрү көрсөтүлгөн. Студенттердин новатордук билим берүү ишине өзгөчө көңүл берилет.

Түйүндүү сөздөр: иш-чаралар, билим берүү ишмердүүлүгү, студенттер, окутуу технологиясы, билим берүү ыкмасы, студенттердин инновациялык иш-чаралары.

Annotation. The article discusses the features of educational activity of students in the aspect of modern requirements in the system of higher education. The methodological foundations of this process are indicated; its specificity is shown. Particular attention is paid to innovative educational activity of students.

Key words: activity, educational activity, students, educational technologies, innovations in education, innovative activity of students.

Исследование педагогических процессов и явлений тесно связано с методологией, являющейся теоретической основой изысканий подобного рода. В основе учебной деятельности студентов, в том числе инновационной, лежит теория деятельности достаточно полно разработанная отечественными педагогами и психологами. Так, концепция деятельности А. Н. Леонтьева рассматривает деятельность как форму реализации отношений субъекта к миру объектов, что позволяет выделить различные типы деятельности [1]. Это: практическая, познавательная, эстетическая и т.д. Данные типы человеческой деятельности

предполагают наличие внутри каждого типа отдельные виды деятельности, куда мы относим и учебную деятельность.

Понятие «учебная деятельность студентов» исторически обусловлено, достаточно полно изучено и структурировано.

Так, уже в ранние исторические эпохи учебная деятельность студентов была тесно связана с понятием «высшее учебное заведение», которому придавался различный, иногда не вписываемый в современную эпоху, смысл. Прообразом вузов были философские школы периода античности, в которых преподавание было ориентировано на толкование и осмысление имеющихся в ту эпоху знаний. Занятия проводились в форме бесед, лекций, зачастую в виде дискуссий (например, сократические беседы). Такая форма обучения продолжила своё существование и в средневековых университетах Западной Европы. Были заложены принципы так называемой «академической свободы», дающие возможность каждому студенту самостоятельно разрабатывать программу изучения отдельных предметов, самостоятельно вести исследования и т.д. Осуществлялось участие студентов в самоуправлении. Новейшие научные данные, появившиеся в более поздний период, разнообразили учебную деятельность студентов. Они стали принимать участие в лабораторных опытах, становились членами научных экспедиций, усиливая, таким образом, практическую составляющую учебной деятельности. Особенно ярко данная тенденция проявилась во Франции XVIII в. в период революции 1789 г. Данная тенденция продолжилась и в XIX веке. В XX веке типы высших учебных заведений разнообразились, появились многопрофильные университеты, что повлекло за собой и определённое разнообразие в учебной деятельности студентов [2].

Таким образом, учебная деятельность студентов стала принимать самые разнообразные формы. Мы знаем, что студент может занимать позицию обучаемого, и тогда он является объектом учебной деятельности. Но он может занимать позицию и обучающегося. В данном случае он является субъектом обучения. И данная позиция имеет в настоящее время тенденцию к расширению. Таким образом, студент становится одним из равноправных субъектов обучения.

Для того, чтобы учебная деятельность студентов была эффективной, необходимо, на наш взгляд, выполнить ряд условий.

1. Выявление уровня готовности студентов к учебной деятельности. Необходимо знать их уровень мотивации к учебной деятельности, уровень сформированности соответствующих компетенций и т.д. Определение уровня готовности студентов к учебной деятельности выводит на необходимость определения второго условия.

2. Определение цели и задач учебной деятельности. По мнению Ю. Г. Татура, цель является системообразующим элементом образовательного процесса [3]. Ошибка в определении цели может в значительной мере обесценить учебную деятельность студентов. От целеполагания во многом зависят мотивы учебной деятельности, что повышает её успешность.

3. Третье условие – это оптимальная организация учебной деятельности студентов. Преподаватель должен организовывать учебную деятельность в соответствии с уровнем развития студентов, их мыслительными возможностями, уровнем мотивации и т.д. От этого зависит содержание учебного материала, применяемые образовательные технологии, форма организации занятий.

4. Анализ результатов учебной деятельности студентов. Это, прежде всего, осуществление обратной связи, что даёт возможность преподавателю корректировать свои действия и спроецировать их на действия студентов.

Учебная деятельность студентов строится на определённых принципах. В их основе лежат общие дидактические принципы, разработанные учёными педагогами. Дидактические принципы, по мнению И.П. Подласого, это основные положения, определяющие содержание, организационные формы и методы учебного процесса в соответствии с его общими целями и закономерностями [4]. Проецируя общие дидактические принципы на

учебную деятельность студентов, можно выделить следующие принципы, способствующие её эффективности.

1. *Принцип целостности* означает, что учебная деятельность студентов должна представлять собой единство цели, задач, мотивов, результатов и т.д.

2. *Принцип самостоятельности* в учебной деятельности. В последние годы самостоятельная деятельность студентов стала одной из основ организации педагогического процесса в вузе. От обеспеченности уровня самостоятельности студентов в учебной деятельности во многом зависит эффективность их учебной деятельности.

3. *Принцип элективности* обучения. Демократизация системы высшего образования, осуществляемая в последние годы, предполагает предоставление студенту права выбора цели обучения, его методов, средств, а также отдельных курсов (курсы по выбору).

4. *Принцип рефлексии* означает, что и преподаватель, и студент должны отдавать себе отчёт о своих действиях и уметь их анализировать.

Эффективность учебной деятельности студентов во многом зависит от степени разработанности её нормативной базы. В её основе лежат государственные образовательные стандарты. Государственный образовательный стандарт – это утверждённый государственными органами нормативный акт, устанавливающий комплекс требований к содержанию образования определённого уровня. Госстандарт не только определяет содержание образования по тому или иному направлению, но и выделяет тот комплекс умений и компетенций, которыми должен овладеть современный студент, в том числе и в своей учебной деятельности.

Возьмём, к примеру, Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования Кыргызской Республики. Направление 531100 Лингвистика. Академическая степень бакалавр. В стандарте чётко прописаны те компетенции, которыми овладевает студент во время обучения в вузе и которые положительно влияют на его учебную деятельность. Так, в области научно-методической деятельности выпускник вуза (в том числе студент) может эффективно строить учебный процесс, осуществляя педагогическую деятельность в учебных заведениях дошкольного, общего, начального и средне-профессионального, а также дополнительного лингвистического образования в соответствии с задачами конкретного учебного курса и условиями обучения иностранным языкам.

Естественно, что приводимая как пример компетенция должна быть сформирована у выпускника вуза, но она вполне проецируется на учебную деятельность студентов в процессе вузовского обучения. И, если проанализировать все компетенции, заложенные в госстандарте и которыми должен овладеть выпускник, то они все в той или иной мере будут способствовать повышению эффективности учебной деятельности студентов.

Учебная деятельность студентов будет более эффективной, если она носит инновационный характер, что соответствует тем модернизационным процессам, которые происходят в сфере высшего образования.

Мы считаем, что инновационный процесс в сфере высшего образования представляет собой совокупность процедур и средств, с помощью которых традиционная учебная деятельность студентов превращается в образовательное нововведение. Инновационная учебная деятельность студентов – это комплекс мер и технологий по обеспечению инновационного процесса в учебной деятельности, а также сам этот процесс. К инновационной учебной деятельности студентов мы можем отнести: участие студентов в реализации цели и задач данной деятельности, принятие обновлённого содержания образования, предпринятого преподавателем, участие в инновационных формах организации обучения и т.д. Студенты могут принять участие во всех компонентах, составляющих основу инновационной деятельности. Например, в научном поиске по созданию новшества, в реализации данного новшества в рефлексии нововведения. Основным результатом является

инновационная деятельность студентов, нацеленная в конечном итоге на повышение качества образования.

Таким образом, учебная деятельность студентов, обеспечивающая преобразование учебных идей в нововведения, и является инновационной учебной деятельностью студентов.

Инновационные изменения в учебной деятельности студентов идут по следующим направлениям: изменение целей и содержания деятельности, приведение их в соответствие требованиям времени, участие в реализации новых образовательных стандартов на основе компетентностного подхода, участие в реализации новых образовательных технологий, особенно информационных, участие в выполнении заданий для самостоятельной работы.

Стержневым моментом инновационной учебной деятельности студентов является участие в реализации тех современных образовательных технологий, которые нацелены на деятельность самих студентов, а не только преподавателя.

Сюда мы отнесём игровые технологии, технологии работы в команде, тренинговые технологии, семинары-тренинги, технологии проектного обучения и т.д.

Таким образом, учебная деятельность студентов является важным сегментом современной системы высшего образования и должна носить инновационный характер.

Список использованной литературы:

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Учебное пособие. – М., 2004. – 352 с.
2. Рахимова М. Р., Панкова Т. В., Калдыбаева А. Т. История образования и педагогической мысли. Учебное пособие. – Б.: 2003. – 360с.
3. Татур Ю. Г. Высшее образование: методология и опыт проектирования. Учебно-методическое пособие. – М.: Университетская книга, Логос. – 256 с.
4. Подласый И.П. Педагогика: Учебник. – М.: Юрайт Издат., 2009. – 540 с.

Сведения об авторах:

Панкова Татьяна Витальевна –а, 996 772 292159 pankovat@mail.ru

Максакова Алёна Евгеньевна – аспирант кафедры педагогики КГУ им. Арабаева, 996 551 235005, alyona_m2000@mail.ru

*Добаев Кыргызбай Душенбекович, п.и.д., профессор
Супатаева Эльвира Акиновна, п.и.к., улук илимий
кызматкер Кыргыз билим берүү академиясы*

АЗЫРКЫ МЕКТЕП. АЛ КАНДАЙ БОЛУШУ КЕРЕК?

*Добаев Кыргызбай Душенбекович, д.п.н., профессор
Супатаева Эльвира Акиновна, к.п.н, снс
Кыргызская академия образования*

СОВРЕМЕННАЯ ШКОЛА. КАКОЙ ОНА ДОЛЖНА БЫТЬ?

*Dobaev Kyrgyzbai Duishenbekovitch,
doctor of pedagogical sciences, professor
Supataeva Elvira Akinovna, candidate of pedagogical
sciences, senior researcher
Kyrgyz Academy of education*

MODERN SCHOOL. WHAT SHOULD IT BE?

Аннотация: *Ааламдашуу жана ааламдык өзгөрүүлөр мезгилинде мектеп кандайча өнүгүүдө? Ааламдашуу доорунда Кыргызстанда мектеп кандай болуусу керек? Бул макалада жогорудагы суроолорго жооп табууга аракеттендик. Ааламдашуунун өсүшү менен дүйнө тездик менен өзгөрүүдө. Билим берүү коомдун өнүгүшүнүн негизи, анын өсүүсүнүн маанилүү жана керектүү институту.*

Аннотация: *Мир стремительно меняется с развитием глобализации. Образование является основой развития общества, важный и необходимый институт развития. Как развивается школа в эпоху глобальных перемен, глобализации? Какой должна стать школа в Кыргызстане в эпоху глобализации? На эти вопросы мы попытались найти ответы в нашей публикации.*

Abstract: *the World is changing rapidly with the development of globalization. Education is the basis for the development of society, an important and necessary institution of development. How is school developing in the era of global change and globalization? What should school be like in Kyrgyzstan in the era of globalization? We tried to find answers to these questions in our publication.*

Түйүндүү сөздөр: *ааламдашуу, билим берүү, мектеп, өзгөрүү, санариптештирүү.*

Ключевые слова: *глобализация, образование, школа, изменение, цифровизация.*

Key words: *globalization, education, school, change, digitalization.*

Мезгилдин талаптары өзгөрдү, биз жаңы доордун босогосунда турабыз. Биз активдүү аралаша баштаган ааламдашуу процесси жашоонун бардык тармактарына таасирин тийгизе баштады. Мындай шартта коомдун негизги өзөгү болгон мектеп да чукул өзгөрүшү шарт. Мектеп менен коомду биринен экинчисин бөлүп кароого мүмкүн эмес. Билим берүүнүн максат-милдеттери коомдун максат-милдеттери менен жуурулушуп туруусу зарыл, жашоо мыйзамдары билим берүүнүн багыттарын аныктаса, билим берүү тутуму жашоонун ички мыйзамдарына таасирин тийгизет. Демек, жалпы билим берүү тутумун, анын негизги тогоосу болгон мектептеги билим, тарбия тутумун кайрадан карап чыгуу – бул мезгилдин талабы.

Мектеп коомдук институт катары, соңку мезгилдерде социалдык-экономикалык

өнүгүүлөргө бөгөт болуп, коомдун эң бир негизги ресурсу болгон адам капиталынын мүмкүнчүлүктөрүн чектеп койду. Ал азыркы абалында ага жүктөлгөн миссияны аткара албай калды, коомдун алдында турган учурдун татаал, күтүүсүз чакырыктарына жооп бере албай калды. Мектептеги билим берүү, тарбия тутумунун салтка айланган административдик-буйрукчул мындай абалы илимий педагогиканын негизги принциби болгон окутуунун табигый түзүүчүлүк принцибин четке кагып, инсандын мүмкүнчүлүктөрүн чектеген жерге айланып калды. Ошентип, ал инсандын өнүгүү, өсүү табигый ички мүмкүнчүлүктөрүн гана чектебей, аны мындан ары оңдоп кетүүгө мүмкүн болбогон абалга келип такалды. Учурдун билим берүү тутуму чукул бурулуштарды, ичинен оңдоо, түзөтүү чараларын талап кылууда.

Билим берүүнү реформалоо иштери учур талап кылган жыйынтыктарды бере алган жок. Ал реформалардын айрым бир сунуштары системалуу дисбалансты пайда кылып, мектеп ичиндеги көйгөйлөрдү оңдоонун ордуна кайра күчөтүп, жыйынтыгында жалпы билим берүү тутумундагы алга жылууга эмес, артка чегинүүгө жол ачты.

Мунун баары билим берүүнүн социалдык статусунун чукул төмөндөшү менен да шартталып жүрүп отурду. Мындай абалдан чыгуунун бир гана жолу калды – бул мектептеги билим берүү менен тарбия процессин, өлкөдөгү бүтүндөй билим берүү тутумун түп тамырынан бери жаңыртуу, ошондо гана абалдан чыгууга мүмкүнчүлүк жаралат.

Коом, өлкө, а негизгиси билим берүү тутумундагы мектеп мындай чукул өзгөрүүлөргө, жаңыланууга даярбы? Даяр. Антпегенге бизде башка чара жок. Бар болуу же жок болуу маселеси турат. Биз бүгүн ушундай чечкиндүү кадамдарга барышыбыз керек, же болбосо, биздин урпактардын келечеги бүдөмүк бойдон калат.

Азыркы мектеп. Ал кандай болушу керек?

Балдар балалык, өспүрүмдүк курагындагы убактыларынын негизги бөлүгүн өткөрө турган мектеп алардын турмуштук көндүм адаттарын калыптандыра турган жай, ушул жерде алар жашоонун өйдө-ылдыйы менен жуурулушат, коом менен, коомдук мамилелер менен аралашууга өбөлгөлөр түзүлөт, толук кандуу социализацияланышат.

Мектеп өзгөрүшү керек, бул турган иш. Ал бала кубанып бара турган жерге айланышы шарт, мында бала үчүн ыңгайлуу болсун, баланын чыгармачылыгын толук кандуу өстүрө турган шарттар түзүлсүн, мында окуучу убактысын жөн эле өткөрбөй, кызыктуу жашоо күндөрүн кечирсин. Азыркы мектеп качан гана окуучу үзгүлтүксүз, өзүн-өзү билим, билгичтик, көндүм-адаттар менен камсыз кылганда гана өз милдетин аткара алган болот.

Азыркы орто статистикалык мектепте окуучу фронталдык чектелген гана окуу чөйрөсүндө жашайт, ал факт, маалыматтарды гана эске тутуп калууга көнгөн, анын аракеттери жалпы кабыл алынган окуу алгоритмдери менен гана чектелген, ал окуу алгоритмдери окуучунун өз алдынча жетише турган билим-билгичтиктерге ээ болуусуна ылайыкташтырылган.

Бүгүнкү мектеп билим берүүнүн кынтыксыз реликт катары билим алуунун индустриалдык парадигмалары катары мүнөзүн жогото элек, андыктан мында окуучунун инсандыгы, өз алдынчалыгы чектелген, элестүү айтканда, окуучу жыйырманчы кылымдын биринчи жарымындагы фабрикалык-заводдук типтеги архитектуралык имараттын ичинде камалган абалда. Мектептер үчүн окшош типтеги имараттарды куруудан биз эми окуу мекемелеринин учурдун талаптарына шайкеш келген архитектурасына өтүүбүз зарыл, мында бардык элементтер окуучунун эркин билим алуусуна, толук кандуу өнүгүүсүнө ылайыкташтырылсын. Мектеп баланы бир жерге камап коюп үйрөтүүчү жайга эмес, улуттун бүгүнкүсү менен эртеңкисине жарап бере турган кадрларды даярдоочу өнөрканага айланышы керек. П.П.Блонскийдин [1] кеңештик билим берүү системасы адеп түптөлө баштаган жылдары айткандарын эстеп көрөлү: бир кылка салынган типтеги мектептердеги окшош типтеги сабактар өлкөнүн өспүрүмдөрү үчүн социалдык жактан да психологиялык жактан да өстүрбөй тушай турган абалга алып келет. Ал эми азыркы мектеп архитектуралык ички түзүлүшү боюнча да андагы ар кандай формадагы, типтеги сабактардын да көп түрдүү, көп кырдуу болушу шарт. Мындагы негизги шарт коопсуз жана ыңгайлуу болушу керек, окуучу мында кызыктуу, керектүү иштер менен алек болуп, алардын инсан катары

калыптануусуна өбөлгөлөр түзүлгөндөй болсун. Мектеп ал окуучуну окуганга, кынтыксыз билим алганга, ой жүгүрткөнгө, анализдегенге, турмуштан өз ордун табууга үйрөтсүн.

Азыркы мектеп эмгектин мектеби болсун. Эмгек башаты окуучулардын курактык жана психофизиологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен билим берүү процессинин түпкүрүнөн башына чейинки тулкусуна орун алсын. Ошол эле учурда азыркы мектеп билим берүүнүн ар бир тепкичинде, ар бир фазасында окуучунун кызыкчылыктарын, коомдук талаптарды жана жергиликтүү шарттарды эске алуу менен ар тараптуу, көп кырдуу болсун. Мектеп имаратын долбоорлоодо, курууда окуучулардын эмгек ишмердүүлүгүн калыптандыруучу аянтчаларды, технопарктерди куруу милдети бар.

Азыркы мектеп көп тилдүүлүктүн мектеби болсун. Ааламдашуу доорунда жыйырма биринчи кылым жаңы коммуникациялардын мезгили болгону үчүн көп тилди өздөштүрүүнүн зарылдыгы келип чыкты. Кыргызстандын шартында жок дегенде үч тилди: кыргыз тилин, орус тилин жана англис тилин өздөштүрүү шарт. Мектептеги билим берүү процессинде тигил же бул предмет ушул тилдердин биринде жүргүзүлгөнү жакшы.

Учурда мектеп курагындагы балдарды окутуунун натыйжалуу формалары менен методдорунун, моделдеринин жеткиликтүү түрлөрү, жолдору иштелип чыккан. Билим берүүнүн жана тарбия иштерин жүргүзүүнүн улам бирин экинчиси алмаштырууга мүмкүн болгон жаңы типтери, формалары иштелип чыгууда. Окутуунун буга чейин туруктуу деп эсептелген салттуу ыкмалары менен методдору акырындап өз ордун окутуунун инновациялык формаларына (чартердик мектептер, үй-бүлөлүк мектеп, хомскулинг, анскулинг, долбоордук мектептер ж.б.) бошотуп берүүдө.

Ошентип, биз мектептик билим берүүнүн жаңы баскычына келип, революциялык ири өзгөрүүлөрдү жасоонун босогосунда турабыз. Мындан башка альтернативалуу жол бизде жок. Мындай улуу бурулуштар мектептик билим берүүнү жана жалпы билим берүү тутумун демократиялаштыруу аркылуу гана ишке ашырылышы ыктымал.

Мектепти демократиялаштыруу

Билим берүүнү уюштуруунун жана башкаруунун административдик-командалык ыкмалары аны жаңылоонун жана кайра түзүүнүн жолуна бөгөт коюп, билим берүү тутумунун толук кандуу өнүгүшүнө тоскоол болуп келген саясат жүрдү. Учурда мектеп өз алдынча, а коом өзүнчө күн өткөрүп калган чагы. Ушундай абалда мектеп, андагы окутуу, тарбиялоо процесси артка карай кетенчиктегенден кетенчиктеп барат. Мектеп бүгүнкү реалдуу турмуштан алыстап калды. Ал реалдуу жашоодон да кыйла артта калды окшойт. С.Френенин сөздөрү менен айтканда: “Эгерде прогресс 10 деген ылдамдык менен баратса, мектептин ылдамдыгы 1 ге барабар” [2]. Мындай абал мектептеги консерватизмдин, чектелгендиктин, реалдуу турмуштан алыстап, артта калуунун жыйынтыгы болду, көпчүлүк эксперттер айтып жүргөндөй, азыркы мектеп, аны башкаруу, анын ишин уюштуруу бир адамдын эркине баш ийдирилген абалда.

Мектептин багыты эми коомго, анын кызыкчылыктарына каратылып, инсандын муктаждыктарын канааттандырууга багытталышы керек. Анын коомдон, анын кызыкчылыктарынан, алыстап баратканына бөгөт коюу зарыл, мектептин коомдук процесстерден четте калганын дароо оңдоо милдети турат.

Мектепти демократиялаштыруу – бул аны жаңычыл башталыштарга карай багыттоо дегендик, анын прогрессивдүү аракеттерди жасоого шарт түзгөн аянтча катары кароо дегендик.

Мектепти демократиялаштыруу – бул аны башкарууну либералдаштыруу жана борборлоштуруудан алыстатуу, мунун өзү бүтүндөй билим берүү тутумун демократиялаштыруу дегендик.

Мектепти демократиялаштыруу – бул билим берүүнүн мазмуну менен технологияларын иштеп чыгууда стандартташтыруудан оолак болуу дегендик.

Мектепти демократиялаштыруу – бул ар бир окуучунун жеке жөндөмдүүлүктөрүн эске алуу, анын табиятынан жаралган жеке жөндөм-шыктарын өстүрүү дегендик.

Мектепти демократиялаштыруу – бул ишмердүүлүктү, анын багыттарын,

технологияларды, башкаруунун формаларын туура тандоо, мектеп турмушуна коомдун активдүү аралашуусун камсыз кылуу дегендик.

Мектепти гумандаштыруу – бул окуу-тарбия процессин уюштурууда окуучунун курактык жана психофизиологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу, бул баланын окуу жүктөмдөрүн жөнгө салат. Азыркы окуу пландары, аларга ылайык түзүлгөн расписание, окуучуга сунуш кылынган окуу жүктөмдөрү ден соолугу чың окуучуга гана ылайыкталып, ошолор да муну ден соолугуна залакасын тийгизбегендей араң өздөштүрүшөт.

Мектепти гумандаштыруу – бул мектептеги сабактарды адамга, анын мүмкүнчүлүктөрүнө ылайыкташтыруу дегендик. “Сабактардын азыркы теориясы менен практикасы эскилиги жетип, жараксыз абалга келди, мында мугалим менен окуучунун ортосундагы бирин-экинчисин оңдойм деген аракеттеги көзгө көрүнбөгөн тирешүүгө айланып калды, мугалим окуучусун өзүнүн ыгына салгысы келет, окуучу салынбайт. Теория менен методика сабактарды турмуштан алыстатып, жансыз нерсеге айлантты. Мугалим үчүн бала, инсан эмес, окууга, сабактарды кынтыксыз өздөштүргөн окуучу гана болуп калды. Сабактар балдарга багытталбай, формалдуу дидактиканын мыйзамдарына баш ийдирилип, балдардын жашоосун уюштуруунун формасы эмес, окуу процессин уюштуруунун гана негизги формасы болуп калды. Мектептеги сабактар жаңыланууга, инсанга ылайыкташтырылууга муктаж” (Ш.Амонашвили) [3].

Азыр көпчүлүк балдардын айласыздыктан гана барбаса, мектепке баргысы келбейт, алар үчүн мектеп ыңгайсыз, кызыксыз жайга айланды, барса, анысын үстүртөн түшүрүлгөн кандайдыр бир милдеттемелерди аткаруу үчүн барышат. Ансыз да милдеттүү түрдө обу жок күчөтүлгөн окуу жүктөмдөрү балага терс таасирин тийгизип жатат, мунун баары баланы чарчатып, психофизиологиялык стресске, чыңалууга алып келүүдө, түпкүлүгүндө, анын жалпы саламаттыгына зыян келтирилип жатат дегендик. Мектепти аяктаган окуучу жүрүп олтуруп ар кандай ооруга чалдыгат. Ошондуктан мектептеги бүтүндөй окуу-тарбия процессин жана сабактардын негизги компоненттерин гумандаштыруу зарылдыгы бар.

Окуучу мектепте убактысын курулай кетирбей, ал анын кызыктуу жашоосу менен тыгыз аралашсын. Бүтүндөй окуу-тарбия процесси “окуучуну анын болгонун болгонундай толук кандуу элесин, анын эркиндигин, сабаттуулугун камсыз кылсын, гумандуулуктун мыйзамдары менен жашаган, келечегине ишеним арткан, ага умтулган инсанды калыптандырууга багытталышы зарыл” (Ш.Амонашвили).

Билим берүүнү гумандаштыруу бул эң оболу билимди адамга, анын инсандыгына ылайыкташтыруу, адамдын адеп-ахлагынын башкалардын алдында, коомдун, табияттын алдындагы жоопкерчилигинин негизи катары гумандуу көз карашты калыптандыруу.

Табиятка карата болгон жырткычтык мамиле – алысты көрө билбеген, руханий жан дүйнөсү жакыр, технократтык ой жүгүртүүнүн натыйжалары. Технократтык түшүнүктөгү адам башкалардын, коомдун жана табияттын алдында жоопкерчиликти сезбейт. Профессор В.П.Зинченконун түшүнүгүндө: “Технократтык ой жүгүртүү – бул акылдуулукту, даанышмандыкты четке каккан акыл эс. Технократтык түшүнүктөгү адам үчүн адеп-ахлак, намыс сыяктуулар жокко эсе. Азыркы заманда ой жүгүртүүнүн мына ушундай түрү реалдуу күчкө айланды да глобалдык проблемалардын жаралышына себепчи болууда” [4].

Билим берүүнү гумандаштыруу – бул абалтан адамзат иштеп чыккан маданиятка, руханий баалуулуктарга кайрадан кайтуу дегендик. Ошол эле учурда биздин билим берүү саясатыбыз көп жылдардан бери руханий маданияттын жетишсиздигинен жабыр тартып келет.

Билим берүүнү гуманитаризациялоо окуу процессинде гуманитардык предметтердин санын гана көбөйтүп чектелбей, бүтүндөй окуу процессинин өзүн чыгармачыл, сынчыл ой жүгүртүүгө өбөлгөлөрдү түзүү максатын көздөйт. Мында адамдын чыгармачыл инсан катары мүмкүнчүлүктөрүн ачкан предметтер, айталы, адабият, көркөм сүрөт өнөрү, музыка буга чейин окуу процессинен көп орун алган эмес. Мектептеги иерархиялык предметтерден баш тартуу мезгили келди, окуу процессин интеграциялоого, вариативдештирүүгө келүү зарыл, эми окуучунун инсан катары руханий адеп-ахлактык негиздерин калыптандыруу

мезгили келди.

Мектепте окуучуга так илимдердин негиздерин обу жок жаттата бербей, анын адеп-ахлагын тазарта турган гуманитардык билимдерди көбүрөөк сунуш кылышыбыз абзел. Ошол так илимдердин өкүлдөрүнүн көбү мектепте технократиялык кризистин жайылып бара жатканын эскертишүүдө, алар да так илимдердин негиздери адамдын жан дүйнөсүн тазарта албашын моюндарына алып жатышат. Ал эми искусство өзүнчө предмет, сабак катары негедир билим берүү тутумунун пландарынан четтетилип калган, анын ар дайым руханий азыктын булагы болуп келгендигин унутпашыбыз керек.

Мектеп да, коом да алиге чейин руханий адеп-ахлактык, эстетикалык негиздердин өсүп келе жаткан муун үчүн зарыл экендигин, буларды окуу процессине кайтаруу керек экендигин сезе элек окшойт. Мунсуз бүгүн же эртең жакындап келе жаткан экологиялык катастрофадан да жаман натыйжаларды аларыбызды сезишибиз керек. Руханий, адеп-ахлактык кризис бүгүн адамдарды жаратылышка карата жырткычтык менен мамиле жасоого көндүрүп салды (“жан дүйнөнүн жакырдыгынан жер бети жакырдыгы баратат”).

Мектепке искусствонун бардык түрлөрү предмет катары, окуучунун руханий, адеп-ахлактык жана эстетикалык түшүнүктөрүн калыптандыруучу негиз катары кайрадан киргизүү зарыл. Бүгүнкү күндө искусство чыгармачылыктын азырынча мектеп түшүнө элек күчү. Мектептеги чыгармачылык жөндөмдүүлүктү калыптандыруучу негиз ушул искусстводо жатат. Билим берүү тутумундагы калган бардык башка предметтерге караганда искусство гана муну натыйжалуу бере алат. Ушунун баарын биз эмдигиче түшүнбөгөнүбүз кылмышка тете. Профессор В.Алексееванын сөзү менен айтканда: “...баланын көркөм-образдуу ой жүгүртүүсүнө, анын чыгармачылык менен мамиле жасоосуна искусство гана түрткү боло алат”. Искусство балага өнүгүүнүн эки ишенимдүү формасын сунуш кылат: “ишмердүүлүк” жана “түшүнүү” [5].

Адабияттар:

1. *Блонский П.П.* Трудовая школа. – Владивосток, 1921. – 306 с.
2. *Френе С.* Избранные педагогические сочинения. - М.: Прогресс, 1990. — 304 с.
3. *Амонашвили Ш.* Основы гуманной педагогики. – 2013. – 300 с.
4. *Зинченко В.П.* Человек развивающийся. Очерки российской психологии. — М.: Тривола, 1994. — 304 с.
5. *Добаев К.Д.* Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүү тармагын өнүктүрүүнүн концепциясы. – КАО. – 2019. – 25 бб.

*Орусбаева Дамира Нурджановна,
Институт повышения квалификации и переподготовки
педагогических кадров при МОН КР,
Панкова Татьяна Витальевна
КГУ им. И. Арабаева*

ЗАДАНИЯ И ВОПРОСЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ У ПОДРОСТКОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

*Орусбаева Дамира Нурджановна,
Республикалык педагогикалык кызматкерлердин
квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институту,
Панкова Татьяна Витальевна
И. Арабаев атындагы КМУ*

АНГЛИС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА ӨСПҮРҮМДӨРДҮН КӨЙГӨЙЛӨРҮН ЧЕЧҮҮ КӨНДҮМДӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ УЧУН ТАПШЫРМАЛАР ЖАНА СУРООЛОР

*Orusbaeva Damira Nurdjanovna,
Institute for teachers' qualification development,
Pankova Tatjana Vitaljevna
Kyrgyz State University under the name of I. Arabaev*

THE TASKS AND QUESTIONS FOR DEVELOPING OF PROBLEM SOLVING SKILLS OF THE TEENAGERS AT THE ENGLISH CLASSES

Аннотация: *Статья рассматривает понятие компетентности решение проблем на уроках английского языка, а также способы формирования данной компетентности через формулирование открытых заданий и вопросов. Выполнение таких заданий требует трансформацию урока путем организации учебной среды, взаимодействия, взаимооценивания и самооценивания. Задания открытого типа учитывают важность не содержания и конечный результат, а сам процесс изучения, взаимодействия и взаимообучения.*

Ключевые слова: *компетентность, решение проблем, коммуникация, взаимодействие, вопросы открытого типа, высшие мыслительные навыки.*

Аннотация: *Макала англис тили сабактарында көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүк түшүнүгүн, ошондой эле ачык тапшырмаларды жана суроолорду түзүү аркылуу аталган компетенттүүлүктү калыптандыруунун жолдорун карайт. Мындай тапшырмаларды аткаруу окуу чөйрөсүн уюштуруу, өз ара аракеттешүү, өз ара баалоо жана өзүн-өзү баалоо жолдору менен сабактын өзгөрүүсүн талап кылат. Ачык типтеги тапшырмалар мазмунду жана акыркы натыйжаны эмес, окуп-үйрөнүү процессинин өзүн, өз ара аракеттешүү жана өз ара окутуу процессин эске алат.*

Түйүндүү сөздөр: *компетенттүүлүк, көйгөйлөрдү чечүү, коммуникация, өз ара аракеттешүү, ачык типтеги суроолор, жогорку ой жүзүртүү көндүмдөрү.*

Annotation: *The article discusses the notion of the problem solving competency at the English lessons, as well as the methods to develop this competency by giving open tasks and questions. Solving these tasks demands a transformation of the lesson by organization of the learning environment, cooperation, pair and self evaluation. Open tasks and questions take into account not just a content, or a final result, but the process of learning, cooperation and teaching each other.*

Key words: *competency, problem solving, communication, cooperation, open tasks and questions, high order thinking skills.*

Актуальность. Принятие предметного стандарта по английскому языку диктует новые требования к учебному и образовательному процессу, а именно реализацию компетентностного подхода. Необходимость внесения изменений очевидны, в связи с условиями, которые предъявляет современное общество, где для успешной учебной и профессиональной деятельности необходимо не просто автоматическое выполнение заранее известных действий, а умение выбирать шаги в новых условиях для нахождения выхода из проблемной ситуации. Данный вопрос затрагивается многими современными учеными-педагогами, такие как Мишенева Ю.И., Дзугаев К.Г., Изделеуова А.Б., Московченко О.Д., Мочалова Н.М., Матюшкин А.М. и характеризуется, как умение использовать знания в нестандартных жизненных ситуациях.

Эта способность требует не только предметных знаний, но реализуется на метапредметном уровне, т.е. является совокупностью предметных и ключевых компетентностей. Об этом же пишут и Берденева С.Ж., Жолчиева А.А. По их мнению, при коммуникации «ученик решает актуальные для его жизнедеятельности коммуникативные задачи» [7, с. 10], что формирует способность «самостоятельно решать проблемы в различных сферах и видах деятельности, на основе социального собственного опыта» [8, с. 7].

Мишенева Ю., Карпенко О. А отмечают, что при работе с информацией необходим ее анализ и синтезирование, организация и оценка данных, а также выбор стратегии при решении проблемы. Таким образом, ключевые компетентности обладают «многофункциональностью и надпредметностью» [11, 4]. Необходимость формирования данных навыков предполагает использование следующих подходов:

- формулирование заданий открытого типа с множеством вариантов решений,
- ситуации, связанные с реальной жизнью учащихся, преодоление которых отличается от учебных задач на уроке,
- решение проблем требует умений и навыков, полученных на других предметах: математических вычислений, знание законов физики, применение химических формул и т.д.

Определение понятия компетентности решения проблем на уроках английского языка. Для понимания концепта «Самоорганизация и разрешение проблем» на уроках английского языка обратимся к Стандарту, который трактует данную компетентность, как умение «выбирать способы решения проблемы и принятие учащимся собственного решения» [11, с. 8]. Данная трактовка означает обнаружение несоответствия информации, исправление ошибок, а также способность использовать свои умения в учебной деятельности и ежедневном общении, применяя различные стратегии взаимодействия или индивидуально. Таким образом, есть необходимость различать умения решать проблемы, что отличается от решения учебных задач.

Нечеткость определения понятия решение проблем на уроках английского языка требует внимательного изучения, как рассматриваемая компетентность определена для 5 классов на других предметах. Изучив Предметные стандарты Естественнонаучной и Социальной областей, можно резюмировать, что данная компетентность характеризуется такими навыками учащихся, как «сравнивать предметы и явления, составлять план, прогнозировать последствия, выбирать и аргументировать, выбирать способ решения» [12, с. 6]. Поскольку при решении проблем предполагается взаимодействие учащихся, то стандарт также предполагает, что для решения проблем учащиеся должны учиться «осознавать собственные интересы, допускать возможность альтернативных решений» [13, 9], а значит уметь аргументировать свою точку зрения и кооперировать в команде.

По мнению Мишеневой Ю., Матюшкиной А.М., можно констатировать, что развитие учащегося происходит только в при условиях умственного напряжения для «достижения поставленных целей через преодоление препятствий» [1, с. 4] и «необходимости в неизвестных ему знаниях» [6, с. 8]. Данный навык формирует умение трансформировать проблему ряд действий для ее решения.

Необходимость получения знаний связана с потребностью в «неизвестных ему знаниях и способах действия» [6, с. 8], что мотивирует учащегося для получения новых умений. При выполнении задания ему необходимо определить новый способ решения, что, несомненно, ведет к продуктивной работе мозга. Подобные условия могут считаться проблемными, в пределах которых формулируются и задачи. Подобное видение компетентности «Самоорганизация и решение проблем» предполагает развитие мыслительных навыков на уроках языка, а значит расширение цели обучения иностранному языку.

Мочалова Н.М. определяет монологический метод как один из видов проблемного изложения, при котором используются вопросы для обсуждения, рассуждающие изложения, т.е. анализ и обобщение материала. Диалогическое изложение предполагает проблемные и информационные вопросы, прогнозирование, сравнение, резюмирование. По утверждению автора данные методы формируют социальные навыки и включают не только взаимодействие на уроке, но и «содержания учебного материала» [5, с. 19].

Изучая информацию, учащиеся, находят подтверждение самостоятельно, планируя действия для нахождения новых связей. Эвристический метод включает познавательные задачи на отдельном этапе, что может быть нахождением интересных фактов, связей, действий. Исследовательский метод подразумевает сбор, анализ данных, формулирование выводов.

Основной компонент проблемного задания заключается в получении нового знания при замещении неизвестного. Необходимость разделения понятий задач и проблемы характеризуется степенью сложности для задачи и степенью трудности открываемого неизвестного знания для проблемы. В педагогической деятельности решении проблем происходит при условии формулирования потребности к неизвестному на достаточном уровне сложности. Учащийся овладевает новыми знаниями не потому, что учитель предоставляет ему известные данные, а по причине «возникновения потребности в этих знаниях у учащихся». [6, с. 70].

В ситуации, когда «учащийся не может выполнить задание известными ему способами» [6, с. 11], приходится искать новый способ решения проблемы. На уроках английского языка на вопросы открытого типа, где меняется одно из условий в речевых продуктивных заданиях, учащимся необходимо исследовать проблему работать в группах, договариваться и найти решение. Таким образом, формирование компетентности решение проблем развивается в совокупности с навыками критического мышления, коммуникации, а также работы с информацией,

Организация занятий в процессе формирования навыков решения проблем. Формирование навыков решения проблем может быть реализовано через «организацию активного обучения и различных форм учебной деятельности», что предполагает смещение фокуса урока с учителя на учащихся и превращает учителя в модератора обучения, а детей – в активных участников. Внимание обучения сосредоточено не на результате, а на процессе, где учащиеся выдвигают идеи, аргументируют свое мнение, приходят к общему мнению. Важным пунктом является взаимооценивание и самооценивание учащихся, а также постоянная обратная связь от учителя учащимся и наоборот.

Для организации активного обучения на уроке важным компонентом является учебная среда, которая дает возможность перемещаться, работать в малых группах, взаимодействовать. Коммуникация и кооперация на уроке предполагает активное многостороннее взаимодействие, т.е. учитель побуждает учащихся задавать вопросы, обмениваться мнениями, обсуждать с учителем и в группах. На таких уроках решение проблемы возможно разное, поэтому есть потребность использовать дифференцированный

подход, с учетом различных типов интеллекта учащихся, основным условием которого является возможность участия детей во всех видах работ.

Задания открытого типа основаны на аутентичности, т.е. связи с реальной жизнью учащихся, что будет побуждать интерес к выполнению такого задания, а также наличию конечного продукта. Учащиеся имеют возможность выбора способов решения и предоставления результатов, поэтому есть необходимость дискуссии и обмена мнениями. Для решения проблемы учащиеся активизируют и используют имеющиеся знания из других областей. Для достижения результата задание должно быть на достаточном уровне сложности, при котором учитель постоянно дает обратную связь и направляет учащихся.

Внимание учебного процесса акцентируется на практическом применении знаний для жизни [10, видео]. В пределах речевых тем 5 класса на уроках английского языка преобладают вопросы, которые решают учебные задачи, формируя предметные компетентности, но не нацелены на формирование навыка решение проблем. Ниже рассмотрим соотношение тем из стандарта, вопросы и задания из учебника английского языка, предлагаемые проблемные вопросы и задания (таблица 1).

Таблица 1.

№	Темы из Стандарта английского языка	Задания/вопросы в учебнике	Проблемные задания
1	Личность	Когда твой день рождения? Сколько месяцев есть в году? Опиши внешность, качество. Составь предложения по картинке «День рождения». Как ты будешь справлять следующий день рождения? Когда началась традиция справлять день рождения? Опиши своего друга, родителей, учителя? Разыграйте диалог между Алдар Косе и байем. Расскажите о своих ближайших планах?	1) К тебе на день рождения придут друзья. Запланируй расходы на угощение, развлечение, украшения. В твоём распоряжении 5 тысяч сомов. 2) Продумай угощение, если одному из друзей нельзя есть сладкое. 3) Перепиши конец грустной истории.
2	Семья	Расскажи о 3 людях, которых ты хорошо знаешь? Что надо делать, чтобы семья была дружной? Как история дома связана с семьей?	1) Распределите обязанности в семье справедливо.
3	Школа	Сколько уроков у тебя в день? Какие уроки ты любишь? Как ты себя чувствуешь, когда получаешь хорошую оценку, опаздываешь в школу?	1) Какой должна быть школа, чтобы ученики чувствовали себя в ней счастливыми? 2) Продумай, что нужно изменить в школе, чтобы она стала удобной для детей с инвалидностью?

4	Жилище, место жительства	<p>Прослушайте и отметьте здания на карте.</p> <p>Ты знаешь уникальные города? Почему они уникальны?</p> <p>Соотнеси комнату с картинкой. В какой комнате ты бы хотел жить и почему?</p> <p>Опиши комнату. Кому она принадлежит, мальчику или девочке?</p> <p>Нарисуй свою любимую комнату?</p> <p>Прочитай о доме дедушки и бабушки. Выполни упражнение Верно/Неверно.</p> <p>Придумай 5 странных законов для твоего города/села.</p>	<p>1) Проект «Удобный город» с учетом людей с инвалидностью.</p> <p>2) Как комната отражает твой характер? Что бы ты хотел в ней изменить?</p> <p>3) Придумай 5 законов, чтобы твой город стал чистым и безопасным.</p>
5	Покупки, еда, одежда	<p>Расскажи, что ты и твой одноклассник/одноклассница любите/ не любите есть?</p> <p>Где ты любишь делать покупки?</p> <p>Вокруг есть необычные магазины?</p> <p>Составь диалог «В магазине»</p> <p>Ты бы хотел открыть свой магазин?</p> <p>Какие трудности могут быть у тех, кто хочет начать свой бизнес?</p> <p>Давай приготовим, что-нибудь вкусное (дополни предложение).</p>	<p>1) Как уменьшить бытовые отходы?</p> <p>2) Что можно сделать, чтобы покупателю было удобно ориентироваться в супермаркете?</p> <p>3) Какие продукты удобно/неудобно покупать в супермаркете? Придумай, как сделать этот процесс удобным.</p> <p>4) Проект «Открой свой магазин (кафе, столовую)».</p>
6	Спорт и здоровье	<p>Что нужно делать, чтобы не заболеть гриппом?</p> <p>Что такое здоровый человек?</p> <p>Что нужно делать, чтобы быть здоровым?</p> <p>Как еда демонстрирует культуру твоего народа?</p> <p>Какое ваше национальное блюдо? Оно полезно для здоровья?</p> <p>Ты ведешь здоровый образ жизни?</p> <p>Ты знаешь кого-нибудь, кто ездит на лошади?</p> <p>Расскажи о спортивных играх вашей страны?</p>	<p>1) Как убедить подростков не есть вредную еду?</p> <p>2) Пригласите учащихся другого класса на футбольный матч. Нарисуйте плакат о предстоящем событии.</p>
7	Повседневная жизнь	<p>Расскажи, как жили древние люди.</p>	<p>1) Сравни жизнь древних людей со своей</p>

		<p>Какие у тебя планы на выходные? Что можно и нельзя делать, когда видишь эти дорожные знаки? Соотнеси фразы и особые события (праздники).</p>	<p>жизнью? Нарисуй свою жизнь наскальными рисунками.</p>
8	Окружающий мир	<p>Назовите объекты природы на картинке. Детективная история «Где кот?» Заполните текст.</p>	<p>1) Изготовь из отходов известные объекты природы. Расскажи, как человек влияет на их сохранение?</p>
9	Моя страна	<p>Город или село? Соотнеси картинки. Какой город красивый? (село) На каком транспорте удобно ездить по Кыргызстану? Какую вкусную еду надо попробовать в Кыргызстане? Как можно добраться до Иссык-Куля? Послушай и назови три способа. Прслушайте и расставьте по порядку путешествие. Ты будешь скучать по своей стране? Какие праздники ты знаешь? Когда их справляют?</p>	<p>1) Изготовь из подручного материала известные достопримечательности. Расскажи о них. 2) Выбери путешествие. Обоснуй свой выбор. 3) Что можно сделать, чтобы уменьшить транспортные пробки в городе?</p>
10	Страны изучаемого языка	<p>Ты знаешь Британские праздники? Прочитай о фестивалях в учебнике и расскажи о них? Расскажи о знаменитом человеке на картинке. Какие это города? Почему они знамениты?</p>	<p>1) Почему люди справляют эти праздники, а не решают важные проблемы, такие как безработица? 2) Какие проблемы возникают в большом городе? Как можно их решать?</p>
11	Мир науки и техники	<p>Прочитай интересные факты о транспорте. Какие из них тебя удивили</p>	<p>1) Как предотвратить компьютерную зависимость подростков? 2) Создай общественный транспорт удобный для разных категорий людей: мам с колясками, пожилых людей, инвалидов.</p>
12	Мир литературы, музыки и	<p>Восстанови легенду/историю по порядку. Соотнеси картинки с</p>	<p>1) Перепиши конец истории. 2) Нарисуй</p>

	искусства	фильмом Расскажи о Робин Гуде/ Манасе. Что они сделали для своего народа?	комикс о герое из народа. 3) Напиши историю к картинке на современный лад
--	-----------	--	--

Вывод. Для формирования навыков решения проблем у учащихся, в соответствии с требованиями Стандарта необходимо создание такого учебного процесса на уроках английского языка, который включает организацию активной учебной среды через взаимодействие учащихся, активный самостоятельный поиск знаний, постановку собственных целей и их достижение. Отдельное внимание должно уделяться формулированию заданий и вопросов открытого типа, которые выводят за рамки школы в реальную жизнь и решают проблемы, с которыми сталкиваются сами учащиеся и окружающее его сообщество. Немаловажную роль играет конструктивная обратная связь между учителем и учащимися, когда учитель поощряет учащихся к дальнейшему прогрессу, а ученики способствуют самоанализу и саморазвитию педагога.

Задания открытого типа для решения актуальных проблем мотивируют учащихся к изучению вопроса, активизируют мыслительные навыки. Поиск и анализ информации, обсуждение, формулирование выводов является необходимой составляющей урока нового типа, в рамках которого происходит формирование компетентности решения проблем.

Ответы на вопросы, которые невозможно найти в интернете или учебнике будут способствовать развитию взаимодействия учащихся, росту высших мыслительных навыков, коммуникации и сотрудничества.

Список использованной литературы:

1. Мишенева Ю. И. Компетентностный подход в обучении иностранным языкам.– Концепт, 2014.
2. Дзугаев К. Г. Самоорганизация, как сущностный механизм прогрессивного развития. – Киев, 1988.
3. Изделеуова А. Б. Развитие ключевых компетенций в процессе домашних учебных занятий. – К., 2007.
4. Московченко О. Д. Формирование ключевых компетенций в процессе иноязычного образования у студентов экономических специальностей. – А., 2010.
5. Мочалова Н. М. Методы проблемного обучения и границы их применения. – Казань, 1979.
6. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972.
7. Берденова С. Ж. Формирование коммуникативной компетенции полиязычной личности учащихся 5 класса общеобразовательных школ Казахстана с русским языком обучения: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Алматы, 2006. – 27 с.
8. Жолчиева А. А. Формирование коммуникативной компетенции учащихся в процессе изучения иностранного языка // Вестник КРСУ. – Бишкек, 2016. – Т. 6. – № 12. – С. 187–189.
9. Абдышиева Ч.А, Балута О.Р., Фатиева А. Г., Цуканова Н. Э. Английский язык. 5 класс. – Бишкек: Аркус, 2017.
10. How to Design PBL Activities <https://www.youtube.com/watch?v=3yAODXnAsg>
11. Безрукова А. И., Давлеткильдеева Н. Р. и др. Предметный стандарт по английскому языку. – Б., 2014.
12. Ногаев М. А., Знаменская Н. А. и др. Предметный стандарт Естественнонаучной области. – Б., 2015.
13. Алишева А. Р., Галиева З. И. и др. Предметный стандарт Социальной области. – Б., 2015.

*Абдралиева Гүлзаада Шайлообековна
Кыргыз-Түрк Манас университетинин
окутуучусу, педагогиканын магистри*

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫ ОКУТУП ТАРБИЯЛООДОГУ
ЭС АЛДЫРУУЧУ КӨНҮГҮҮЛӨРДҮН МААНИСИ**

*Абдралиева Гүлзаада Шайлообековна
преподаватель Кыргызско-Турецкого
университета “Манас” магистр педагогики*

**РОЛЬ РАССЛАБЛЯЮЩИХ УПРАЖНЕНИЙ В ВОСПИТАТЕЛЬНО-
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

*Abdralievа Gulzaada Shayloobekovna
Lecturer at the Kyrgyz-Turkish University of Manas*

**THE ROLE OF RELAXING EXERCISES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF
PRESCHOOL CHILDREN**

***Аннотация:** Макалада мектепке чейинки курактагы балдар үчүн эс алдыруучу көнүгүүлөрдүн маанилүүлүгү түшүндүрүлүп, бир нече түрлөрү сунушталды.*

***Аннотация:** в статье дано значение расслабляющих упражнений для детей дошкольного возраста и рекомендовано несколько вариантов.*

***Abstract:** the article gives the meaning of relaxing exercises for preschool children and recommended several options.*

***Түйүндүү сөздөр:** мектепке чейинки курак, мектепке чейинки мекемелер, эс алдыруучу көнүгүүлөр, кыска мөөнөттүү көнүгүүлөр, манжа гимнастикасы, көзгө жасалуучу көнүгүүлөр.*

***Ключевые слова:** дошкольный возраст, расслабляющие упражнения, кратковременные упражнения, пальчиковая гимнастика, упражнения для глаз.*

***Keywords:** preschool age, relaxing exercises, briefly temporary exercises, finger exercises, eye exercises*

*“Балалык- адам турмушундагы абдан маанилүү курак.
Бүгүнкү балакайдын кандай инсан болору- балалыктын кандай өткөнүнө,
баланы ким колунан жетелегенине, анын акыл-эси жана жан дүйнөсү
айлана-чөйрөдөн эмнени кабыл алгандыгына байланыштуу”.*
В.А.Сухомлинский

Мектепке чейинки курак координациялык жөндөмдүүлүктөрдүн жигердүү өнүгүшү менен мүнөздөлөт, бул албетте, баланын табигый өсүшү жана анын организмдин системаларынын жана функцияларынын тиешелүү өнүгүшү менен шартталган.

Кыймыл менен коштолбогон бардык билим берүү ишмердүүлүктөрү мектепке чейинки курактагы балдардын организмине терс таасирин тийгизет. Кыймылдоо ишмердиги-бул кенже курактагы ар бир бала үчүн табигый зарылдык. Себеби, бул курак балдардын нерв процесстеринин туруксуздугу менен мүнөздөлөт. Алар тез чарчайт, көңүл буруулары чар жайыт болуп, ишке кызыгуулары жоголот. Бул, албетте, толук кандуу өнүгүүгө терс таасирин тийгизет.

Балдардын чарчоосуна жол бербей, анын себептерин өз убагында байкап эрте аныктоо ар кандай бузулулардын алдын-алууга себеп болору ачык эле көрүнүп турат. Ошондуктан, ар бир тарбиячы-педагог өзүнүн билим берүү ишмердүүлүгүндө балдардын чарчоо белгилерин аныктай билүүсү зарыл. Мисалы, 3-4 жаштагы балдарда 7-9 мүнөт, 5-6 жаштагы балдарда 10-12 мүнөт, ал эми 7 жаштагы балдарда 12-15 мүнөт ичинде чарчоо белгилери байкалат.

Чарчап-чаалыгуулар түрдүү жолдор менен пайда болушу мүмкүн: алаксуу, көңүл буруунун чар жайыт болушу, кыжырдануу, мажбурлап кыймылды пайда кылуу, келбет жана кыймылдардын координацияларынын бузулушу ж.б.

Чарчоонун алдын-алуу боюнча натыйжалуу жолдордун бири болуп, балдардын жалпы абалын жакшыртууга багытталган, алардын иш-аракетин өзгөртүүчү кыска мөөнөттүү көнүгүүлөр же физминуткалар эсептелет.

Бул көнүгүүлөр балдардын кыймылсыз абалдан пайда болгон булчуңдарынын чыңалуусун жоет, бир ишмердүүлүктүн түрүнөн экинчисине жеңил өтүүсүнө шарт түзөт, нерв системаларын жана ишке жөндөмдүүлүгүн калыбына келтирет.

Мектепке чейинки мекемелерде физминутка, адатта, ар бир сабактын ортосунда милдеттүү түрдө оюн формасында болжол менен 1-2 мүнөт өткөрүлүүсү шарт. Бирок, бир эле физминутканы күнүгө кайталап өткөрө берүү да көп жакшы натыйжа бербейт, ошондуктан, балдардын жаш курагын жана бардык мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу менен ар кандай түрлөрүн айкалыштырып өткөрүү сунушталат. Бирок, өткөрүү убактысы чектен ашпоого тийиш.

Көнүлдүү физминуткаларды мектепке чейинки курактагы балдар менен иштөөдө эрте жаш курактан эле баштоого болот. Анткени, алар мээнин иштөөсүнө оң таасир тийгизет, жүрөк кан тамыр жана дем алуу органдарынын ишин активдештирет, ички органдардын кан айлануусун жана нерв системасынын иштөөсүн жакшыртат.

Физминутка - бул системалуу билим берүү ишмердүүлүгүнүн бирден-бир милдеттүү элементи болуп саналат. Ошондуктан, мектепке чейинки курактагы балдарды окутуп тарбиялоодо жана ар тараптуу өнүктүрүүдө абдан маанилүү жана зарыл.

Физминутка - бул, балдар үчүн активдүү жана толук кандуу эс алуунун “мүнөттөрү”.

Физминутка - кызыктуу, көңүлдүү жана пайдалуу!

Физминутка - бул, баладагы чарчоону жоюуга багытталган көңүлдүү физикалык көнүгүүлөр болуп саналат. Ошондуктан, педагог: Балдар эмне үчүн чарчайт?, Балдардын чарчоо себеби эмнеде?, Баладагы чарчоону кантип жоюуга болот?, Кандай физминутка көбүрөөк пайдалуу? деген сыяктуу суроолордун жообун билүүгө тийиш.

Ар түрдүү физминуткалардын саны чексиз. Бүгүнкү күндө аларды массалык маалымат каражаттарынан, балдарга арналган көрсөтүүлөрдөн, интернет булактарынан, китептерден, методикалык журналдардан ж.б. булактардан тапса болот. Бирок, алардын канчалык деңгээлде натыйжалуу, ылайыктуу жана баланы өнүктүрүүдөгү пайдасын билүү жана кырдаалга, ишмердүүлүктүн түрүнө карата колдоно билүү чоң мааниге ээ. Төмөндө эс алдыруучу көнүгүүлөрдүн бир нече түрлөрү сунушталат: ыр түрүндөгү кыймылдуу көнүгүүлөр, көзгө жасалуучу көнүгүүлөр; манжа гимнастикалары; ж.б.

Ыр менен коштолгон кыймылдуу көнүгүүлөр. Негизинен, балдарга ыр менен коштолгон жөнөкөй, жаттоого оңой, ошондой эле мүмкүн болушунча темага жана ишмердүүлүктүн мазмунуна байланыштуу көнүгүүлөр жагат. Эң негизгиси, кыймылдары жөнөкөй, жеткиликтүү жана ар бир балага кызыктуу болуп, балага ашыкча күч келтирбөөсү керек. Мисалы:

Айталы көзүбүзгө:

“Кутман таң, көздөрүм, ойгондуңарбы?” *(балдар көздөрүнүн тегерегин ушалашат).*

“Кутман таң, кулактарым, ойгондуңарбы?” *(балдар кулактарын ушалашат).*

“Кутман таң, жаактарым, ойгондуңарбы?” *(балдар жаактарын ушалашат).*

“Кутман таң, колдорум, ойгондуңарбы?” *(балдар колдорун ушалашат).*

“Кутман таң, буттарым, ойгондуңарбы?” *(балдар буттарын ушалашат).*

Кутман тан, күнүм! Биз ойгондук, күлөбүз! *(Балдар колдорун жогору сунуп, күлүшөт).*

Коен чыкты ийинден,
Бөжөктөрү бир-бирден.
Кана эмесе, санайбыз,
Бөжөктөрдү кармайбыз.
Бир, эки, үч,
Кайра сабак баштайбыз!

Мен барамын, сен да кел- бир, эки, үч
(ордуларынан кыймыл аткарышып, алакандарын чабышат), Мен ырдаймын, сен да
ырда - бир, эки, үч
(колдору менен дирижерду туурашып, алакандарын чабышат). Биз барабыз, биз
ырдайбыз - бир, эки, үч
(ордуларынан кыймыл аткарышып, алакандарын чабышат),
Ынтымактуу балдарбыз – бир, эки, үч
(ордуларынан кыймыл аткарышып, алакандарын чабышат).

Талаага чык, бол!
Ойнойбуз футбол.
Булчуңдар чыңалсын,
Машыксын бут-кол!

Булут таркап, күн ачык болду.
Күнгө карай создук колду. (Колдорун бийикке созушат)
Колдорду жайдык капталга,
Кенен-кенен ар жакка (Колдорун капталга созушат).
Бир, эки, үч, төрт, беш (Колдору менен кыймыл аткарышат).
Кайра сабак баштайлы (Ордуларына олтурушат.)

Көзгө жасалуучу көнүгүүлөр. Азыркы учурда замандын агымына жараша 24 саат бою тынбай көрсөтүлүүчү балдар үчүн телеберүүлөр, мультфильмдер, андан сырткары компьютердик оюндар, уюлдук телефон, планшет ж.б. кызыктуу техникалык каражаттардын бардыгы заманбап кичинекей адамдын организмине терс таасирин тийгизип жаткандыгы бардыгыбызга маалым. Баланын көзү бир гана убакта, тагыраак айтканда, бала уктап жатканда гана эс алат десем жаңылышпаймын. Ошондуктан, көрүү системасынын бузулуусунун алдын-алууда көзгө жасалуучу гимнастикаларды колдонуу эң туура деп эсептелет.

Мисалы: “**Аары-көпөлөк**” көнүгүүсү. Мында, педагог “Аары!” дегенде балдардын көзү аарыны карайт, ал эми “Көпөлөк!” деген сигнал чыкканда эч кандай башын кыймылдатпастан, нары жактагы көпөлөктү көзүнүн кыймылы аркылуу гана карайт (3-4 жолу кайталанат).

“**Көзүбүз менен геометриялык фигура тартабыз**” көнүгүүсү. Педагог геометриялык фигураларды көрсөтөт, балдар көздүн кыймылы менен айланга тартышат.

Ошондой эле, цифраларды, тамгаларды тарттырса да болот.

“**Алыс-жакын**” көнүгүүсү. Мында да эки буюмду же оюнчукту алыс-жакын жайгаштырып, көздүн кыймылы менен көнүгүүлөр аткарылат.

“**Өйдө-ылдый**” көнүгүүсү. Педагогдун “өйдө!” деген сигналы угулганда, көздүн кыймылы менен асманды карашат, “ылдый!” дегенде, жерди карашат.

Эгерде көнүгүү ыр менен коштолсо, ырдын текстин бардык балдардын жатка билүүсү маанилүү эмес, а негизгиси – көздүн кыймылы!

Оңду карап, солду карап (көздүн кыймылы менен гана аткарылат).

Апам менин чачым тарап (көздөрүн жумушат, колдун кыймылы менен аткарышат.).

Ылдый карап, өйдө карап (көздүн кыймылы менен гана аткарылат).

Бала бакчама шашам чуркап (көздөрүн жумушат, буттары менен кыймыл аткарышат).

Манжа көнүгүүлөрү. Манжалар гимнастикасы -бул манжаларынын жардамы менен ар кандай окуяларды же жомокторду инсценировкалоо. Жөнөкөй сөз менен айтканда, баланын сүйлөөсүн гана эмес, көңүлдүн өсүшүнө жакшы таасир тийгизе турган, ошондой эле баланы сүрөт жана жазууга даярдоодо да маанилүү болгон көнүгүүлөрдүн түрү. Албетте, бала карандашты же калем сапты канчалык катуу кармасам түз жана сулуу жазам деп ойлойт. Жыйынтыгында, майда булчуңдар тырышып, колдун чарчоосуна алып келет. Бул учурда педагог андан-ары баланы кыйнап, улантып жаздырбастан, манжасына гимнастикалык көнүгүү жасатуусу сунушталат.

Манжа көнүгүүлөрү жана манжа оюндары:

- Балдарда жагымдуу сезимдердин пайда болуусуна өбөлгө түзөт, сөздүн маанисин түшүнө билүүгө шарт түзүп, сүйлөө ишин жогорулатат;

- Көңүл буруусун активдештирет;

- Эгер бала ыр менен коштолгон кыска саптуу манжа көнүгүүлөрүн аткарып турса, анын речи так, ритмикалуу, даана, тунук болот;

-Баланын эс тутумун өнүктүрөт, анткени ал белгилүү бир абалды жана кыймылдын ырааттуулугун туташтырууга үйрөнөт;

- Балада элестетүү жана фантазия өнүгөт;

-Ар кандай кыймылдардын өз ара аракеттенүүсү сүйлөөнүн өнүгүшүн камсыз кылат, окуу, жазуу, эсептөө көндүмдөрүн калыптандырат;

- Логикалык ой жүгүртүү көндүмү, анын тездиги жана натыйжалуулугу колдун манжаларынын моторикасынын өнүгүшүнө байланыштуу болот.

Натыйжада, колдун манжалары кыймылдуу жана ийкемдүү болуп, ал мындан аркы жазуу чеберчиликти жеңил өздөштүрүүгө жардам берет. Анткени мээдеги көрүү, угуу, сүйлөө, кабыл алуу жана эс тутум үчүн жооп берген нерв системалары алакан менен түздөн-түз байланышкан. Ушундан улам манжа көнүгүүлөрүн жасоо майда моториканын өнүгүшүнө түрткү болот. Баланын колу, манжалары канчалык кыймылсыз болсо, анын логикалык ой жүгүртүүсү, сүйлөөсү дагы ошончолук жай өрчүйт. Ошондуктан, эки жашка чейинки наристелердин колуна массаж жасап, эки жаштан жогорку жаштагы балдар менен манжа жана колду активдүү кыймылга келтирген оюндарды ойноо жетиштүү. Мисалга алсак, үч жаштан тартып балдар ыр жаттаганды үйрөнө башташат. Бул мезгилде шаңдуу балдар ырларын үйрөтүп, ырдап жатканда кол чабууга үйрөтүү сунушталат. Бала кичинекей кезинен көп кол чапса, алакандагы жана манжаларындагы нерв системалары активдүү иштеп, мээнин иштешин дагы жакшыртат. Андыктан бир күндө бир канча ирет алакандарын чаптырып, баланын шаңдуу болушу менен тез өрчүшүнө дагы салым кошууга болот. Мындан сырткары, баланын колу-бутуна кыймыл-көнүгүү жасоо менен коштолгон төмөндөгүдөй көнүгүүлөрдү пайдаланса да болот:

Сал, сал билек, сал билек,

Сары майга мал билек.

Коен кушту кош билек,

Курут, майга мал билек.

Баш бармак, бадал тырмак.

Ортон оймок, Оюу чөбөк,

Кичине бөбөк.

Баш бармак-башта,

Сөөмөй -көрсөт.

Ортон-мерген,

Аты жок -чечен,

Чыпалак-бөбөк.

Баш бармак малга бар,

Бадал тырмак отун ал.

Эрте жашынан өзүн-өзү тейлөөсүнө шарт түзүүнүн да мааниси чоң. Анткени, кийинип-чечинүүдө колдун манжалары менен топчулоо, бут кийиминин боосун байлап чечүү менен да бир катар манжа көнүгүүлөрү ишке ашат. Жалпысынан айтканда, мектепке чейинки курактагы балдарды окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүүдө эс алдыруучу көнүгүүлөрдү системалуу колдонуу жакшы натыйжа берээри шексиз.

Адабияттар:

1. *Аванесова В.Н.* Обучение самых маленьких в детском саду. Статья: Воспитание детей раннего возраста -- М., 1968
2. Антистрессовая гимнастика для детей (оздоровительные игровые комплексы и методические рекомендации). Ч.1/ О.И. Артюкова, Т.В.Теличко -- Самара: Изд-во «НТЦ», 2003.
3. *Анищенко Е.С.* Пальчиковая гимнастика для развития речи дошкольников: Пособия для родителей и педагогов.
4. Үч жаштан жети жашка чейинки балдарды өнүктүрүү жана окутуу боюнча колдонмо. Бишкек-2015
5. 3төн 6 жашка чейинки балдарды өнүктүрүү “Балалык” программасына методикалык сунуштар. Бишкек-2017
6. Тарбиячыларга кеп-кеңештер. Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин тарбиячылары жана педагогдору үчүн усулдук колдонмо. Бишкек-2014

*Аликова А.М.,
к.п.н., доцент кафедры ЕМД
ИПКиПК им. М.Р. Рахимовой КГУ им. И. Арабаева;
Жуманова Г.Т.
преподаватель кафедры ЕМД
ИПКиПК им. М.Р. Рахимовой КГУ им. И. Арабаева*

**МИНИМАЛЬНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ
УЧАЩИХСЯ В НОВОМ ПРЕДМЕТНОМ СТАНДАРТЕ**

*Аликова А.М.,
п.и.к., И. Арабаев ат.КМУнун
М.Р.Рахимова ат. КЖжККДИнун ТМБ кафедрасынын доценти;
Жуманова Г.Т.
И. Арабаев ат. КМУнун М. Р. Рахимова
ат. КЖжККДИнун ТМБ кафедрасынын окутуучусу*

**ЖАҢЫ ПРЕДМЕТТИК СТАНДАРТТАГЫ ОКУУЧУНУН МАТЕМАТИКАЛЫК
ДАЯРДЫГЫНА КОЮЛГАН МИНИМАЛДУУ ТАЛАПТАР**

*Alikova A.M.,
candidate of pedagogical sciences,
Associate Professor of department of natural sciences and
mathematics Institute of advanced training and retraining them
M. Rakhimova Kyrgyz State University they I. Arabaev;
Zhumanova G.T.
teacher of department of natural sciences and
mathematics Institute of advanced training and retraining them
M. Rakhimova Kyrgyz State University they I. Arabaev*

**MINIMUM REQUIREMENTS FOR THE MATHEMATICAL PREPARATION OF
STUDENTS IN THE NEW SUBJECT STANDARD**

Аннотация: В статье рассматриваются минимальные требования к математической подготовке учащихся в общем среднем образовании в виде ожидаемых образовательных результатов обучения. Для оценки образовательных результатов используются измерители (индикаторы), рассматриваемые как параметры соответствия между целями обучения и показателями уровней учебных достижений. Приведена задача из линейного программирования как индикатор креативного уровня достижения образовательных результатов и излагается методика ее решения.

Ключевые слова: ожидаемые результаты, оценка, учебные достижения, индикатор, креативный уровень.

Аннотация. Макалада окутуунун күтүлүүчү натыйжалары катары окуучулардын жалпы орто билим берүүдөгү математикалык даярдыгына талаптары каралган. Билим берүүнүн натыйжасына баа берүү үчүн окутуунун максаттары жана окуучулардын окуудагы жетишикендиктеринин деңгээлинин көрсөткүчү ортосундагы ылайыкташтыруу параметри катары чен-өлчөмдөр (индикаторлор) пайдаланылат. Күтүлүүчү натыйжага жетишүүнүн креативдүү деңгээлинин көрсөткүчү катары сызыктуу программалоонун маселеси берилген жана анын чыгарылышынын методикасы баяндалган.

Түйүндүү сөздөр: күтүлүүчү натыйжалар, баа берүү, окуу жетишикендиктери, көрсөткүч, креативдүү деңгээл.

Annotation: This article discusses the minimum requirements for mathematical preparation of students in general secondary education in the form of expected educational outcomes of learning. For the assessment of educational outcomes are used measuring instruments (indicators) considered as correspondence between learning objectives and levels of educational achievements. See the task of linear programming as a creative level indicator reaching educational results and outlines a methodology of its decision.

Keywords: expected results, evaluation, educational achievements, indicator, creative level.

Предметные стандарты, разработанные на основе Государственного образовательного стандарта школьного образования Кыргызской Республики (утв. от 21 июля 2014 года под №403), в частности предметный стандарт по «Математике» начали внедряться в практику системы средних общеобразовательных школ с 2018 года.

Тем самым, на сегодня осуществляется единый уровень общего образования, получаемый учащимися в разных типах образовательных учреждений, и во-вторых задача вхождения страны в единое международное образовательное пространство.

Предметный стандарт по «Математике» является нормативным документом, который развивает и конкретизирует такие характеристики образования, как содержание, его уровень и форму предъявления, указывает на минимальные требования к общеобразовательной подготовке учащихся, способы их достижения и измерения.

Четкое определение минимальных требований к общеобразовательной подготовке учащихся открывает возможности для дифференциации обучения, предусматривающей возможность овладения материалом на различных уровнях. Таким образом, создаются предпосылки для разрешения противоречия между правами и обязанностями ученика: школьник обязан выполнять государственные требования к уровню общего образования и имеет право при наличии соответствующего желания двигаться в овладении содержанием образования дальше. Такой подход к содержанию общего образования создает комфортную, позитивную атмосферу в процессе обучения учащихся, позволяет каждому обучаться на максимально сильном ему уровне, формирует положительные мотивы учения и создает условия для полноценного развития личности школьника.

В предметных стандартах по математике представлены таблицы, которые содержат подробную разбивку ожидаемых результатов обучения на основе материала, предлагаемого к изучению в 5-9 и 10-11 классах.

Далее, предлагаемые в стандарте задачи критериев оценивания учебных достижений рассматриваются как параметры соответствия между ожидаемыми результатами обучения и показателями трех уровней учебных достижений учащихся по сформированности компетентностей.

Каждый ожидаемый результат может быть достигнут по 3 уровням: 1 уровень – репродуктивный; 2 уровень – продуктивный; 3 уровень – креативный. Измерение ожидаемых результатов реализуется через индикаторы достижения. В стандарте приведены ожидаемые результаты и индикаторы их достижения по уровням оценивания. Например, в предметном стандарте по математике для 10-11 классов приведен следующий ожидаемый результат: 10.2.2.7. Применяет уравнения и неравенства и их системы при решении задач, и соответствующие индикаторы их достижения: составляет уравнение или систему уравнений в задачах, описывающих реальные ситуации и решает их; интерпретирует решение с учетом содержания задачи; представляет заданные в задаче ограничения, с помощью линейного неравенства или системы, содержащей два линейных неравенства; записывает на математическом языке и решает простейшую задачу линейного программирования: на максимизацию выручки, прибыли; минимизацию затрат.

В данной статье мы приведем методику решения задачи из линейного программирования с целью показать на практике, что означает описанные уровни оценивания (формирования) учебных достижений школьников. Мы возьмем креативный уровень достижения ожидаемых результатов, который описывается в предметном стандарте следующим образом:

Учащийся достигнет креативного уровня, если:

- способен находить аналогию и основные отличия между математическими структурами и объектами;
- способен анализировать математическую информацию и свои действия;
- способен применять математические знания и навыки при решении задач в новых условиях и в других отраслях знаний.

Зададимся вопросом, что должен знать, уметь и быть способным сделать учащийся в конце изучения этой темы (элементы линейного программирования) и соответствия их описанным уровням учебных достижений.

Задача. Ирина и Алмаз владеют небольшой пекарней, которая специализируется на печенье. Они пекут только два вида печенья: “обычный” и “с глазурью” (с мороженым). Им нужно решить, сколько десятков каждого вида печенья нужно испечь на завтра.

- Они знают, что каждый пакет (из десяти) “обычного” печенья требует

1 кг теста (и не требует мороженого), и каждая упаковка (из десяти) “печений с глазурью” требует 0,7 кг теста и 0,4 кг мороженого.

- Они также знают, что каждый пакет обычного печенья требует около 0,1 часа времени приготовления, а каждый пакет печенья с глазурью требует около 0,15 часа времени приготовления.

- Наконец, они знают, что независимо от того, сколько из каждого вида они выпекут, они смогут продать все.

Их решение ограничено тремя факторами:

- Ингредиенты, которые у них есть на руках – у них есть 110 кг теста для печенья и 32 кг глазури.

- Объем доступного пространства в духовке – они могут испечь в общей сложности 140 пакетов печенья в течение одного дня.

- Количество доступного времени приготовления – они имеют 15 часов для приготовления печенья.

Они хотят сделать как можно больше прибыли.

- Пакет “обычного” печенья продается за 60 сомов и стоит 45 сомов чтобы испечь.

- Пакет печенья с глазурью продается за 70 сомов и стоит 50, чтобы испечь.

Сколько десятков каждого вида печенья должны Ирина и Алмаз испечь, чтобы их прибыль была максимальной?

Условие задачи представим в виде таблицы.

Ресурсы	Тесто/ кг	Глазурь/ кг	Время/ час	Себестои- мость/сом	Продажа/ сом	Объем продукции/пакет
Печенье обычное	1	0	0,1	45	60	x
Печенье с глазурью	0,7	0,4	0,15	50	70	y
Всего	110	32	15			140

Решение. Переведём задачу на математический язык. Пусть Ирина и Алмаз испекут x пакетов обычного печенья и y пакетов печенья с глазурью. Будем рассматривать случаи, когда $x > 0$ и $y > 0$ одновременно, то есть Ирина и Алмаз должны испечь каждого типа печенья. Тогда прибыль от продажи обычного печенья и печенья с глазурью вместе будет $z(x, y) = 15x + 20y$.

По условию задачи составим систему неравенств

$$\begin{cases} x + y \leq 140, \\ x + 0,7y \leq 110, \\ 0,1x + 0,15y \leq 15, \\ 0,4y \leq 32, \\ x > 0, \\ y > 0; \end{cases} \quad (1)$$

Таким образом, среди множеств решений системы (1) нужно выбрать такое, которое дает наибольшее значение линейной функции $z(x, y) = 15x + 20y$.

Для решения системы (1) воспользуемся графическим методом решения неравенств. На координатной плоскости построим прямые $x + y = 140$, $x + 0,7y = 110$, $0,1x + 0,15y = 15$, $0,4y \leq 32$, $x = 0$, $y = 0$. Найдем точки пересечения прямой $x + y = 140$ с осями OX и OY и соединим их. Это точки $(0;140)$ и $(140;0)$. Решением является та полуплоскость, которая удовлетворяет неравенству $x + y \geq 140$, то есть та полуплоскость, где лежит начало координат $O(0;0)$. (см. рис. 1). Далее также строим остальные прямые и берем те полуплоскости, которые удовлетворяют соответственно неравенствам (1). Пересечением всех полуплоскостей и прямых получим многоугольник $OABCD$, который и является множеством решений системы (1) (см. рис. 1). Решением данной функции является одна из вершин многоугольника $OABCD$. В многоугольнике известны координаты вершин $O(0;0)$, $A(0;80)$, $D(110;0)$. Найдем остальные неизвестные координаты вершин многоугольника. Вершина B есть пересечение прямых $0,4y = 32$ и $0,1x + 0,15y = 15$. А вершина C – пересечение прямых $0,1x + 0,15y = 15$ и $x + 0,7y = 110$. Решим уравнения и найдем координаты $B(30;80)$ и $C(75;50)$. По условию задачи должны найти наибольшее значение линейной функции $z(x, y) = 15x + 20y$. Вершины $O(0;0)$, $A(0;80)$ и $D(110;0)$ не являются решением, так как не удовлетворяют условию данной задачи, а именно $x > 0$ и $y > 0$. Тогда решением является $B(30;80)$ или $C(75;50)$. Координаты этих точек подставим в $z(x, y) = 15x + 20y$, получим

$$z(30;80) = 15 \cdot 30 + 20 \cdot 80 = 450 + 1600 = 2050,$$

$$z(75;50) = 15 \cdot 75 + 20 \cdot 50 = 1125 + 1000 = 2125.$$

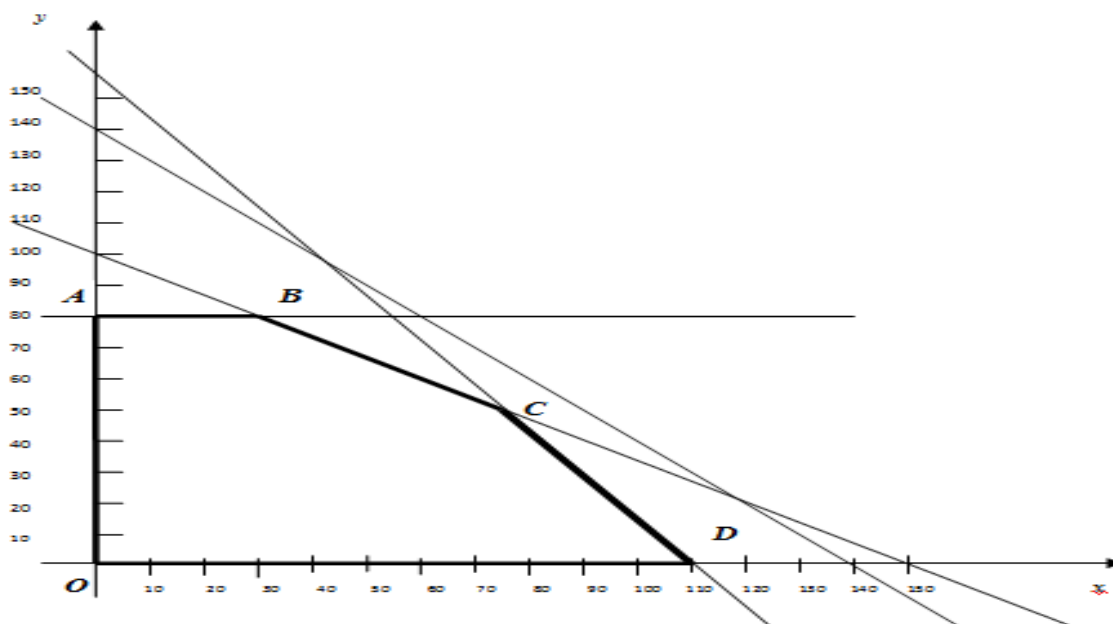

Рисунок 1.

Так как по условию нужно наибольшее значение линейной функции $z(x, y) = 15x + 20y$, то решением данной задачи является $x=75$ и $y=50$.

Чтобы прибыль от продажи обычного печенья и печенья с глазурью была максимальной, нужно испечь 75 пакетов обычного и 50 пакетов с глазурью. Максимальная прибыль от их продажи будет составлять 2125 сомов.

Как мы видим из раскладки процесса решения данной задачи, если ученик, конструируя методы и средства решения показывает способность находить аналогию и основные отличия между математическими структурами и объектами, анализирует математическую информацию и свои действия, применяет математические навыки и знания при решении задач в новых условиях и в других отраслях знаний, то уровень его учебных достижений будет соответствовать креативному.

Для достижения креативного уровня, задача учителя должен продумать содержание обучения, прикладной контекст учебных материалов, направить обучение на формирование названных умений и навыков. Для измерения результатов образования и для их оценки могут использоваться подобные задачи, рассматриваемые как параметры соответствия между целями (задачами) обучения и показателями уровней учебных достижений учащихся по сформированности соответствующих знаний, умений, навыков и компетентностей.

Литература:

1. Государственный образовательный стандарт школьного общего образования Кыргызской Республики. Утвержден постановлением Правительства КР № 403 от 21.07.2014 г. <http://edu.gov.kg/ru/high-education/gosudarstvennyj-obrazovatelnyj-standart/>.
2. Предметный стандарт по предмету «Математика» для 5-9 классов общеобразовательных организаций Кыргызской Республики. – Бишкек, 2017 г.
3. Проект предметного стандарта по предмету «Математика» для 10-11 классов общеобразовательных организаций Кыргызской Республики. – Бишкек, 2018 г.
4. Краевский В. В., Хуторской А. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах // Интернет-журнал "Эйдос". – 2003. – 4 февраля. <http://www.eidos.ru/journal/2003/0402.htm>. – В надзаг: Центр дистанционного образования "Эйдос", e-mail: list@eidos.ru.
5. Кузнецов А. В. Руководство к решению задач по математическому программированию: Учеб. пособие / А. В. Кузнецов, Н. И. Холод, Л. С. Костевич; Под общ. ред. А. В. Кузнецова. – Мн.: Высшая школа, 2001.
6. Солодовников А. С. Введение в линейную алгебру и линейное программирование / А.С. Солодовников. – М.: Просвещение, 1966.

*Алымбаева Б.Б.,
Педагогика жана профессионалдык
билим берүү лабораториясынын
илимий кызматкери,
Жумабаева Г.А.
ага илимий кызматкери*

**ОКУУЧУЛАРДЫН МОРАЛДЫК САПАТЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫНДА
ЭМГЕКТИН РОЛУ**

*Алымбаева Б.Б.,
Жумабаева Г.А.
уаучный сотрудник
Лаборатории педагогики
и профессионального образования*

РОЛЬ ТРУДА В ФОРМИРОВАНИИ МОРАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ

*Alymbaeva B.B.,
Dzhumabaeva G.A.
Researchers of
Pedagogy Laboratory
And Professional Education
Kyrgyz Academy of education*

**THE ROLE OF WORK IN THE FORMATION OF MORAL
QUALITIES IN STUDENTS**

Аннотация: Макалада моралдык, этикалык, адептик маселелердин эмгек менен тыгыз байланышы баяндалат. Авторлор байыркы грек акылмандарынан баштап, классикалык педагогикадагы илимпоздордун, кыргыз этнопедагогикасындагы ойчулдардын пикири аркылуу окуучулардагы адептик сапаттардын калыптанышында эмгектин ролун жазышкан. Адамдын инсандык сапатынын калыптанышында, акылдын жалпы өнүгүшүндө, башты билимдер менен толтурууга караганда тарбия, этикалык билим, моралдуулук негиздүү жана маанилүү-деп ырасташат.

Аннотация: В статье рассматривается связь морали, этики, нравственности и трудового воспитания. Авторы пишут о роли труда в формировании нравственных качеств учащихся используя цитаты античных греческих мыслителей, ученых классической педагогики, мыслителей кыргызской этнопедагогике. В формировании личностных качеств учащихся, решающую роль играет воспитание, знание о морали, этики, нравственности.

Abstract: The article discusses the relationship of morality, ethics, morality and labor education. The authors write about the role of labor in the formation of moral qualities of students using quotes of ancient Greek thinkers, scholars of classical pedagogy, thinkers of Kyrgyz ethnopedagogy. In the formation of personal qualities of students, a crucial role is played by education, knowledge of morality, ethics, morality.

Түйүндүү түшүнүктөр: мораль, этика, адеп, эмгек, педагогика, этнопедагогика, байыркы грек акылмандары, илимпоздор, ойчулдар, коом, экономика, таалим-тарбия, ж.б.

Ключевые слова: мораль этика, нравственность, труд, педагогика, этнопедагогика, воспитание, древнегреческие мыслители, общество, экономика, обучение и т.д.

Key words: morality ethics, morality, work, pedagogy, ethnopedagogy, education, ancient Greek thinkers, society, economy, education, etc.

Мораль - (лат. *Moralis* - адептүү, *mores* - үрп-адаттар) - коомдук аң-сезимдин формасы, адамдын жүрүш-турушун жөнгө салуучу функцияны аткаруучу эреже-тартип, этиканын иликтөө предмети, коомдук институт. Мораль түшүнүгү адамзат коому пайда болгондон тартып калыптана баштаган жана доордун өзгөрүшү менен жаңы мааниге ээ болуп турган. Себеби, ар бир коомдо өз мүчөлөрүнө белгилүү талаптар коюлат жана алар өзгөрүүгө учурайт. Мораль, этика жана адептүүлүк терминдери алгач синоним катары колдонулган. Мезгилдин өтүшү менен бул терминдердин мааниси айырмаланган

Гегель мораль деп жүрүш-туруштун субъективдүү аспектин, ал эми адептүүлүк деп жүрүш-туруштун өзүн түшүнгөн. Мораль, бул-индивиддин жүрүш-турушка субъективдүү баа бериши, ал эми адептүүлүк – реалдуу тажрыйбадагы жүрүш-туруш. Андан тышкары, маданий-тилдик салтка кайрыла турган болсок, адептүүлүк катары улуу принциптер эсептелсе, мораль деп тарыхый өзгөрүүгө ээ болгон жүрүш-туруш эрежелери саналган. Мисалы, кудайдын осуяттары адептик, ал эми окутуучунун насааты моралдык катары каралган [1].

Коомдук ой жүтүртүүнүн тарыхый өнүгүү процессинде мораль түшүнүгү бир нече аныктамаларга ээ болду, алар төмөнкүлөр: а) мораль маданият дүйнөсүнө таандык, «экинчи жаратылыш»;

б) мораль башка адамдар менен гармониялуу мамиле түзүү;

в) мораль – ички детерминациянын жогорку өзгөчө деңгээлиндеги баалуулук.

г) мораль жеке адам менен уруунун, адамзаттын биримдигиндеги жашоо тартиби. Мораль коомдук аң-сезимдин башка формаларынан (дин, илим, искусство, укук, философия, саясат) айырмаланып, белгилүү чөйрөгө гана таандык ишмердүүлүк эмес, б.а. коомдо моралдын өнүгүшүн гана камсыз кылган уюм же ишкана жок (муну менен эч ким алектенбейт же бардык коомчулук текши алектенет деп айтса да болот). Моралдын дагы бир өзгөчөлүгү катары анын императивдүүлүгү каралат. Императивдүүлүк буйрук, сөзсүз талап кылуу дегенди түшүндүрөт, императивдүү «сөзсүз аткарууну талап кылуучу» деген түшүнүк. Моралдын функцияларын төмөнкү топторго бөлүп кароого болот: 1). жөнгө салуучу (регуляциялоочу) 2). баалоо-императивдик 3). таанып-билүүчүлүк.

Мораль биринчи кезекте жеке адамдын жүрүш-турушун жөнгө салуу катары кызмат өтөйт. Адамзат коомдук мамилелерди жөнгө салуунун бир нече жолдорун иштеп чыкты: укуктук, административдик, техникалык ж.б. бирок жөнгө салуунун моралдык формасы өзүнүн уникалдуулугун жоготпойт. Биринчиден, мораль эч кандай коомдук бекемдөөгө муктаж эмес, экинчиден, моралдык жөнгө салуу индивиддин коомдогу жүрүш-туруш кубулуштарын «жакшы», «жаман» деген эки топко бөлүп карайт. Ушул эки категориянын жардамы менен социумдагы бардык көрүнүштөр бааланат. «Бул шартта мындайча иш жасагын, анткени, бул жакшылык, ал эми тигил учурда андай ишке барбагын, себеби ал жамандык» [2].

Моралдын таанып-билүүчүлүк функциясы белгилүү деңгээлде баалоо функциясынан келип чыгат. Ар бир конкреттүү доордогу адептин абалы коомдун өзүн-өзү таанып билүүсү менен байланыштуу. Мораль тарбиялык, багыт берүүчүлүк, прогноздоочулук, коммуникативдик функцияларды аткарат, ал эми бул функциялар биригип, моралдын социалдык ролун аныкташат.

Мораль адамдын коомдук турмушунун бардык чөйрөлөрүндө эмгекте жана тиричиликте, саясатта жана илимде, үй-бүлөдө бирдей роль ойнобосо да, анын жүрүш-турушун жөнгө салып турат (эмгек адеби, кесипчилик этикасы, турмуш-тиричилик адеби, нике, үй-бүлө моралы). Администрациялык көзөмөлдөөдө кызмат адамдарынын ортосунда милдеттерди жана расмий полномочиелерди бөлүштүрүү мораль аркылуу ишке ашырылат.

Байыркы дүйнөдө инсанды мораль аркылуу коомдун кызыкчылыгына (сыртынан караганда эч кандай зордуксуз) баш ийдирген-деп ырастайт С.А.Кучинский (Человек моральный М.1987). [9].

Революцияга чейин мораль менен динди бири-биринен бөлүп кароого мүмкүн эмес эле. Гуманистер азыр деле бирин экинчисиз элестете алышпайт. М. Ганди “Менин өмүрүм” деген китебинде мораль жана дин – синоним сөздөр деген пикирди жазат.

Этиканын мораль жөнүндөгү бөлүмүндө эки негизги адептик категория бар, алар жакшылык жана жамандык. Анда моралдык талаптарды сактоо жакшылык менен ассоциацияланат. Моралдык норма эрежелерди бузуу же чектөө жамандык менен ассоциацияланат. Муну түшүнүү менен инсан өзүнүн жүрүм-турум адебин жөнгө салат.

Айрым учурда адептик тарбияны моралдык тарбия деп аташат. Адеп менен мораль тыгыз байланыштуу, ошол эле учурда бул эки түшүнүк эки башка. Мораль коомдук аң-сезимдин формасы болгондуктан адамдардын жүрүм-турумун жөнгө салууда жалпы социалдык функция аткарат. Субъективдүү моралдар өтө эле көп. Миграция, эмиграция бар өлкөдө субъективдүү моралдын, тажрыйбанын элге таасири болот. Мораль жөнүндөгү түшүнүктөрдү өздөштүрүү, жүрүш-турушта моралдык норманын ишке ашуусун, билимдин жана тарбиянын таасирин моралдык тажрыйба дешет. Моралдык жүрүм-турумдун башка (укуктук, эмгектик, саясий) эрежелерди сактоодон айырмасы, ар бир адам өз эрки менен үрп-адат, традицияларды сактоо аркылуу ишке ашырат. Мораль башка коомдук аң-сезим сыяктуу эле тарыхый жана таптык түшүнүк. Мораль социалдык функцияны аткарып, адамдар арасында мамилени жөнгө салууну максат кылат. Эл өз коомуна, дооруна ылайык системаны, класка керектүү эрежелерди иштеп чыгат. Туруктуу, өзгөрбөс, түбөлүктүү мораль болбойт. Мораль – ар түрдүү теориялардын, коомдогу экономикалык абалдардын продукту. Жалпы адамзаттык мораль болушу мүмкүнбү? Кандай учурда болушу мүмкүн? Айрым ойчулдардын пикирине караганда эл арасында карама-каршылыктар жоголгондо, пикир келишпөөчүлүк унутулганда болушу мүмкүн.

Коомдук мораль өзүнө көптөгөн мамилелерди камтыйт:

- мамлекеттик саясатты туура түшүнүү;
- дүйнөнүн өнүгүү жолун, перспективасын түшүнүү, өлкөдөгү, дүйнөлүк, эл аралык аренада окуяларды туура баалоо;
- моралдык, рухий баалуулуктарды түшүнүү;
- элдердин эркиндигине, демократияга умтулуу, адилет болуу;
- ата-мекенге берилгендик, сүйүү, улуттук кастыкка жол бербөө, бардык элдерге өлкөлөргө, маданий, саясий жакшы мамиледе болуу;
- эмгекти сүйүү, өзүнүн жана жалпы элдин кызыкчылыгы үчүн ак ниет эмгектенүү, тартип сактоо;
- коомдук мүлктү, материалдык баалуулуктарды сактоого, көбөйтүүгө умтулуу, табигатты коргоо, ага камкордук көрүү, сарамжалдуулук;
- элге адамгерчиликтүү мамиле кылуу, коллективизм, гумандуулук, өз ара сыйлашуу, жардамдашуу, үй-бүлөгө жана балдарга камкордук көрүү. Коомдун алдында милдетин сезүү, жогорку аң-сезимдүүлүк.

Адептүү окуучу деп – моралдык талаптарды эрежелерди өзүнүн көз-карашы, ынанымы катары сүйлөгөн, моралдык нормаларды түшүнүп, маани берип, аракет кылган, жүрүм-туруму тарбияланган баланы түшүнөбүз. Моралдык талап экономикалык талапка каршы болушу мүмкүн. Моралдык талап саясий жөнү бар, материалдык жактан пайдалуу нерсеге, тарыхый зарылчылыкка каршы болушу мүмкүн. Мораль ыңгайсыз көрүнгөнү менен көп учурда ыңгайлуу.

Мораль деген түшүнүктү биринчилерден болуп б.з.ч. VI кылымда жашаган байыркы философ Цицерон пайдаланган. Ал «моралдык философия» маселесине көңүл буруп, адамга мораль кудай тарабынан берилгенин, адамдын моралдык мамилелерге катышуусу табиятынан бар экендигин, мораль коомдун саясий жана экономикалык абалына байланыштуу өзгөрүп тураарын, басып алуучулук жана талап-тоноочулук согуштар коомдук моралдык деградацияга алып келээрин белгилеген [2]. Сократ жашоонун манызы деп акыйкат-чындыкты таануу жана жакшылыкты эсептеген. Ал адамдын акыл-эсин, дүйнө

таанымын этикага байланыштырган. Платон болсо, моралдык баалуулуктарды жакшылык түшүнүгү менен байланышта караган жана жакшылык иштерди жасоо менен кудайга жакындашууга болот деп эсептеген. [2]. Иммануил Кант «Практикалык акыл-эсти сындoo» деген эмгегинде этика маселесин талдоого алган. Ал мораль маселесин жакшылык, деп түшүндүрүү менен мораль диндин башаты деген жыйынтыкка келген [6].

Этика – мораль маселелерин изилдөөчү философиянын бутагы. Философиялык этика кишинин кулк-мүнөзү, жүрүм-туруму жөнүндөгү философиялык окуу. Адеп-ахлак жөнүндө окууну белгилөө үчүн этика терминин ойчул Аристотель биринчи болуп киргизген [1].

Моралды, этиканы негиздеген ойчулдар, балдарды тарбиялоодо эмгектин ролуна жогору баа беришкен. Эмгек – бул адам баласын өнүктүрүп, жашоосун өзгөртүп, турмушун көркө бөлөйт. Коомду, дүйнөнү, ааламды жакшыртат. Айлананы, курчаган табиятты сулуулайт. Адамдын инсандык сапатын тарбиялайт, билимин, акылын байытат, көз-караштырын калыптандырат.

Балдарды эмгекке тарбиялоо менен моралдык сапатынын калыптанышынын ортосунда байланышы бар.

Адамдын жашоо процессиндеги адеп-ахлактуулуктун ролун К.Д.Ушинский мындайча белгилейт: «Биз моралдык билимдин, акылдын өнүгүшүнүн зарыл натыйжасы эмес экенине ынанабыз, биз ошондой эле акылдын жалпы өнүгүшүнө, башты билимдер менен толтурууга караганда тарбия ишинде моралдуулук негизги жана маанилүү маселе экенине ынанабыз» [8].

Улуу педагог В.А. Сухомлинскийдин сөзү менен айтканда: «Жашоодогу бардык жыргал жана кубаныч эмгек менен жаралат. Эмгексиз таза жашоого болбойт» [7, 25-б.]. Албетте, ийгиликтин жогорку моралдык сапаты катары эмгекчилдик эң маанилүү роль ойнойт. Эмгекчилдик адамдын социалдык сапаты катары эмгекке оң мамиле жасоонун түшүнүгү болуп саналат. Мындай оң маанидеги моралдык сапат адамдын психикалык процессинде эмгектенүүнүн объективдүү зарылдыгын жана анын өнөкөткө айланышын, эмгек процессине кызыгуучулукту жана андан ырахат алууну, эмгектин пайдалуу натыйжаларына жетишүүнү каалоо сыяктуу өзгөчөлүктөрдү камтып турат. Ушул жагдайга байланыштуу К.Д. Ушинский мындайча белгилейт: «Адамга рухий дүйнөсүнө ылайык келген, эркин, ырахатка бөлөгөн эмгектик тарбия керек жана бул эмгекти ишке ашыруучу каражаттарды берүү керек. Педагогикалык ишмердүүлүктүн максаты мына ушунда жатат» [8, 147-б.].

Молдо Кылычтын чыгармаларында эмгек жашоонун негизи, бакубатчылыктын булагы, адам муктаждыгын канааттандырып, ага ырахат, каниет тартуулоочу жагдайлардын баарын жаратат. Ушундан улам жашоодон ырахат, каниет алуу үчүн эмгектенүү керек. Эмгек – жогорку баалуулук. Түзүүчүлүк, топтоочулук, табышкердик, үнөмдүүлүк сыяктуу ишмердүүлүктөр позитивдүү багыттарда ишке ашары белгилүү. Эмгектин, гумандуулуктун натыйжасында пайда болгон продукт адеп-ахлактуулук менен байланыштуу. Акындын пикирине ылайык, адам өз жашоосун эмгектин негизинде куруш керек. Жашоонун маңызы коомго, адамдарга пайда алып келген эмгектен көрүнөт. Адам материалдык байлыгына жана коомдогу социалдык абалына карап эмес, пайдалуу эмгек жасаганына карап бааланат. Ал эми эмгекчилдик адамдын эң жакшы сапаты болуп эсептелет. Эмгек адамга жаркын маанай, бакыт, ырыс тартуулайт. Адамдын моралдык сапатын жогорулатат. Башкача айтканда, эрдик жасоо, берешендик, жароокерлик, адептүүлүк, бийик маданияттуулук, билимдүүлүк, кең пейилдик, меймандостук, гумандуулук сыяктуу оң сапаттарга адам эмгектин негизинде гана жетет. Эмгекчилдик – адамдын жан дүйнөсүн жана акыл-эсин калыптандыруучу негизги шарт. Мунун тескерисинче, эмгек кылбаган адам өзүнүн чыныгы адамдык сапатын жоготот. Бекерпоздук, жалкоолук, жатып ичерликти, уурулукту, тоноочулукту, алдоочулукту, жоопкерсиздикти, наадандыкты ж.б. ушул сыяктуу терс сапаттарды жаратат. Ошентип, эмгек бул адамдардын керектөөсү, алардын жашоосу үчүн зарыл шарт болуп чектелбестен, адеп-ахлактык жана рухий жактан толук жетилүүнү камсыз кыла турган негизги фактор болуп эсептелет. Жагымдуу шарттар түзүлгөн жерде эмгек адамга жагымдуу сезим жаратып,

ырахатка бөлөйт. Ал – дүйнөдөгү бардык жакшы нерселердин, бардык эле кубанычтардын булагы.

Кыргыздарда тарбия ишиндеги туруктуу салт балдарды эмгекке ырааттуу жана билгичтик менен тартуу эсептелип келген.

Экономикалык жактан оңолуш үчүн өрнөк-үлгүнү башка жактардан эмес, өз коломтондон издегениң эп, өз рухий мурасыңдын философиясын терең үйрөңгөнүң жөн дегибиз келет.

“Манастагы” эмгек кыл, арыганың семирет, ачкан курсак тоюнат” деген корутундудан улам ата-бабаларыбыз эмгек деген нерсени материалдык молчулуктун, таалайлуу жашоонун улуу куралы катары карагандыгын көрөбүз [3].

Жыйынтыктап айтканда, адамдар ынтымагынан уюшулган көпчүлүк эмгек натыйжасында балдар эмгектеги бирге иштөөнү, жардамдашууну, карым-катнаш маселелерин үйрөнүп, жамааттык түрдө иштөөгө үлгү алат. Балдардын биргелешкен эмгегиндеги карым-катнаш стилин калыптандыруу менен, коомдук эмгегин уюштурууда тийиштүү таасир бере алат. Элибиздин үрп-адатын, тарыхый асыл-мурастарын билип, кастарлап, бүгүнүбүз менен эртеңибизди, кечээгибиз менен болочогубузду ойлоп, жаш муундарга калтыруу ата-эне жана мугалимдердин парзы. Ошондуктан, балдарды эмгекке тарбиялоо жөнүндөгү улуттук мурасты, акыл-насаатты бүгүнкү таалим-тарбия иштеринде колдонуу өтө маанилүү милдет деп карообуз керек.

Адабияттар:

1. *Алексеев П.В.* Наука и мировоззрение. - М.: Политиздат, - 1983. - С.367.
2. *Аманалиев Б.А.* Из истории философской мысли кыргызского народа. - Ф.: АН Кирг.ССР, - 1963.
3. *Байгазиев, С.* Адамды жана атуулду жараткан педагогика, же Бектур Исаковдун альтернативалуу окутуусу [Текст] / С.Байгазиев // Кут билим, 2012, 22-фев.
4. *Богданова М.И.* Токтогул Сатылганов: Критико-биогр. очерк[Текст] / М.И.Богданова.– М.: Гослитиздат, 1959.– С.111.
5. *Волков, Г.Н.* Этнопедагогика. Для студентов средних и высших пед. уч. зав. [Текст] / Г.Н.Волков. – М.: изд. центр «Академия», 1999. – С.111.
6. *Какеев А.Ч.* О новых аспектах изучения истории общественной мысли в Киргизии. (1920- 1930 г.г.). Общественно-философская мысль народов в Средней Азии. -Бишкек: Илим,- 1991. -С. 251-281.
7. *Сухомлинский, В.А.* Эстетикалык сезимдердин булактары. [Текст] / В.А. Сухомлинский В.А. – Б.: // Мектеп-школа. Б.:2011, №2. 23-б.
8. *Ушинский, К.Д.* О народности в общественном воспитании [Текст] / К.Д.Ушинский //Избр. пед. соч.: В 2 томах. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1974. – С.51-123.
9. *С.А.Кучинский* (Человек моральный М.1987).

*Байболотов Бакытбек Андабекович,
к.ф.-м.н., Иссык-Кульский государственный
университет им К. Тыныстанова
Джапарова Салтанат Нургожоевна,
преподаватель, Иссык-Кульский государственный
университет им К. Тыныстанова
Урбаева Кыял Кубанычбековна,
магистрант, Иссык-Кульский государственный
университет им К. Тыныстанова
Биймурсаева Бурулбүбү Молдасалиевна
п.и.к., доцент, Нарынская государственная университет им С.Нааматова*

МЕНТАЛДЫК АРИФМЕТИКА МЕКТЕП МАТЕМАТИКАСЫНДА

*Байболотов Б.А., Джапарова С.,
Урбаева К.К., Биймурсаева Б.М.*

МЕНТАЛЬНАЯ АРИФМЕТИКА В ШКОЛЬНОЙ МАТЕМАТИКЕ

*Baybolotov B.A., Djaparova S.,
Urbaeva K.K., Biymursaeva B.M.*

MENTAL ARITHMETICS IN SCHOOL MATHEMATICS

Аннотация: Мезгилдин талабына ылайык билим берүү тармагындагы эң көйгөйлүү маселелердин бири болуп «сапаттуу билим берүү» болуп саналат. Сапатуу билим берүү үчүн мектептерге окутуунун жаңы методдорун жана ыкмаларын (техникаларын) киргизүү керектиги ачык көрүнүп турат. Бул маселени чечүү үчүн «менталдуу арифметиканы» жана «тез окууну» (скоро чтение) бардык билим берүү мектептерине киргизүүнү сунуштайбыз. Биздин оюбуз боюнча менталдык арифметиканы баиталгыч класстарда математика предмети менене чогуу параллель өтүлсө, окуучулардын билим деңгээли көтөрүлмөк. Макалада менталдуу арифметиканын окуучуларга тийгизген оң жана терс таасирлери кеңири каралып чыкты.

Аннотация: Одно из главных проблем в области современного образования считается “качественное преподавание”. Становится ясно, что есть необходимость во внедрении новых методов и техник в преподавании в школах. Для решения данного вопроса мы предлагаем введение “ментальной арифметики” и “скорочтения” во все учебные школы. Мы считаем, что преподавание ментальной арифметики в начальных классах параллельно занятиям по математике, поможет в поднятии уровня знаний учеников. В статье широко рассмотрены положительные и отрицательные влияния ментальной арифметики.

Annotation: One of the main issues of modern education is the “quality of teaching”. There is clear understanding that implementation of new “methods” and “techniques” in schools are essential. We believe that introduction of “mental arithmetic” and “speed reading” in all schools would be a good solution. As we believe mental arithmetic would help in improving the level of knowledge of students, the course might be conducted alongside with mathematics. This article widely discusses positive and negative impact of mental arithmetic.

Түйүндүү сөздөр: менталдык арифметика, методика, техника, абакус, соробан, менталдуу карточка, ооз эки эсептөө, математика.

Ключевые слова: ментальная арифметика, методика, техника, абакус, соробан, ментальная карточка, вычисление в уме, математика.

Key words: mental arithmetic, method, technique, abacus, mental card, soroban, mathematics.

Менталдык арифметика – бул өзгөчө методика менен ооз эки (тез, бат же ыкчам) эсептөөнүн негизинде, балдардын интеллегин өстүрүүчү система. Бул техниканы өздөштүрүүдө, окуучулар логикасын жана элестетүүнү өнүктүрөт, эске тутуусун машыктырып, математикалык татаал мисалдарды оңой жана тез чыгарууга үйрөнөт. Программанын негизги бөлүгү болуп кытай жана япон элдеринин счёту болгон – абакус жана соробан эсептелинет. Абакусту үйрөнгөндөн кийин менталдык карточка же колдун манжалары (*парифметика*) менен эсептөөгө өтүшөт, акырында карточканы же абакусту элестетүү аркылуу ооз эки эсептөөлөр жүргүзүлөт.

Менталдык арифметиканы биринчи япондор же кытайлар чыгарган деген талаш – тартыштар бар. Азыркы учурда дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө (кытай, индия, түркия ж.б.) менталдык арифметика башталгыч билим берүүдө эле колдонула баштайт. Буга далил болуу математка боюнча эл аралык олимпиядаларда кытайлык окуучулар дайыма байгелүү орундарга ээ болушат. Ал эми азыркы КМШ мамлекеттеринде окуу жеке менчик окуу борборлорунда окутулат. Акы төлөп окутуу бардык эле ата-энелердин мүмкүнчүлүгүнө дал келбейт. Окуу борборлору дагы алыскы айыл аймактарында эмес райондук борборлордо же шаарларда жайгашкан. Ошондуктан биздин оюбуз боюнча «Менталдык арифметиканы» жалпы билим берүүнүн башталгыч кластарында киргизүүнү сунуштайт элек. Сунушубузду далилдөө үчүн менталдык арифметика боюнча кеңири токтоло кетелик. Анда төмөндөгүдөй суроолорго жооп берели:

1. Менталдык арифметиканы балдарга окутуунун кереги барбы?

Жогоруда коюлган маселеге жооп бериш үчүн. Чындап эле азыркы учурда ТВ жана интернеттеги жаңылыктардагы «Менталдык арифметика» же «Калькулятор бала» сыяктуу сөздөр ар бир ата – энени ойлондурбай койбойт. Окуучулардын мектептеги сабактарын өздөштүрүүгө айтылган методикалык ыкманын пайдасы барбы жана ой жүгүртүүсүнө таасирин тийгизеби деген суроо туулат. Туура ар бир жаңы методикалык ыкманын оң жана терс жактары болот. Окутуу кымбаттыгына карабастан көптөгөн ата –эне балдарын бул курска берип, балдарын «гений» көргүсү келет. «Ни один ребенок не рождается гением, и ни один - неудачником» – деген жарнамалык сөздөр таасирин тийгизбей койбойт окшойт [3].

2. Окутуунун мындай ыкмасы кимдерге тура келет?

Менталдык арифметикага окутуу – ой жүгүртүүнүн негизинде нейрондук байланыштарды интенсивдүү өстүрөт. Ошондуктан берилген техникага же ыкмага 4 жаштан 14 жашка чейинки окуучу балдар сунушталат, б.а. мээнин клеткалары ушул мезгилде активтүү түзүлө баштайт. Ушул убакта балдар «губка» сымал кабыл алынган билимдер өмүр бою унутулбайт. Маселен А. Осмоновдун «Мунарыктап борошо уруп, кар тозогун уйпалайт, кээде жырткыч айбанча улуп, жаш балача кээде ыйлайт ...» – деген ыр саптары алигиче биздин эсибизде бар. Ал эми 16 жаштан өткөндөн кийин окуучулардын кабыл алуусу басаңдай баштайт жана көп убакытты талап кылат [3].

Айрым балдар мектеп математикасынын маселе мисалдарын чыгарууда, так илимдер предметтеринде өздөрүн ыңгайсыз сезип жүргөн окуучу балдар, менталдуу математикага келгенде өзүлөрүнүн чыгармачылык жөндөмдүүлүгү жогорулап, үйрөнүүгө кызыктар боло башташат. Өзгөчө жөндөмдүүлүк жана башкача ыкма менен ооз эки эсептөө, кошумча ишенимдүүлүк жана эрдик пайда болот дагы окутуудагы кыйынчылыктар менен күрөшүүгө жардам берет. Ошондой эле ой жүгүртүүнү активдүү өнүктүрүү мектептеги жетишкендикти жогорулатып туруктуулукту камсыздайт.

3. Менталдык арифметиканын пайдалуу жактары.

1. Элестетүүсүн жана логикасын өстүрөт.

Окуу атайын счёту менен окутулуп башталат (Кытайда «абакус», ал эми Японияда — «соробан» деп аташат). Акырындык менен инструментти карап элестетүү менен (менталдык карточка же колдун манжалары) мисалдарды эсептей башташат. Көпчүлүк видеолордо окутуу процессинде окуучунун манжалар менен жасаган кыймыл аракетин көрөбүз, бул

учурда колдордун манжаларынын кыймылы менен абакустагы сөөкчөлөрдү (кости же бусинки) элестетүү аркылуу чыгарышат [3].

2. Мээнин эки жарым шарларын өстүрөт.

Эсептөө — бул логикалык, рационалдуу иш-аракет, башкача айтканда мээнин *сол* жак жарым шарынын жумушу. Ал эми элестетүү жана креативдүү ой жүгүртүү — мээнин экинчи *оң* жарым шарына тиешелүү. Рационалдуу иш-аракет менен чыгармачылыкты бирдиктүү кароодо же экөө айкалыштуруу, мээнин эки жарым шарларын бирдей өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт. Мунун эсебинен математикалык мисалдарды тез жана тура чыгарууга чоң жетишкендиктерди алып келет. Бизге белгилүү болгондой оң кол менен көп колдонгондордун – сол жак жарым шары, ал эми сол кол менен көп иштегендердин – оң жак жарым шары активдүү болот. Менталдуу арифметикада эки кол тең бирдей иштейт, демек мээнин эки жарым шарлары бирдей иштейт деген туура.

3. Эске тутууну жогорулатат.

Окуучу арифметиканын жаңы ыкмаларын жана техникасын үйрөнөт, счёту элестетет, мунун баары эске тутууну активдүү машыктырат. Эгер балдар жаш курагынан интенсивдүү иштешсе, анда эске тутуу жогорулап мээге көп информация сакталат.

4. Көңүл буруусун топтоштурат жана тырышчаактыгын машыктырат.

Мындай эсептөөнүн өзгөчө жана татаал ыкмасы биричи күндөн баштап эле оюн бир жерге топтоого, эркин өстүрүүгө, тырышчаактыка жана чыдамкайлуулукка үйрөтөт.

5. Математикалык жөндөмдүүлүгүн өстүрөт.

Менталдык арифметика — бул илимдердин жана көндүмдөрдүн комплекси, интеллектин жалпы өнүгүүсү. Бирок баардык курс негизинен математикалык эсептөөлөргө багытталган, ошондуктан мектептин математика курсун өздөштүрүүдө окуучуга бир кыйла жеңилдиктерди алып келет.

Ар бир методдун артыкчылыгы жана жетишпеген жактары болот. Айрым интернет булактарына таянуу менен **менталдык арифметиканын жетишпеген жактарын карап көрөлүк.**

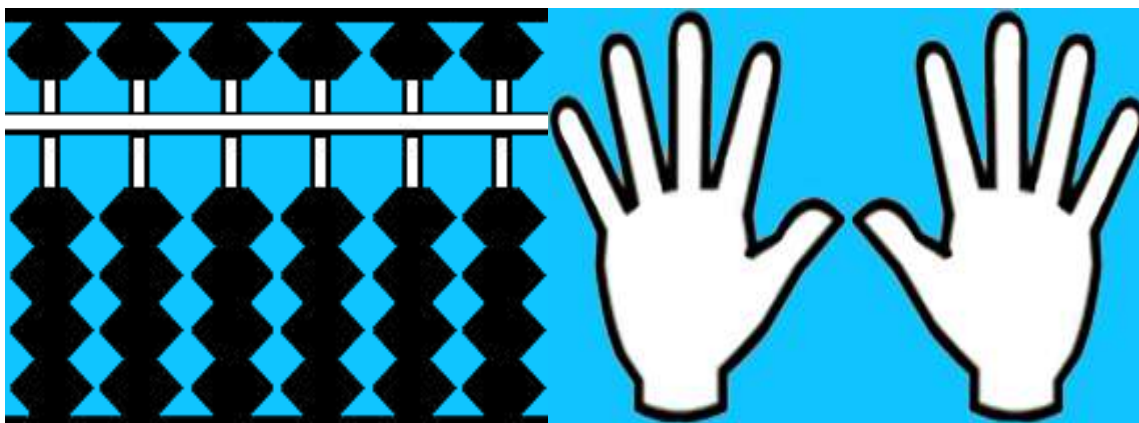
1. Окуучу эсептерди шашып чыгарылышта каталык кетириши мүмкүн. Окуу мезгилинде эсептөөлөрдү бат (тез, ыкчам) жасоого аракеттенип каталык кетириши мүмкүн. Бирок бул каталыктар машыгуунун негизинде, методиканы толугу менен үйрөнгөндөн кийин жоюлат.

2. Ашыкча интенсивдүү сабактар менен балдарды кыйноо. Менталдык арифметиканы өздөштүрүү интеллектуалдык чоң эмгекти талап кылат. Баланы туура режим менен окутуп, көп убакыт сарыптоого мажбурлобо керек, антпесе окуучу моралдык жана физиологиялык жактан чарчоого дуушар болуп кызыгуу жоголушу мүмкүн

4. Менталдык арифметика кандай окутулат?

Менталдык арифметикага барган балдардын жыйынтыгы жумасына 2 жолу 1 саат 30 мин. даярданып (үй тапшырмасын кошкондо) 2–3 айдан кийин белгилүү боло баштайт. Аталган техниканы толугу менен өздөштүрүү үчүн 2 жылдык мөөнөт сарыпталынат. Биринчи чоң этап кошуу жана кемитүүнү, ал эми экинчи этап көбөйтүү жана бөлүү болуп саналат. Бул ыкмага балдарды эрте бергендиктен мугалимдер сабактарды оюн түрүндө өтүшүп көп машыгууга түрткү беришет.

Азыркы учура «Мега менталдык арифметика» деген ат менен Кыргызстанда жаңы интеллектуалдык борборлор ачыла баштады. Эске тутуу боюнча дүйнөнүн чемпиону **Мелик Дуяр** жана анын командасынын өркүндөтүлгөн методикасы сунушталат [2]. Сайттагы маалыматка таянсак негизги окутуу программасында **Парифметика** ыкмасы колдонулат (колдун манжалары колдонулат), ал эми башка методдордо менталдык карточка колдонулат.

Колдонулган адабияттар

1. [https://miraman.ru/posts/mentalnaya arifmetika chno eto takoe i gde mojet prigoditsya](https://miraman.ru/posts/mentalnaya_arifmetika_chno_eto_takoe_i_gde_mojet_prigoditsya)
2. [https://razvitiie-
vospitanie.ru/intellect/mentalnaya arifmetika v domashnih usloviyah.html](https://razvitiie-
vospitanie.ru/intellect/mentalnaya_arifmetika_v_domashnih_usloviyah.html)
3. https://youtu.be/QfEN65_gyM4.
4. <https://rost.kg>
5. <https://ma.kg>

*Бообекова Кадиян Сансакеевна
Кыргыз-Түрк Манас университети*

**МИГРАНТ ҮЙ-БҮЛӨЛӨРДҮН БАЛДАРЫНЫН ҮЙ-БҮЛӨСҮ
ЖАНА МИГРАЦИЯ ТУУРАЛУУ ОЙЛОРУ**

*Бообекова Кадиян Сансакеевна
Кыргызско-Түрецкий университет Манас*

ВЗГЛЯДЫ ДЕТЕЙ МИГРАНТОВ О СЕМЬЕ И МИГРАЦИИ

*Boobekova K.S. Ph.d.
Manas Kyrgyz-Turkish university*

THE VIEWS OF CHILDREN OF MIGRANTS ON FAMILY AND MIGRATION

Аннотация: Бул макалада ата-энелердин иш көчмөнү катары башка өлкөлөргө узак убакытка кетишинен улам үй-бүлөдөгү бөлүнүү жана анын балдарга таасири тууралуу мигранттардын балдарынын көз караштары анализденди. Ата-энелер чет өлкөлөргө кетип жатып, балдарын чоң ата-чоң энелеринин, атасынын же энесинин бир туугандарынын, башкалардын көзөмөлү алдындауу баланын жанында же кошунага да таптап кетип жаткан абалдын балдарга жана айланасындагыларга тийгизген таасири каралды. Изилдөөгө Бишкек шаарында ЖОЖдордо окуган 64 студент катышып, ата-энеден алыс болуусунун өзгөчөлүктөрү, алардын өзүнө ишеними, тартынчаак мүнөзү, өзүн башкача сезүүсү, башынан өткөн психологиялык жана социалдык маселелер каралды.

Аннотация: В этой статье рассмотрены ситуации детей мигрантов у которых родители работают за границей, из за чего члены семьи живут в рознь, влияние этой ситуации над ними и их взгляды на родителей, на миграции. Родители уезжая за границей оставляли своих детей у бабушек, дедушек, под присмотром других взрослых родственников, у старшего брата или сестер или же у соседей. Анализированы влияние этой ситуации на детей и окружающим. В исследование участвовали 64 студентов ВУЗов в Бишкеке, интервьюированы и анализированы их ответы и взгляды над поступками родителей и о миграции, их характер, низкая самооценка, стеснительность, робкость, трудности и особенности жить в рознь от родителей, их психологические и социальные проблемы.

Abstract: In this study, the fragmentation of the family for long time go abroad and its psychological and social effects on the children, the opinions of children about these situations and the problems observed in their behaviors were discussed. Children, stay with their grandfather and grandmother, uncle, aunt's side, some of them were in their own homes under the supervision of the older brother. However, some families have also left their children to the caregiver or neighbors. In such cases, the tendency of the child to miss her family, be angry with her, break, sometimes this reflected in the environment. This situation effected to creating the child's self-confidence problem, also adversely affects the achievement of education. The study group consists of 64 university students studying in higher education institutions in Bishkek city whose parents were as long-term immigrants. The aim of this study was to investigate the effects of being away from them and the effects of being away from them, self-esteem, shyness, social and psychological problems.

Түйүндүү түшүнүктөр: иш көчмөнү үй-бүлөлөр, бөлүнгөн үй бүлө, өзүнө ишенимдин азаюусу, ийгилик.

Ключевые слова: семьи мигранты, раздробленные семьи, низкая самооценка, успех.

Key words: Immigrant worker family, fragmented family, low self-confidence, success.

Киришүү

Үй-бүлө адамдын жеке личность катары өсүп жана өз алдынчалыкка жетүүсү үчүн эле эмес, анын социалдашуусунда, ар тараптуу, чыгармачыл өнүгүүсүндө, жеке инсан катары калыптануусунда, коомдо өз ордун табуусунда да маанилүү роль ойнойт. Адамзат баалуулуктары арасында үй-бүлөнүн орду жана ролу личносттун өнүгүүсүндөгү башка коомдук мекеме жана институттарга салыштырылбай тургандай маанилүү. Личносттун социалдык ролдорунун белгилүү болуусу, баланын коомго оңой аралашуусу үй-бүлөдөн калыптанып башталат. Үй-бүлөдө баланын мүнөзү, баалуулуктары, жүрүм-туруму, жеке МЕНи калыптанып, анын өнүгүүсүндө үй-бүлө жана ата-эненин таасири өмүр бою бирге жүрөт [10]. Личносттогу негизги адамзаттык баалуулуктар, жекече өзгөчөлүктөрү негизинен үй-бүлөдө түптөлөт. Үй-бүлө баланы тарбиялаган биринчи институт болуп, бала өмүрүнүн көп бөлүгүн аны менен байланыштуу өткөрөт [5].

Акыркы жылдарда үй-бүлөнүн структурасы өзгөрүп, өлкөбүздөгү социалдык-экономикалык маселелерден улам, ата-энелер иш көчмөнү катары сыртка чыгууда. Албетте бул абал бала менен ата-эненин, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосунда баарлашуу, ар кандай маселе тууралуу ой бөлүшүүгө өз таасирин тийгизүүдө, мамиленин сапаты өзгөрүүдө. Экономикалык маселелер үй-бүлөдө түрдүү кыйынчылыктарга себеп болууда [8:44]. Материалдык жетишсиздик жана ишсиздиктен улам ата-энелердин узак убакытка иш көчмөнү катары сыртка чыгуусу миңдеген балдардын бөлүнгөн үй-бүлөдө чоңоюусуна негиз болууда. Иш көчмөнү үй-бүлөлөр иш табуу жана үй-бүлөсүнө багуу үчүн көбүнчө атанын, кээде эненин же экөөнүн тең узак убакытка башка шаар же өлкөгө кетишинен улам жаралат. Мындай үй-бүлө мыйзам боюнча бүтүн үй-бүлө болсо да, иш жүзүндө чачыранды, ата-эне башка, балдар башка жерлерде жашаган үй-бүлө. Иш көчмөнүнүн балдары болсо, ата-энесинен алыс, өз өлкөсүндө, жакындарынын жанында калып окуп, жашап жаткан балдар десек болот [2:154], [6]. Шентүрк аттуу изилдөөчүнүн ою боюнча үй-бүлөдө өлүм, ажырашуу же ата менен эненин башка жерде жашоону тандоосу сыяктуу себептерден улам үй-бүлө бөлүнүшү мүмкүн. Атанын же эненин жоктугу балдардын сабактарына терс таасир тийгизип, ийгиликтин төмөндөшүнө алып келген [12:111].

Мектепке чейинки, мектептик курактагы балдардын көпчүлүгү чоң ата-чоң энесинин, тай ата-тай энесинин, аба-эже, таяке-таеженин же улуу бир туугандын колунда калууда. Кээ бир үй-бүлөлөр чет өлкөгө чыгып жатып, балдарын акча төлөп башка туугандары же кошунанын жанына таштоодо. Мындай абалда эң көп жүк чоң оюп калган улуу балдардын мойнуна түшүүдө. Ал балдар же кыздар өздөрүнө жана кичүү бир туугандарына багуу, алардын тамактануусу, ден соолугу, сабак окуусу, үй жумуштары сыяктуу милдетти алып, оор жүктүн астында эзилүүдө [3:218]. Бул абал физикалык жактан эле эмес, психологиялык жактан да оор болуп, аларда үй-бүлөсүн сагынуу, аларга таарынуу, ачуулануу [10], өзгөчө кичине бир туугандары ооруп калганда эмне кылаарын билбеген учурлар, экономикалык кыйынчылыктар, өспүрүмдөрдүн, жаштардын сезимдик жактан да кыйналуусуна, ата-энеден алыстоосуна себеп болууда. Кээ бир учурда кароосуз калган өспүрүмдөр жана жаштар арасында кылмыштуулук көбөйүп, алар теңтуштары, жакындары тарабынан ур соккуга, кемсинтилүүгө, зомбулукка, рэкетчиликке кабылууда. Бул абал боюнча ММКда айтылып, жазылып келе жатат. Балдар өздөрү жөнүндө жагымдуу пикирге ээ болуусуна, жөндөмдүүлүктөрүн таанып билүүсүн канчалык мектеп таасир тийгизсе да үй-бүлөдөгү баарлашуунун орду эч нерсеге алмаштырылбайт [12:111]. Жөн гана үйдө отуруп, ата-энеси менен сүйлөшүү, чогуу тамактануу балдарга өзүнө ишеним берет. Ата-энеси иш көчмөнү катары чет өлкөгө кетип, балдарынан көп нерсени күткөнү аларда стресс жаратууда [3:218]. Мисалы, баланын өзүн-өзү багуусу, бөбөктөрүнө кароосу, сабактарын жакшы окуусу, үй жумуштарын аткаруусу сыяктуу маселелер жана кеңеше турган жакын кишинин жанында жоктугу аларды ойлондурууда. Кээде сыртка кеткен жубайлардан бирөө өзүнө башка түгөй таап алып, өз жеринде калган жуптун бири балдар менен жалгыз калуусу же

ажырашуудан улам үй-бүлө бөлүнүүдө. Мындай абалдан түгөйлөр кыйналса да, эң оор сокку балдарга келүүдө. Ажырашуу баланын өнүгүүсүнө терс таасир тийгизет, ачууланууга агрессияга түртөт [8]. Аларда жалгыздык, ташталуу, алсыздык, керексиздик сезимдерин жаратып, өзүнө ишеними азаюусуна себеп болот. Үй-бүлө ичинде баарлашуу бошондоп, өзгөчө ата-эне менен баланын мамилесине тескери таасир тийгизет. Коомубузда ийгиликсиз үй-бүлөлөрдүн эң көбү бөлүнгөн жана ажырашкан үй-бүлө, жарым үй-бүлө катары билинген үй-бүлөлөр болуп саналат [7:45]. Биздин коомдо балдар энелердин жанында калып, эне-бала арасында байланыш болгону менен анын сапаты кандайлыгын аныктоого көңүл буруу, өзүнчө изилдөө жүргүзүү керек болушу мүмкүн. Атанын үйдө болгону же болбогону баланын психологиялык жактан толук кандуу өнүгүүсүндө, социалдашуусунда маанилүү орунду ээлейт. Гарбузов, Захаровжана Исаевдин айтуусунда [4] атанын үйдө болбогону балдарда төмөнкүчө чагылат:

Кыз же эркек балдардын жыныстык идентификациясы үчүн маанилүү. Үй-бүлө бөлүнгөндөн кийин атанын жанында калган кыз же эненин жанында калган бала өздөрүнө модель табууда кыйналышат, өз жынысына ылайык жүрүм-турум үйрөнүүдө кечигиши мүмкүн [1], [4], [10].

Бул изилдөөдө Бишкектеги ЖОЖдордо билим алып жаткан, иш көчмөнү үй-бүлөлөрдүн балдары болгон студенттердин социалдык-психологиялык проблемаларын аныктап, алардын чыккан натыйжаны мугалимдерге, ата-энелерге, коомчулукка сунуштоо **максаты** көздөлгөн.

Изилдөө методу

Бул изилдөөдө илимий адабияттар анализденип, иш көчмөнү балдары болгон студенттер менен баарлашуу жана байкоо методдору аркылуу маалымат топтолду. Маалымат математикалык-статистикалык анализ, баяндоо методдору аркылуу анализденди. Баарлашуу ар бири менен жекече өтүп, иш көчмөнү балдарынын университеттеги кыйынчылыктары, окуудагы ийгилиги, психологиялык, социалдашуу проблемалары, ата-энесинин кайсыл өлкөдө канча убакыттан бери жашаганы, алардын өздөрүнүн миграция жана ата-энелеринин иштери тууралуу ойлору суралып анализденди.

Маалымат топтоо: *Маалыматтар төмөндөгү суроолорго таянып топтолду:*

1. Жалпы маалымат алуу суроосу.
2. Проблемаларды аныктоого байланыштуу.
3. Чечүү жолдору тууралуу суроолор.

Б.а. 1. Ата-энеңер кайсыл өлкөдө иштейт?

2. Алардын жаныңарда болбогону жана силер туш болгон кыйынчылыктар кайсылар? Бул проблемалар силерге кандай таасир тийгизип жатат?

3. Бул маселелерди чечүү, кыйынчылыктарды жеңүү үчүн эмне кылуу зарыл? (ата-энелерди алып келүү мүмкүн болбосо да кандай жардам бере алабыз?) Студенттерден алынган жооптор анализденди.

Табылгалар

Изилдөөгө Кыргыз-Түрк Манас университетинде, Кыргыз Мамлекеттик архитектура жана курулуш университетинде, К. Карасаев ат. Бишкек Гуманитардык университетинде, И. Арабаев ат. Кыргыз Мамлекеттик университетинин, Кыргыз Улуттук университетинде билим алып жаткан, учурда ата-энеси иш көчмөнү катары чет өлкөдө жүргөн 64 студенттен баарлашуу байкоо жолу менен маалымат топтолду. Алардын ичинен кыздар 51 же 79,7%, эркектер 13 же 20,3%.

1- суроодогу «ата-энелериңер кайсыл өлкөдө?»- суроосунун жоопторунан төмөнкүлөр белгилүү болду. Студенттердин жашы 18-23 жаш арасында болуп, ата-энелери Россия, Түркия, Казахстан, АКШ сыяктуу өлкөлөрдө иштөөдө. Изилдөөгө катышкан студенттердин окуудагы ийгилиги, ата-энелери менен байланышы, ата-энелери жана миграция тууралуу

көз караштары анализденди. Учурда КТМУда студенттик психологиялык кеңеш кызматтарынын көбү иш көчмөнү жана ажырашкан үй-бүлөлөрдүн балдарына берилүүдө.

Алынган жоопторго караганда мигранттардын балдарынын үй-бүлөсүнүн:

- экономикалык абалы орто жана төмөн экени,
- маданий айырмачылыгын караганда, көбүнчө айыл жергесинде жашаган, кээ бирлери кийинчерээк шаарга көчүп келген, социо-экономикалык абалы орто үй-бүлө экени,
- үй-бүлөсүнүн балдарына мамилесине караганда, ата-энелер балдарынын «эч нерседен кем болбой жакшы кийинсин, жакшы билим алсын»- деген ою бар экени,
- ата-энелердин көбүнчө жогорку билимдүү экени,
- этникалык өзгөчөлүгүнө караганда көбүнчөсү Кыргыз улутундагы жана алар түрдүү этникалык группалардан дос күткүсү келген, башкалардын салттарына сый мамиле кылган студенттер экени аныкталды.

Таблица 1. Жеке маалымат

Жашы	Саны	%
17-18	26	40,6
19-20	17	26,6
21-22	14	21,9
23 <	7	10,9
Жалпы	64	100,0

Таблица 2. Кимиси кеткен?

Атасы	%	Энеси	%	Экөө тең	%
17	26,6	24	37,5	23	35,9
47	73,4	40	62,5	41	64,1
Жалпы : 64	100,0	64	100,0	64	100,0

Ата-энелердин иштеп жаткан өлкөсүн караганда, Россия Федерациясында басымдуу бөлүгү болуп, саны 52 (81.2%). Түркияда -6 (9.4%), Казахстанда - 3 (4.7%), АКШда - 3 (4.7%). Ата-энелердин өлкөдөн тышкаркы жерлерде жашоо мөөнөтүн төмөнкү таблицадан көрүүгө болот:

Таблица 3.

Чет өлкөдө жашоо мөөнөтү					
0-1 жыл	1.5-3 жыл	3.5-5 жыл	5.5-7 жыл	7.5- 10 жыл	10 жылдан көп
11 (17.2%)	20 (31.2%)	15 (23.5%)	8 (12.5%)	5 (7.8%)	5 (7.8%)

Белгилей кетчү нерсе, 7 жылдан ашык убакыт алыста жүргөн ата-энеси менен балдардын арасында сезимдик жакын байланыш калбаганын айтууга болот.

2- сурооугу «ата-энелери жанында болбогону жана миграциянын аларга таасири» тууралуу төмөнкү маалыматарга ээ болдук.

Ата-энелери узакта болгон балдардын көбү өз үйлөрүндө улуу же кичүү бир туугандары менен жашашат. Кээ бирлери ата-энесинин алардын келечеги үчүн сыртта жүргөнүн түшүнүү менен кабыл алса да, кээ бирлери бул абалга каршы. Баарлашууда байкалган абалдар жана проблемалар төмөндөгүдөй ирет менен берилди:

- Студенттердин проблемалары теңтуштары менен мамиле кура албоо, өзүн жалгыз сезүү, жалгыздоо, сабак окуй албоо сыяктуу же өзүнө ишеним төмөндүгү.

- Башка туугандарынын жанында жашап, ар түрдүү уруш-талаштан стресске кабылган, сабактарынан начар болгон балдар [8:].

- үй-бүлөдө жетиштүү көзөмөл жоктугунан улам ой келди жүрө берген,
- бир туугандарын карап, көбүнчө үй иштери менен алек болгон,
- ата-энеси жанында болбогонунан эрте чоңоюуга аргасыз болгон,
- бир туугандарын багуу милдетин алган,
- эртерээк окуусун бүтүрүп, иштегиси жана үй-бүлөсүнө жардам бергиси келген,
- ата-энеси үчүн кайгыланган, кээде тагдырына таарынган,
- бир нерсеге ачуусу келсе аны башкалардан чыгарууга аракеттенген, агрессивдүү,
- өзүнө ишеними аз, өздөрүн жетишсиз сезген, күнүмдүк иштерден чарчаган,
- жашоону татаал жагын гана көргөн балдар экени аныкталды.

3-суроо: Силердин учурдагы абалыңар жана кантип бул маселени чечүүгө болот деп ойлойсуңар?

Буга төмөндөгүдөй жооп беришти жана каалоолорун билдиришти:

- ата-энебиз жаныбызда болсо жакшы болмок,
- баарынан мурда өлкөдө иш мүмкүнчүлүгү болсо деген ойду билдиришкен.
- ата-энелеринин жанында болушу алар үчүн маркалуу кийимден жана акчадан маанилүү, эч нерсе жасабаса деле жанында болгонун каалаганын,
- алар алыста жүрсө да балдарына жакшы билим алсын деп, шарт түзгөндөрүн, алар үчүн иштеп жүргөндөрүн, аларды багуу үчүн алыста экенин түшүнгөндөрүн, ата-энеси алыста болгон үчүн өздөрүн жалгыз, коргоосуз сезгенин,

- ата-энелеринин узакта болушу аларга кыйын экенин, жакын болгондо ар түрдүү маселе тууралуу кеңешүү мүмкүнчүлүгү болоорун, мисалы, кесип тандоо, үй иштери ж.б.

- ата-энелери аларды таштап кеткени үчүн аларга ачуусу келип, таарынганын,

- ата-энелик мээримди сезбегенин, жакын болсо, мени коргоп, болушат эле деп ойлогонун,

- үйдө чондор болбогонунан бүт жоопкерчиликти алуу оор экенин, үйдү кароо, кичинекейлер үчүн ата-энедей кам көрүүгө аракеттенүү, чоң ролун алуу оор экенин,

- кеңеше турган эч ким жок экенин,

- үй-бүлөсү бул жерде болгондо балким өзүн коргогондой сезээрин,

- кийинчерээк өзү да иштеп үй-бүлөсүнө жардам бергиси келгенин, үй-бүлөсү менен бир жерде бир дасторкондо отуруп, чогуу тамак жегенди, бир жерлерге чогуу барганды сагынганын,

- өзү же кичинекей бир туугандары ооруп калса, ата-энеси жанында болушун каалаганын, аларга эркелегиси, кучактагысы, каалаганын саттырып алгысы, мээрим көргүсү келгенин,

- өлкөдө экономикабыз жакшы болгондо ата-энеси жанында болмок, ишсиздик болбосо, ата-энеси алыска кетпейт эле, үй-бүлөлөр бөлүнмөк эместигин,

- эч бир ата-эне балдарын башкаларга таштап, иш үчүн сыртка чыкканын каалабаганын,

- ата энеси алыста болсо да аларга балдар өздөрүн башкалардан кем сезбесин деп алып берген телефон, кийимдер, акчасын башка балдар тартып алышканын, мындай абалдар башынан өткөнүн,

- бул изилдөөгө катышкан студенттердин көбү үй-бүлөсүнүн узакта болушу оор экенин, дайыма телефон аркылуу байланышып турса да, жандарында болбогонунан өздөрүн кем сезгенин, иш болбогон үчүн мамлекетке жини келгенин, окуусу бүтөөр замат үй-бүлөсүнүн жанына иштегени барганды ойлонгонун айтышкан.

Изилдөөгө катышкандар тууралуу маалыматтар төмөндөгүдөй:

Таблица 4. Ким менен жашайт?

Энеси менен өз үйүндө	Атасы менен өз үйүндө	Өз үйү, бир тууг. менен	Чоң ата-чоң эне менен	Аба, байке менен	Эже, жезде менен	Таята-таэне менен	Таякенин үйүндө	Таякенин үйүндө	Башка туугандар. үйүндө	Квартирада	Жагаканада
9	10	15	4	3	3	12	2	4	2	6	15
11	54	49	60	61	61	52	2	60	62	58	49
64	64	64	64	64	4	64	4	64	64	64	64

Студенттер менен сүйлөшүүдөн алган жоопторду топтоп, бир канча группага бөлдүк. **Ата –энелери тууралуу ойлору.** Жооптор анализденгенде, студенттердин 56сы (91.8%) ата-энелеринин мигрант болгонуна жакшы маанайда караса, 5и (7.8%) бул абалды жактырышпайт.

Таблица 5.

Үй-бүлөсүнө карата ойлору	Саны	%
Оң көз караш	56	87,5
Жактырбаган көз караш	5	7,8
Жалпы	64	100,0

Бул ойлорду ирети менен төмөндөгүдөй берүүгө болот.

- бизди багабыз деп жүрүшөт да – 29 (45.3%)
- алар алыста жүрсө да бизге татыктуу тарбия берип жатышат – 26 (40.6%)
- үй-бүлөнү багабыз деп кетишти – 15 (23.4%)
- балдар үй-бүлө, ата-эне мээримин көрүш керек – 12 (18.8%)
- алардын алыстан да бизди ойлогону сыймыктандырат -7 (10.3%)
- мага кийим, телефон ж.б. буюм алып беришкенде аябай сүйүнөм -4 (6.2%) сыяктуу олуттуу жана оң маанайдагы ой- пикирлер менен бирге,
- бизге жетиштүү колдоо көрсөтө албай жатышат -18 (28.1%)
- эч нерсе албаса деле жанымда болсо болмок – 12(18.8%)
- бизге мээрим жетишсиз – 8 (12.5%)
- алыста өздөрүн эле карап жүрүшөт- 5 (7.8%) сыяктуу өкүнүчтөрүн, армандарын билдирген ойлор да айтылган.

Ата-энелеринен алыс болгондун таасири. Ата-энесинин алыста болуусуна туура карагандар – 33 (51.6%), жактырбагандар 27 (42.2%).

Таблица 6. Алыстыктын өздөрүнө таасири тууралуу ойлору

Көз караштар	Саны	%
Оң көз карашта	33	51,6
Жактырбайт	27	42,2
Жалпы	64	100,0

- жаныбызда болгондо жакшы болмок – 49 (76.6%)

- атамды/ энемди аяым - 46 (71.9%)
- алар менен сүйлөшкөндө, үнүн укканда сүйүнүп бактылуу болот - 41 (64.1%)
- сагынып куса болобуз -40 (62.5%)
- жанымда болгондо сүйүнмөкмүн – 37 (57.8%)
- алар алыста болгонунан өзүмдү жалгыз сезген учурларым болот -32 (50%)
- алардын алыста жүргөнүнө көнүп калгам - 28 (43.8%)
- аларсыз өзүмдүн көйгөйүмдү өзүм чечкенди, өзүдү бакканды үйрөндүм – 5 (7.8%)
- аларга кээде ачуулансам деле кайра кечирем – 5 (7.8%)
- алардын жанымда болуп-болбогону мага баары бир – 4 (6.2%)
- ийгилигиме сүйүнтөт элем – 2 (3.1%)

Ушул сыяктуу ойлордон студенттердин миграция, ата-энеден алыс болуу тууралуу ойлорунун оң маанайда экенин байкоого болот. Ошол эле учурда кээ бирлери бул абал алар үчүн оор экенин билдиришкен. Ата-энелери алыста болгон үчүн аларга эркелегиси келгенин, бирок убакыттын өтүшү менен өздөрүн бири-биринен алыстап бараткандай, коркок, алсыз, жалгыз, болушаары жок сезгенин, ата-эне мээримин сезбей жаткандарын, алар үчүн кабатыр болгонун, айласыздык сезимдерин билдиришкен.

- алар алыста болгон үчүн башкаларга башка балдардай болуп эркелей албайм -22 (34.4%)

- мен өзүмдү алардан алыстагандай сезем – 21 (32.8%)
- алардын ата-энелик мээримин сезбейм деле – 20 (31.2%)
- аларга жардамдашкым келет бирок эмне кыла алам? -17 (26.6%)
- кээде айласыздык сезимдери болот – 14 (21.9%)
- алар жанымда жок, өзүмдү алсыз, коркок сезем -13 (20.3%)
- башка жерде коопсуздук маселеси бар – 12 (18.8%)
- кээде алыста болгондоруна ачууланам – 12 (18.8%)
- алар алыста болгону үчүн кээде өзүмдү эч кимге керексиз сезип кетем - 9 (14.1%)
- окуудагы ийгилигиме терс таасирин тийгизет – 8 (12.5%)
- алар алыста болгону үчүн элден тартына берем, уялам -7 (10.9%)
- жанымда ишене турган кишим жок – 6 (9.4%)
- өзүмдү башкалардан кем сезем – 4 (6.2%)
- өзүм, бир туугандарым ооруп калганда, өзүмдү айласыз сезип кетем - 2 (3.1%).
- аларды эч кечиргим келбейт - 1 (1.6%)
- алыста жүргөнүнөн кеңеш сурай албаганым өкүнөм- 1 (1.4%)деген сыяктуу өкүнүч,

капалык, кейүүлөрүн билдирүү менен бирге ата-энеси же экөө тең жанында болгондо:

- ар кандай маселе боюнча каалаган учурда кеңеше алмакмын – 40 (62.5%)
- чогуу бир жерлерге бармакпыз – 31 (48.4%)
- өзүмдү эркин жана корголгон сезмекмин - 29 (45.9%)
- кесип тандоо, иштөө тууралуу кененирээк ой бөлүшмөкмүн – 16 (25%)
- жакын болсо мага болушушат эле- 14 (21.9%)
- үйдөгү иштер боюнча кеңешмекмин – 11 (17.2%)
- чогуу бир дасторкондо тамак ичмекпиз – 5 (7.8%)
- каалаган нерсемди дүкөндөн алдырат элем – 3 (4.7%) жана каалашымча эркелейт

болчумун дегенпикирлерди айтышкан. Баланын өз жакыны, ата- энесинин мээримин көрүүсү, өзүн кабыл алынганын сезүүсү анын өнүгүүсү үчүн негизги шарт. Мээрим жана колдоо көрүү, ага корголгонун, болушаары бар экенин сездире турган жакынынын болушу өтө маанилүү. Ата-энесинин мээримин жетиштүү көрө албаган баланын мотивациясы түшөт. Үй-бүлөнүн бөлүнүп, ата-эненин бири же экөө тең баланы таштап кетип, ата-энелик милдетин толугу менен өтөй албаган учурда бала өзүн ташталган сезип, сабактарында ийгилиги азаят жана жөндөмдүүлүгү төмөндөйт. Баланын сабактарда ийгиликтүү болуусунда ата-энесинин көңүл буруусун сезүүсү өтө маанилүү [12:112].

Ата-энелердин иш көчмөнү болгону жана миграция тууралуу жеке ойлору

Таблица 7.

Миграция тууралуу	Саны	%
Оң пикирдегилер	34	53,1
Жактырбаган ойдогулар	24	37,5
Жалпы	64	100,0

- бизди багабыз деп жүрүшөт да - **55 (89.9%)**
- өлкөбүздө иш болгондо ал жакка кетпейт эле – 44 (68.8%)
- өлкөдө экономикабыз жакшы болгондо кетмек эмес – 41 (64.1%)
- алыста болгондоруна кейийм – 36 (56.2%)
- ишсиздиктен, айлык жетишпегендиктен кетип жатышат - 31 (48.7%),
- балдарын бул жерге таштап кетишпесин -17 (20.6%)
- кетпесе өнүкпөйт/ байыбайт элек да – 13 (20.3%)
- балдардын өзүнө ишеними төмөндөйт –7 (10.9%)
- алыста болгонуна көнө албай койдум – 6 (9.4%)
- ал жердин иш шарты жакшы да – 5 (7.8%)
- үй-бүлөсү болбосо кетсе башка, үй- бүлөлүүгө оор – 4 (6.2%). Бул пикирдегилердин көбү экономикалык абалды жакшыртуунун зарылдыгын белгилешет.

Туш болгон кыйынчылыктар

- балдар ата-энесин сагынып кыйналышат – 13 (20.3%)
- кичинекей балдарга кыйын, - 9 (14.1%)
- балдар өздөрү чоңоюп жатышат – 7 (10.9%)
- башкалардын үйүндө жашоо оор – 5 (7.8%)
- чөйрөдөн таасирленебиз – 5 (7.8%)
- өзүм, бир туугандарым ооруганда өзүмдү айласыз сезем 2 (3.1%)
- улуу балага көбүрөөк жоопкерчилик жүктөлөт – 1 (1.6%)

Келечек пландары тууралуу төмөндөгү ойлорду билдиришкен:

- окуумду бүтүрүү, кесип алуу -46 (71.9%)
- өзүм иштеп, ата-энеме, бир туугандарыма жардам берүү – 42 (65.6%)
- кесибим боюнча иштөө – 21 (32.8%)
- өзүмчө иш баштоо – 18 (28.1%)
- кесибимден башка иште иштөө (айлык акысына карап) – 8 (12.5%)
- үйлөнүү – 7 (10.9%)
- атамдын / апамдын жанына барып иштөө- 5 (7.8%)

Жыйынтык жана сунуштар

Чоңдордун иш көчмөнү катары өз мекенине балдарын таштап кетиши балдардын туура билим жана тарбия алышына тескери таасирин тийгизүүдө. Балдардын жетиштүү билим-тарбия албаганы, контролдонбогону, бош калып, аларга жол көрсөткөн, мээрим төккөн эч ким болбогону үчүн эмне кылаарын билбеген муун өсүүдө. Бул балдар, жаштар өлкөнүн келечеги десек, алардын билими, тарбиясы тайкы болсо, өлкөнү кантип аларга аманат кыла алабыз? Туугандардын же кээде кошунанын кароосунда калган балдар оор

иштерге же зомбулукка кабылууда. Өздөрү коркок, ачуулуу, агрессивдүү. Ар кимдин үйүндө жүрүп, кээде кааланбаган жүрүм-турумду үйрөнүшөт. Албетте жакшы жашоого татыктуубуз.

Студенттердин келечек тууралуу ойлорун анализдегенде да «чет өлкөдө иштесем, акча таап, үй-бүлөмө жардам берсем» - деген көз карашын билдиришкен. Үй-бүлөсү чет өлкөдө болуп, балдарына жетиштүү көңүл бура албаганын, балдардын өздөрүнө ишеними начар, билими жетишсиз экенин, үй-бүлөсүн сагынып, сабак окуй албаганын, эч нерсе албаса деле жанымды болгону жакшы эле деп, каңырыгы түтөгөнүн, кыздардын энелери сыртта болгонунан, кесип, иш, үй иштери, келечек пландарын эч ким менен кеңеше албаганын айтышкан.

Изилдөөгө катышкан студенттерден өзүм иштеп, ата-энеме, бир туугандарыма жардам бергим келет дегендер – 42 (65.6%), кесибимден башка иште (айлык акысына карап) иштейм – 8 (12.5%), атамдын / апамдын жанына барып иштесем дегендер- 5 (7.8%). Статистика көрсөтүп тургандай, алар да ата-энесинин жанына барып, иш көчмөнү катары иштегиси келгени, алардын тагдырын кайталагысы келгени эмеспи. Балдар өздөрү жалгызкалгандыктан бат чоңоюуда, жоопкерчилик алганды үйрөнүүдө. Бирок ошол эле учурда ата-энем жанымда болгондо аларга каалашымча эркелейт элем, башкалардан өзүмдү кем сезем, аларга ачууланам, өзүмдү жалгыз, коркок, болушаары жоктой, ата-энемден алыстагандай сезем деген пикирлер ойлондурбай койбойт. Бул алардын эле маселеси эмес, өлкөнүн маселеси. Көпчүлүгү өлкөдө экономикалык шарттар жакшы болуп, иш болгондо ата-энелер кетпейт эле, жаныбызда болот эле, өлкөдө иш орундары ачылсын деген ойлорун билдиришкен. Мисалы, өлкө экономикасы өнүксүн – 55 (85.9%), бизди багабыз деп сыртта жүрүшөт – 55 (85.9%), өлкөдө иш болсун – 45 (70.3%), иш шарттарын жакшыртуу – 10 (15.6%), иш болушун каалайм – 5 (7.8%), бул үй-бүлөнүн же өлкөнүн проблемасы эмес, тагдырдын сыноосу – 5 (7.8%). Бул ойлордон улам, балдардын ата-энесин сагынганын, кыйналганын, кыйналса да айла жок чыдагандарын, ата-энеси алардын жакшы шартта жашашы үчүн кам көрүп жаткандарын түшүнгөндөрүн билдиришкен.

Сунуш катары өлкөдө жумушчу орундарынын түзүлүшү, инвестициянын көбөйүшү, ар кимдин үйүндө калып, кээде запкыга, зомбулукка дуушар болгон мигранттардын балдары үчүн бардык шарттары бар жатак мектептердин ачылышы, алардын жакшы билим алуусунун дайыма контролдонуп турушу, өлкөнүн келечеги үчүн өтө маанилүү болмокчу.

Колдонулган адабияттар:

1. BİÇER, Esra (2009), Parçalanmış Ve TamAileye Sahip Ergenlerin Atılganlılık Ve Sosyal Yetkinlik Beklentisi
Bilimleri Anabilim Dalı, T.C. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri
Düzeylerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Eğitim
2. *Бообекова Кадиян С.* (2014), «Жаш муундарды тарбиялоодогу социалдык-психологиялык көйгөйлөр жана аларды чечүүнүн жолдору» аттуу эл аралык илимий – практикалык конференциясынын материалдары, «Кыргызстандагы иш көчмөнү болгон үй-бүлөлөрдүн балдарынын окуудагы ийгилигине таасири», КУУ, Вестник журналы, атайын чыгарылыш, 2014, Бишкек
3. *Бообекова Кадиян С.* (2018), Өлкөбүздө жогорку окуу жайларда билим алган студенттердин үй-бүлөгө байланыштуу проблемалары, И. Арабаев ат. КМУнун «Жарчысы» журналы, атайын чыгарылыш, Психология сериясы, 299-307-бб
4. *Гарбузов В.И., Захаров А.И., Исаев Д.Н.* / (1977)., Лечение невротиков у детей // Л.: Медицина. Ленингр. отд-ние, 1977
5. *Гонопольский А.М.*, (2011), Личностно-Эмоциональные Особенности Детей Разведенных Родителей, *cmz-alliance.ru/o_centre/...centra/gonopolskij_aleksandr_marksovich/*

6. Erürker, B. (2007), “Aileye Ve Parçalanmış Aileye Sahip 5-6 Yaş Çocuklarının Bilişsel İşlevlerinin Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji, İnsan Bilimleri Ve Felsefe Ana Bilim Dalı, İstanbul.
7. Gök, Mehmet, (2013) “Tam ve Parçalanmış Aileye Sahip Lise Öğrencilerinin Akademik Başarı Düzeylerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi” Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bişkek.
8. Lee, G. Burchinal (1964), *Characteristics of adolescents from unbroken, broken, and reconstituted families*, *Journal of Marriage and The Family*, February, p.44-51.
9. Nazlı, S. (2003). Aile Danışmanlığı (2. Baskı), Nobel yayınları, Ankara
10. Sivanli-Ozen, Dilek (2004), *Effects Of Marital Conflict On Adolescent Children: A Study İn Turkey*. *Journal Of Divorce & Remarrige*, Vol 41
11. Seyfi, Hüseyin, *parenting 247.org Extension.edu-family-document divorce*, pdf
12. Şentürk, Ünal, (2012), Parçalanmış Aile Çocuklarının Eğitimdeki Başarı/Başarısızlık Durumu (Malatya Örneği 2006) *Sosyal Politikalar Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 12 Cilt: 7 Sayı: 29 Temmuz-Aralık 2012

*Жоошбаев Нурбек Кочкорович
№2 К. Осмонкулов атындагы
орто мектеби, Шамалды-Сай шаарчасы*

**ПЕДАГОГИКАЛЫК КАДРЛАРДЫ ДАЯРДООДО МЕКТЕПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ
МЕНЕН КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН БАЙЛАНЫШЫ**

*Жоошбаев Нурбек Кочкорович
СОШ №2 имени К. Осмонкулова,
пгт Шамалды-Сай*

**ВЗАИМНО СВЯЗЬ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ С ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ
ОБРАЗОВАНИЕМ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ**

*Zhooshbaev Nurbek Kochkorovich
School #2 after K. Osmonkulov, t. Shamaldy-Say, Kyrgyzstan*

**THE RELATIONSHIP OF SCHOOL EDUCATION WITH VOCATIONAL
EDUCATION IN THE PROCUREMENT OF TEACHING STAFF**

***Аннотация:** Макалада Кыргыз Республикасынын мектептик билим берүү, кесиптик билим берүү жаатындагы көйгөйлөр, орчундуу маселелер, педагогикалык кадрларды даярдоонун сапаты жана студенттердин адистик жактан чабалдыгы жөнүндө айтылат.*

Андан сырткары мектептик билим берүүдө жаралып жаткан көйгөйлөр жана ата-энелердин балдарынын таалим-тарбиясына болгон мамилеси, окуучулардын, студенттердин адамдык сапаттары, аларды тарбиялоодогу өксүктөр камтылат, жаңылоо жолдору талкууга салынат.

Кесиптик билим берүү менен мектептик билим берүүнүн иш-аракетин эриш-аркак жүргүзүү, педагогикалык адистиктерди даярдоодо көңүл бурулчу жагдайлар, болочок педагогдорго сунуштар айтылат.

***Аннотация:** В статье указывают на актуальные проблемы в сфере школьного и профессионального образования, а также на качество подготовки педкадров.*

Кроме этого ставятся на обсуждения вопросы: проблемы в школьном образовании, отношение родителей в воспитании и обучении детей, также в нравственном воспитании школьников и студентов с указанием на недостатки и поиски новых путей их разрешению.

Вносятся предложения в проведении совместной работы школы и профессионального образования, на условия подготовки будущих педагогических кадров.

***Abstract:** The article points to urgent problems in the field of school and vocational educations, as well as the quality of training of the pedagogical staff.*

In addition, issues of school education are being discussed, the attitude of parents in raising and educating children, also in the moral education of schoolchildren and students, indicating shortcomings and finding new ways to resolve them.

Proposals are being made for joint work of the school and vocational education on the conditions for the training of future pedagogical personnel.

***Түйүндүү сөздөр:** педагог – новатор, “сабак берүүчү – урокодатель”, “адам тарбиялоо”, педагогикалык гуманизм, диалогизм, педагогикалык кызматташтык, референттүү мугалим, мугалимдин иш стили.*

***Ключевые слова:** педагог – новатор, урокодатель, воспитание личности, педагогический гуманизм, диалогизм, педагогическое сотрудничество, референтный учитель, стиль работы учителя.*

Key words: *teacher innovator, lessongiver (lessor), upbringing of personality, pedagogical humanism, dialogism, pedagogical communication, reference teacher, the style of teacher's work.*

«Мугалим», «Насаатчы», «Устат» - деген сөздөр канчалык кулакка жагымдуу, өзгөчө бир сыйкыры бар, жүздөргө күлкү жанган шаттыкты, кээде терең ойго чөмүлтүп, ойлонтуп, толгонтуп, санаа пайда кылган, бошошо түшкөн мезгилдерде чыйралта коюп, белсентип иштетип койчу күчкө ээ. Айкынында мугалимдин колунан кимдер гана таалим-тарбия алып, турмуштун даңгыр жолуна түшүп, коомго аралашпайт?! Баары!

«Анын алаканынын ичине кирбеген бардык камыр даамсыз жана тузсуз болуп эсептелет.»[1, 218] - деп белгилегендей жашоодон өз ордун таап, «адам» болсун» деп ойлонгон ата-энелердин балдарынын баары анын колунан чыгат. Анын колунан чыккандардын эң алды өлкө башчысы болсо, эң акыры жан дүйнөсү адамдык асыл сапаттарга сугарылган, жөнөкөй, карапайым адамдар.

БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛОО ТҮПСҮЗ ТҮЙШҮК, ӨСҮҮДӨ БИРӨӨ ТҮЗ ДА, БИРӨӨ КЫЙШЫК!

Чынында эле биз окутуп, тарбиялап жаткандардын баары эле жыргап укмуш болуп кеттиби?.. Жок!

Адам баласы турмушта көрүп, билип, туюп-сезип, акыл калчап терең ойлонуп анан бир ишти баштамагы бар. Демек, анын өз турмушунда, жашоосунда "үлгүсү" бар, ал "үлгүгө" карап жол тутат. Адам жашоосунда маяктар, устат, таалимчилер бир нечелеп саналат. Бирок, өмүргө өндүргөн **ата-эненин**, турмуштук жолго чыйыр салдырып, чырпыктан чынар кылган – **мугалимдин**, элине кызмат кылуу үчүн кесипкөй адис катары кошуп, илимге сугарган – **окутуучунун**, изденип иштеген ишиндеги – **насаатчынын** орду башка менен алмаштырылгыс!

Жогоруда саналган маяктардын башында алардын ата-энелери тураары бышык. Бирок, ал МАЯК кайда?!

Учурда мектептерде окуп жаткан окуучулардын көбүнүн ата-энелери чет жакада эмгектенип жүрүшөт. Ар бир мектепте сырткы миграцияда жүргөн ата-энелердин пайыздык көрсөткүчү жогору. Ата-энеси сыртта жүргөн балдар кимдин колунда? Тарбиясы менен ким шугулданууда? Курсак-башы, коопсуздугу, чөйрөсү кандай?

Алардын бири чоң ата – чоң энесинин, бири таа журтунда, дагы бирлери болсо кошуналарында калса, кээ бири 10-класста окуган эжеси же акеси менен өз үйлөрүндө кароосуз калышкан. Ата-энелер өз келечектерин ушинтип таштап кетишкен.

Туура, ата-энелер чет жакага ойноп кетишкен жок, уул-кыздарынын келечеги деп эмгектенип акча таап келүүгө кетишкен.

Калп! Уул-кыздарынын келечегин ойлогон ата-эне аларды урук-туугандардын же бөлөк-бөтөн адамдардын колуна же жалгыз таштап кетпейт! Уул-кыздарынын келечегин ойлогон ар бир ата-эне өзүнүн балдарына өзү каалагандай тарбия берип, окуса чогуу окуйт. Алардын келечегин, турмуш-жашоосун ата-энеси ойлонот, ошого тетээ иш-аракет тутат.

Макул, ата-энелерди уул-кыздарын эч нерседен кем кылбоо үчүн иштеп акча таап келүүгө кетти деп актайлы, бирок, ал ата-эне кеткен жагында айлап эмес, жылдап жашап-иштеп келет эмеспи. Ал эми өспүрүм уул-кызга саат эмес мүнөт аярлуу.

"Дарактын түрүнүн улантылышында урук жана данек кандай мааниге ээ болсо, адам баласынын урук-тукумунун уланышында дагы бала ошондой мааниге ээ. Балдардын тарбиясына кайдыгер мамиле жасагандар кыйроого учурашат, балдарды бөтөн адамдардын колуна таптагандар өздөрүн жоготушат"[1, 225]. Эң туура! Анткени сенин уул-кызыңа кимдер жана кантип таалим-тарбия берип жаткандарын билбейсиң! Алардын окуу-тарбия процессинин жүрүшү менен кабарың жок! Уул-кызың сенин насаат сөзүңдү акылы киргенден бери уга элек, балким, таптакыр уккан эместир. Кыргыздын каада-салт, үрп-адаты, нарк-насили менен тааныштыгы жок. Алардын ордуна башка чөйрө, башка

адамдар, башкача жүрүш-туруш... Сиз күткөн натыйжа жок. Анын ордуна "мээси жууп-тазаланган" башкача терс программа киргизилип, ата-энеге ата-энедей мамиле жасабаган, сыйлап, сыйын өз ордуна кое билбеген "немелерди" аласың! Сизге ушул керекпи?! Же элдик педагогиканын негизинде улуттук маданиятты сиңирип тарбиялайсызбы эч жакка кетпей, ОЙЛОНУЗ!!!

Психолог Д.Кабыкованын таасын айткан кеби бар - "Эй, замандаштар! Малдын баласын багат, адамдын баласын тарбиялайт! Тарбиянын өзөгүн ошол баланы жакшы көрүү эле эмес, аны сыйлоо дагы түзүшү керек". Ал сизден урматтуу ата-эне кымбат баалуу оюнчукту, планшет-ноутбукту күтпөйт, алар СИЗДЕН ата-энелик мээримди, жакшы сөздү, алкоону күтөт!

Себеби БАЛА үчүн **ата-энеси** анын барлыгы, бардыгы. Анын аска-зоосу, карманар бутагы, өмүрдөгү өзөгү. Бардык жагынан уул-кыз ата-энесин үлгү карманат. Ошолордой болсом деп кыялданат, аракеттенет. Кези келгенде өзүнүн уул-кызын да "канаттууга кактырбай, туяктууга тептирбей, тумшуктууга чокутпай" бапестеп, аярап өстүргөн өз ата-энесиндей болуп тарбиялайт. Калыгул олуя адамдык бийик сапаттар оболу ата-баланын тарбиясына байланыштуу экенин *"Ата деген ата, эне деген эне, ата деген балага арка-бел болот. Корголосоң аска-зоо болот, бала да эртең ата болот, ошон үчүн ата балага аска-зоо болот да коёт. Бала атадан акыл, таалим алат. Ата дөөлөтү менен өргөөсүнө туу сайылып, кермесине күлүк байланат. Заманга жараша топко аралашып, эл башына шайланат. Атанын кеби – Аллаанын кеби"*-деп белгилейт [2, 7-8].

Баланы тарбиялоо үйдөн башталат – мектептен калыптанат. Андыктан азыркы ички, сырткы миграцияга дуушар болгон ата-энелердин көптүгүн эске алып, Мадамин уулу Гапыр агайыбыз жайылтып жаткан *"энелер мектебин"*[3, 28-30,31] колдоого алып, мектептерде ишке киргизген оң. Ата-энелер мектебинин ишине энелердин ордуна аталарды көбүрөөк тарткан маңыздуу. Себеби аталар бала тарбиясынан оолак. Аталарды бала тарбиясына тартсак ата-бала ортосунда байланыш бекемдеп, бири-бирине болгон алыс аралык жакындап, мээр ойгонот. Бала тарбиясына салкын көз караш менен кайдыгер карагандар кыйроого учурашат, кандай гана учур болбосун балдарды башка адамдардын колуна таштагандар өздөрүн жоготушаарын эстен чыгарышпаса! Анткени бала – орун басарыңыз. Ал эртеңки – СИЗ. Ошондуктан даанышмандардын *"Бактылуу үй-бүлө боло алсаңар гана бала төрөгүлө"* дегени эсиңизден чыкпасын!

Жогоруда айтылгандар же ушул өңдүү таалим-тарбиядан өксүп келаткандарга бир гана ата-энелер күнөөлүүбү? Же керкисинде да, кемтигинде да барбы? Карап көрөлү, балким бизде да бардыр...

АТЫР ГҮЛДҮН ЖАНЫНДА ТИКЕН КАРЫП...

Туура, элибиз таасын айткан «керкисинде да бар, кемтигинде да бар» - деп. Же «шамал болмоюнча теректин башы кыймылдабайт». Баарын эле ата-энелерге түртө салган кандайдыр бир денгээлде туура эмес.

Себеби, Сиз менен Биздин жан-жагыбызда биз менен чогуу белсенип чыгармачылык изденүү менен, жогорку дилгирлик жана берилүү менен эмгектенип жаткандардын арасында окуучуну 45 мүнөт класста камап «сабак беримиш эткендер», кайдыгерликтин качырын минип алгандар жана отработка кылып жаткан кесиптик дарамети чала жан адистер, көп-көп жылдык пед.стажга ээ, бирок, ишинин натыйжасы жок, педагогикага адашып келип калгандар да бар экенин, өспүрүм балага таасири жок, эч жактан үлгү болуп бере албагандардын да бар экендигин тана албайбыз.

«Бизде жакшы мугалимдер, адистер сабак берет экен, бирок адамдык сапаты жакшы эмес. Жакшы адамдар сабак берет, бирок адис эмес»-деп белгилейт психология илимдеринин кандидаты Тууганбай Коңурбаев. Анткени мугалим дегендин баары эле тарбиячы, устат эмес. «Адам тарбиялоого», «адам жаратууга» баары эле жан үрөп, белсенип кирише бербейт. Андай жөндөм, андай «адам жаратуу, тарбиялоо касиети» шыбагасына

буюрат. Анткени ар кимдин адамдык зээни жана дээри, акыл идиреги, адамдык акыл-парасаты, сапаты ар башка эмеспи.

Кай жерден аксап жатабыз? Алар төмөнкүлөрдөн байкалат:

1. Мектепке чейинки билим берүүдө:

А) Окуучу – тарбиялануучуларды тиешелүү деңгээлде адамдык сапаттарга канык, акыл ой жүгүртүүсү өнүккөн, окуп, жаза билген, көркөм табити ачылган тарбиялануучуларды чыгара албай жаткандыгы;

Б) Мектепке чейинки билим берүүдөн мектептик билим берүүгө өткөрүүдөгү боштук

2. Мектептик билим берүүдө:

А) башталгыч мектептик билим берүүдөн (4-класстан) орто мектептик билим берүүгө (5-класска); орто мектептик билим берүүдөн (9-класстан) жогорку мектептик билим берүүгө (10-класска) өткөрүүдөгү окуучуну адаптациялоо иштеринин тиешелүү түрдө жүргүзүлбөй жаткандыгы же анын чабалдыгы;

Б) жогорку мектепти бүтүп жаткандарды кесипке багыттоо иштеринин орто мектептик билим берүүдөн (керек болсо эрте курактан тарта баштоо зарыл) баштап жүргүзүлбөй келе жаткандыгы;

В) предметтик мугалимдердин баары биригип бир организм катары иштегендин ордуна ар кимиси өз арабасын тартып, ортодогу байланыштын (педагогикалык консилиум) жоктугу;

Г) предметтик мугалимдин өз предмети боюнча «предметтик стандарт» менен тааныш эместиги жана компетенттүүлүктөр менен иштей албагандыгы (акыркы стандарттар 2014-ж. бекитилгенине карабай).

Мына ошондуктан азыркы учурда мугалимдерге болгон квалификациялык талаптар жана квалификациялык мүнөздөмөлөрү принципиалдуу түрдө алмашып жатат [4].

Мектеп педагогикалык ЖОЖдон жакшы окуп бүткөн, кесипкөй адис келсе сүйүнөт, чабалы же начары келсе күйүнөт. Мунун баары биздин окутуу системабыз менен тарбиялоо жараяны эч айкалышпай, коошпой жатат. *“Педагогикалык кадрларды даярдоонун азыркы абалы жараксыз болуп калды. Бул тармакты түбүнөн тартып кайра куруу, өзгөртүү талап кылынып турат. Педагогикалык кесипти жалпы билим берүүчү орто мектепти аяктап жаткандардын ичинен мыктылардын мыктысы тандашы керек” [5, 9].*

КООМДУ БЫМАНСЫЗДЫК ООРУСУ КАПТАСА, АДЕГЕНДЕ МЕКТЕПТИ ДАРЫЛА же БАЛАГА ТАМЧЫДАЙ БИЛИМ БЕРҮҮСҮ ҮЧҮН МУГАЛИМ КӨЛДӨЙ БИЛИМГЕ ЭЭ БОЛУУСУ КЕРЕК!

“Тарбия берүүдө баары мугалимдин өздүгүнө негизделиши керек, анткени тарбиялоо күчү бир гана адамдын өздүгүнүн (личностунун) тирүү булагынан чыгат. Кандай гана кыйтыр жана тыкыр ойлонулган болбосун окуу жайдын эч кандай жасалма организми, эч бир устав жана программалар тарбиялоо ишинде адам өздүгүн алаштыра албайт” [6].

Изилдөө иштеринин анализи (Ф.Н.Гоноболин, Н.В.Кузьмина ж.б.) мугалимдин өздүгүнүн кесиптик жана личносттук негизги сапаттарын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет:

- 1) Акыл – эстик;
- 2) Дидактикалык (илимий материалдарды окуучуларга жеткиликтүү кылып окуу предметинин материалына оодарып иштеп чыгууга жөндөмдүүлүгү; окутуунун эффективдүү системаларын колдонуу жана өнүктүү; кайтарым байланышты камсыздоо ж.б.);
- 3) Перцептивдик сапаттар (окуучулардын жан дүйнөсүнө кире билүү жөндөмдүүлүгү жана өнөрлүүлүгү; психологиялык байкоо жүргүзүүсүнүн өнүккөндүгү);
- 4) Уюштуруучулук жөндөмү;
- 5) Кесиптик эрктүүлүк сапаттары (кыйынчылыктарды жеңе билүүсү, туруктуулукту, чыдамкайлыкты, чечкиндүүлүктү, талапчандыкты ж.б. көрсөтө билүүгө жөндөмдүүлүгү);

- 6) Коммуникативдик;
- 7) Сылыктыгы (тактичность);
- 8) Педагогикалык элес, көңүл бөлүштүрүү жөндөмүүлүгү;
- 9) Инсандык динамикалууулугу – эрктик жана логикалык ишенимине таасир берүүгө жөндөмдүүлүгү;
- 10) Эмоционалдык туруктуулугу (өзүн кармап билүү жөндөмү);
- 11) Оптимисттик прогноздоо.

Жогоруда көрсөтүлгөн мугалимдин личносттук жана кесиптик сапаттары анын идеалдуу образын түзөт. [7, 152]

Педагогдорго коюлуп жаткан эң башкы жана ар дайымкы талап анын балдарга болгон сүйүүсү, педагогикалык ишмердүүлүктү сүйүүсү, балдарды окутуп жаткан багыт боюнча атайын билимге ээ болуусу; кең эрудиция, педагогикалык интуиция, өнүккөн жогорку интеллект, жалпы маданиятынын жана адеп-ахлагынын жогорку деңгээли, балдарды окутуу жана тарбиялоодогу ар түрдүү ык, усулдарды кесиптик жактан колдоно билүү. [7, 152]

Ошентип, заманбап мугалимдин личносттук өзгөчөлүгү кээ бир принциптерди сактоосунан көз каранды:

- *Педагогикалык гуманизм* (бардык окуучуну «кабыл ала билүү», аларга ишенүү, алардын жөндөмдүүлүктөрүнө ишеним, алардын кызыкчылыгын сактоо);

- «башкаларды өзү сыяктуу сезүүгө» умтулуу жана сезе билүү өнөрдүүлүгүн сунуштап жаткан *«окуучуларды эмпатиялык түшүнүү»*;

- *Кызматташтык* – балдар менен ишенимдүү ачык байланышты орнотуу, аларга сабакта «активдүү ишмер» ролун камсыздоо, окуучуларды бара-бара окуу процессинин авторлошторуна айлантуу;

- *Диалогизм* – баланы уга билүү өнөрү, анын ой-пикири менен кызыкдар болуу, тең укуктуулук, ишеним жана өз ара сыйдын шартында личность аралык диалогду жүргүзүү;

- Мугалимдин личносттук позициясы, өзүн чыгармачылык менен көрсөтүү жөндөмдүүлүгү. [7, 153]

Жогоруда заманбап мугалимдин кесиптик жана личносттук сапаттарын, принциптерин карап чыктык. Эмки кезек мугалим кесиптик жактан кантип өнүгөт, карап көрөлү.

Мугалимдин кесиптик жактан өнүгүүсүнүн этаптары:

I этап (негизги) – педагогикалык (ЖОЖ) окуу жайдагы окуусу;

II этап – педагогикалык чеберчиликтин жетишкендиктери;

III этап – жогорку деңгээл – педагогикалык чыгармачылык. [4]

I этапты ийгиликтүү аяктап кийинки этапка өтүү үчүн:

1. ЖОЖдогу студенттер үчүн окууга шарт жана жагымдуу психологиялык жагдай

- Тийиштүү китептер, окуу-усулдук колдонмолор
- Аудио-визуалдык, видео материалдар, техникалар
- Жабдылган окуу кааналар
- Күчтүү окутуучу ж.б. керек.

2. Теориялык билимди тажрыйба менен айкалыштырууга шарт түзүү

Педагогикалык практика учурунда ар бир группанын кураторлору өзү кошо жүрүп таштап койбой окутушу, үйрөтүшү керек. “Мөөр бастырып келсең болду дегенден – сен келечек муунду окутасың, сага карап муун өсөт, сага карап түзөнөт” принцибине өтүү зарыл. Педагогикалык практиканы өтөө үчүн жолдомодо “кабыл алуучу тарапты” анык көрсөтпөй

жөнөткөндүн өзү “каалаганың жаса, бирок, мөөр бастырып кел” дегенге күбө. Ушул жерден мектептик билим берүү менен кесиптик билим берүүнүн байланышынын жоктугун көрсө болот.

3. Студенттин адамдык асыл сапаттарын өнүктүрүү, тарбиялуулугуна баам

“Адам үчүн эң кыйыны күн сайын адам болуу”[12] принцибин карманган, тагдырдын оор сокку, сыноолорунан мокоп калбаган, бекем инсандык багыты бар, тарбиялуулук деңгээлинен төмөн түшпөгөн индивид, инсан кылып тарбиялоо.

4. Студент жүргүзгөн изилдөөлөрдүн, илимий иштеринин мазмуну жана сапаты

Ар бир студенттин өз илимий иши өзү белсенип киришип, тыкыр иликтеп чыккан иш болушу керек. Жарым-жармач, уурдалган идея жана сатуудагы баасы анык иш болбошу керек. Анүчүн “өзүбүз” каржылык муктаждыктан, каржылык көз карандылыктан же болбосо “ашык дүйнө баш жарбайттан” алыстап, даяр ишти сатууну токтотууга даярбызбы, ушул эң маанилүү! Себеби, (маанисин жоготпоо үчүн орус тилинде бердик) “Подкуп, поборы, взяточничество, кумовство – вот главные “критерии”, которые очень часто применяются в процессе подготовки кадров, в частности защиты диссертации. И порой все это делается, чуть ли не “открыто”. Хотелось бы добавить, что различных отраслях науки в составе диссертационных советов, в экспертной среде имеется определенный круг людей, сегодня он член диссовета, завтра – оппонент или рецензент, как утверждают “злые языки” существует круговая порука, ты мне, а я тебе” [8, 2]. Башкача айтканда “бар табагым, кел табагым” экен!

Жогорудагы 4 функцияны ийгиликтүү ишке ашырган студент гана 2-этапка өтүүгө, башкача айтканда “мугалим” болууга укуктуу же акылуу болушу керек.

Студент, болочок “мугалим” II этапта төмөнкүлөргө жетишиши керек:

1. Өзү бөлүнгөн мектеп жамаатын изилдөө жана өзүнө “мыкты насаатчыны” тандап, таап алуу.

Эмгектенген жамааттан студент (жаш адис) кыраакы болсо өзүнө керектүү “маякты”, “жол башчыны” айттырбай билип, жазбай таанып билет.

2. Иш стилин, ык-усулдарын аныктоо

Мугалимдин стили бул - анын индивидуалдуулугун, өзүнө жана башкаларга болгон мамилесин көрсөтүүсү. Мугалимдин баарлашуу стили, ал тарабынан кабылданган позиция (багыт)окуучулардын эмоцияларынын калыптанышына, муктаждыктарына, мотивдерине таасир тийгизет жана окуучунун мектептеги тагдырын аныктайт. [9] Экинчиси бул – мугалимдин окуучулар үчүн мааниси (А.В.Петровскийдин терминологиясы боюнча – референттүүлүк). Референттүү мугалим бул – баалуулуктары, нормалары жана жүрүм-турум стандарттары окуучулар үчүн ориентир, үлгү болгон, баланын ошого ээ болгусу келген мугалим. [7, 153]

3. Улуттун келечеги – мугалимине байланыштуу

Балдарды 45 мүнөт таалим-тарбиядан өксүтүп “камаган” “сабак берүүчү – урокодатель”[11, 38] кыргыздын душманы! Ар бир жандын уникалдуулугун, анын жеке

инсандыгын таанып, көрө билген, аларды таалим-тарбиялуу болушуна тилектеш, натыйжалуу эмгектене билген адис баланы класста “жөнбоштукта” 45 мүнөт камабайт.

4. “Сөз чакырат, үлгү ээрчитет”

Бардык тарабындан үлгү бол, тарбиялуулугуңдан жазба. Анткени “балдарыбыз биз каалагандай эмес, биз тарбиялагандай чоңоет” [10].

“Мугалим – туулгандан өлгөнгө чейин, өмүр бою жашоого негиз берген улуу устат. Элине тагдыр негизинде жол көрсөтүп, ахлакты жана жүрүм-турумду оңдогон жана түбөлүктүүлүк түшүнүгүн жеткирген, руханий тазалык демин ташыган бул жогорку затка теңдеш жер бетинде экинчи жаратылган нерсени көрсөтүү мүмкүн эмес!”[1, 217]

5. “Мугалим – окуп турганда гана мугалим”

Өз билимин өркүндөтүүнүн, чыгармачылык дараметин арттыруунун, кесиптик чеберчилигин өнүктүрүп-өстүрүүнүн үстүндө талбай аракеттенүү, заман менен шайкеш жүрүп отуруу керек. Ансыз токтоп каласың. Токтогонун – бүткөнүң!

III этапта “студент – мугалим – жаш адис” педагогикалык коомчулукка жаңыдан сунушталып жаткан башка маданияттардын, башка өлкөлөрдүн педагогика жаатындагы көз караш, ык-усулдарын көлдөлөнүнөн алып алы жетсе-жетпесе пайдалануудан мурда анын педагогикалык ишке таасирин, пайда-зыянын, натыйжасын билүү үчүн аны өзүндө (сабагында) өтө кылдаттык жана этияттык менен сынап көрүүдөн, жаңылыктарды колдоно билүүдөн качпаган, өзүнүн идеялары менен педагогикалык ачылыштарды жасай билген, тактап айтканда “педагог – новатор” болуп чыгуусу тийиш.

Ал эми ар бир келечек муунга, Кыргыз Республикасына кайдыгер карабаган педагогикалык ЖОЖ өзүнүн ар бир окуп бүткөн студентин эң кеминде анын алдыңкы 5 жылдык ишмердүүлүгүндө аны менен тыгыз байланышта болуп, алаканы үзбөшү керек.

Демек,

Студент – педагогикалык адистикти окууга киришээрде максатты так аныктап, педагогикалык ишти жүргүзүп “адам жаратууга” илим-билим күчүнүн жетишээрлигин жана ошого тетээ билим-илим алууга күч-кудуретинин жетээрлигин аныктап алуусу керек.

Студент – мугалимдик, педагогдук кесипти аркалоону “сабак берүүчүлүк – урокодательство”- деп түшүнүүдөн “адам жаратуу”, “адам тарбиялоо” деп түшүнгөн деңгээлге чыгуусу керек.

Студент – “жамандан мөөндү” “жакшыдан жаанга” өзгөртө билген, “чырпыктан чынар” кылып чыгаруу үчүн ар тараптан “үлгү” болуп, өз кесибин сүйүп, өзүндө бар илим-билимди окуучулары, тарбиялануучулары менен тең бөлүшө билген, аларды үйрөтө алган дасыккан адис болуусу керек анын педагогикалык стажы канча экенине карабай. Азыркы тапта пед.стаждын өлчөмү эмес, ишинин натыйжасы маанилүү. 20 жыл “тунжуроодо” жүрүп, “кантем?” дегенден чыгып кете албаган мугалимдин тажрыйбасынан 2-5 жыл иштеп балдарды туура нукка бура билген жаш адистен үйрөнчү нерсе көп экенин эстен чыгарбоо керек.

Жыйынтыктап келгенде мектептик билим берүү менен кесиптик билим берүүнүн ортосундагы уланып-улана албай жаткан байланышты бекемдөө үчүн бирдиктүү мамлекеттик саясат жана ар бир мектеп жамааты менен ЖОЖдордун окутуучу-профессордук курамдын тыгыз байланышта иштеши, окуучуларды кесипке багыттоо иштеринин системдүү жүрүшү жана билим сапатын өстүрүү менен кошо “адам тарбиялоо” жумушунда да бир иретке келтирүү, тарбия жараянына жаңыча багыт, нук жана үлгү керек болууда.

Колдонулган адабияттар:

1. Заманыбыздын улуу ойчулу М.Фетхуллах Гүлен. Бишкек. 2012.
2. “Акылман Калыгул” Түзг.: С.Мусаев, А.Акматалиев. Бишкек. Шам басмасы – 2000.
3. Мадаминов Г. Ата-энелер, сиздер үчүн.Б., 2019
4. Магомеддибирова З.А. Профессиональное становление современного учителя начальных классов. КиберЛенинка интернет журналы <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-stanovlenie-sovremennogo-uchitelya-nachalnyh-klassov>
5. Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүү тармагын өнүктүрүүнүн концепциясы (КББА сайтынан 30.10.2019-ж. алынды)
6. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. М., 1946
7. Талзи С.С. Начальные результаты исследования личностных особенностей современного учителя. Журнал “Мир науки, культуры, образования” №4 (29) 2011.
8. Сакимбаев Э.Р. “Нужны ли нам такие кадры? (КББА сайтынан 30.10.2019-ж. алынды)
9. Образование в эпоху перемен. Сб.науч.тр. / отв.ред. А.А.Макаренян, Н.Н.Суртаева, С.В.Кривых. – Санкт-Петербург: ГНУ “ИОВ РАО”, 2005. – Ч.1.
10. С.Рысбаев “Мугалим, окуучу жана билим берүү тууралуу сөздөр” (КББА сайтынан 30.10.2019-ж. алынды)
11. Яковлев Н.С. Записки директора школы. М., 1987.
12. Айтматов Ч. афоризми пайдаланылды
13. Петровский А.В. Краткий психологический словарь/А.В.Петровский, М.Г. Ярошевский. – М., 1985.

*Джапарова Замира Бердибековна,
Старший преподаватель факультета педагогики
КГУ им. И. Арабаева
Ашымбаева Токтобубу Абасовна
преподаватель факультета педагогики КГУ им. И. Арабаева*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

*Джапарова Замира Бердибековна,
И. Арабаев атындагы КМУнун
педагогика факультетинин ага окутуучусу
Ашымбаева Токтобубу Абасовна
И. Арабаев атындагы КМУнун
педагогика факультетинин окутуучусу*

КЕЛЕЧЕКТЕГИ ПЕДАГОГДОРДУН ИНКЛЮЗИВДИК МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

*Djaparova Zamira Berdibekovna,
Senior lecturer of the faculty Of pedagogy
of KSU by named I.Araabaeva
Ashymbaeva Toktobubu Abasovna
Teacher of pedagogy faculty*

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING AN INCLUSIVE CULTURE OF FUTURE TEACHERS

***Аннотация:** В статье поднят вопрос готовности учителей к системе инклюзивного образования, анализируется дефиниция «инклюзивная культура», рассматриваются основные подходы современных исследователей к изучению данного феномена. Изучены несколько авторских подходов к определению инклюзивной культуры педагогов. Инклюзивная культура определена как система, которая требует вариативной компетентности и охватывает всю педагогическую деятельность учителя.*

***Ключевые слова:** Инклюзивное образование, инклюзивная культура, особые образовательные потребности, компетенция, функция.*

***Аннотация:** Макалада инклюзивдик билим берүү системасына мугалимдин даярдык маселеси көтөрүлүп, теориялык негиздери ачыкталат. Аталган системада иштөөгө даярдык компоненти катары “инклюзивдик маданият” түшүнүгүн талдоого аракет жасалган. Педагогдун инклюзивдик маданиятын изилдөөдө автордук бир нече мамиле аныкталган. Инклюзивдик маданият мугалимдин ишмердүүлүгүндө вариативдүү компетентүүлүктү талап кылган түзүм катары каралып, педагогикалык маданият менен тыгыз байланыштырылган.*

***Түйүндүү сөздөр:** инклюзивдик билим берүү, инклюзивдик маданият билим алуудагы атайын муктаждыктар, компетенция, функция.*

***Annotation:** The theoretical analysis of the phenomenon allows us to make the following conclusions. Today the problem of the formation of the inclusive culture future teachers is due to their importance and complexity requires a deep scientific study. The inclusive culture of the teacher is considered as a part of General pedagogical culture and is characterized by a wide*

understanding of philosophical and methodological foundations of inclusion, acceptance and deep desire of future teachers on a personal level to the implementation of inclusive values, creative approach to professional improvement.

Keywords: *inclusive education, inclusive culture, special educational needs, competence, function.*

Включение детей с особенностями в развитии в образовательный процесс в общеобразовательные школы это сравнительно новый подход для обучения и воспитания детей в Кыргызской Республике. Основным фактором, обуславливающим ограничение доступа к образованию в Кыргызской Республике все ещё остается инвалидность. В настоящее время в нашей Республике инклюзивное-включающее обучение получает всё большее распространение. В связи с этим государство создаёт условия, чтобы обеспечить каждому ребёнку доступную образовательную среду. Одним из таких шагов является принятие стратегического документа по вопросам образования лиц со специальными образовательными потребностями «Концепции развития инклюзивного образования на 2019-2023 годы». Данный документ предполагает создание эффективной, равноправной и открытой для разнообразия системы образования, что позволит повысить её способности решать новые и современные задачи. В Концепции особое внимание уделяется системе подготовки и повышения квалификации педагогических кадров [1, с. 1].

Как и во всём мире, в Кыргызской Республике люди с инвалидностью показывают более низкие достижения в области образования, чем люди не имеющие инвалидность. Это связано, с тем, что дети с инвалидностью сталкиваются с препятствиями к доступу к образовательным услугам и информации. Для реализации практических шагов по созданию благоприятной доступной образовательной среды в первую очередь необходимо решить вопросы подготовки педагогических кадров к принятию ценностей и идеологии инклюзивного образования.

Для реализации идей инклюзивного образования и создания социальной модели подхода к детям с особыми образовательными потребностями требуется преодоление негативных установок в отношении детей с проблемами в развитии.

Несмотря на многочисленные исследования (С.В. Алёхина, В.В. Хитрюк, Н.Я. Семаго, И. Н. Хафизулина и т.д.) вопрос о готовности /подготовки педагогов к работе в инклюзивном образовательном пространстве остается достаточно актуальным.

Педагогическая деятельность одна из наиболее сложных, творческих и преобразующих видов. В правильно организованной педагогической деятельности развивается не только ученик, но сам педагог. А сама педагогическая деятельность, осуществляемая на высоком уровне, является свидетельством развитой педагогической культуры [2, с. 41]. На основе сформированной педагогической культуры строится инклюзивная готовность педагогов.

Теоретический анализ психологической, педагогической и философской литературы позволил нам выделить несколько авторских подходов к определению инклюзивной готовности педагогов. Так, В. В. Хитрюк рассматривает инклюзивную готовность как первый этап в формировании инклюзивной культуры педагога и определяет данный феномен как «интегративное и личностное качество, способствующее созданию и освоению ценностей и технологий инклюзивного образования, интегрирующее систему знаний, умений, социально-личностных и профессиональных компетенций, позволяющих педагогу эффективно работать в условиях инклюзивного образования, определять оптимальные условия развития каждого ребёнка» [3, с. 448].

Учёный выделяет и комплекс педагогических условий, способствующих формированию инклюзивной культуры у будущих педагогов:

- 1) организация педагогического процесса на основе компетентностного подхода»;
- 2) конструирование дидактической модели формирования инклюзивной культуры педагога в учреждении высшего образования;

3) создание и реализация программы формирования инклюзивной культуры в учреждениях высшего образования.

Остро стоит вопрос готовности будущих педагогов к осуществлению педагогической деятельности в условиях инклюзивного образования. Успешное взаимодействие со всеми участниками инклюзивного процесса во многом зависит от формирования мотивационных компонентов [4, с. 18].

Мотивационные компетенции – осознание норм, правил и этики своей профессии, потребность в профессиональном самосовершенствовании. Одной из основных форм формирования мотивационного компонента является педагогическая практика, которая позволяет синтезировать теоретические знания и практический опыт. «Метод преподавания можно изучить из книги или со слов преподавателя, но приобрести навык в употреблении этого метода можно только длительной и долговременной практикой» писал К.Д. Ушинский [5, с. 272].

Одним из направлений по подготовке бакалавров Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева является направление: Педагогика, профиль: Логопедия, Сурдопедагогика, Олигофренопедагогика. Обучаясь по данным профилям студенты проходят различные виды педагогических практик. Практика является базовой составляющей профессиональной подготовки в области специального и инклюзивного образования и выступает как одно из средств формирования знаний умений и навыков, необходимых для успешной деятельности будущих специалистов. Проведение практик в нашем университете осуществляется в организациях, реализующих как специальную, так и инклюзивную образовательную деятельность. На 3 курсе студенты нашего курса проходили практику в Ресурсном центре средней школы № 1 (открыт в рамках проекта «Сопровождение детей с ОВЗ в инклюзивном образовательном процессе в КР» Фонд Сорос-Кыргызстан, ФЕЦА КР).

Задачами практики являются:

- ✓ знакомство с работой логопеда по осуществлению коррекционно-воспитательной деятельности;
- ✓ формирование умений наблюдать, анализировать и обобщать педагогический опыт;
- ✓ формирование умений осуществлять коррекционно-воспитательную деятельность;
- ✓ совершенствование личностных качеств будущего логопеда.

В период прохождения практики осуществляются следующие виды работ:

- знакомство с документацией логопеда;
- проводится логопедическое обследование детей Ресурсного центра;
- осуществляется анализ и оформление его результатов под руководством логопеда;
- составляется перспективный план работы с детьми;
- изучение приемов и методов коррекционно-развивающего обучения по устранению нарушений речи у детей;
- проводятся индивидуальные и фронтальные занятия с детьми;
- подготовка конспектов занятий, раздаточного, наглядного материала [3, с. 4].

Ресурсный центр посещают дети с различным уровнем речевого развития. Для проведения диагностики сформированности структурных компонентов речи проводится обследование фонетического строя речи, словарного запаса ребёнка, грамматического строя речи, письменной стороны речи. Обследование особенностей всех сторон речи позволяет составить логопедическую характеристику. В речевую карту заносятся результаты изучения речи ребёнка.

Максимальное использование возможностей педагогической практики, систематическая коррекционная работа совместно с логопедом Ресурсного центра позволило значительно улучшить состояние речи детей. Повысилась успеваемость детей, психологическое состояние.

Приоритетным в период прохождения практики явилось то, что студенты смогли осуществить собственные творческие идеи, реализовали свои замыслы. Педагогическая практика стала важным подспорьем в их профессиональном самоопределении. Также во время прохождения практики у будущих специалистов-дефектологов осуществилось не абстрактное, а действенное формирование представления о своей профессии, это является очень ценным.

Список использованной литературы:

1. «Концепция развития инклюзивного образования в Кыргызской Республике на 2019-2023 г.» <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/14591?cl=ru-ru>
2. *Крылова Н. Б.* Культурология образования. –М.: Народное образование, 2000. – 272 с.
3. *Хитрюк В. В.* Инклюзивная готовность как этап формирования инклюзивной культуры педагога: структурно-уровневый анализ / В. В. Хитрюк // Вестник Брянского государственного университета. – 2012– № 1. – С. 80-84.
4. *Емельянова Т. В., Синявская А. А.* Инклюзивная культура будущих педагогов «включённого» образования / Т. В. Емельянова, А. А. Синявская // Современные тенденции развития науки и технологий: Сб. науч. тр. по материалам VII Междунар. науч.-практ. конф., 31 октября 2015г. / Под общ. ред. Е. П. Ткачевой. – Белгород : ИП Ткачева Е. П., 2015г. – № 7. – С. 38-41.
5. *Федорова С. Н.* Профессиональная культура педагога / С. Н.Федорова // Педагогика. – 2006. – № 2. – С.65-70.

Rüştü YEŞİL
Prof.Dr., Kırgız-Türk Manas Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü

TÜRKİYE EĞİTİM KURUMLARINDA EĞİTİM PROGRAMLARI

Рүштү Йешил
Кыргыз-Түрк «Манас» университети

TÜRKİYA BİLİM BERYÜ MEKEMELERİNDE BİLİM BERYÜ PROGRAMMALARI

Рүштү Йешил
Кыргызско-Түрецкий университет Манас

УЧЕБНЫЕ ПРОГРАММЫ В ТУРЕЦКИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Rushtu Eshil
Manas Kyrgyz-Turkish university

THE CURRICULUM IN TURKISH EDUCATION INSTITUTIONS

Özet: Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de uygulanan eğitim programlarının temel özelliklerine ve geliştirilme sürecine ilişkin bazı tespitlerde bulunmaktır. Böylelikle program geliştirme çalışması yapan kişi ve kurumların Türkiye’nin bu konudaki deneyimlerinden yararlanabilmesine katkı sunmak amaçlanmıştır. Araştırma belgesel tarama modeline göre yürütülmüş betimsel bir çalışmadır. Araştırma sonunda Türkiye’deki program geliştirme çalışmalarının biçimlenmesinde Batılı ülkelerin deneyimlerinden büyük ölçüde yararlandığı belirlenmiştir. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığının denetimindeki kurumlarının eğitim programlarına yapılandırmacılık öğrenme kuramının temel oluşturduğu; öğrenci merkezli, etkinliklere dayalı ve öğrenmeyi öğrenmeye odaklanmış bir yaklaşımın egemen olduğu söylenebilir. Üniversitelerde ise “müfredat” mantığı çerçevesinde bir program uygulanmaktadır. Bununla birlikte Bologna süreci eşliğinde standart oluşturma çalışması da devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Eğitim programları, program geliştirme süreci, yapılandırmacı öğrenme.

Аннотация: Бул изилдөөнүн максаты - Түркияда практикаланган билим берүү программаларынын негизги өзгөчөлүктөрүнө жана түзүлүү процессине байланыштуу пикирлерди сунуу. Окуу программасын түзүү жаатында эмгектенген киши жана институттардын Түркиянын бул багытта тажрыйбаларынан пайдалануусу көздөлүүдө. Изилдөө документ анализи жана илимий адабияттарды изилдөө аркылуу баяндоо методу колдонулуп жүргүзүлдү. Эмгекте Түркиянын окуу программасын даярдоодо батыш моделин үлгү алганын баяндалат. Түркия улуттук билим берүү министрлигине таандык мекемелерде колдонулган программалар конструктивдик үйрөнүү багытын негиз алынганын, окуучунун борборго алган, интерактивдүү, үйрөнүүнүн үйрөткөн программалар басымдуу экенин айтууга болот. Университеттерде болсо «куррикулумга» таянган программа практикаланып, Болонья процессине ылайык стандарт түзүүгө аракеттенилүүдө.

Түйүндүү түшүнүктөр: окуу программалары, программа даярдоо, конструктивдик үйрөнүү.

Аннотация: Цель данного исследования – предложение точек зрения, связанных с основными особенностями действующих в Турции образовательных программ и процессом

их создания. Исследование проводилось с применением анализа нормативных документов и научной литературы и использованием опыта людей и институтов Турции, работающих по созданию учебных программ. В труде излагаются мысли о том, что образцом при подготовке учебных программ Турции выступила западная модель. Используемые в учреждениях, относящихся к национальному министерству образования Турции, программы направлены на конструктивное обучение, в центре которого находится ученик, на основе интерактива, принципа «учить учиться». В университетах практикуются программы, основанные на «куррикулум», пытаются стандарты, соответствующие Болонскому процессу.

Ключевые слова: учебные программы, подготовка программ, конструктивное обучение.

Abstract: The purpose of this research is to identify some of the basic features of curriculum and the process of developed in Turkey. Thus, it was aimed to contribute to benefit from Turkey's experience in this field to persons and organizations engaged in development of programs. The research is a descriptive study conducted according to documentary scanning model. At the end of the research was determined that Turkey was greatly benefited from the experience of Western countries about curriculum development applications. In the curriculums of the Ministry of Education was based on constructivism learning theory. Also it can be said that a student-centered, activity-based approach focused on learning to learn applications is dominant in curriculums. However, the programs in universities have been applied subject centered program. In addition to this, the process of establishing standards with the Bologna process is continuing.

Key words: curriculums, curriculum development, constructive learning.

GİRİŞ

Eğitim programları, planlı eğitim kurumlarını diğer eğitim ortamlarından ayıran en önemli özelliktir. Profesyonel eğitimciler ve idareciler, eğitim amaçlı oraya gelen öğrenciler, özel olarak şekillendirilmiş eğitim ortamları, özel olarak düzenlenmiş mevzuat ve tüm bunların koordine olması ve belirlenmiş amaca odaklanarak koordine olmasını sağlayan eğitim programları ile okullardaki eğitim, diğer mekânlardaki eğitim çalışmalarından ayrılmaktadır.

Modern anlamda eğitim programı başlıca; (1) Amaçlar ve Hedefler, (2) İçerik, (3) Eğitim durumu ve (4) Değerlendirme olmak üzere dört temel ögeyi içermektedir [1], [4]. *Amaçlar ve hedefler*; programın hazırlanma amacını, ülkenin eğitim felsefesini ve nasıl bir insan yetiştirilmesi gerektiği ile ilgili temel ilkeleri barındıran bir kapsama sahiptir. Programın en önemli ögesi olarak kabul edilir. *İçerik*; amaçlara ulaşabilmek için öğrencilerin bilmesi gereken bilgi, değer ve becerileri kapsar. “Ne öğretelim?” sorusunun cevabını içerir. *Eğitim durumları*; programın amaçlarının gerçekleşmesi için izlenecek strateji, yöntem ve teknikler ile kullanılacak eğitim araç ve materyallerini kapsamaktadır. “Nasıl öğretelim?” sorusunun cevabı ile ilgilidir. *Değerlendirme* ise programın hedeflere ne düzeyde ulaşıldığı ve yanlış yapılan uygulamaları belirlemek üzere yapılan incelemeleri kapsar ve programın geliştirilmesi için yol haritası sunar.

Program geliştirme ise, yeni bir programın hazırlanması ya da var olan bir programın ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmesi için araştırmaya dayalı olarak yürütülen sürekli ve dinamik bir süreci ifade eder. İhtiyaçların belirlenmesi ile başlayıp programın uygulanmasına ilişkin karar verilmesi süreci ile biter. Gerçekte bitmez, sürekli olarak devam eden bir süreci ifade eder.

Tüm dünyada, siyasal ve sosyal sistemlerin arzuladığı vatandaşları yetiştirmede kullandığı en temel vasıta eğitim programlarıdır. “Nasıl bir insan ya da vatandaş yetiştirelim?” sorusunun cevabı eğitim programlarında gizlidir [16], [9]. Eğitim programları bir yönüyle o dönemin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik gerçeklerini yansıtırken diğer taraftan da gelecekte inşa edilecek ülkeyi ya da toplumu resmederler. Eğitim programları incelendiğinde, o programın uygulanması durumunda nasıl bir insan ya da nasıl bir toplum ortaya çıkacağını görmek mümkündür.

Modern dönemde ülkeler arasında sıcak savaş uygulamalarından ziyade soğuk savaş taktiklerinin yaşandığı; bu doğrultudaki en belirgin savaş araçlarının da eğitim ve kültür alanında kullanıldığı söylenebilir. Eğitim programlarına hâkim olmak, ülkenin kültür ve sosyal hayatına egemen olunacağı; gelecekteki ülke ve toplumun yapısını belirlemek anlamına gelmektedir [9],

[10], [13]. Bu nedenle eğitim programlarının ülke ve toplumların kendi bilim ve siyaset insanları ile eğitimcileri tarafından belirlenmesinin, gelecekte de var olabilmeleri açısından yaşamsal öneme sahip olduğu söylenebilir.

Buna karşılık, farklı ülke ve toplumların eğitim alanındaki tecrübeleri ve birikimlerinin göz ardı edilmesinin doğru olmadığı da belirtilmelidir. Zira bilim evrenseldir ve tüm insanlığın malıdır. Evrensellik, insanlığın üretimi olan bilgi ve tecrübeden etkin şekilde yararlanmayı gerektirmektedir. Bu çerçevede program geliştirme çalışmalarında yapılması gereken;

- (1) Tüm dünya ülkelerinde eğitim programlarının hazırlanması çalışmalarını ve geliştirilen programları incelemek,
- (2) Yapılan çalışmalarla edinilmiş tecrübeleri ve bilgi birikimlerini incelemek, irdelemek, tespitlerde bulunmak,
- (3) Kendi toplum ve ülke gerçeklerimizle bu tespitleri karşılaştırmak;
- (4) Kendi inanç, değer, hayal ve beklentilerimizle bu sonuçları sentezleyerek kendi irademizle kendimize özgü bir eğitim programı tasarlamak,
- (5) Tasarladığımız eğitim programlarını kendi eğitim kurumlarımızda uygulamak ve geliştirmektir.

Bu çalışma, Türkiye’de yapılan program geliştirme çalışmalarının genel seyri ve gelinen nokta ile halen uygulanmakta olan eğitim programları hakkında bazı değerlendirmeler yapmayı ve tespitlerde bulunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda başlıca şu sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Türkiye’de program geliştirme çalışmaları nasıl bir değişim göstermiştir?
2. Günümüzde uygulanmakta olan program nasıl geliştirilmiştir?
3. Günümüz Türkiye eğitim programlarının belirgin özellikleri nelerdir?
 - a. Milli Eğitim Bakanlığı kontrolünde olan eğitim programlarının temel özellikleri nelerdir?
 - b. Yükseköğretim kurumlarındaki eğitim programlarının temel özellikleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu çalışma, doküman incelemesine dayalı betimsel ve nitel bir araştırma özelliği taşımaktadır [23],[3]. Bu çerçevede Türkiye’de bu konuda yapılmış araştırmalar ve kurumsal çalışmalar ile ortaya konulan eğitim programları incelenmiş; araştırmanın amacı doğrultusunda yukarıda ifade edilen sorulara cevap oluşturabilecek tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın amaçları doğrultusunda yapılan alanyazın taraması ve analizi sonrasında yapılan tespitler aşağıda başlıklar halinde sunulmuş ve açıklanmıştır:

1. Türkiye’deki Program Geliştirme Çalışmalarının Serüveni

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin eğitim anlayış ve uygulamalarına temel oluşturan Osmanlı Devleti dönemindeki eğitim programı, modern anlamda bir program olmayıp dersler, konular ve ders saatleri listesi şeklinde idi [2], [5]. Bu nedenle de eğitim programı yerine “müfredat” olarak adlandırmak daha doğrudur. Müfredatın içeriğinde öğrencilere verilecek derslerin, okutulacak kitapların, anlatılacak konuların adları ve ders süreleri bulunmaktaydı [20], [16]. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Almanya ve Fransa Devletlerindeki eğitim anlayış ve uygulamalarının aktarılmaya çalışıldığı; ancak alt yapı ve kültürel farklılıklar nedeniyle çok başarılı olunamadığı belirtilmelidir.

Cumhuriyet Devleti, ilk yıllardan itibaren yönünü Batılı ülkelere ve Batı medeniyetine çevirmiştir. Bu nedenle eğitim anlayış ve uygulamalarında da Batı ülkelerinin tesiri açıktır. İlk dönemlerde, Almanya ve Fransa’nın dışında özellikle Amerika ve İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerdeki eğitim sistemi ve programlarından yararlanılarak Türk eğitim sistem ve programlarının yapılandırılmasına çalışılmıştır [2], [5]. Bu çerçevede Türkiye’ye uzmanlar çağrılmış ve raporlar hazırlatılarak eğitim sistemi ve programlarının yapılandırılmasında bu raporlardan yararlanılmıştır [18], [11]. İlerleyen dönemlerde ise gerek yalnızca inceleme amaçlı gerekse lisansüstü eğitim almaları için Türkiye’den birçok akademisyen yurtdışına gönderilmiş ve gerek eğitim sistemleri

gerekse eğitim programları ile ilgili inceleme yapmaları sağlanmış ve tespitlerinin Türk eğitim sistemine aktarımına çalışılmıştır.

2000'li yıllara kadar ilk, orta, lise ve üniversitelerde hazırlanan programların genel özelliğinin öğretmen ve bilgi merkezli, davranışçı öğrenme ve bilgi işlem kuramlarının tesirinde kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte eğitimbilim alanında Türkiye'de ve başta Amerika ve İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerde yetişen Türk akademisyenlerin yaptıkları çalışmalar, hazırladıkları tezler ve raporlarda, 2000'li yıllara doğru öğretmen merkezli eğitim anlayışı ve davranışçılık ve bilgi işlem merkezli öğrenme-öğretme kuramları önemli ölçüde eleştirilmeye başlandığı dikkati çekmektedir [7], [22].

2002 yılından itibaren başlatılan ön çalışmalar sonunda ilkokullardan ve ilkokul programlarından başlanılmak üzere farklı bir eğitsel kuram temel alınmış ve eğitim programlarında kademe kademe farklılaşmalara gidilmiştir. Bu yeni yapı kurgulanırken; Türk bilim insanları tarafından yapılan eleştiriler, toplumun beklentileri, Türkiye'nin değişen sosyokültürel ve ekonomik durumu göz önünde bulundurulmuştur [21],[9]. Yine bu süreçte Amerika ve İngiltere başta olmak üzere Batılı ülkelerin eğitim sistemleri ve programları incelenmiştir. Bunlar sonucunda ülke çapında yeni bir eğitim felsefe ve anlayışına geçilmesinin gerektiği; bu nedenle de eğitim programlarında radikal bir değişime gidilmesine karar verilmiştir. "Yapılandırmacı Öğrenme", sisteme ve programa egemen kılınması gerektiği kararı verilen yeni anlayışın kuramsal temelini oluşturmuştur [12].

2. Günümüzde Uygulanan Eğitim Programlarını Geliştirme ve Uygulanma Süreci

Bilindiği üzere program geliştirme sürecinin ilk aşamasını, ihtiyaç analizi oluşturmaktadır [16], [6]. İhtiyaç analizi; geçmiş eğitim programları ile Batıdaki eğitim programları üzerinde yapılan incelemeler ile 21. Yüzyıl insanında bulunması zorunlu halen gelen özellikler, mevcut vatandaş/birey profiline ilişkin tespitler ve toplumsal beklentilere ilişkin yapılan araştırma sonuçlarından yararlanıldığı söylenebilir. Diğer taraftan sivil toplum kuruluşları ile yapılan görüşmeler ve yürütülen ortak çalışmalar da ihtiyaçların belirlenmesine katkı sağlamıştır. Belirlenen ihtiyaçların yanı sıra nasıl bir insan tipinin arzulandığı üzerinde yapılan tartışmalar ile Batılı ülkelerle siyasal, sosyal ve ekonomik entegrasyonu hedefleyen Türkiye açısından Batılı insan profili, "nasıl bir insan yetiştirmeliyiz?" sorusunun cevaplanmasına zemin oluşturmuştur.

Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bulunan "Talim Terbiye Kurulu" öncülüğünde eğitimbilim uzmanlarının desteği ile programın diğer öğeleri olan içerik, öğretim yöntemi, araç ve materyaller ile ölçme-değerlendirme araç ve yöntemleri tasarlanarak "Taslak Program" ortaya konulmuştur. Taslak program, ilk olarak pilot bazı okullarda uygulanmıştır. Pilot uygulamalar sonucunda gözlenen sorunlar ve eksikler tespit edilerek giderilmiş ve 5 yıl süren pilot çalışmalar sonrasında programa son şekli verilmiştir. 2007 yılından itibaren bütün Türkiye'deki ilkokullarda yeni program uygulanmaya başlamıştır [12], [21].

Bu uygulamalar sürecinde öğretmenlerin yeni programın uygulanması ile ilgili de eğitimi sağlanmaya; programda öngörülen materyal ve malzemeler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu konularda önemli sorunlar yaşandığı belirtilmelidir. Çok yönlü bir değişimi gerektirmesine karşılık yeni programı uygulayacak öğretmenlerin bu konuda uyumlu hale getirilmesi ve fiziksel altyapının tesis edilmesi, hem ekonomik hem de zaman olarak sistemi ve ülkeyi zora sokmuştur. Bununla birlikte atılan bu adımdan geri dönmeyerek zamanla bir takım eksik ve yanlışlıkların giderilmesine çalışılmıştır.

İlkokul programı tam olarak uygulanmaya başlaması sonrasında mezun olan öğrencilerin aynı şekilde üst öğretim kurumlarında da eğitimlerine devam edebilmeleri için ortaokul ve lise programları da yapılandırılmış ve uygulamaya geçirilmiştir. Halen, yapılandırmacı anlayış çerçevesinde oluşturulmuş ilkokul, ortaokul ve lise eğitim programları uygulanmaya devam edilmektedir [12],[7]. Bununla birlikte her yıl yapılan değerlendirmeler, iller bazında öğretmenlerden gelen geribildirimler, akademisyenler tarafından yapılan araştırma sonuçlarından yararlanılarak programın geliştirilmesine devam edildiği belirtilmelidir.

3. Eğitim Programlarının karakteristik özellikleri

3.1. Okul öncesi, İlk ve Ortaokul ile Liselerde Uygulanan Eğitim Programları ve Özellikleri

Türkiye'deki okul öncesi eğitim, ilkokul, ortaokul ve liselerde uygulanan eğitim programlarının karakteristik özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Eğitim programı vasfı taşımaktadır

Okul öncesi eğitim kurumları, ilk ve ortaokul ile liselerde uygulanan eğitim programlarında; öğretimin ve derslerin hedefleri, konu listeleri, öğretim yöntem ve teknikleri ile kullanılacak materyal ve araçlara ilişkin öneriler, ölçme değerlendirme uygulamaları ve önerileri yer almaktadır [12,19,13]. Bu nedenle bu kurumlardaki programın yalnızca müfredat niteliği göstermeyip tam olarak eğitim programı vasfı taşıdığı söylenebilir. Diğer taraftan öğrenme-öğretme etkinlikleri, bir ders planı mantığı çerçevesinde nasıl işlenmesi gerektiği ile ilgili olarak ders kitabı, öğrenci kılavuzu ve öğretmen kılavuzu olmak üzere üç temel kitap ve bunların yanında yardımcı kitaplar hazırlanmıştır.

2. Program geliştirme ilkelerine uygun davranılmaya çalışılmıştır

Program geliştirme sürecinde ihtiyaç analizi, amaçların, içeriğin, yöntem-teknik ve materyaller ile ölçme değerlendirme uygulamalarının belirlenmesi sıra içerisinde yapılmıştır. Bu çalışmalarda komisyonlar oluşturulmuş; bu çerçevede üniversitelerdeki akademisyen, öğretmen, okul yöneticisi, öğrenci, veli ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerinden yararlanılmıştır. Pilot uygulamalar yapılmıştır [12]. Geribildirimlere dayalı olarak düzeltmeler yapılarak tüm ülkeye yaygınlaştırılmıştır. Diğer taraftan öğretmenlere hizmet içi eğitim yoluyla yeni program tanıtılmış; eğitim fakültelerinin programlarında da yeni program mantığına uygun düzenlemelere gidilmiştir.

3. Hedefe ve sürece dayalı program geliştirme yaklaşımları entegre edilmeye çalışılmıştır

Program geliştirme sürecinde temel olarak “hedefe dayalı program geliştirme yaklaşımı” kullanılmıştır. Bu çerçevede önce hedefler belirlenmiş diğer öğeler hedeflere göre düzenlenmeye çalışılmıştır [12], [21],[8]. Diğer taraftan esnek bir program anlayışının kullanılması, hedeflerin ifade ediliş şekli, okulların materyal ve alt yapı donanımlarının çağdaştırılması yönünde yapılan iyileştirmeler, süreç temelli program geliştirmeye de çalışıldığı şeklinde yorumlanabilir.

4. Yapılandırmacı öğrenme kuramına göre düzenlenmiştir

Daha önceleri davranışçı öğrenme ve bilişim kuramları egemen programlar hazırlanıp uygulanmışken mevcut programlarda Yapılandırmacı Öğrenme Kuramı esas alınmıştır [7],[1]. Bu çerçevede amaç, içerik, süreç ve değerlendirme öğelerinin belirlenmesinde öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve yeterlikleri azami ölçüde dikkate alınmaya ve bireysel farklar için alternatifler oluşturulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan öğrencilerin bilgi öğrenme yerine “öğrenmeyi öğrenme” çerçevesinde etkinlik ayarlanış ve öğrencinin kendi bilgisini üretmesi ne uygun yöntemlere ağırlıklı yer verilmiştir. Probleme dayalı öğrenme, proje tabanlı öğrenme, aktif öğrenme, çoklu zeka etkinlikleri buna örnek olarak verilebilir [7], [14],[12]. Ayrıca öğretmen ve öğrenci kılavuz kitaplarında derslerin işleniş süreci ile ilgili öğrenci aktifliğine dayalı etkinlikler verilmiş ve öğrencilere bu etkinliklerin yaptırılması istenmiştir. Ayrıca geleneksel ölçme araçlarının yanı sıra performans değerlendirme yöntem ve araçlarının kullanımı incelenmiştir.

5. Eğitim Programı, programın dört temel ögesi çerçevesinde yapılandırılmıştır.

Eğitim programının da başlıca; (1) Amaçlar/Hedefler, (2) İçerik (Ünite-konu başlıkları), (3) Eğitim Durumları (Yöntem-teknik ve materyaller) ve (4) Ölçme ve Değerlendirme olmak üzere dört temel öğeye ayrıntılı olarak yer verilmiştir [16], [13]. Bu öğeler programa, birbirinden kopuk ve birer liste şeklinde verilmeyip, ders süreci içerisinde birbirine entegre olmuş şekilde sunulmuştur [12], [15]. Öğretmen kılavuz kitapları ve öğrenci çalışma kitapları bu entegre mantığa göre düzenlenmiştir. Böylelikle eğitim programı ve eğitim sürecinin bütünleştirildiği söylenebilir. Bununla birlikte bu uygulamaların bir örnek olduğu belirtilmiş, öğretmenlerin daha farklı

etkinliklerle süreci zenginleştirebileceği ve öğrenci kitlesine göre yeniden yapılandırabileceği ifade edilmiştir.

6. *Eğitim Programı, “kavram”, “değer” ve “beceri” ler etrafında örgütlenmiştir.*

Eğitim programlarında her bir üniteye anahtar olabilecek ve üzerinde odaklanması gereken kavram, değer ve beceriler belirlenmiş ve böylelikle öğretim sürecinin çatısının oluşmasına çalışılmıştır. Diğer taraftan bu kavram, değer ve becerinin hangi düzeyde verileceğine/kazandırılacağına ilişkin (1) alt, (2) Orta ve (3) Üst düzeyde olacağı ile ilgili de bir ölçek verilmiştir [12]. Yapılan bütün etkinlik ve açıklamalarda bu kavram, değer ve beceriler kendini hissettirir niteliktedir. Böylelikle öğretmenlerin yaptıkları açıklama ve uygulamaların öğrencinin zihin, gönül ve beden dünyasındaki hangi yeterliğin ne düzeyde tamamlanmaya çalışılacağı ile ilgili ipuçlarına ulaşmalarına çalışılmıştır.

3.2. Üniversite Eğitim Programlarının Yapı ve Özelliği

Okulöncesi eğitim, ilk ve ortaokul ile lise eğitim programlarının amaç, yapı ve özellikleri, üniversite programlarından oldukça farklıdır. Bu durumun temel nedenlerinden biri, üniversitelerin, diğer okullardan farklı olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na değil, Yükseköğretim Kurumuna (YÖK) bağlı olmasıdır (1739 Sayılı METK; 2547 Sayılı YÖK Kanunu). Diğer ve belki de daha önemli neden ise, Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda “eğitim”; üniversitelerde ise “öğretim” yönünün öne çıkmasıdır denilebilir. Üniversitelerdeki eğitim ve öğretimin amacının daha çok alanında/mesleğinde uzaman, derinliğine bilgi ve beceri sahibi gerektiren bireyler yetiştirmek olması program mantığı ve çerçevesinin de farklılaşmasını beraberinde getirmiştir denilebilir.

Üniversitelerdeki eğitim programları, eğitim programı özelliği taşımayıp daha çok “Müfredat” özelliği taşıdığı belirtilmelidir. Programda en yalnızca derslerin adları, kredileri/saatleri ve ders içerikleri (konu başlıkları) belirtilmiştir. Diğer taraftan bu boyutlarda ana ölçütler YÖK tarafından belirlenmekle birlikte içerikleri büyük ölçüde üniversite, fakülte ve bölümler tarafından düzenlenmiştir. Bu durum, “üniversitelerin özerk olması” nın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Her üniversite öğretim elemanı ve diğer imkân ve şartlarına göre aynı alanda farklı programlar uygulayabilmektedir. Bununla birlikte Eğitim Fakültesi, İlahiyat Fakültesi gibi bazı fakülte ve bölümlerin programlarının ana çerçevesi YÖK tarafından belirlenmiş ve bütün üniversitelerde bu ana çatının korunması istenilmiştir. Böyle de olsa “Seçmeli Dersler” başlığı altında üniversitelerin bu fakülte ve bölümlerde bile özgünleşmesine fırsat verilmiştir.

Bunun yanı sıra, dünya ile entegre olma ve üniversiteler arasında öğrenci hareketliliğinin kolaylaştırılması, verilen diplomaların dünyada geçerli kılınması için son yıllarda Bologna çalışmaları yapılmış ve yeterlik temelli olarak programın ana çatı itibarıyla da olsa standartlaştırılması yönünde çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Diğer taraftan lisansüstü eğitim çalışmaları da üniversitelerdeki genel program anlayışı ve uygulamaları doğrultusunda eğitim programlarını hazırlayarak uygulamaya geçirdikleri belirtilmelidir. Bu programların kapsamı, ders ve kredileri tamamen ilgili bölüm öğretim elemanları tarafından belirlenmekte; program açılabilmesi için Doçent ve Profesör düzeyinde en az üç öğretim üyesinin bulunması zorunlu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıda yapılan tespitler sonunda araştırmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

1. Türkiye'deki eğitim programlarının gelişim süreci, Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalarla birlikte başlamıştır. Modern anlamdaki eğitim programlarının hazırlanmasına ise 1950'li yıllarda başlamıştır. Batılı ülkelerin eğitim sistemi ve programlarından önemli ölçüde yararlanılmıştır.
2. 21. Yüzyıl sonrasında geliştirilip hazırlanan programlar Pragmatizm felsefesi ve John Dewey'in ilerlemecilik eğitim felsefesinden etkilenmiştir.
3. İlk dönem programlarında “Davranışçılık” ve “Bilgi-İşlem Kuramları”; halen uygulanan programlarda ise “Yapılandırmacı Öğrenme Kuramı” temel alınmıştır.

4. Okul öncesi eğitim, ilkokul, ortaokul ve liselerin programlarının hazırlanmasından Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Talim Terbiye Kurulu sorumlu iken üniversite eğitim programlarından YÖK ve üniversitelerin kendileri sorumludur. Program geliştirmenin süreklilik ilkesine göre biçimlenmesi, hazırlanan programların da sürekli olarak geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.
5. Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda uygulanan eğitim programı, modern anlamda eğitim programı özelliği taşımaktadır. Amaçlar, İçerik, Eğitim Durumları ve Değerlendirme olmak üzere dört temel ögeyi kapsamaktadır. Programda bu ögeler çerçevesinde gerekli açıklamalar ve yönlendirmeler bulunmaktadır. Başka bir ifade ile program, yalnızca bir konu listesi ya da ders saati sayısından ibaret değildir.
6. Programa egemen olan felsefesi “Pragmatizm”, eğitim felsefesi ise “ilerlemecilik”tir. Bu felsefelerin en önemli temsilcisi John Dewey’dir [6],[7],[16]. Öğrenci merkezlik, yaparak yaşayarak öğrenme, problem çözme, demokratik eğitim ortamı, etkinlik merkezli eğitim çalışmaları, katılımcılık ve aktif öğrenme, her geçen gün ilerlemeye ve gelişmeye açık olma bu felsefenin temel ilkeleri arasında yer almaktadır [7],[17]. Mevcut programın da bu ilkeler üzerinde kurgulanmaya çalışıldığı belirtilmelidir.
7. Eğitim programları, öğrenci seviyesine uygun olarak belirlenmiş “kavram”, “değer” ve “beceri”ler etrafında kurgulanmıştır.
8. Geleneksel ölçme araç ve yöntemlerinin yanı sıra, alternatif ölçme araç ve yöntemleri de kullanılmaya başlanmış ve “performans değerlendirme” yaklaşımı değerlendirme sisteminin özüne yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak geliştirilme ve uygulanma süreçleri ile uygulanan programın, modern eğitim bilim bulgularıyla genel olarak örtüştüğü; ülkenin ekonomik ve siyasi şartları sınırlaması içerisinde uygulanmaya çalışıldığı; program geliştirme ve uygulama konusunda ülkenin ve eğitimcilerin önemli birikimlere sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte uygulamaya aktarmada önemli sorunlar yaşandığı belirtilmelidir [21],[8]. Önemli sorunlar yaşanmasının temel nedenleri arasında;

1. Program geliştirme modeli olarak Batılı paradigmaların uygulanmaya çalışılması, milli program geliştirme felsefesinin oluşmaması; bu nedenle de milli programların oluşturulamayışı,
2. Programı uygulayan öğretmenlerin yeni program anlayış ve mantığını kavrama ve uygulama yeterlikleri konusunda önemli eksiklerinin bulunması,
3. Programın tam olarak uygulanması için okullarda hazırlanması gereken alt yapı ihtiyaçlarının tam olarak gerçekleştirilemeyeşi,
4. Program felsefesi ve kapsamının, Türk toplumunun milli ve kültürel yapısı ile tam olarak örtüşmeyeşi; Batılı ülkelerden ülke kültür ve şartlarına tam olarak uyarlamada bazı yanlışlıkların yapılması; programın milli, kültürel, ekonomik ve siyasi gerçeklerimizle tam olarak uyumlu hale getirilememesi sayılabilir.

Buna göre;

1. Eğitim programlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında toplumsal gerçeklerin öncelikle göz önüne alınarak programın gözden geçirilmesi ve yeni düzenlemelere gidilmesi;
2. Program uygulamaya geçirilmeden altyapı ihtiyaçlarının gerçekçi olarak analiz edilerek altyapı hazırlıkları sonrasında programın uygulanmaya geçirilmesi,
3. Öğretmenlerin özellikle program geliştirme ve uygulama yeterlikleri çerçevesinde özel olarak eğitimden geçirilmesi ve yeterliklerin kazandırılmaya çalışılması yararlı olabilir.

Kaynaklar:

1. Akpınar, B. (2017). *Eğitimde Program Geliştirme ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi. ISBN: 9786052327449
2. Akyüz, Y. (2018). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S.2018*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
3. Balcı, A. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
4. Demeuse, M. Ve Strauven, Christine. (2016). *Eğitimde Program Geliştirme: Politik Kararlardan Uygulamaya*. (Çev. Y. Budak). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi. ISBN: 9786053185185.
5. Demirel, Ö. (1992). Türkiye’de program geliştirme uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 7, 27-43.
6. Demirel, Ö. (2017). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi. ISBN: 9786053180265
7. Demirel, Ö. (Editör). (2015). *Eğitimde Yeni Yönelişler*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi. ISBN: 9789758792740
8. Ellis, A.K. (2015). *Eğitim Programı Modelleri*. (Çev. A. Arı). Ankara: Eğitim Yayınevi. ISBN: 9786055176907.
9. Genç, S.Z. (2007). Cumhuriyetten günümüze ilköğretimde program geliştirme çalışmaları. *AÜ Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(2), 123-137.
10. Küçükahmet, L. (2017). *Program Geliştirme ve Öğretim*. Ankara: Nobel Yayınevi.
11. Marım, Y. Ve Sam, R. (2018). 1950-1960 arası Amerikalı uzman raporları bağlamında Türk eğitim sistemine çizilen yol haritası. *Kaygı Dergisi*. 30, 11-33.
12. MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2009). *İlköğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınevi.
13. Oral, B. ve Yazar, T. (2017). *Eğitimde Program Geliştirme ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
14. Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Yargı Yayınevi.
15. Sönmez, V. (2015). *Örnekleriyle Eğitimde Program Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayınevi. ISBN: 9786051700410.
16. Sönmez, Veysel. (2018). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Ankara: Anı Yayınevi.
17. Şeker, H. (Editör). (2017). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Seçkin Kitabevi. ISBN: 9786054434923
18. Tangülü, Z., Karadeniz, O. Ve Ateş, S. (2014). Cumhuriyet dönemi eğitim sistemimizde yabancı uzman raporları (1924-1960). *Turkish Studies*. 9(5), 1895-1910
19. Uşun, S. (2016). Eğitimde Program Değerlendirme. Ankara: Anı Yayıncılık. ISBN: 9786054434862
20. Varış, F. (1996). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Alkım Yayınevi.
21. Yapıcıoğlu, D.K., Kara, D.A. ve Sever, D. (2016). Türkiye’de program geliştirme çalışmalarında eğilimler ve sorunlar: Alan uzmanlarının gözüyle. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*. 6(12), 91-111.
22. Yeşil, R. ve Yeşil, S. (2012). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Kırşehir: Öğrenci Kitabevi Yayınları.
23. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

*Дуйшенбиева Дамира Аскербековна
Эл аралык башкаруу, укук,
каржы жана бизнес академиясы*

**ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН “КУТ АЛЧУ БИЛИМ” ДАСТАНЫН
МЕКТЕПТЕ ОКУТУУ ЖОЛДОРУ**

*Дуйшенбиева Дамира Аскербековна
Международная академия управления,
права финансов и бизнеса*

**СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ В ШКОЛЕ ПОЭМЫ ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА
“БЛАГОДАТНОЕ ЗНАНИЕ”**

*Duishenbieva Damira Askerbekovna
International Academy of Management,
Law, Finance and Business*

**THE METHODS OF EDUCATION IN THE SCHOOL OF YSUP BALASAGYN
POEM “BLESSED KNOWLEDGE”**

***Аннотация.** Бул макалада Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим” дастаны тууралуу маалымат берилип, чыгарманы мектепте окутуунун кээ бир маселелерине кайрылдык. Жыйынтыгында чыгарма боюнча бир сабактын иштелмеси мисал келтирилди.*

***Аннотация.** В данной статье дана информация о поэме Жусупа Баласагына “Благодатное знание” некоторые проблемы изучения в школе данной поэмы. Предлагается пример конспекта одного урока.*

***Annotation.** This article provides information about the poem YsupBalasagyn “Blessed knowledge” and together with noted some problems of studying at school. As a result an example the plan of one lesson was given.*

***Түйүндүү сөздөр:** дастан, суроо-тапшырма, адабий мурас, текстти окуу, адабият теориясы.*

***Ключевые слова:** поэма, литературное наследие, вопрос-ответ, чтение текста, теория литературы.*

***Root words:** poem, literary heritage, question-answer, reading the text, theory of literature.*

Орто кылым түрк элдеринин адабий мурастарын изилдөө жана аларды орто мектеп менен жогорку окуу жайларында окутуу жумуштары методика менен педагогика илимдериндеги иштелбей жаткан тема, демек, анын актуалдуулугу да өз күчүн жогото элек.

Мына ошол мурастардын арасында өзгөчө орунда турган “Кут алчу билим” дастаны тууралуу сөз кылмакчыбыз, тагыраак айтканда, бул чыгарманы мектепте окутуудагы кээ бир маселелерге кайрылабыз.

Орто кылымдардагы түрк урууларынын ичинен өзгөчө бөлүнүп турган белгилүү аалым, акын жана жазуучу Жусуп азыркы Токмок шаарынын түштүк-батыш тарабындагы айтылуу Баласагын калаасында туулган. Биз билген Бурана эстелик-музейи – ошол Баласагын шаарынын калдыгы. Ага Ак-Бешим шаарчасы да кирерин убагында В.В.Бартольд, А.Н.Бернштам сыяктуу чоң окумуштуулар жазышкан. «Кут алчу билим» жалпы дүйнө элдерине акылман ойдун – накыл сөздөрдүн бай казынасы, көөнөрбөс кенчи катары жакшы таанымал. Дастанды Жусуп мусулман жыл санагы менен алганда 462-жылы, азыркыча 1069–1070-жылдары жазган. Түрк тилчиси Р.Р.Араттын (1900–1964) эсеби боюнча «Куттуу билим» жазылган маалда анын автору 54 жашта экени анык болсо, Жусуп 1015–1016-

жылдары дүйнөгө келген. Экинчи бир түрк тилчиси А.Дилачар анын 1018-жылы төрөлгөнүн айтат. Көрүнүп тургандай, даанышман жердешибиздин өмүр жолуна байланыштуу маалыматтар анчалык так эмес.

Баласагындык Жусуп – илим-билим, маданият гүлдөп өнүгүп турган орто кылымдардагы Күн Чыгыш ренессансынын көрүнүктүү өкүлү. «Кут алчу билим» Күн Чыгыш ренессансынын бардык жетишкен жактарын өзүнө камтып, ошону менен катар орто кылымдык түрк (кыргыз) тилинде жазылган алгачкы саамалык көркөм туунду болгону үчүн да биз сыймыктануубуз керек. Башкасын айтпаганда да, өзүнүн замандашы, жердеши Махмуд Кашгари «Түрк сөздөрүнүн жыйнагын» араб тилинде жазган учурда Жусуп бул улуу чыгармасын атайы өз эне тилинде – түрк тилинде жаратканы не деген чыгармачылык эрдик да, не деген албан патриоттуулук! Ж.Баласагын ырасында эле өз учурунун татыктуу атуулу, залкар инсан болгону шексиз.

Аталган чыгарманын мазмуну төрт негизги каармандын суроо-жооптору аркылуу түзүлөт. Бул төрт каармандын диалогдору коомдо мыйзам катары түзүлүп калган маселелердин өзгөчөлүктөрүн, б.а. падышанын, вазирдин, аскер башчысынын, казына ээсинин, падыша кеңешчисинин, элчинин милдеттери, илимпоздор, акындар, кол өнөрчүлөр, дарыгерлер, соодагерлер, дыйкандар, малчылар сыяктуу ар түрдүү кесиптин ээлери адамдардын өзгөчөлүктөрү жана аларга кандай мамиле кылуу керек экендиги тууралуу, билим алуу, таалим-тарбия берүү, үйлөнтүү, балдарды тарбиялоо, конокко чакыруу, конокко баруунун этикасы өңдүү ар бир үй-бүлөгө керектүү маселелерди жайгаштыруу тууралуу өзүнүн эң зарыл көз караштарын жазган.

Дастан 85 бөлүмдөн турат. Жусуп Баласагын дастанынын мазмуну 85 баптан, 6645 бейттен (эки саптан турган ыр саптары), 13290 саптан, булардан тышкары 250 рубаилерден турат. Дастан арзуу ыр өлчөмүндө, экилик ыр формасында төрт каармандын аңгемеси аркылуу түзүлгөн.

Китептеги төрт өзөк, төрт чындык, төрт акыйкат. Дастандын сюжети төмөнкү төрт символдук образдар аркылуу берилет.

Күнтууду – шах, адилетжаначындыктын символу.

Айтолду – вазир, дүйнө, бакыт, байлыктын символу.

Акдилмиш – вазирдинуулу, акыл жана даанышмандуулуктун символу.

Өткүрмүш – вазирдин тууганы, кичипейилдиктин, тазалык, сабырдуулук менен каниет кылуулуктун символу.

Мына ушу жогоруда айтылып кеткендер тууралуу толук маалымат берүү, окуучулардын аң-сезимине жеткирүү мугалимдин өзүнүн алдына койгон чоң милдеттеринен болушу керек.

Жусуп Баласагын “Кут алчу билим” дастанын окутууда теманын алкагында акын жана ал жашаган мезгил, өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат, дастандын жазылыш тарыхы жана бизге жетүү жолу тууралуу, дастандын жалпы түрк маданиятындагы мааниси, анын идеясы менен темасы, андагы адеп-ахлак ойдун берилиши, философиясы, көркөмдүк касиети, ыр куруу, ыр түзүлүшүндөгү өзгөчөлүктөр тууралуу маалымат берүү. Адабият теориясынан дидактикалык чыгарма, бейт тууралуу маалымат берүү абзел.

Текстти окуу жумушун алып барууда, жалаң окуу китебинин материалына таянуу дайым эле туура боло бербейт. Себеби, окуу китебинин текстти камтуу мүмкүнчүлүгү чектелүү, ошондуктан сабакта эмгектин толугураак текстин камтыган басылмалардын материалдары пайдаланылганы абзел. Окуучуларды жаңы материалды кабылдоого психологиялык жана эмоционалдык жактан даярдоо максатында алып барылган киришүү сөзүнөн соң, мугалим өтүлчү окуу материалынын кыскача мазмуну менен тааныштырат. Мына ушундан кийин гана текстти окуу, аны талдоо жумуштарын баштоого болот.

Өздөштүрүүнүн бул этабында «Текстти окуу иштерин жүргүзүүгө байланыштуу текст менен болчу жумуштардын бардык түрлөрү жүргүзүлөт. Ал эми текст менен иштөөчү жумуштар эң эле ар түрдүү. Алар: үйдөн окуу, класста үн

кубултуп көрктүү окуу, текст боюнча план түзүү, түшүнгөнүн оозеки кайра айтып берүү, текстти идеялык, композициялык жактан талдоо, каармандарга мүнөздөмө берүү, текстти жатка үйрөнүү, адабий тилди талдоо, пейзаж жана буюмдар менен болчу жумуштар, чыгарманын жанрларын үйрөнүү жана башкалар»[3, 28].

Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастанынын кириш бөлүмүнүн текстин окууда да мына ушул жумуштарга көңүл бөлүнүшү талапка ылайык. Бирок мындай иш-чаралардын бардыгын тегиз колдоно бербестен, тексттин көлөмүнө, чыгарманын өзгөчөлүгүнө ылайык пайдалануу керек. Сабактын эффективдүүлүгү текст боюнча жүргүзүлчү жумуштарды өз орду, ыгы менен алып барылуусуна байланыштуу болот.

«Кут алчу билим» дастанын кириш бөлүмүнүн текстин класста окутуудагы мугалимдин башкы максаты – анын урунттуу деген маалыматтарын окуучулардын терең өздөштүрүүсүнө жетишүү. Кириш бөлүмдүн көлөмү өтө деле чоң эмес, андыктан аны сабак учурунда толугу менен комментарийлеп окуп үлгүрсө болот.

Ошентип, Жусуп Баласагындын «Кут алчу билимдин» кириш бөлүмүнүн текстин өтүүдө сөзсүз тексттин өзүн окуу, талдоо өзгөчө мааниге ээ. Бирок мектептердеги адабият мугалимдеринин көпчүлүгүнүн өткөөл этапта (VIII–IX класстарда) өтүлчү чыгарманын текстин окуп, талдоо иштерин жүргүзүү боюнча түшүнүктөрү эң эле төмөн экендиги байкалат. Алар көркөм чыгарманын текстин окуп өздөштүрүүнү текстти кезек менен окутуу, түшүнгөнүн кайрадан айттыруу, жаттатуу деп гана билишет. Чынында ал түшүнгөнүн кайра айтып берүү, жаттоо эле эмес, текстти окуунун, көркөм окууга үйрөтүүнүн ийкемдүү жолдору, өтүлчү чыгарманы ар тараптуу өздөштүрүүгө байланыштуу чыгармачылык тапшырмалардын бүтүндөй бир комплекси эмеспи. Мындагы биздин максат – көркөм окуу ишин туура алып барып, окулган тексттеги автордук ойду, камтылган маани-маңызды окуучулардын аң-сезимине толук жеткирүү.

Чыгарма боюнча өтүлгөн материалдар жалпы кайталануу менен, проблемалык сабак өтүү мүмкүнчүлүктөрү карап көрүлөт. Канткенде да мугалим өзүнүн шакирттерин өз жеке пикирин тартынбай айта билген өз алдынчалуулукка, келечекте коомубуздун татыктуу мүчөсү – инсан катары калыптануусуна өбөлгө түзүүсү милдет. Бул максатта атайын суроо-тапшырмалар тизмеги түзүлөт да, сабак ал суроо-тапшырмалардын тегерегинде баарлашуу түрүндө алып барылат. Мындай сабак айрым бир учурларда дискуссияны – талаш-тартыш сабагын да эске салышы ыктымал. Эңбашкысы, окуучулардын оюндагысын тартынбай айтууларына шарт түзүлүп, окутуу процессинин кызыктуулук, жандуулук максаттарынын жүзөгө ашырылуусуна жетишилет.

Ал эми төмөндө болсо, бул чыгарма боюнча бир сабактын иштелмеси бергенди туура көрдүк.

Сабактын темасы: Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастанын окутуу.

Колдонулган ыкмалар: Акыл чабуул, сынчыл ойло, ролдук оюндар, Блумдун ромашка гүлү.

Каражаттар: Флитчарт, түстүү маркерлер, скотч, таблицалар.

Сабактын максаты: Чыгарманын ар тараптуу талдоо жүргүзгөнүгө үйрөнүшөт. Чыгарманын толук сюжети менен таанышып чыгышат. Адилет, Дөөлөт, Акылмандуулук, Каниет кылуу деген сөздөргө кеңири мааниде талкуу жүргүзүп, ал сөздөрдүн маанисин түшүнүшөт. Окуучуларга чыгарманын мазмуну менен тааныштырып, ар тараптуу талдоого үйрөтүү.

Иш кадамдары:

1. «Кут алчу билим» поэмасы эмнеси, кандай өзгөчөлүгү менен даңазалуу? Биздин муун үчүн мааниси канчалык?

2. «Кут алчу билим» поэмасындагы төрт негиз кайсылар? Ал төрт негиздин маанисин чечмелөө үчүн 4 бөлүктүү таблица берилет.

Күнтууду Элик	Айтолду	Акдилмиш	Өткүрмүш
---------------	---------	----------	----------

--	--	--	--

3. Адилет, Дөөлөт, Акылмандуулук, Каниет деген сөздөрдү катыштырып эссе жазышат.

4. Окуучулар өзүлөрүнүн эсселерин окуп беришет.

5. Чыгармадан Өткүрмүш Акдилмишке өзүнүн түшүн кантип жоруткан жерин ролго бөлүштүрүлүп окулат.

6. Үзүндү коюлгандан кийин эки бөлүктүү таблица берилет.

Акдилмиш Өткүрмүштүн түшүн кандай жоруйт?	Өткүрмүш Акдилмиштин жоруганын кантип жокко чыгарат?

7. Окуучулар таблицаны толтургандан кийин окуп беришет. Талкуу жүрөт.

8. Окуучуларга Блумдун ромашка гүлүндөгү суроолорго жооп беришет?

9. Берилген суроолор:

Жөнөкөй суроолор. Жусуп Баласагындын өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу эмне билесинер? Анын «Кут алчу билим» дастаны качан жазылган?

Тактоочу суроолор. Эмне үчүн ал бул «Кут алчу билим» аттуу улуу чыгармасын Кашкардын амири Тавгач Кара Бограханга тартуу кылып отурат? Эмне ага Хас-хажибдик кызмат ошончолук эле керекпи? Деги орто кылымдарда илимпоздордун, өнөр адамдарынын эмгеги кандайча бааланып, акыбети кайтчу эле?

Багыттоочу суроолор. Поэмадагы төрт негиз тууралуу эмнени айта аласыңар? Чыгармада окуя кандайча өнүгөт?

Ойлонтуучу суроолор. Акдилмиш менен Өткүрмүштүн жашоо маңызы, тирүүчүлүк, бакубат жашоо туурасындагы көз караштарынын кайсынысына макулсуң да, ал эми кайсынысына макул эмессинер? Өткүрмүштүн ой жүгүртүүлөрү менен азыркы дин өкүлдөрүнүн айткандарынын ортосунан кандайдыр жалпылыкты байкай алдыңарбы?

Чаташтыруучу суроолор. Айтолду менен Өткүрмүштүн өлүшү кокустукпу же муну менен автор кандайдыр бир нерсени айткысы келип жатабы?

Чечмелөөчү (түшүндүрүүчү) суроолор. Поэмадагы образдар тууралуу эмнени айтса болот? Төрт каармандын ар бирин өз-өзүнчө мүнөздөгүлө.

Чыгармачылык суроолор. «Кут алчу билим» поэмасы эмнеси, кандай өзгөчөлүгү менен даңазалуу? Биздин муун үчүн мааниси канчалык?

Баалоочу суроолор. Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» поэмасы эмнеси менен баалуу? Аны кыргыз элинин улуттук көркөм эстелик-мурасы катары кароого болобу?

Практикалык суроолор. Күн Чыгыш ренессансы дегенди кандай түшүнөсүң? Жусуп Күн Чыгыш ренессансынын толуккандуу өкүлү болууга татыктуубу же жокпу? Татыктуу болсо, эмнеүчүн?

Потенциалы: Чыгарманын таасири менен алдын ала байкоону, баалоону, изилдөөнү, анализдөөнү, образдарды талдоону, ой жүгүртүүсүн өстүрө алышат.

Үйгө тапшырма: «Кут алчу билим» дастанынын тарбиялык мааниси» деген темада дил баян жазуу.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын программасы. Жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин V-IX класстары үчүн. Түзгөндөр: С.Байгазиев менен А.Муратов. – Бишкек: Педагогика, 2000. -31-бет.

2. Алымов Б. Биздин адабиятты жетинчи класста окутуу. – Фрунзе: Мектеп, 1983. – 12-б.

3. Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. – Фрунзе: Мектеп, 1976.– 28-бет.

4. Алымов Б. Аалы Токомбаевдин чыгармаларын окутуу. – Фрунзе: Мектеп, 1976. – 17-б.

5. Турдугулов А., Оторбаев Б. Көркөм сөз өнөрү. Орто мектептин VIIкласстары үчүн окуу китеби. –Бишкек: Технология, 1999.
6. Жусуп Баласагын жана Махмуд Кашкардын мурастары. Окуу куралы. Түзгөн: профессор Б.Алымов. –Бишкек: Полиглот, 1999.
7. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнү жаңылоонун концепциялары. – Бишкек, 1995. – 225 б.

Петрочко Ж.В.
д.п.н., профессор, профессор кафедры
социальной педагогики и социальной работы
Киевского университета имени Бориса Гринченка, г. Киев, Украина

Petrochko Zh.
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Ukraine

ОБЕСПЕЧЕНИЕ СУБЪЕКТНОСТИ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПРАВОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ КАК ДОМИНАНТА СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация: *Статья посвящена проблеме правовой социализации личности, её субъектности; рассмотрены разные уровни правовой социализации; раскрыта сущность подхода в социальной работе, базированного на правах человека, выделено значение субъектности для получателя социальных услуг.*

Ключевые слова: *социальная работа, правовая социализация, подход, основан на правах человека, субъект.*

Abstract: *the article is devoted to the problem of legal socialization of the individual, its subjectivity; different levels of legal socialization are concise red; essence of the approach in social work based on human rights is revealed; importance of subjectivity for the recipient of social services is highlighted.*

Keywords: *social work, legal socialization, approach, based on human rights, subject.*

Одной из концептуальных идей, которая имеет большое значение для социальной работы, является идея обеспечения прав получателей социальных услуг. Становление этой идеи сопровождалось борьбой доктрин и традиций, развитием представлений о правах и потребностях человека, миссию социальной работы.

Мы исходим из позиции, что права – это способность человека действовать определенным образом или воздерживаться от определенных поступков, чтобы обеспечить себе должное существование, благополучие. С позиции теории права, право человека и гражданина – это субъективное право, то есть мера юридически возможного поведения, удовлетворяющего интересы личности. Субъективный характер права проявляется в том, что оно зависит от воли субъекта, реализуется по его желанию и принадлежит ему [8, 91].

Согласно международному опыту, все большую популярность в социальной работе приобретает подход, основанный на правах человека (ППЧ; англ. – Rights Based Approach (RBA)). Такой подход является результатом обоснования связи между правами человека и человеческим развитием. Согласно этому подходу, существуют две группы заинтересованных сторон – граждане, которые законодательно наделены правами (англ. – rights holders), но их права не в полной мере удовлетворяются – так называемые «носители прав», и ответственные организации / учреждения, которые обязаны обеспечивать права граждан – так называемые «носители обязанностей» (англ. – duty bearers). Согласно этому деятельность должна быть направлена на усиление способности носителей обязанностей по обеспечению прав нуждающихся и активизация, расширение возможностей носителей прав [3;6].

Основу для применения ППЧ было заложено на Всемирной конференции ООН по правам человека, состоявшейся в Вене в 1993 году (Венская декларация). Широкое применение ППЧ приобрел уже в начале XXI века (2003).

Необходимость применения такого подхода в социальной работе обусловлена тем, что концепция «модели благосостояния», которая была основой развития социальной работы в XX веке, практически исчерпала себя. Следовательно, с позиции ППЧ, ускорить развитие и преодолеть бедность можно, если сфокусировать усилия носителей обязанностей и прав на

усилении их потенциала в решении собственных проблем, то есть их субъектности. В таком случае косвенно речь идет и о правовой социализацией личности.

Цель статьи – показать связь подхода, построенного на правах человека, с процессом правовой социализации личности; осветить значение субъектности для получателей социальных услуг и обосновать обеспечение субъектности личности в процессе правовой социализации как доминанту социальной работы.

Мы определяем *правовую социализацию* как многогранный сложный процесс взаимодействия человека и общества, во время которого он овладевает правовыми ценностями, нормами и умениями оперировать правовыми понятиями и категориями, самостоятельно ориентируется и действует в социально-правовой среде в рамках той или иной социальной роли в интересах достижения желаемой цели. Это самостоятельное влияние на социально-правовую среду с целью её преобразования; это замена правомерного поведения по принуждению на правомерное поведение по убеждениям» [1].

Задача правовой социализации личности состоит в: формировании умений занимать определенную социальную позицию и выполнять соответствующую роль в правовом пространстве; накоплении субъектом права навыков самостоятельного принятия решения в юридической ситуации на основе адекватной оценки требований других [1, 103]. Ведь, как подчеркивает исследователь философии права П. А. Крапоткин, "права человека существуют постольку, поскольку он готов их защищать» [9, 373].

В контексте целей статьи прежде всего целесообразно проанализировать субъектные свойства самого права. Так, с одной стороны, как инструмент социального реагирования оно позволяет людям ориентироваться в различных жизненных ситуациях; сообщает, какие виды поведения нежелательные или вредные; устанавливает санкции за отклонение от стандартов поведения. Как такой инструмент право используется различными субъектами социальной жизни – государством, церковью, общественными объединениями, коммерческими организациями и т. д.

С другой стороны, право обеспечивает каждому индивиду возможность личностного развития, стимулирует способность самостоятельно мотивировать свои поступки, что является основой для построения человеком своей линии поведения. Оно приобретает глубокое личностное значения, становится ценностью для отдельного человека, конкретной группы и общества в целом, открывает лицу доступ к благам и выступает действенным средством его социальной защищенности.

Основным элементом механизма правового регулирования в любом государстве является правосознание. Целесообразно говорить о роли правосознания на нескольких уровнях: государственном – материализованное правосознание (принципы, идеи, концепции – Всеобщая декларация прав человека, Конвенция ООН о правах ребенка и др.); коллективном; личностном (правосознание молодежи, правосознание детей и др.) [1, 135]. По аналогии вышесказанного, можно предположить, что субъект-субъектные отношения в процессе правовой социализации тоже проявляются на разных уровнях: на уровне государства, группы и индивидуальном (личностном) уровне.

При этом важно взять во внимание вывод А.В.Мудрика, который отмечает, что субъектом социализации человек становится объективно, потому что на протяжении всей жизни на каждом возрастном этапе перед ним стоят задачи, от успешного решения которых зависит его развитие. Для выполнения таких задач человек более или менее сознательно ставит перед собой соответствующие цели, то есть проявляет субъектность (позицию) и субъективность (индивидуальность) [2].

Субъектность развивается поэтапно. Этапы определяются готовностью индивида к расширению своей социальной среды и взаимодействия с ней, собственно, его готовностью к раскрытию присутствующих в его социальном опыте субъектных интуиций. В то же время нужно подчеркнуть, что субъектность личности не является постоянной характеристикой. И именно в развитии субъектных качеств человека заключается цель современной социально-педагогической деятельности.

Рассматривая личность как субъект социальных отношений, мы говорим о ее субъектной позиции как качественном состоянии личности, относительно устойчивом динамическом образовании, характеризующем систему отношений человека к себе и другим. Реализуя субъектную позицию, человек осуществляет социальную самозащиту – "способность личности активно и гибко реагировать на изменения внешних условий, социальных и психологических реалий и вместе с тем постоянно сохранять усвоенные нормы, установки, социальный опыт, противодействуя негативным воздействиям социальной среды» [5, 569].

Итак, человек может стать объектом для самого себя: он способен посмотреть на себя со стороны, оценить свои поступки, сравнить свои возможности с ролью или стилем поведения, которые ей навязывают другие. Недаром, с позиции социологии права, социализация определяется как процесс формирования индивидом своего стержня, собственного внутреннего мира, что обеспечивает ему возможность отбирать и накапливать социальный опыт и на этой основе формировать устойчивость в системе социальных связей и отношений [1, 59].

Нужно подчеркнуть, что человека, как правило, характеризуют как субъекта или объекта социализации, учитывая способ (стиль) его жизни. В случае сложных жизненных обстоятельств, которые личность не может преодолеть самостоятельно, человек, как правило, превращается в объект правовой социализации. Личность, которая долгое время находится в ТЖС, теряет веру в себя и начинает приспосабливаться к "проблемам судьбы". Таким образом происходит культивирование ее пассивности, равнодушия. В этом случае создание условий для выстраивания субъектной позиции человека становится целью социальной работы, которая, согласно современным международным стандартам, признала для себя главным принципом соблюдения прав человека и социальной справедливости.

В таком контексте, соответственно подходу в социальной работе, основанному на правах человека, меняется вектор анализа и решения проблем социальной защиты, и в частности, социального обслуживания граждан. Так, с позиции «Что мы можем сделать, чтобы дать человеку то, что ему нужно» мы переходим к позициям:

- По какой причине носители прав не могут реализовать определенное право?
- Что нужно сделать, чтобы ответственное лицо или организация предоставляла людям то, что им нужно?
- Почему носители прав не отстаивают свои права?
- Что им нужно, чтобы отстаивать свои права?
- Как мы можем расширить их возможности по отстаиванию своих прав?
- Почему носители обязанностей не выполняют их?
- Что им нужно, чтобы уважать, защищать и обеспечивать права носителей прав?
- Как мы можем сообщить им о проблеме, чтобы они должным образом отреагировали на требования носителей прав?

То есть основная идея заключается в том, чтобы расширить возможности людей осуществлять и отстаивать свои права; чтобы носители прав хотели и умели требовать соблюдения их прав, а носители обязанностей ответственно выполняли их. В этом смысле конечная цель и средство нового подхода в социальной работе – активное, свободное и сознательное участие субъектов социальной работы в принятии решений, выбора социальных услуг, процессе ведения случая в целом.

Реализация этого подхода в повседневной практике требует изменения основ партнерства, подготовки персонала, инструментов и процессов мониторинга. Такое изменение в первую очередь сказывается на принципах деятельности, среди которых:

- прозрачность (Доступ к информации и свобода самовыражения должны гарантировать, что все люди имеют доступ к свободной и незаангажированной информации);

- ответственность и подотчетность (Государство и другие субъекты отвечают за уважение, защиту и реализацию прав человека и должны быть подотчетными за это. Для обеспечения прав человека необходимо, чтобы приоритетом стало верховенство права, а также демократические законотворческие процессы);

- равенство и недискриминация (Все лица равны и должны иметь равный доступ к публичным услугам, правосудию. В этом контексте основополагающим является расширение возможностей бедных и маргинализированных категорий населения по активному отстаиванию своих прав).

К сожалению, негативный социальный опыт деструктивно сказывается на ожиданиях личности от государства. В то же время специфика социального опыта является производной не столько от социальных воздействий, сколько от того, какую позицию в контексте жизнедеятельности человек займет.

Убежденность многих людей, что права постоянно нарушаются, не обеспечено равенство прав всех, а особенно тех, которые оказались в трудных жизненных ситуациях, относительная неуверенность в будущем негативно влияют на правосознание личности, снижая готовность реализовать свои права. Это генерирует восприятие нарушения прав как норму. Следовательно, формирование у получателей социальных услуг субъект-субъектных отношений в ходе правовой социализации требует профессиональной поддержки на всех уровнях: государства, группы, индивидуальном.

В частности, одной из основных задач социального работника / специалиста по социальной работе является вдохновение и побуждение уязвимой семьи или той, которая попала в трудные жизненные ситуации, к активному сотрудничеству и продуктивному взаимодействию в решении ее проблем. Это проявляется в совместном определении стержневой проблемы, выявлении сильных сторон и возможностей семьи в целом и каждого ее члена в отдельности, включая детей, определении целей и мероприятий индивидуального плана работы, распределении ответственности за принятые меры и тому подобное.

Указанная активность, рост ответственности за свое положение позволяет семье учиться самой выходить из трудных жизненных ситуаций, в дальнейшем уметь пользоваться различными имеющимися в местном сообществе ресурсами. При этом, *каждую* семью, несмотря на ее уязвимость и трудные жизненные ситуации, целесообразно рассматривать как потенциальный субъект социальной работы.

Семья становится субъектом социальной работы, когда осознает свои сильные стороны. Поэтому в первую очередь основная задача специалиста социальной сферы – помочь членам семьи самим найти варианты решения своей проблемы, определить, что они могут сделать самостоятельно и какая именно при таких условиях им необходима помощь от специалистов, государства.

Субъект-субъектное взаимодействие специалиста и семьи, которая попала в трудные жизненные ситуации, строится на философии доверия и партнерства. Это зависит от профессионального мастерства специалиста и соблюдения им этических принципов социальной работы. И стоит учитывать, что субъект-субъектные отношения между получателем социальных услуг и поставщиками таких услугах требуют стараний и терпения с обеих сторон.

Подтверждением международного внимания к представленным в статье позициям можно считать принятие 3 октября 2016 года в Сеуле (Корея) на общем собрании IFSW 2016 документа «Роль социальной работы в системах социальной защиты: общее право и социальная защита». Этот политический документ определяет роль социальных работников в системах социальной защиты и подчеркивает, что деятельность, направленная на усиление субъектности получателей социальных услуг, приводит к положительным экономическим последствиям и способствует стабильности и гармоничности общества [4].

В частности, отмечается, что во всем мире повседневная деятельность социальных работников предусматривает: укрепление согласия между людьми, поощрение людей к

уходу за другими, уважению их прав, укреплению взаимопонимания и взаимоподдержки в семье, обществе и государстве.

В современных условиях социальная работа выступает за обеспечение солидарности в местных сообществах и между сообществами, а также за всестороннее поощрение демократического участия и усиление возможностей человека быть услышанным в обществе. Следовательно, роль социальных работников – усилить способность личности, семьи и местного сообщества к устойчивой самозащите и возможности доступа к системам социальной защиты в случае необходимости.

Как социальные профессионалы, социальные работники должны поощрять представителей всех профессиональных групп работать так, чтобы построить взаимопонимание с их клиентами, мотивируя их к самоопределению, участию в принятии решений, обеспечению своих прав.

Таким образом, формирование у получателей социальных услуг, особенно у лиц, оказавшихся в трудных жизненных ситуациях, субъектной позиции поможет им относиться к жизни как высшей ценности, развивать чувство собственного достоинства, преодолевать чувство неопределенности, робости, неуверенности в будущем, глубже осознавать свои права и развивать правовые возможности. Устойчивая субъектность личности позволяет наполнить личностным смыслом общечеловеческие ценности, обязанности гражданина; мобилизовать возможности права для решения своих жизненных проблем, преодоление трудных жизненных ситуаций; свободно ориентироваться в социально-правовой среде, активно и гибко реагировать на изменения внешних условий, соблюдая правовые нормы; самостоятельно принимать решения на основе оценки собственных прав и требований других, осознанно брать на себя ответственность за такие решения; накапливать положительный социальный опыт.

Литература:

1. Гревцов Ю. И. Социология права : [курс лекций] / Ю. И. Гревцов. – СПб. : Изд-во "Юридич. центр Пресс", 2001. – 312 с.
2. Мудрик А. В. Социализация человека : учебное пособие / А.В. Мудрик. – 3-е издание, исправленное и дополненное. – Москва : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2011. – 624 с.
3. Подход, что базируется на правах человека в деятельности гражданского общества. Электронный ресурс. Режим доступа: https://issuu.com/undprukraine/docs/hrba_handbook_ukraine_web-ready
4. Роль социальной работы в системах социальной защиты: общее право на социальную защиту. Итоговый документ, принят на Общем Собрании IFSW 2016, Сеул, Корея 03.10.2016. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.ifsw.org/uk/the-role-of-social-work-in-social-protection-systems-the-universal-right-to-social-protection/>
5. Селевко Г. К. Социально-воспитательные технологии / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 2008. – 176 с. (Серия "Энциклопедия образовательных технологий").
6. Сельведа, Магдалена & Nyst, Карлі. Подход к защите прав человека, Eгweko Оу, Министерство иностранных дел Финляндии, 2012.
7. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : пос. у 2-х ч. ; Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології / З.П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
8. Теорія держави і права : академічний курс : [підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. Философия права : хрестоматия : [учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под ред. Н. И. Панова ; [сост.: Панов Н. И., Бачинин В. А., Святочний А. Д.]. – К. : Издат. дом "Ин Юре", 2002. – 692 с.

*Ибирайым кызы Айжан п.и.к.,
ага илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы*

**МЕКТЕП ИНФОРМАТИКАСЫ: НАТЫЙЖАГА БАГЫТТАП ОКУТУУ
ЖАНА ЖАҢЫЧА БААЛОО**

*Ибирайым кызы Айжан к.п.н.,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования*

**ШКОЛЬНАЯ ИНФОРМАТИКА: ОБУЧЕНИЕ, ОРИЕНТИРОВАННОЕ НА
РЕЗУЛЬТАТ И НОВОЕ ОЦЕНИВАНИЕ**

*Ibiraiym kyzy Aijan Ph.D.,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education*

SCHOOL INFORMATICS: RESULT-BASED TRAINING AND NEW EVALUATION

Аннотация: Бул макалада учурда информатика предметин мектепте окутууда натыйжага багыттап окутуу зарылчылыгы бар экендиги жазылат. Себеби, натыйжалуулукка багыттап окутууда окуучунун алган билиминин турмушта колдонулушун анализдөөгө мүмкүн болоору белгиленет. Бул өз кезегинде компетенттүүлүк мамиленин негизинде окутуу экендигинен кабар берет. Ошондой эле окуучунун жетишкендиктерин баалоо системасы да негизги маселелерден экендигин автор баса көрсөткөн. Баалоо объективдүү бааланбаса биз күткөн натыйжага жетүү мүмкүн эместиги айтылат.

Аннотация: В данной статье пишется о необходимости обучения предмету информатики, ориентированного на результат. При анализе компетенций учащихся необходимо придавать особое значение практическому применению полученных знаний. Это подтверждает, что обучение проводится на компетентностной основе. Как отмечает автор, оценивание – это основная проблема современного обучения, и только при объективном оценивании можно получить ожидаемые нами результаты.

Summary: This article writes about the need for learning the subject of computer science, focused on the result. When analyzing the competencies of students, it is necessary to attach special importance to the practical application of the knowledge gained. This confirms that training is conducted on a competency basis. As the author notes, assessment is the main problem of modern training, and only with objective assessment can we get the expected results.

Түйүндүү сөздөр: Информатика предмети, стандарт, компетенция, компетенттүүлүк, натыйжалуулук, баалоо, баалоонун түрлөрү.

Ключевые слова: предмет информатика, стандарт, компетенция, компетентность, результативность, оценивание, виды оцениваний.

Key words: subject of computer science, standard, competence, competence, effectiveness, evaluation, types of evaluations.

Учурдагы информациялык билим берүү коомундагы окуу-тарбия процессин уюштуруу – заманбап мектеп окуучусунун информациялык маданиятын калыптандыруучу, ошондой эле информациялык жана коммуникациялык технологияларды (ИКТ) пайдалануу муктаждыктарын канааттандыруучу негизги шарттардын бири болуп саналат.

Окуу-тарбия процессин уюштуруу менен анын натыйжасын объективдүү баалоо да учурдун негизги маселелеринин бири.

Информатика предметин окутуунун учурдагы методологиялык негизин компетенттик жана системалык-ишмердүүлүк мамиле түзөт.

Компетенттик мамиле түшүнүгүнүн маңызы жалпы адамзаттык, улуттук баалуулуктардын алкагында окуучуларда коом үчүн, анын жеке өзү үчүн зарыл болгон компетенцияларды калыптандырууда жана өнүктүрүүдө турат. Стандарттын биринчи мууну «билимге ээ болуучулук», «билим алуучулук» парадигмасына ылайыкталгандыгына күбө болсок, эми учурдагы зарылчылык – стандарттын жыйынтыктуулук, кайтарымдуулук, б.а. «ишмердүүлүк» парадигмасына негизделиниши белгиленди.

Ал эми системалык-ишмердүүлүк мамиленин чегинде мектептик билим берүүдөгү бардык предметтерди окуп-үйрөнүүдө, ошондой эле сабактан жана мектептен тышкары иш-аракеттерде информатиканын колдонулушун талап кылган окутуунун заманбап стратегиялары ишке ашырылат.

Информатика предметин окуу предмети катары да, окутуунун каражаты катары да предметтер аралык байланышта окутуу өзгөчөлүгү бар. Информатика сабагында өздөштүрүлгөн билимдер жана иш-аракеттер (ИКТ каражаттарын колдонуу менен бирге) окуучулар тарабынан башка предметтерди окуп-үйрөнүүдө да, башка турмуштук кырдаалдарда да колдонулууда. Мындай билимдер инсандын калыптануусунда маанилүү роль ойноодо. Мектепте информатика предмети окутула баштаган күндөн тартып, билим берүү натыйжаларын калыптандыруу тажрыйбасы топтолуп келген. Муну азыркы күндө билим берүүнүн заманбап натыйжалары деп аташат.

Бүгүнкү биз жашап жаткан мезгилдин негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири катары бизди курчап турган айлана-чөйрөдө токтоосуз өзгөрүүлөрдүн болуп турушу. Жашоонун мындай шарттарында адамдын профессионалдуу мобилдүүлүгүн, маалымат технологиялары менен бирге башка көптөгөн жаңы технологияларды өздөштүрүүгө даярдыгын камсыз кыла турган негизги билим берүү абдан маанилүү болуп саналат. Инсанды коомдогу болуп турган ылдамдыгы өтө тез өзгөрүүлөргө даярдоо муктаждыгы окуучулардагы ой жүгүртүүнүн ар түрдүү формаларын, окуучуларда өздүк билим алуу ишмердүүлүгүн уюштуруу жөндөмдүүлүгүн, алардын ишмердүүлүгүнүн жашоо позициясына багытталуусун калыптандырууну талап кылат.

Негизги мектептин информатика курсунун мазмунунда информатиканын фундаменталдык негиздерин окуп-үйрөнүүгө, маалыматтык маданияттын калыптанышына, алгоритмдик ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө басым жасалышы керек. Башкача айтканда, аталган курстун жалпы билим берүүчүлүк потенциалын толугу менен ишке ашыруу зарыл. Базистик окуу планынын мамлекеттик компонентине ылайык, жалпы орто билим берүүнүн негизги жана жогорку баскычтарында Информатика предметине төмөндөгүдөй окуу жүктөмү аныкталган: негизги мектепте жумасына 1 саат, окуу жылына 34 саат каралган (8-класста 2 саат).

Мектепте Информатика предметин окутууда окуучулар негизги жана предметтик компетенттүүлүктөргө ээ болушат [1].

Негизги компетенттүүлүктөр конкреттүү предметтин мазмунунда калыптанып, ишке ашырылган жана окуучунун социалдык тажрыйбасына негизделген билимдин натыйжалары болуп эсептелет. Негизги компетенттүүлүктөр көп функциялуулугу менен айырмаланат. Ушуга байланыштуу негизгилер катары: *маалыматтык компетенттүүлүк, социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк, өзүн-өзү уюштуруу жана маселелерди чечүү компетенттүүлүгү.*

Жогоруда белгиленген компетенттүүлүктүн үч түрүнө ылайык, предметтик компетенттүүлүктөр аныкталган: *Маалыматтык сабаттуулук, логикалык жана алгоритмдик компетенттүүлүк, ИКТ-квалификациясынын негиздери, моделдөө жана дизайн, коммуникациялык компетенттүүлүк.*

Компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээлдерин аныктоого негиз болуп окуучунун өз алдынчалуулугунун деңгээли жана маселени чечүүдө ишмердүүлүктүн пайдаланылган түрлөрүнүн татаалдыгы эсептелет. Компетенттүүлүктүн ар бир түрү бир катар аспектилерди камтыйт. Ар бир аспект үчүн калыптануунун үч деңгээли белгиленген.

Биринчи деңгээл (репродуктивдүү) окуучулардын үлгү боюнча (аткаруунун берилген алгоритмин) аткара билүүсү менен мүнөздөлөт.

Экинчи деңгээл (продуктивдүү) окуучулар жөнөкөй ишмердикти аткаруу, ал ишмердиктин өздөштүрүлгөн алгоритмин башка кырдаалда колдонуу жөндөмдүүлүгү менен мүнөздөлөт.

Үчүнчү деңгээл (креативдүү) окуучулардын өз алдынча конструкциялоонун элементтери жана аны негиздөө менен коштолгон татаал курамдык ишмердикти аткарууну билдирет [1].

Компетенттүүлүктүн белгиленген деңгээлдери окутуу баскычтары менен түздөн-түз салыштырылган эмес. Окутуунун ар бир деңгээлинде окуучунун курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүнө ылайык жана билим берүү шарттарын эсепке алуу менен бардык деңгээлдердеги компетенттүүлүктөргө ээ болушу күтүлөт.

Мындай мамиле ар бир окуучунун жакынкы өнүгүү зонасын эсепке алууну жана билим берүү жыйынтыктарына жетишүүнү камсыз кылат.

Окуучунун негизги жалпы билим берүү программасын өздөштүрүүдөн күтүлгөн натыйжалар алардын билим берүү процессиндеги жетишкендиктеринин уюштурулуш позициясынан да, бул натыйжаларга жетишкендиктерди баалоо позициясынан да инсандык, метапредметтик жана предметтик натыйжалар боюнча жалпы түшүнүктү тактайт жана конкреттештирет. Күтүлгөн натыйжалар информатиканын ар бир бөлүмү үчүн түзүлгөн.

Мындай натыйжаларга өзгөчө мотивацияланган жөндөмдүү окуучулар жетише алат. Бул натыйжалар күнүмдүк практикада окуучулардын бардык топтору аркылуу иштелип чыкпайт. Бирок, жыйынтыктоочу текшерүү материалдарына киргизилиши мүмкүн.

Окутууда окуучулардан күтүлгөн натыйжалар (окутуунун баскычтары жана класстары боюнча)

(1-таблица)

	Мазмундук багыттар	Компетенттүүлүктөр	Класстар боюнча билим берүүнүн натыйжалары				
			5	6	7	8	9
	1. Мазмундук багыт «Информация жана информациялык процесстер»	1.Компетенттүүлүк	5.1.1.1.		7.1.1.1		
5.1.1.2.				7.1.1.2.			
5.1.2.1.				7.1.1.3.			
		2.Компетенттүүлүк	5.1.3.1.		7.1.2.4.		
5.1.3.2.				7.1.2.2.			
				7.1.3.3.			
		3.Компетенттүүлүк			7.1.3.4.		
					7.1.3.5.		
	2. Мазмундук багыт «Компьютер»	1.Компетенттүүлүк	5.2.1.1.	6.2.1.1	7.2.1.1.		
5.2.1.2.			.	7.2.1.1.			
5.2.1.4.			6.2.1.2	7.2.2.2.			
		2.Компетенттүүлүк	5.2.1.5.	.	7.2.2.3.		
5.2.1.6.				7.2.2.4.			
5.2.2.1.				7.2.2.5.			
		3.Компетенттүүлүк	5.2.2.2.				
5.2.2.3.							
5.2.3.1.							
5.2.3.2.							

	3. Мазмундук багыт «Алгоритм жана программалоо»	1.Компетенттүүлүк 2.Компетенттүүлүк 3.Компетенттүүлүк		6.3.1.1 6.3.1.2. 6.3.1.3 6.3.1.4. 6.3.1.5. 6.3.2.1. 6.3.3.2. 6.3.3.3. 6.3.3.4. 6.3.3.5 6.3.3.6 .	7.3.1.1. 7.3.1.2. 7.3.1.3.	8.3.1.1. 8.3.1.2. 8.3.2.1. 8.3.3.1 8.3.3.2 8.3.3.3 8.3.3.4 8.3.3.5 8.3.3.6 8.3.3.7 .	
	4. Мазмундук багыт «Информациялык-коммуникациялык технологиялар»	1.Компетенттүүлүк 2.Компетенттүүлүк 3.Компетенттүүлүк	5.4.1.1. 5.4.1.2. 5.4.1.3. 5.4.2.1. 5.4.3.1. 5.4.3.2. 5.4.3.3.	6.4.1.1 6.4.1.2 6.4.1.3 6.4.2.1 6.4.3.1 6.4.3.2 .	7.4.1.1. 7.4.1.2. 7.4.2.1. 7.4.2.2. 7.4.2.3. 7.4.3.1. 7.4.3.2. 7.4.3.3.	8.4.1.1. 8.4.2.1. 8.4.3.1 8.4.3.2 . 9.4.3.1 9.4.3.2 9.4.3.3 9.4.3.4 .	9.4.1.1 9.4.1.2 9.4.1.3 9.4.2.1 9.4.3.1 9.4.3.2 9.4.3.3 9.4.3.4 .

Ар бир мазмундук багытка өзөктүү компетенттүүлүктөр (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү уюштуруу жана маселелерди чечүү) туура келет. Окуучулардын жетишкендиктерин текшерүү үчүн предмет боюнча мугалим *1-таблица* боюнча аракеттенүүсү зарыл. Таблицада класстар боюнча окутуунун натыйжалары берилген. Бул жерде биринчи цифра – окуу классы; экинчи цифра – мазмундук багыттын номери; үчүнчү цифра – компетенттүүлүктөрдүн номери; төртүнчү цифра – билим берүүнүн натыйжасынын номери.

Мисалы: 3. Мазмундук багыт - бул «Алгоритм жана программалоо». Бул мазмундук багыт 6-класстан тартып окутула баштайт. “Информациялык” деп аталган биринчи компетенциянын чегинде калыптанууга тийиш болгон компетенттүүлүктөр булар: 6.3.1.1. Дүйнөнүн объектилерин сүрөттөөдө таблица, диаграмма, схема, график ж.б. колдонууга мисалдарды келтирүү; 6.3.1.2. Сызыктуу алгоритмдер, тармактуу жана циклдүү алгоритмдер аркылуу сүрөттөлө турган абалдардын мисалдарын бөлүп көрсөтүү; 6.3.1.3. Турмуштук кырдаалдарды чечүү үчүн иш-аракет планын иштеп чыгуу.

Окуучулардын аталган билим берүүнүн натыйжаларына жетүүсү ар түрдүү текшерүү формалары жана баалоо стратегиялары аркылуу аныкталат.

Баалоо системасы – бул окуучулардын окутуунун жетишкендиктерин диагноздоонун, маселелерин өлчөөнүн, кайтарым байланышты ишке ашыруунун, коомдогу билим берүүнүн жетишкендиктерин, анын көйгөйлөрүн абалын окуучуларга, ата-энелерге, мамлекеттик жана коомдук структураларга жеткирүүнүн негизги каражаты.

Окуучулардын билимин текшерүүнү, байкоону жана эсепке алууну туура уюштуруу – окутуунун сапатын жогорулатууга өбөлгө түзөт. Алган билимдин сапаты окуучулардын андан ары кызыгып окуусун улантуу үчүн коюлуп жаткан баалардын объективдүүлүгүнөн көз каранды болот.

Класстагы баалоонун объектиси болуп окуучулардын билим алуудагы жеке жетишкендиктери жана улам алдыга өсүүсү саналат.

Окуучулардын билим алуудагы жетишкендиктерин жана улам алдыга өсүүсүн өлчөөнүн үч түрү колдонулат: *диагностикалык, формативдик жана суммативдик* [2].

Баалоонун жогорудагы түрлөрүндө төмөндөгү баалоо этаптары колдонулат.

Учурдагы баалоо ар бир сабактын аягында жалпы класстын окуу материалын өздөштүрүү деңгээлин аныктоо максатында аткарылат.

Аралык баалоо ар бир теманы өздөштүрүүнүн жыйынтыктары боюнча жүргүзүлөт (окуу модулу).

Жыйынтыктоочу баалоо жарым жылдыктын, окуу жылынын жыйынтыктары боюнча, ошондой эле предметти окутууну аяктаганда жыйынтыктоочу аттестация формасында ишке ашырылат.

Билим деңгээлине коюлуучу негизги талаптар:

- ✓ учурдагы баалоого мурунку сабакта өтүлгөн темалардын текшерилиши кирет;
- ✓ тематикалык баалоого керектүү ченемдик документтерде аныкталган билимдердин текшерилиши кирет.
- ✓ жыйынтыктоочу баалоо окуучулардын бир баскычтан экинчи баскычка өтүүсүндө ишке ашырылып, андан ары билимин улантуу үчүн керектүү билимдердин минимумунун болушун талап кылат.

Көп учурларда мугалимдер бааны көңүлүнө жакпаган окуучуларды тарбиялоо максатында колдонушат. Мындай мамиле туура эмес. Текшерүү жана баалоо иш-аракеттери окуучулардын билимди өздөштүрүү деңгээлдерин аныктоо максатында гана аткарылышы керек. Окуу материалы төмөнкү деңгээлде өздөштүрүлгөн абалда сабакты өтүү деңгээлин карап чыгуу, окутуунун формаларын жана окутуу стилин өзгөртүү боюнча ой жүгүртүү зарыл. Натыйжага багыттап билим берүүдө материалды окутуунун баштапкы этабында эле окуучулар кандай натыйжага келе тургандыктарын билиши керек.

Окуучулар менен мугалимдин ишмердүүлүгү так жана туура уюштурулган учурда гана, б.а. окуу процессинин ар бир катышуучусу өз эмгегинин натыйжаларын аң - сезимдүү түрдө аныктаганда, өзүн-өзү контролдой билгенде гана баанын тарбиялоочу жана окутуучу ролу маанилүү өлчөмдө жогорулайт. Мында мугалим эмгектин уюштурулушун жакшыртуу үчүн керек болгон чараларды көрөт, ал эми окуучу жеке билиминин деңгээлине сын көз караш менен мамиле жасап, өзүн-өзү окутуунун индивидуалдык траекториясын иштеп чыгат.

Теориялык билимдерди текшерүүнүн салттуу ыкмаларына оозеки суроолорду берүү, жазуу жүзүндө текшерүү иштери жана тестирилөөнү киргизүүгө болот. Практикалык көндүмдөрдү текшерүү үчүн практикалык иштерди аткартуу керек. Текшерүүнүн салттуу эмес ыкмалары катары дил баян жана жат жазуу иштерин эсептөөгө болот. Жыйынтыктоочу баалоо үчүн окуучулардын теориялык билимдери да, ар түрдүү программалык продуктылар менен иштей билүүсүнүн прикладдык көндүмдөрү да чагылдырыла турган долбоорлорду колдонуу абзел.

Оозеки суроолорду берүү – ар бир сабакта жүргүзүлүшү керек. Мында окуучулардын билимин текшерүү милдеттүү иш-аракет болуп саналбайт. Мугалимдин ишмердүүлүгүнүн негизги шарты катары, окуу материалын өздөштүрүүдөгү көйгөйлүү жерлерди аныктоо жана окуучулардын көңүлүн татаал түшүнүктөргө, кубулуштарга жана процесстерге буруу болуп саналат.

Практикалык иштер лабораториялык иштерден эмнеси менен айырмаланат? Лабораториялык иш программалык каражаттар менен иштөөнүн белгилүү көндүмдөрүн терендетүү максатында аткарылат. Мында окуучу тапшырмадагы алгоритмикалык тапшырмалардан сырткары, мугалимден керектүү кеңештерди ала алат. *Практикалык иш* эмне кылуу керектиги жөнүндө эч кандай тапшырма жана кеңеш берилбестен, маселенин шартын түшүндүрүүнү камтыйт. Башкача айтканда, окуучунун билимди өздөштүрүүсүн текшерүүнүн формасы катары каралат. Белгилей кетчү нерсе, практикалык иш бир гана компьютердеги тапшырма менен байланышпастан, схема, таблица түзүү, программа жазуу сыяктуу ж.б. иш-аракеттерди да камтышы керек.

Баалоо жана текшерүүнүн бир формасы болгон *тестирилөөгө* да токтололу. Туура жана так түзүлгөн тесттер – бир гана билимди текшерүү жана баалоонун жолу эмес, өтүлгөн материалды кайталоонун жана аны бекемдөөнүн жолу катары да эсептелет. Жыйынтыктоочу баалоо үчүн тесттерди колдонуу үчүн окуу жылынын ичинде окуучуларды дайыма тестирилөөдөн өткөрүп туруу зарыл. Ишмердүүлүктүн жыйынтыктоочу натыйжаларын сүрөттөө катары тесттерди колдонуу – окутуунун натыйжалуу каражаты болуп саналат.

Бул ыкманын эффективдүүлүгү эмнеде?

Теманы өтүүнүн башында эле тесттерди алганда, окуучулар жакшы натыйжа алууга багытталышат. Башка предметтерде ар бир сабакта дидактикалык материалдарды таратуу кыйын болсо, информатика сабагында керектүү техникалык каражат катары компьютерди колдонуу мүмкүнчүлүгү бар. Компьютерге керектүү тесттер мурунтан киргизилип, окуучулар оной эле өздөрүн текшере алышат.

Беш суроодон турган тесттерди ар бир материалды (сабакты) өздөштүргөндөн кийин колдонууга болот. 10-15 суроодон турган тесттер чейректик текшерүү иштери, ал эми 20-30 суроодон түзүлгөн тесттер жыйынтыктоочу баалоо үчүн колдонулат.

Жогорудагылардан башка, Информатика предмети боюнча баалоо системасы төмөнкү иш-аракеттер менен берилет:

• **Башталгыч иштер** (сентябрдын башы) окутууну улантуу жана кемчиликтерди түзөтүү үчүн коррекциялык иштерди пландоо максатында окуучулардын реалдуу билим деңгээли менен актуалдуу деңгээлинин ортосундагы айырмачылыкты аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Мугалим башталгыч иштердин натыйжаларын журналга жана окуучунун күндөлүгүнө 5 баллдык шкала боюнча коёт, ошондой эле билимдерди, көндүмдөрдү жана билгичтиктерди көзөмөлдөө таблицасына проценттик катышта белгилейт.

• **Тесттик тапшырмалар** окуу маселесин чыгаруу үчүн керек болгон иш-аракеттин операциялык түзүлүшү боюнча окуучунун өздөштүргөн билимин текшерүүгө багытталган тапшырмаларды камтыйт. Бул иштин натыйжалары журналга жана окуучунун күндөлүгүнө 5 баллдык шкала боюнча коюлат.

• **Текшерүү иши** окуучулардын предметтик маданий ыкмаларды/каражаттарды өздөштүрүү деңгээлдерин аныктоого багытталып, теманын жыйынтыгы боюнча 5 баллдык шкала боюнча бааланат.

• **Аралык жана жыйынтыктоочу текшерүү иши** (декабрь, апрель айларынын аягы) окуу чейректеги негизги темаларды камтыйт. Тапшырмалар окуучулардын билимин текшерүүгө жеке гана багытталбастан, окутуунун өнүктүрүүчү таасирин аныктоого да багытталат. Текшерүү иши бир нече этапта жүргүзүлүшү мүмкүн. Текшерүүнүн натыйжалары журналга жана окуучунун күндөлүгүнө 5 баллдык шкала боюнча коюлат, ошондой эле билимдерди, көндүмдөрдү жана билгичтиктерди көзөмөлдөө таблицасында проценттик катышта белгиленет.

Демек, натыйжага багыттап билим берүүдөгү баалоо окуучулардын билим алуусуна түрткү берүү менен предметти окутуу процессинде ишке ашырылат. Аны менен катар, баалоо төмөнкү үч максатта жүргүзүлүүгө тийиш:

- Окуучунун окуудагы жекече жетишкендиктерин аныктоо;
- Окуучунун теориялык жактан алган билиминин практика менен айкалышып жаткандыгын аныктоо;
- Окуучунун окуудагы билиминин турмушта колдонулуп жаткандыгын аныктоо.

Колдонулган адабияттар:

1. Жалпы билим берүүчү орто мектептердин Информатика предметинин предметтик стандарты (5-9-класстар). – Б., 2015.
2. Информатика. Окуу программасы (5-9-класстар үчүн). – Б., 2015.
3. Ибирайым кызы А. Рекомендации для августовских совещаний. / Кут билим. – Б., 2015.
4. Ибирайым кызы А. Информатика предметинин жаңы муундагы стандарты жөнүндө // Известия вузов Кыргызстана. – №11, – Бишкек, 2016. – С. 107-109.
5. Калдыбаев, С.К. Билим берүү стандартынын аткарылышына карата диагноздоо мамилеси [Текст] / С.К.Калдыбаев, А. Ибирайым кызы // КУУ жарчысы. – №4, – Бишкек, 2011. – 64-68-бб.

*Казиева Гүлзат Качканаковна, п.и.к., доцент,
Салидинова Бактыгүл Абылбековна, магистрант,
Нурмаганбетова Камиля Калбаевна, магистрант*

**ОКУМУШТУУ Н.ИБРАЕВА ТҮЗГӨН БАШТАЛГЫЧ МАТЕМАТИКАНЫ
ОКУТУУНУН МЕТОДИКАЛЫК СИСТЕМАСЫНДАГЫ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР**

*Казиева Гүлзат Качканаковна, к.п.н., доцент,
Салидинова Бактыгүл Абылбековна, магистрант
Нурмаганбетова Камиля Калбаевна, магистрант*

**ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ НАЧАЛЬНОЙ
МАТЕМАТИКЕ, РАЗРАБОТАННОЙ УЧЕНЫМ Н.ИБРАЕВОЙ**

*Kazieva Gulzat Kachkanakovna, Ph.D., Associate Professor,
KSU named after I. Arabaev, Kyrgyzstan,
Salidinova Baktygul Adylbekovna, Master's,
Nurmaganbetova Camilia Calbaevna, Master's*

**FEATURES OF THE METHODOICAL SYSTEM OF TEACHING INITIAL
MATHEMATICS, DEVELOPED BY THE SCIENTIST N. IBRAEVA**

Аннотация: Макалада улуу методист, Кыргыз Республикасынын Эмгек сиңирген мугалими, Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты Н.Ибраеванын башталгыч билим берүүгө кошкон салымы жана ал сунуштаган окуу программаларындагы, 1-класстан 4-класка чейинки окуу китептериндеги негизги багыттар жана аларды окутуунун өзгөчө технологиялары боюнча сөз болот.

Аннотаци: В статье рассматривается вклад в образовательную систему видного методиста, заслуженного учителя Кыргызской Республики, лауреата Государственной премии Н. Ибраевой, а также основные направления и специальные технологии обучения, предложенных ею образовательных и учебных программ от 1 до 4-го класса.

Annotation: The article discusses the contribution to the educational system of a senior methodologist, Honored Teacher of the Kyrgyz Republic, State Prize Laureate N. Ibraeva, as well as the main areas and special teaching technologies of her educational and training programs from 1 to 4 classes.

Түйүндүү сөздөр: башталгыч мектеп, башталгыч математикалык билим берүү, методикалык система, көптүктөр, арифметикалык маселелер, амалдар, туюнтма, текстүү маселе, чоңдуктар.

Ключевые слова: начальная школа, начальное математическое образование, методическая система, множество, арифметические задачи, математические действия, выражение, текстовые задачи, величины.

Keywords: elementary school, elementary mathematical education, methodological system, multiplication, arithmetic problems, mathematical operations, expressions, problems and quantity.

Ак эмгеги менен өлкөбүздүн башталгыч математикалык билим берүүсүнүн түптөлүшүнө жана өнүгүшүнө өз салымын кошуп, өз жолун түптөп кеткен улуу методист, Кыргыз Республикасынын Эмгек сиңирген мугалими, Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты Н.Ибраева башталгыч класстарга сабак берүүнүн методикасын уюштуруу боюнча чоң жоопкерчиликти жана да алгылыктуу көп иштерди жасаган.

Нуржамал Ибраевна сунуштаган программа менен түзүлгөн окуу китептери, окуу куралдары 1995-жылдардан баштап ушул күнгө чейин стабилдүү китептер катарында окутулуп жатат.

Ошондой эле, Нуржамал Ибраеванын демилгеси менен “Башталгыч билим берүү” адистиги боюнча типтүү программалар түзүлүп, “Башталгыч математикалык билим берүү методикасы» аттуу фундаменталдуу методикасы 2005-жылы жарык көргөн.

Кыргызстан эгемендүүлүк статусуна ээ болгондон кийин, эксперименталдык сыноого коюлуп, учурда дагы республикада колдонулуп жаткан I-IV – класстар үчүн түзүлгөн окуу китептеринин мазмуну “Китеп - окуучу үчүн” принциби ишке ашырылып, жалаң маалымдоо функциясы менен гана чектелбестен, кенже окуучулардын ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган.

Ошондой эле, китепте балдардын ой жүгүртүүсүн активдештирүү үчүн окуу китептеринде "Суроо коюп чыгар", "Дагы кандай суроо койсо болот?", "Маселеге бир нече суроо коюп иште" деген сыяктуу тапшырмалар берилген.

Ошондой эле, мурда окутулуп келген салттык окуулардан айырмаланып, бул окуу китепте тапшырмалар көптүктөр теориясынын негизинде, бирок анын спецификалык терминологиясын, теориялык түшүнүктөрүн ачык эмес формада, методикалык түрдө терең иштеп чыгуу аркылуу ишке ашат.

Алсак, 1-класста биринчи сабактан баштап түрдүү көптүктөр (программада алар топтор деп аталышкан) каралып, тиги же бул касиеттери боюнча класстарга бөлүнүп, ар бир көптүктөн бирден элемент бөлүнүп алынат. Мында, көптүк деген термин атайы киргизилбейт. Мисалы, окуучуларды курчап турган буюмдарды оюнчуктар, окуу куралдары, идиштер же үй буюмдары сыяктуу топторго (көптүктөргө) бөлүп көрсөткөн. Топтогу нерселер түрдүү касиеттерге ээ болушат – мисалы, түстөрү, өлчөмдөрү, формалары, функциялары, жасалган заттары ж.у.с. боюнча.

Ушул эле учурда чөйрөнүн сан мүнөзү да ачыла баштайт: окуучуларда көп, баары, бирөө, ар бирөө, калгандары, бирөөнөн башкасы сыяктуу түшүнүктөрдүн мааниси 1-класстын окуу китебиндеги (авторлору – И.Б.Бекбоев, Н.Ибраева) сүрөттөрдүн жардамы менен калыптанат. Ошондой эле ар кандай оюнчуктар, геометриялык фигуралар, сүрөттөр, плакаттар кеңири пайдаланылып, кызыктуу оюндар уюшулат. Көптүк деген сөз айтылбаса да түрдүү көптүктөр менен иш жүргүзүлөт. Балдар үчүн эң түшүнүктүү касиет – буюмдардын түсү.

Кээ бир көптүктөрдүн элементтери өздөрүнүн функционалдык касиеттери боюнча мүнөздөлүшөт. Мисалы, үй буюмдары. Алардын түрдүү бөлүктөрүн камтыган көптүктөрдү бөлүп алса болот – мисалы, идиш-аяк, электр приборлору, төшөнчүлөр ж.у.с. Аталган буюмдар түстөрү, формалары, жасалган материалдары менен айырмаланышат. Мына булар менен иш жүргүзүү окуучулардын буга чейинки билгендерин актуалдаштырып, бир эле нерсеге башкача көз карашта болуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтүп, алардын ой жүгүртүүсүн кеңейтет жана ошондой эле аларды классификациялоо менен системалаштыруу жөндөмдөрүн өстүрөт.

И.Бекбоев, Н.Ибраева сунуштаган системада 1-класста 1ден 20га чейинки сан концентри каралат. Ал эми М.И.Моронун, Л.В.Занковдун, П.М.Эрдниевдин системаларында 1-10 концентри окутулат. К.И.Нешков, В.Н.Рудницкая, К.В.Бельтюкова жана дагы бир нече методисттер И.Бекбоев, Н.Ибраевалардай 1-20 концентрин кабыл алышкан[1].

Биздин оюбузча, 1-класста 10 ичиндеги эле сандар менен иш жүргүзүү окуучулардын өнүгүү процессин жасалма түрдө чектөө дегенге жатат. Мисалы, 2ни кошуунун жадыбалында 9+2 учуру ага кирбей, бүтүндүк бузулуп, логикасы жоголот.

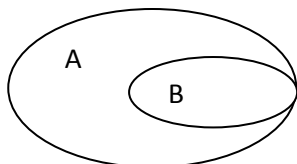
Ал эми 1-класстын окуучулары 20 ичиндеги, керек болсо 100 ичиндеги сандарды үйрөнүүгө толук мүмкүнчүлүктөрү бар.

Каралып жаткан методикалык системада амалдарды киргизүү башка системалардан айырмаланат. Башталгыч класстарда математиканы окутуунун башка системаларда амал өтө

чукул киргизилип, улам жаңы санды пайда кылуучу аспап катарында алынат. Мындан айырмаланып амалды киргизүү дагы көптүктөр теориясына таянуу аркылуу жүргүзүлөт.

Атап айтканда, көптүктөр менен болгон операциялардын (биригүүсү жана толуктоочусу) негизинде киргизилет. Кайсы көптүк болбосун, аны графикалык түрдө, туюк контур менен чектеп көрсөтсө болот. Анда анын ичиндеги чекиттер көптүктүн элементтерин сүрөттөйт деп элестетебиз.

Мисалы, А – башталгыч класстардын окуучуларынын көптүгү, В – 1-класстын окуучуларынын көптүгү болсо, төмөнкү чийме алардын катнашын графикалык түрдө көрсөтөт.

Ушул туюк контурлар Эйлердин тегеректери же Венндин диаграммалары деп аталышат. Көптүктөрдүн биригүүсүн же толуктоочусун Эйлердин тегеректери менен берүү (ал жөнүндө Б.Келдибаевтин «Көптүктөр теориясы», Бишкек, 1996) [5].

маселе түшүнүгүн алгачкы киргизүүдөгү методикалык ыкма катарында алынат. Алсак, 1-класстын окуу китебинде 2 сабиз жана 2 баклажан туюк сызык менен курчалып, суроо белгиси коюлган. Бул «бардыгы канча жашылча бар эле?» деген суроолуу маселени түшүндүрөт. Башкача айтканда, маселе сүрөт формасында сунуш этилип, сүрөт менен моделдештирилет.

Мында алгачкы этапта суроого жооп реалдуу буюмдарды саноо аркылуу табылат. Бара-бара реалдуу нерселердин ордуна алардын модели (тегерекчелер) алынып маселе чыгарылат (дагы эле жөнөкөй саноо менен, анткени амал жөнүндө кеп боло элек). Мындай сүрөттөрдү пайдалануу маселе түшүнүгүнүн маңызын ачуу менен бирге кошуу амалы киргизүүгө даярдык болуп эсептелинет.

Ушул сыяктуу эле кемитүү амалын киргизүүгө да сүрөт формасындагы маселелер пайдаланылат.

Көбөйтүү жана бөлүү амалдары 2-класста каралат [1]. Алар көптүктөрдүн декарттык көбөйтүндүсү түшүнүгүнө таянып киргизилет. Албетте, ал методикалык жактан терең иштелип пайдаланылат. Атап айтканда, тик бурчтуу торчо түрүндө берилген иреттелген көптүктүн сан маанисин аныктоо катарында каралат.

3-, 4-класстарга чейин "Оозеки чыгар. Кандай ыкмаларды пайдаланып чыгардың?" деген суроолору менен тапшырмалар берилип турат.

Эгерде 100 ичиндеги сандарды кошуу-кемитүү жетиштүү түрдө үйрөнүлгөн болсо (2-класста), 1000, 10000дин ичиндеги жана көп орундуу сандарды кошуу-кемитүүнүн эрежелери аналогия боюнча чыгарылат: окуучулардын мурдагы билгендерине таянып жаңы эреже чыгарууга аракет жасалат. Алсак, 3-класста мурдатан белгилүү болгон 2 орундуу сандарды кошуу ыкмасы эске салынып, (мисалы, 32+45) «кошууну кандай аткардың?», «үч орундуу сандар да ушундай кошулат.

$$\begin{array}{r} + 241 \\ 326 \\ \hline 567 \end{array}$$

Мисалдын чыгарылышын байка. Эрежесин өзүң чыгар» деп берилген

тапшырмалар окуучуларды ишмердүүлүк менен тапшырманы аткарууга багыттайт.

$$\begin{array}{r} + 1267 \\ 2312 \\ \hline 3579 \end{array}$$

«Мисалдын чыгарылышын байка. Төрт орундуу сандарды кошуунун эрежесин

чыгар» сыяктуу тапшырмалары аркылуу окуучуларды ойлонтуп, иш-аракеттерин активдештирүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Ушул сыяктуу иштер 4-класста улантылат, 2 орундуу, 3 орундуу, 4 орундуу, 5 орундуу, 6 орундуу сандарды кошууга болгон типтүү мисалдарды бир тапшырмага топтоп, ар бир амалды түшүндүрүп, «Жалпы эреже чыгаргыла» деп, мындан сандарды кошууда бир аттуу разряддар кошулаары окуучулар менен чогуу такталат[2].

+ 56	+ 145	+ 5117	+ 21342	+ 612715
12	423	3261	62235	245152
68	568	8378	83577	857867

Кашаалуу татаал туюнтмаларды үйрөнүүгө да өзгөчө методикалык ыкма пайдаланылган. "20 менен 15тин айырмасын тап. Ага 8ди кош. Канча амал жаздың? Акыркы жыйынтык эмне деп аталат?" сыяктуу тапшырмалардын ар кандай вариациясы сунуш этилет.

Дагы бир кеңири таркаган туура эмес ойду жоюга, методист Н.Ибраева жетишээрлик иш жүргүзгөн. Мисалы, $80 \cdot 40 + 18 \cdot 2 - (5 + 4) \cdot 2$ туюнтмасындагы амалдардын иретин аныктоодо мугалимдер эң биринчи – кашаадагы амалды иштейбиз дешет. Бул сүйлөм туура, эгерде кеп 2 амалдуу туюнтма жөнүндө болсо. Ал эми бул мисалда кашаага чейин, андан көз каранды эмес 3 амал бар: $80 \cdot 40$, $18 \cdot 2$ жана булардын суммасы. Мына ошондуктан аларды мурда иштеп алып, анан кашаага өтсө жакшы деп белгилейт.

Буга байланыштуу окумуштуу-методист Н.Ибраева төмөнкүдөй методикалык ыкманы пайдаланууну сунуштаган:

$$\overbrace{\overbrace{80 \cdot 40}^{\text{I}} + \overbrace{18 \cdot 2}^{\text{II}}}^{\text{III}} - \overbrace{(5 + 4) \cdot 2}^{\text{IV}}}^{\text{V}}$$

Карап көрсөк, кашаадагы кошуу жана сыртындагы көбөйтүү бир бөлүктү түзөт. Мына ошого "кашадагы амал мурда аткарылат" – деген эреже туура келет.

Туюнтмадагы амалдардын тартибин аныктоо билгичтиктерди калыптандыруу процесси каралып жаткан системада жетиштүү түрдө тыкандык менен методикалык жактан иштелип чыккан.

Ал эми, тамгалуу туюнтмаларга берилген тапшырмалар жетиштүү түрдө кызыктуу болуп, окуучулардын ой жүгүртүүлөрүн козгоп, математиканын маңызына жана тилине аларды көндүрүүгө жардам берет.

Алсак, 3-класстын китебиндеги "Кемелде 20 сом бар. Ал китеп үчүн а сом төлөдү. Анын канча сому калды?" - деген маселеде туюнтмадагы тамгага туш келди маани берүү болбосу көрсөтүлөт. Маселенин чыгарылышы болуп 20-а туюнтмасы эсептелинет. «а» га үч маани берип чыгар; «а» га 21 деген маани берсе болобу?" деген суроо-тапшырма берилген. Окуучулар «а» га 20дан ашпаган маани берүү мүмкүн экенин түшүнүп, суроого жооп беришет. $a=20$ болсо кандай жагдайга келебиз? Кемелде 0 сом калат, б.а. ал акчасын бүт иштеткен болот.

Ушул эле окуу китебиндеги дагы бир тапшырма кызыктуу: $5 - (a \cdot 2)$ туюнтмасындагы «а» га 3 деген маани берүү болбосун далилдөө талабы коюлган, анын ордуна 3тү коюп, туюнтманын маанисин аныктоодо 5-6 туюнтмасына келишет. Бул амал аткарылбасын окуучулар 1-класстан бери билишет. Демек, а га 3 санын берүү болбосун далилдешкен болот. Албетте, ушул сыяктуу тапшырмалар мугалимдер үчүн да тааныш эмес. Ошентсе да, алар башталгыч математикадан орун алганы жакшы – алгебралык пропедевтиканы жогорураак деңгээлге көтөрүүгө жардам берет.

Ал эми чоңдуктарга берилген маселелер республиканын реалдуу географиясына (аралыктар, аянттар, сууларынын узундуктары, чокуларынын бийиктиктери), турмуш жана экономикалык жагдайына негизделип түзүлгөн.

Алсак, 4-класстын окуу китебинде берилген кээ бир маселелер республиканын шаарларынын арасындагы аралыктарды, реалдуу ылдамдыктарды камтыган. Ал эми ушул эле китептеги дагы бир маселеде Кыргыз Республикасынын Нарын, Талас сууларын салыштырууга берилсе, башка маселеде тоолордун чокуларынын бийиктиктери салыштырылат.

Мындан тышкары, окуучулардын маселе чыгаруу билгичтиктерин калыптандырууда аталган мүчүлүштүктөрдү кетирбеске багытталган иштердин төмөнкү системасы окуу китебинин авторлору тарабынан сунуш этилет.

1-класста [2] сүрөт формасында берилген маселелер амалдарды киргизүүгө мүмкүнчүлүк түзүүдөн тышкары (ал жөнүндө тиешелүү жерде айтылган), окуучулардын маселенин маңызын ачык элестетүүлөрүнө шарт түзөт. Алгач, сүрөт формасындагы маселе андагы конкреттүү буюмдар тегерекчелер менен алмаштырылып, аларды саноо менен коюлган суроого жооп берилет. 1-класста кошуу амалы киргизилгенден баштап текстүү

маселелер сунуш этилет. Алардын кыскача шартын жазуу тегерекчелер менен берилет, анткени маселенин кыскача шартын сөз менен бергенден көрө тегерекчелер аркылуу сүрөттөлүшү 6-7 жаштагы балдарга көрсөтмөлүү жана түшүнүктүү болот.

Маселеге кайрылалы: «Мараттын 3 карандашы бар. Ага дагы 2 карандаш сатып беришти. Маратта канча карандаш болуп калды?» Маселени анализдөө тиешелүү тегерекчелерди чийүү менен айкалышат. " Мараттын 3 карандашы бар" деген жагдайды окуучу сапка 3 тегерекчени тартуу менен берет. Маселе улантылып окулат. " Ага дагы 2 карандаш сатып беришти" дегенди башка түстөгү 2 тегерекчени мурда тартылган 3 тегерекченин катарына (же астына) тартуу менен белгилешет. Мына ошентип, маселенин шарты 2 түстөгү тегерекче менен сүрөттөлдү. Мындан $3+2=5$ амалына өтүү окуучуларга

түшүнүктүү болуп калат. Анда маселе төмөнкүчө жазылат:

$$3+2=5 \quad \text{Ж.:} 5$$

Же

$$\left. \begin{array}{c} \text{○} \text{○} \text{○} \\ \text{●} \text{●} \end{array} \right\} ? 3+2=5 \quad \text{Ж.:} 5$$

Ушул сыяктуу сунуштарды мугалим окуучулар менен бирдикте башынан баштап тыкандык менен жүргүзсө, тапшырманы аткарууда ишти баяндап (комментировать) берүү эң маанилүү – окуучулардын түшүнүктөрү тереңдеп, алар аткарып жаткан иш-аракеттерин өздөрү түшүнүүгө мүмкүнчүлүк алышат.

Окуу китептин окуучулардын өзүн-өзү текшерүүчү көндүмдөрүн калыптандыруучу функциясы тапшырмалардын түзүлүшү, коюлган суроолору, талаптары аркылуу окуучуларды өз алдынча эмгектенүүгө көнүктүрөт. Чоң темадан же бөлүмдөн кийин берилген суроолор, атайы берилген тесттер, «Өзүңдү текшер», «Тез ойлон» деген рубрикалар (4 – кл. окуу китебинде) окуучулардын билимдерин тактоодо атайы мааниге ээ.

Чындыгында, математикалык материалды кабыл алуу жана тиешелүү билгичтик жана көндүмдөрүн калыптандыруу процессинде, окуучулардын ишмердүүлүктөрү, ой-жүгүртүүлөрү өсүп, жалпы өнүгүүгө ээ болушат.

Ошентип, профессор Нуржамал Ибраева 1-4-класстардын окуу китептерин жана аларды окутуунун технологияларын көп жылдык изилдөөнүн, байкоолордун негизинде жазып, окуу китебинде негизинен окуучулардын ишмердүүлүктөрүн, ой-жүгүртүүлөрүн калыптандырууга, ошол эле маалда өз алдынчалыкка, тактыкка, тыкандыкка тарбиялоого көңүл бурган.

Жыйынтыктап айтканда, билим берүү процессинде окуучу конкреттүү материалдарда окуп-үйрөнүү ишмердүүлүгүн жүргүзүп, ал аркылуу белгилүү көлөмдөгү билим, билгичтик жана көндүмдөргө, б.а. таанып-билүү ыгына ээ болот [4].

Пайдаланылган адабияттар:

1. Башталгыч класстын программалары: (Эне тили, математика, мекен таануу). – Б.: Шам, 2002 -60б.
2. Бекбоев И., Ибраева Н. Математика, 1-4 класстардын окуу китептери.- Бишкек, 2001, 2002, 2003, 2004.
3. Бекбоев И., Ибраева Н. Математиканы I–IV класстарда окутуу. - Бишкек, Кыргызстан, 1998. – 168б.
4. Казиева Г.К., Садыбакасова А. Кенже окуучулардын окуп-үйрөнүү жана таанып-билүү ишмердүүлүктөрүн калыптандыруу //Вестник Нарынского государственного университета им. С. Нааматова. 2017. № 3. С. 29-32.
5. Келдибаев Б «Көптүктөр теориясы», Бишкек, 1996-76б.

*Агавелян Рубен Оганесович,
Институт детства Новосибирского
государственного педагогического университета,
Новосибирск, Россия
Чеснокова Галина Сергеевна
Института детства Новосибирского
государственного педагогического университета,
Новосибирск, Россия*

**ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА В ВУЗЕ КАК РЕСУРС ФОРМИРОВАНИЯ
МЕТОДИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА НАЧАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

*Agavelyan Ruben Oganovich,
Institute of childhood of Novosibirsk
state pedagogical University,
Novosibirsk, Russia
Chesnokova Galina Sergeevna
Institute of childhood of Novosibirsk state
pedagogical University,
Novosibirsk, Russia*

**EDUCATIONAL WORK IN THE UNIVERSITY AS A RESOURCE FOR THE
FORMATION OF METHODOLOGICAL CULTURE OF THE FUTURE TEACHER OF
PRIMARY EDUCATION**

***Аннотация:** В статье рассматриваются вопросы ранней включённости студентов педагогического вуза в социально-значимую деятельность. Утверждается возможность формирования в связи с этим методической культуры будущего педагога начального образования.*

***Ключевые слова:** Методическая культура, педагог начального образования, воспитательная работа.*

***Abstracts:** The article deals with the issues of early involvement of students of pedagogical University in socially significant activities. The possibility of formation in this regard of methodical culture of the future teacher of primary education is approved.*

***Key words:** Methodological culture of the teacher of primary education, educational work.*

Методическая деятельность в начальной школе является неотъемлемой частью педагогической работы, необходимым условием роста творческой активности педагогов. Все существующие формы методической работы представляют собой самую массовую школу повышения квалификации педагогов без отрыва от непосредственной работы. Методическая работа лежит в основе взаимодействия педагогического коллектива и родителей в целях развития личности ребёнка. Методическая культура педагога зависит от уровня организации методической работы в учреждении.

Н. Ф. Никулина [1] определяет методическую культуру как способность строить свою деятельность исходя из знаний психологии, педагогики, а также умение организовывать деятельность обучающихся.

Методическая культура – интегративное качество личности, представляющее совокупностью мотивов, ценностей, знаний и оптимальных сочетаний технологий оперирования педагогическими объектами в многопредметной педагогической

действительности начальной школы, осуществление рефлексивных действий, реализующихся в профессионализме учителя.

Основу методической культуры Исаев И. Ф. [2] определяет как готовность к решению проблем «знать», «уметь», «успевать», «оценивать», также к определению более конкретных вопросов: «чему учить», «как учить», «кому и кого учить».

Генеральной целью образовательного учреждения сегодня является создание условий, позволяющих каждому ребенку получать образовательные услуги. Реализовать поставленную цель можно, только опираясь на правильно построенную систему управления образовательным процессом в целом и методической деятельностью — в частности [3]. Целостная система методической работы в учреждении, ориентированная на повышение ее качества и эффективности, осуществляется в соответствии с рядом важнейших, носящих принципиальный характер, требований. Отсюда вытекают *задачи методической работы*, которые состоят в следующем:

- систематическое повышение уровня научной подготовки педагогов;
- подготовка педагогов к усвоению ими содержания новых программ и разработка ими собственных образовательных программ;
- постоянное ознакомление с достижениями психолого-педагогических дисциплин и методик образования;
- изучение и внедрение в практику передового педагогического опыта, творческое использование проверенных рекомендаций;
- обогащение новыми, прогрессивными и более совершенными методами и средствами образования [4].

Анализируя методическую культуру педагога начального образования как педагогическую категорию, мы приходим к выводу, что формирование её должно начинаться ещё у студентов в высшем учебном заведении. Для этого существует множество предпосылок, которые определены и профессиональным стандартом «Педагог» и ФГОС НО, и Законом «Об образовании РФ».

Обратим внимание на ведущие формы и методы формирования методической культуры педагога в учреждении образования и попробуем найти аналоги в учебной и внеучебной работе со студентами в педагогическом вузе [5].

№	Коллективные формы	
1.	<i>Методический совет.</i> Педагогическая функция – организация изучения нормативных указаний руководящих организаций; обсуждение, обобщение и распространение передового опыта; контроль хода опытно-экспериментальной работы; анализ педагогического процесса; проведение аттестации учителей.	<i>Студенческий актив.</i> Организация студенческой жизни (социальной, культурно-досуговой). Изучение соответствующих нормативных документов университета, планирование. Обобщение опыта, контроль процесса, методическая представленность результатов.
2.	Научно-методические конференции и педагогические чтения организуются на уровне школы, района или города как своеобразный отчет педагогов и творческих коллективов; в процессе конференций или чтений педагоги-делегаты делают сообщения об итогах своих поисков, знакомят с результатами внедрения методических разработок	Научно-методические конференции: диалоговые площадки, практикумы, квесты и др. Студенты знакомят с результатами разработки и реализации собственных методических разработок учебных и внеучебных занятий.
3.	Предметные методические объединения. На заседаниях предметных объединений изучаются новейшие достижения науки и	Работа по направлениям студ актива. Разрабатываются и реализуются студенческие проекты

	практики в сфере образования, в области объединяющей педагогов единой дисциплины.	
4.	Школа передового педагогического опыта — прикрепление к педагогу-мастеру группы учителей, желающих перенять технологии, методы и приемы работы.	Выездная школа актива института/университета. Наставничество и шефство студентов второго курса над первокурсниками.
Групповые формы		
1.	Практикумы и семинары, а также деловые игры, тренинги являются формами, совмещающими коллективную и индивидуальную работу по поиску разнообразных и эффективных способов решения конкретных педагогических задач, поэтому семинары и практикумы часто называются проблемными (например, разработка и внедрение дифференцированных заданий для обучающихся на уроке физкультуры в гимназии).	Практикумы и семинары, а также деловые игры, тренинги, групповые проекты, разработка грантовых заданий и др.
2.	Открытые показательные уроки (мастер-классы) проводятся для демонстрации педагогического мастерства признанных авторитетных педагогов, а также передового опыта педагогов-новаторов.	Мастер-классы, практикумы, выступления команд участников олимпиадного движения с обменом опытом.
Индивидуальные формы		
1.	Наставничество — оказание помощи молодым преподавателям в период их вхождения в профессиональную деятельность.	Волонтерство и шефство старшекурсников над первокурсниками с целью скорейшей их адаптации к учебной и внеучебной деятельности.
2.	Тьюторство — осуществление общего руководства самостоятельной внеаудиторной работой обучающихся	Тьюторство — осуществление общего руководства самостоятельной внеаудиторной работой студентов и организацией жизнедеятельности в студенческих общежитиях.
3.	Самообразование — систематическая учебная деятельность, построенная на самостоятельном изучении какого-либо вопроса или проблемы с периодическими консультациями у специалиста или без них.	Самообразование в области социальной и общественной деятельности. Изучение литературы, публикация научных статей.
4.	Стажировка — период обновления и углубления знаний в психолого-педагогической и общекультурной областях на основе ознакомления с современными достижениями науки; освоения новых технологий обучения; изучения отечественного и зарубежного опыта. Стажировка проводится в ведущих	Студенческая мобильность. Изучение опыта работы студенческого актива в вузах страны и зарубежья (Москва, Санкт-Петербург, Омск, Красноярск, Барнаул, Алматы, Прага, Флоренция, Берлин и др.)

образовательных учреждениях города, государства.

Изложенное, подтверждает нашу гипотезу, заключающуюся в том, что включенность студентов высших учебных заведений в активную социально-значимую деятельность способствует формированию не только активной жизненной позиции, но и методической культуры будущего педагога. В этом заключаются целевые задачи организации воспитательной работы в вузе.

Библиографический список

1. Никулина Н. Ф. Формирование инновационной деятельности преподавателя //Специалист. – 2002 – № 12 – С. 17 – 18
2. Акопян А. В. Проблема формирования и развития профессионально-педагогической культуры в работах И.Ф. Исаева [Текст] // Проблемы и перспективы развития образования: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Пермь, январь 2013 г.). — Пермь: Меркурий, 2013. — С. 1-4. — URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/66/3245/> (дата обращения: 02.11.2019).
3. Методическая культура учителя начальных классов <https://infourok.ru/prezentaciya-metodicheskaya-kultura-uchitelya-nachalnih-klassov-3711437.html> (дата обращения 01.11.2019).
4. Чеснокова Г. С. Методическая деятельность - ведущее звено в процессе управления дошкольным образовательным учреждением //Научно-методическое обеспечение образовательной деятельности в дошкольной образовательной организации: материалы научно-практической конференции. – Новосибирск, «ЦСРНИ», 2016. – С. 6–12.
5. Чеснокова Г. С., Абакумова К. В. Социальная активность студентов педагогического вуза //Проблемы непрерывного образования: традиции и инновации: материалы международного форума евразийской ассоциации педагогических университетов. – Алматы, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2018. – С. 259–263.

*Кудайкулова Жамила Абжапаровна
Ош билим берүү институту*

**БАЛАНЫ МЕКТЕПКЕ ДАЯРДООДО МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮ
УЮМДАРЫНЫН АТА-ЭНЕЛЕР МЕНЕН КЫЗМАТТАШУУСУНУН АЙРЫМ БИР
МАСЕЛЕЛЕРИ**

*Кудайкулова Жамила Абжапаровна
Ошский институт образования*

**ПРОБЛЕМЫ СОТРУДНИЧЕСТВО РОДИТЕЛЕЙ С ДОШКОЛЬНЫМИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ**

*Kudaikulova Jamila Abjaparovna
Osh Educational Institute*

**SOME PROBLEMS BY THE COOPERATION OF PARENTS WITH PRE-SCHOOL
EDUCATIONAL INSTITUTIONS BY THE PREPARATION OF CHILDREN FOR
SCHOOL**

***Аннотация:** Макалада баланы мектепке даярдоодо мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын ата-энелер менен кызматташуусунун мазмуну каралат. Кыргызстанда жүргүзүлүп жаткан алдыңкы педагогикалык тажрыйба баяндалат. Балдардын мектепке болгон даярдыгын аныктай турган критерийлер жөнүндө түшүнүк берилет.*

***Аннотация:** В этой статье рассматривается содержание сотрудничества родителей с дошкольными учреждениями при подготовке детей к школе. Сообщается о передовом педагогическом опыте проводимом в Кыргызстане. Объясняется о критериях подготовки детей к школе.*

***Annotation:** In this article is considered the content of cooperation parents with pre-school education institutions in preparation children for school. Reported about advanced pedagogical experience which conducted in Kyrgyzstan. Explained about the criteria preparation of children for school.*

***Түйүндүү сөздөр:** Мектепке даярдоо, мектепке чейинки билим берүү, концепция, стандарт, программа, үй-бүлө менен кызматташуу, энелер мектеби, компонент, аныктоо, педагогика, критерийлер, көрсөткүчтөр.*

***Ключевые слова:** Подготовка к школе, дошкольное образование, концепция, стандарт, программа, сотрудничество с семьей, материнская школа, компонент, педагогика, критерии, показатель.*

***Key words:** Preparation for school, pre-school education, concepts, components, standard, the program of cooperation with parents, mother school, criteria, indicator, pedagogy.*

Азыркы учурда коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөр мамлекеттин билим берүү системасын модернизациялоонун зарылдыгын көрсөтүп, билим берүүнүн сапатын жогорулатуу – бүгүнкү күндө олуттуу маселе болуп саналат.

Бул маселени чечүүдө мектепке чейинки билим берүү эң маанилүү багыттардын бири. Анткени, коомчулукта эрте жаш курактагы балдарды өнүктүрүүгө болгон мамиле олуттуу өзгөрдү жана билим берүүнүн маанилүү баскычы катары кабыл алынууда.

Улуу педагог В.А.Сухомлинский: "Балалык адам турмушундагы абдан маанилүү курак. Бүгүнкү балакайдын кандай инсан болору-балалыктын кандай өткөнүнө, баланы колунан ким жетелегенине, анын акыл эси жана жан дүйнөсү айлана-чөйрөдөн эмнени кабыл алганына байланыштуу болот"-деген.[2,5]

Мектепке чейинки курак- адамдын андан аркы өсүүсү үчүн негизги баскыч катары саналат. Мектепте окуучуларды тарбиялоонун ийгиликтүүлүгү - мектепке чейинки балалыкта эмне калыптанса, ошого таянат [2,5].

Учурда Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүү КР Өкмөтү тарабынан бекитилген КР 2012-2020-жылдарда билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясынын(2012), ”Баланын укуктары жөнүндөгү Эл аралык конвенциянын ” негизги жоболорунун(1994), “Мектепке чейинки билим берүү мыйзамынын(2009), “Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуу”мамлекеттик билим берүү стандартынын(2012),” Үч жаштан жети жашка чейинки балдарды өнүктүрүү жана окутуу” боюнча колдонмо(2014), “ 0-3 жашка чейинки балдарды эрте өнүктүрүү боюнча колдонмонун” (2017) ишке ашырылышы уланууда.[3,2]

Мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик стандартына ылайык негизги (базистик) программалар,вариативдик,парциалдык, автордук, кошумча программалар төмөнкүлөрдү камсыз кылат:

- баланы таанып билүү жана интеллектуалдык жактан өнүктүрүүнү;
- баланын эмоциялык жайлуулугун;
- баланын толук өнүгүшүн камсыз кылуу үчүн үй-бүлө менен өз ара аракеттенүүнү;
- баланы жалпы адамзаттык дөөлөттөргө, элдик үрп-адаттарга жана салттарга аралаштырууну;
- балдарды социалдык адаптациялоону;
- атайын муктаждыктары бар балдар менен коррекциялык-педагогикалык жана медициналык –психологиялык ишти жүргүзүүнү;
- балдарды мектепке даярдоону; [6,153]

Бирок, республика боюнча балдар бакчасында 2018-2019-окуу жылында 1497 балдар бакчасында 197000 бала тарбияланып 26,2 % ды түзсө, кыска мөөнөттүү, вариативдүү балдар бакчалар менен бирге 3-5 жаштагы балдардын 40,9 % ы мектепке чейинки билим менен камсыз болгон.[4,7]

Ал эми, калган мектепке чейинки курактагы балдар үй шартында ата-энесинин колунда тарбияланып жатат.

Кыргыз Республикасында 2020-жылга чейин мектеп окуучуларын жана жаштарды тарбиялоо Концепциясынын баланы үй-бүлө менен тыгыз кызматташтыкта тарбиялоону, балдардын жаш курагын эске алуу менен тарбиялоо маселесинде ата-энелер үчүн сунуштарды иштеп чыгуу көрсөтүлгөн.[5,11]

Бул багытта КР Эмгек сиңирген мугалими Г.Мадаминовдун “Ата энелер, сиздер үчүн” деген китеби (эксперименталдык тажрыйбалардын негизинде) чыгарылып олтурат.[7,7]

Китепте ата-энелер, педагогдор үчүн көптөгөн сунуштар берилген: “Энелер мектебинин” болжолдуу программасы, ”Мыкты үй-бүлө” конкурсунун жобосу, ”Мыкты эне” конкурсунун жобосу, “Ата-энелердин үй-бүлөдө балдар менен иш алып баруучу тарбиялык сабактардын, иш-чаралардын болжолдуу программасы”, “Балдарды мектепке даярдоо” ж.б. көптөгөн маселелерге басым жасалган. Бул сунуштарды практика жүзүндө ишке ашырып, көптөгөн ийгиликтерге жеткендигин жыйынтыктап, республикалык деңгээлде семинар өткөрүлгөн. Бул алдыңкы тажрыйбаны ар бир мектепке чейинки билим берүү уюмунун педагогдору өз тажрыйбасында колдонуу абзел. Башкача айтканда, “Энелер мектебин” уюштуруп,балдар бакчасына тартылбай калган балдардын ата-энелерине: “мектепке даярдоо” жөнүндө, балдардын курактык өнүгүү өзгөчөлүктөрү, өнүктүрүүчү чөйрө түзүү, элдик педагогиканын элементтерин пайдалануу аркылуу окутуп-тарбиялоо, туура тамактандыруу, ден соолугуна кам көрүү, когнитивдик жактан өнүктүрүү ж.б. жөнүндө окутуу зарыл. Анткени, ата-энелер баланын мектепке даярдыгын алардын эсептөөсүн, тамга таанып окуй алгандыгын, жазгандыгын түшүнүшөт.

Баланын мектепке окууга даярдыгын өз ара тыгыз байланыштагы 3 компонент менен аныктоого болот: дене жагынан даярдыгы, интеллектуалдык даярдыгы жана инсандык даярдыгы.[1,4]

Улуу педагог К.Д.Ушинский: “Эгерде педагогика адамды бардык жактан тарбиялагысы келсе, анда ал аны бардык жагынан билүүгө тийиш” - деген.[1,4]

Демек, ар бир педагог, ата-эне баланын мектепке болгон даярдыгы жөнүндө кененирээк маалыматта болгондугу, баланын мектепте ийгиликтүү окугандыгынын бир багыты десек жаңылышпайбыз.

Баланын мектепке даярдыгынын критерийлери катары төмөндөгү көрсөткүчтөрдү эсептөөгө болот. [1,5]

Ден-соолугунун абалы: салмагы, бою, көкүрөк клеткасы, көрүүсү, угуусу, манжаларынын кыймылы, нерв системасынын абалы.

Интеллектуалдык даярдыгы: кругозору, сөз байлыгы, таанып билүү процесстеринин өнүгүү деңгээли.

Инсандык жана социалдык-психологиялык даярдыгы: нравалык сапаттардын калыптануусу, теңтуштары жана өзүнөн чоң адамдар менен мамилелеше алуусу.

Эрктик-эмоционалдык даярдыгы: бала өзүнө максат коё, чечим чыгара билүүсү, иш-аракетин пландаштыра алуусу.

Окууга болгон ынтызарлык: сабактарга кызыгуу менен активдүү катышуу, билим алууга, көп нерселерди билүүгө чын ыкласы менен болгон аракеттенүүсү.

Өзүнүн жүрүш-турушун башкара билүү: китептен көргөндөрүн, мугалимдин айткандарын эске сактап калуу үчүн сабакта көңүлүн топтой билүүсү, мектептин режимине баш ийүүсү, ички психологиялык иш-аракеттерин башкаруусу.

Акыл ишмердүүлүгү: буюмдарды, кубулуштарды байкоо менен алардагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды көрө билүүсү.

Өз алдынчалуулук: чоң адамдардын эскертүүсүз эле тамактанаардын алдында колун жуушу, ойноп бүткөндөн кийин оюнчуктарын жыйнаштыруусу ж.б.

Эмгекке карата мамиле: эмгектенип жаткан адамдарга жардам берүүсү, жумшаган мезгилде чын ыкласы менен аткаруусу ж.б.

Азыркы учурда баланын мектепке болгон даярдыгын аныктай турган көптөгөн усулдар бар. Эң кеңири тараган түрү “Сиздин балаңыз мектепке даярбы” деген сурамжылоону ата-энелерге жүргүзсө болот.[9,62]

Ошондой эле, атайын иштелип чыккан тесттердин жардамы менен ата-эне өз баласынын мектепке болгон даярдыгын аныктаса болот.[8,9]

Корутунду. Мектепке чейинки билим берүү уюмдарында иштеген педагогдор “Энелер мектебин” уюштуруунун зарылдыгын түшүнүп, айрым мектепке чейинки билим берүү уюмдарында окуу пландары түзүлүп, ата-энелер менен иш алып баруу бир топ жолго коюла баштады. Ата-энелерде баланы мектепке даярдоо жөнүндө кеңиритүшүнүктөр пайда болуп, мектепке болгон даярдыгын аныктоочу усулдарды өз тажрыйбаларында колдонуп жатышат.

Адабияттар:

1. Абдураимова З.С. Баланын мектепке даярдыгын аныктоодо мониторинг жүргүзүү боюнча методикалык сунуштар. Башталгыч класстардын мугалимдери үчүн усулдук колдонмо [Текст] Жооптуу редактору фил.илим.кандидаты Тойчиев, -Ош-2014.-64б.

2. Исаева А.А. Тарбиячыларга кеп-кеңештер .Мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын педагогдору үчүн усулдук колдонмо [Текст] Рецензенттер : Усенко Л.В.,Сейдекулова К.С., Фабина А.И. –Б.:2014.-96 б.

3. “Кут билим” коомдук-педагогикалык, илимий популярдуу басылма. Башкы редактору Кубат Чекиров 2019.,20-август

4. “Кут билим” коомдук-педагогикалык,илимий популярдуу басылма. Башкы редактору Кубат Чекиров 2019., 15- июль

5. “Кут билим” коомдук-педагогикалык, илимий популярдуу басылма. Башкы редактору Кубат Чекиров 2014.,8-август

6. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын кызматкерлери үчүн ченемдик укуктук документтердин ЖЫЙНАГЫ (мектепке чейинки билим берүү). Бишкек 2015.-162-бет.

7. Мадаминов Гапыр Маматкул уулу Ата-энелер сиздер үчүн (эксперименталдык тажрыйбалардын негизинде жазылды) [Текст] Илимий редактор пед.илим.доктору, профессор Калдыбаев С.К. Б.:2018.-112б.

8. Попова Д.А Тесты. Готов ли ребенок к школе. [Текст] Ведущий редактор Е.Каляева – СПб.: Питер,2012.-128с.:ил.

9. Усенко Л.В., Майгулакова Д.Ж., Сейдекулова К.С. Үй-бүлөнүн жана коомчулуктун мектепке чейинки билим берүү процессине активдүү катышуусу: Методикалык колдонмо/ [Текст] Башкы редактор: Абдрахманова л.А.–Б.: 2012.-77б.

*Кумашова Аида Анаркуловна
Талас мамлекеттик университети
Педагогика кафедрасынын ага окутуучусу*

**ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН
ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОЙ-ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨСТҮРҮҮЧҮ ТАПШЫРМАЛАР**

*Кумашова Аида Анаркуловна
Таласский государственный университет
Старший преподаватель кафедры педагогика*

**ЗАДАНИЙ НА РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ
УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ**

*Kumashova Aida Anarkulovna
Talas State University
Senior Lecturer of the Department of Pedagogy
Tasks for the development of logical thinking*

STUDENTS OF ELEMENTARY CLASSES IN THE TEACHING PROCESS

***Аннотация:** Бул макалада башталгыч класстын окуучуларынын окутуу процессинде окуучулардын логикалык ой-жүгүртүүсү, логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүүчү тапшырмалардын маңызы жөнүндө баяндалат. Адамга элестетүү айлана-чөйрө жөнүндө алгачкы маалыматты берсе, ой-жүгүртүү анын ичинен керектүүсүн тандайт. Башкача айтканда, ой-жүгүртүү адамдын аң сезиминдеги активдүү чагылуусу.*

***Аннотация:** В статье рассматривается логическое мышления учащихся в процессе обучения, сущность задание на развитие логического мышления.*

Исходная информация о воображения человек понимает об окружающей среде, а мысль выбирает из них подходящих. Другими словами, активное отражения психика мыслящего человека.

***Annotation:** The article discusses the logical thinking of students in the learning process, the essence of the task for the development of logical thinking.*

Initial information about the imagination a person understands about the environment, and the thought chooses the right ones from them. In other words, the active reflection of the psyche of the thinking person.

***Түйүндүү сөздөр:** окутуу процесси, башталгыч класс, окуучу, логика, ой-жүгүртүү, тапшырмалар, принциптер.*

***Ключевые слова:** процесс обучения, начальный класс, ученик, логика, мышление, задание, принципы.*

***Key words:** learning process, elementary class, student, logic, thinking, task, principles.*

Башталгыч класстардын окуучулардын логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүүгө багытталган педагогикалык иштер билим алуучуларга жагымдуу жагдайларды түзүү менен математикалык билимдеринин бекем болуусуна алып келет жана андан аркы жогорку класстарда математиканы жакшы өздөштүрүүсүнө шарт түзөт.

И.Б.Бекбоев, Н.И.Ибраева, А.А.Касымов ж.б. эмгектеринде башталгыч класстардын окуучуларынын математиканы окутууда логикалык ой-жүгүртүүнү өстүрүү маселелерин изилдешкен.

Ал эми А.В.Белошистая, В.В.Давыдов, М.Монтессори ж.б. окуучулардын логикалык ой-жүгүртүүсү башталгыч класстарда өсүп-өнүгөт деп белгилешет.

Ар бир адамга берилүүчү таануу процессинин бири бул ой-жүгүртүү. Ар түрдүү предметтерди окутууда факторлордун жетишүүсүнүн арасында жакшы өнүккөн акыл туура ойлойт.

Адам айлана-чөйрөнү ой-жүгүртүү аркылуу тааныйт. Ал адамдын аң-сезимине байланыштуу болот да, ал жеткен чекке чейин бара алат. Элестетүү адамга курчаган айлана-чөйрө жөнүндө алгачкы маалыматты берсе, ой-жүгүртүү анын ичинен керектүүсүн, өзгөчөсүн тандайт. Бир объекти менен экинчи объектини салыштырат, алардын негизинде өзүнүн керектүү иш-аракеттерин пландаштырат. Башкача айтканда, ой-жүгүртүү чыныгы дүйнөнүн адамдын аң-сезиминдеги активдүү чагылуусу [4, 161бет].

Логика илимдердин арасында эң алдыда туруш керек, ошондуктан башталгыч класстарды окутууда негизгиси баланы логикалык ой-жүгүртө алууга үйрөтүү.

Мугалим окуучунун ой-жүгүртүүсүн тартипке келтирүүгө карата иш жүргүзүүсү зарыл. Бул, биринчиден, ой-жүгүртүлө турган объектини анализдөө, экинчиден ошол анализдин негизинде иш-аракетти пландаштыруу, үчүнчүдөн пландаштырылган иштин аткарылышынын ар бир кадамын текшерүү жана баалоо, керектүү учурда катасын оңдоо.

Окутуу процессинде окуучулардын математикалык ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө төмөндөгүдөй кээ бир жалпы талаптарды карасак болот:

1) Окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү узакка, адамдын өмүрүнүн аягына чейинки созула турган тарбиялоо процесси. Ошондуктан сабакты уюштуруу процессинде окуучулардын ой-жүгүртүүсүн өстүрүүгө чоң көңүл буруу керек;

2) Мугалим жана окуу китептери балдардын ой-жүгүртүүсүн өстүрүүгө багыт берүүсү зарыл;

3) Окуучулардын өзүн-өзү тарбиялоого жана баалоого үйрөтүү маанилүү;

4) Окуучулардын математикалык ой-жүгүртүүлөрүнүн билгичтиктери жана көндүмдөрү бекем болуусу зарыл.

Бул талаптарды ишке ашыруу үчүн, окуучулардын белгилүү бир теориялык билимдердин системасын алышын камсыз кылуу керек. Андай билимдердин ситемасы болуп, биринчиден, логикалык формалардын жана закондордун маңызын билүү (аныктама, логикалык байланыштар, далилдөөлөр ж.б.). Окутуу учурунда бул логикалык түшүнүктөргө кайра-кайра кайрылып туруу максатка ылайык.

Экинчиден, ой-жүгүртүүнү тартипке келтирүү жана түшүнүктөрдү терең, бекем үйрөтүү үчүн, акыл иш-аракеттерин этап менен калыптандыруу теориясын пайдалануу керек [5,219].

И.Б.Бекбоевдин “Инсанга багытталган окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери” окуу методикалык колдонмосунда: ...окутуу методу дайыма сөзсүз мугалим менен окуучунун өз ара аракеттенүүсүнөн турат, мындай өз-ара аракеттенүүнүн жүрүшүндө мугалим окуучунун окулуп үйрөтүүчү объект менен болгон иш-аракетин уюштурат, бул иш-аракеттин натыйжасында окуучунун материалды өздөштүрүү процесси иш жүзүнө ашырылат [3,56].

Башталгыч класстын окуучуларынын логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүүдө педагогикалык принциптердин түзүлүшү:

1. Мамлекеттик билим берүү стандартында белгиленген башталгыч билим берүүнүн мазмунунун дал келүүсүнүн принциби;

2. Көрсөтмөлүү-образдуу ой-жүгүртүүнүн негизинде артыкчылыктуу колдоо принциби;

3. Татаал деңгээлинин көтөрүлүү принциби;

4. Жаңы өз ара байланыш жана өз ара аракеттенүүсүндө каралган түшүнүк жана логикалык мамиленин байланышы;

5. Логикалык-конструктивдик ойлоо менен оозеки логиканын байланышуу принциби;

6. Систематикалык принцип.

Ушул принциптердин негизинде балдардын логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүү боюнча тапшырмалардын карап көрөбүз.

1) **Мен ойлогон санды тап:**

1-тапшырма: Мен бир сан ойлодум. Ага 45ти кошуп, 17ни кемиттим. 36 келип чыкты. Мен кайсы санды ойлодум?

Үлгү: акырынан баштап эсептейбиз: $36+17=53$ $53-45=8$. Демек, ойлогон сан 8.

$$8+45=53 \quad 53-17=36$$

2-тапшырма: Мен бир сан ойлондум. Ага 2 ни кошуп, чыккан сумманы 4 кө көбөйттүм, көбөйтүндүдөн 8 ди кемитип, келип чыккан айырманы 4 кө бөлдүм. (Жообу: 8 саны)[1,54]

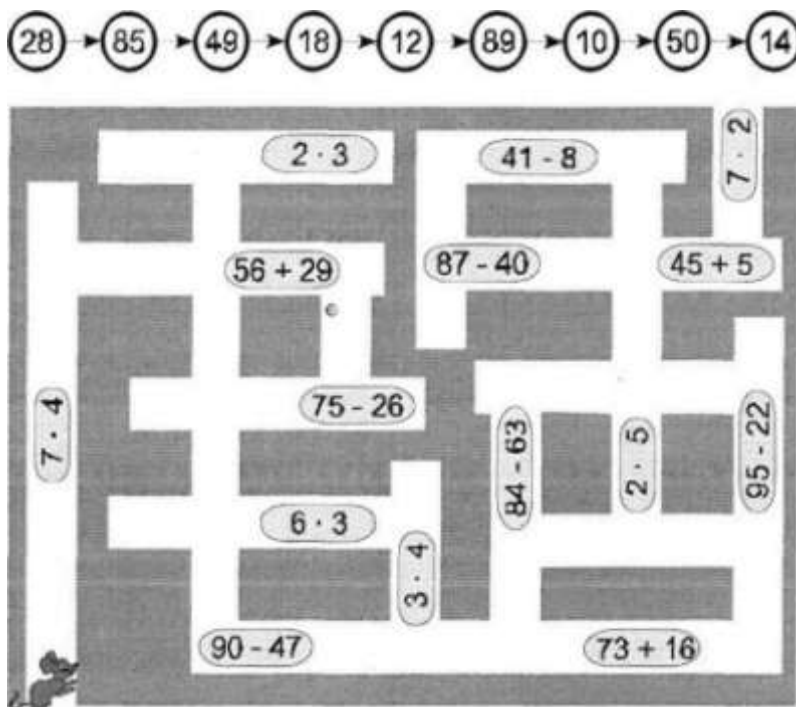
2) **Салмакка карата берилген тапшырмалар**

1 тапшырма: Апам 2 кг туз жана 2 кг га көп шекер сатып алды? Апам канча килограмм шекер сатып алды? $2+2=4$ кг шекер сатып алды.

2 тапшырма: Чакага 12 литр суу батат. Чакада 8 литр суу болсо, дагы канча литр суу куюш керек? $12-8=4$ л. Чакага 4 литр суу куюш керек.

3) **Лабиринт, инструкция боюнча жол табуу.** Инструкцияда берилген белгилүү жолдор менен лабиринттен жол таап чыгуу. Мындай тапшырмалар окуучулардын логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрөт.

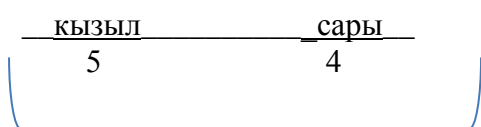
Схема боюнча чычканга лабиринттен өтүүгө жардам бер.

4) **Маселелер**

А) *Схема аркылуу маселенин чыгарылышын жазуу.* Схема маселе чыгарууда амалды туура тандай билүүгө алып келет. Схема менен маселе чыгаруу окуучулар үчүн оюн сыяктуу болуп кызыктуу келет. Мисалы; схема боюнча маселе түз (1 кл.24бет)

Маселенин схемасы

Чыгарылышы

$$5 + 4 = 9$$

Жообу: 9 машина

Б) *Маселеге суроо коюп чыгаруу.*

Маселе: Бейшен 12 самолет учурду. Аскар болсо 3кө ашык. Маселеге суроо коюп чыгар. (1кл.67бет)

Маселеге 2 суроо койсо болот.

1) Бейшен 12 самолет учурду. Аскар болсо 3кө ашык. Аскар канча самолет учурду? Мында маселени шартын кыскача төмөнкүчө белгилеп, Аскар 3кө ашык учургандыктан $12+3$ туюнтмасынын маанисин эсептейбиз:

Жообу: 15 с. учурду

2) Бейшен 12 самолет учурду. Аскар болсо 3кө ашык. Экөө биригип канча самолет учурду? деген суроо койсок, анда маселени кыска төмөнкүчө белгилейбиз. Биринчи Аскардын учурган самолетунун санын таап, ага Бейшендин учурган самолетун кошобуз:

$$12 + 3 = 15 - \text{Аскардын учурган самолету}$$

$$12 + 15 = 27$$

Жообу: 27 с. учурду

В) Берилген маселеге кайсы чыгарылыш туура келет?

Маселе: Клара 7 жашта. Синдиси 3 жашка кичүү. Синдиси канча жашта?

Чыгарылышы:

$$7-3=4$$

$$7+3=10$$

Жообу: 4 жаш Жообу: 10 жаш

Г) Маселеге коюлган суроолорго карата өзгөртүп түзүү менен маселени чыгаруу.

Маселе: Чоң атам бир түптөн 7 кг чие, экинчи түптөн 4 кг га көбүрөөк чие чогултуп алды. Чоң атам баардыгы канча килограмм чие чогултуп алды?

Эми ушул маселени кайра өзгөртүп 2 маселе түзсө болот.

1) Чоң атам эки түптөн биригип 18 кг чие чогултуп алды. Бир түптөн 7 кг чие чогултса, анда экинчи түптөн канча кг чие чогултуп алды?

2) Чоң атам эки түптөн биригип 18 кг чие чогултуп алды. Экинчи түптөн 11 кг чие чогултса, анда бир түптөн канча кг чие чогултуп алды?

Ушундай тапшырмаларды түзүп, окуучуларга сунуш кылынса, тапшырмаларды аткарууга өз учурунда мугалим тарабынан жардам берилип, аткарылышы көзөмөлгө алынып турса өзүнүн оң натыйжасын берип, кандайдыр бир деңгээлде башталгыч класстын окуучулардын логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрөт. Албетте, мындай иштердин аткарылышы мугалимдин чыгармачыл ишмердүүлүгүнө, логикалык билиминин деңгээлине жараша болот.

Адабияттар:

5. Аттокурова Ч.А. Математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу үчүн методикалык колдонмо 2- класс. Бишкек - 2016.
6. Бекбоев И.Б., Мкртчян С.Ш., Ибраева Н.И. Математика 1-класс, Бишкек-2011.
7. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. Бишкек -2004.
8. Төрөгелдиева К.М. Келечектеги математика мугалимдерин даярдоо системасын моделдештирүү. Монография. Бишкек- 2007.
9. Төрөгелдиева К.М. Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Б.: 2005, 3.

*Маматова К.Б.
Н.Исанов атындагы
КМКТАУ*

КӨП ТИЛДЕ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ЛИНГВИСТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

*Маматова К.Б.
КГУСТА им.
Н.Исанова*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МНОГОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Matatova K.B.
KSUCTA n.a.
N.Isanov*

LINGUISTIC BASIS OF MULTILINGUAL EDUCATION

***Аннотация:** Бул макалада көп тилдүү инсандын калыптанышын лингвистикалык, психологиялык, социалдык жана педагогикалык аспектилеринде ишке аша тургандыгы жөнүндө сөз болот. Ошондой эле көп тилде билим берүүнүн программасын жүзөгө ашырууда студенттердин эне тилин жакшы билгендиги экинчи тилди өздөштүрүүгө кыйла жөндөмдүү экендиги тастыкталат.*

***Аннотация:** Эта статья рассматривает лингвистический, психологический, социальный и педагогические аспекты формирования многоязычной личности. А также в этой статье подтверждается, что хорошее знание родного языка студентов способствует возможности освоить второй язык в процессе внедрения программы многоязычного образования.*

***Abstract:** This article studies linguistic, psychological, social and pedagogical aspects of formation of multilingual person. Moreover, it confirms that a sound knowledge of mother tongue helps in later schooling, especially learning second language in the process of application of the program of multilingual education.*

***Түйүндү сөздөр:** көп тилдүүлүк, лингвистикалык, психологиялык, социалдык, педагогикалык аспектилер, эне тилдин эсебин алуу, интерференция, транспозиция, коммуникативдик компетенциялар.*

***Ключевые слова:** многоязычие, лингвистические, психологические, социологические, педагогические аспекты, учет родного языка, интерференция, транспозиция, коммуникативные компетенции.*

***Key words:** multilingual, linguistic, psychological, social, pedagogical aspects, consideration of mother tongue, interference, transposition, communicative competence.*

Көп тилде билим берүү – бул конкреттүү инсандын билим алуу каражаты катары кеминде үч тилди пайдалануусу, ал тилдерди өз-өзүнчө бөлөк сактабай, бүтүндөй тилдик тажрыйбасынын негизинде тилдерди байланыштыра колдонуу менен коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруусу. Бул термин 1999-жылы ЮНЕСКОнун 12-резолуциясында киргизилген жана ал билим берүүдө кеминде үч тилди: эне тилин, мамлекеттик (national) жана эл аралык тилдерди колдонууну билдирет [5,210].

Ар кандай тилдерде сүйлөшө билүү (эне тилде, мамлекеттик, расмий, чет тилде) индивиддин инсандык өсүүсү, өзү туулуп – өскөн жана ага чоочун чөйрөдө социалдык жана

жарандык жакындашуусу, адаптацияланышы жана ийгиликтүү иштеши үчүн кардиналдуу факторлордун бири болуп саналат. Окуу процессин уюштуруу көз карашынан алганда айырмалана турган учурлар:

а) тилди предмет катары окутуу;

б) тилди башка предметтерди окуп үйрөнүү үчүн каражат катары пайдалануу (көп тилде билим берүү) [5,211].

“Көп тилдерди окутуу” менен “көп тилде билим берүү” бир эле түшүнүк эмес, алар бири-биринен айырмаланган таалим-тарбия берүү процесстери болуп саналат. “Көп тилдерди окутуу” – бул эки же андан ашык тилдерди өз-өзүнчө предмет, сабак катары гана окутуу.

Ал эми “көп тилде билим берүүгө” жогоркудай кылып кыскача түшүнүк берүү, түшүндүрүү мүмкүн эмес. **Көп тилде билим берүү** – бул:

- окуучунун (өспүрүмдүн) бир нече тилде сүйлөй алуусу;

- тил же тилдер билим алуунун каражаты болушу;

- көп тилде билим алуу демек, көп маданиятты өздөштүрүү;

- ар кандай чөйрөдө, түрдүү кырдаалдарда ал чөйрө колдонгон тилде баарлаша алуу;

- окуп-үйрөнгөн бардык тилдерде белгиленген компетенттүүлүктөргө, айрыкча коммуникативдик компетенттүүлүккө ээ болуу;

- өздөштүргөн тилдерди кептин оозеки жана жазуу формаларында жетиштүү деңгээлде колдоно билүү ж.б. [3,9].

Көп тилдүү инсанды калыптандыруу лингвистикалык, психологиялык, социологиялык, педагогикалык аспектилерде ишке ашат. *Лингвистикалык аспект* көп тилдин түзүмдөрүнүн жана түзүмдүк элементтеринин бири-бирине ылайык келүүлөрүнүн анализин, бардык деңгээлдердеги алардын өз ара мамилелери, өз ара таасир этүүлөрү жана өз ара бири-бирине өтүүлөрү, эне тилинин жана башка тилдердин үндүк курамындагы, лексикалык системасындагы жана грамматикалык курулушундагы жалпы жана спецификалык, окшош жана окшош эмес учурларды аныктап алуу үчүн алака-катыштагы тилдердин ар биринин дифференциалдык белгилерин таап чыгууну; экинчи тилди үйрөнүү маалында эне тилдин интерференцияланышынын лингвистикалык өзгөчөлүктөрүн ж.б. карайт. Тилдердин карым-катышта болушун үйрөнүүнүн негизги методу болуп салыштырма-типологиялык метод эсептелинет.

Психологиялык аспект эки тилдүүлүк жалпы интеллектуалдык өсүшкө жана эне тилинин кебинин өнүгүшүнө кандайча таасир этет, көп тилдүүлүктө тилдин жана ойлоонун биримдиги кандайча көрүнөт; ал чет тилдеги ойлоого кандайча таасир көрсөтөт; пайда болгон эки тилдүүлүктө эне тилинин жана орус тилинин (эне тили эмес) иштөөлөрүнүн механизмдери кандай; орус тилин улуттук мектепте үйрөнүүнүн шарттарында улуттук-орус эки тилдүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн кандай этаптарын бөлүп көрсөтсөк болот жана ар бир этапта эки тилдүүлүктүн кандай мүнөздүү бөтөнчөлүктөрү байкалат ж.б. нерселерди карайт.

Көп тилдүүлүктүн *социалдык аспекти* тилдердин ар биринин жалпы функцияларын аныктоого байланыштуу чечилет. Булардын ичинен тилдин алака-катыштын, окутуу-үйрөтүүнүн, иш кагаздарын алып баруунун ж.б. каражаты катары ролун белгилеп кетелиз. Изилдөөнүн социалдык аспекти тилдердин ар биринин коомдук функцияларын жана колдонулуу чөйрөсүн аныктоону көңүлгө алат.

*Педагогикалык аспекти*де улуттук жана көп тилдүүлүктүн түзүлүп-калыптануусу жана өнүгүшү менен байланышкан методикалык мүнөздөгү маселелер каралат, атап айтканда: бөтөн тилди кептик чөйрө жок болгон учурда үйрөнүүнү кайсы куракта баштаган максатка ылайыктуу, башка тилди качан үйрөнгөн ылайык – эне тил менен бир учурдабы же аны өздөштүргөндөн кийинби, улуттук мектепте улуттук жана көп тилдүүлүгүн түзүп калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолдору, усулдары жана ыкмалары кайсылар? Башкача айтканда, көп тилдүү инсандын түзүлүп калыптандыруусу ал окуп-тарбияланып жаткан шарттар менен тыгыз өз ара байланышта болуп өтөт.

Көп тилде билим берүү шартында тилдерди интеграциялап-салыштырып окутууга өзгөчө орун берүү талабы бар. Кыргыз тилин орус тили менен, кыргыз тилин англис тили менен, мүмкүн болгон учурларда үч тилди салыштырып окутуу методдорун, каражаттарын колдонууну сунуш кылабыз. Биз бул изилдөөбүздө ушул багыттагы иш-аракеттердин айрым үлгүлөрүнө жана жалпы теориялык маселелерине да токтолобуз.

Кыргыз Республикасында көп тилде билим берүү жана көп маданияттуу инсандарды калыптандыруу иш-аракеттерин жандандырып, турмушка ашырууну тездетүүгө 2014-жылы кабыл алынган “Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы” иштелип чыгып, жетекчиликке алынышы да өз салымын кошо баштады. Программа жакынкы жылдары (2020-жылга чейин) тил саясатын жүргүзүүнүн мамлекеттик, улуттук мааниге ээ болгон бардык маселелерин камтыды. Барыдан мурда, Кыргызстанда кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары алган ордун, маанисин, аны жайылтуунун, колдонуунун жол-жоболору, багыттары так аныкталып, көрсөтүлүп берилди. Тактап айтканда, программа Республикадагы тил саясатынын жана кыргыз тилин өнүктүрүүнүн максатын төмөнкүдөй кылып так аныктап берди. Коюлган негизги максат – **“Кыргыз Республикасында жашап жаткан бардык этностордун тилдерин сактоо жана өнүктүрүү менен Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоонун маанилүү фактору катары мамлекеттик тилди толук жана кеңири колдонууну камсыз кылган натыйжалуу тил саясатын куруу; эне тилин, мамлекеттик, расмий жана эл аралык тилдерди эркин билген кыргызстандыктардын көп тилдүү жаңы муунун өстүрүү”** [4,5].

Көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүүнүн максаты мындайча аныкталган: “көп түрлүү маданий чөйрөдө ийгиликтүү кесиптик ишмердикти жана татыктуу жашоону камсыз кылган көп маданияттуу компетенцияларга ээ болгон Кыргыз Республикасынын жаранын тарбиялоо” [3,20].

“Эне тилдин эсебин алуу” түшүнүгү – бул интерференция дагы, ошондой эле транспозиция дагы. Андыктан “эне тилдин эсебин алуу” түшүнүгүнө эне тилдин экинчи тилге ээлик кылууга карата оорчулуктардын жана оң таасирлердин эсебин алуу талабын гана эмес, ошондой эле кептик айтууну теңтайлашып жаратуу процессинде, бөтөнчө окутуунун монологдук кеп сыяктуу объектиси тууралуу кеп жүргөнүндө өз ара биргелешип аракеттенүүнүн, өз ара таасир этишүүнүн эсебин алууну киргизүү зарыл.

Биринчиден, монолог продукт катары текст болгону үчүн, ал уюштурууда жана жазып толтурууда өзүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүнө ээлик кылат.

Экинчиден, ойду монологдук кеп формасында түзүү процесси – бул татаал кубулуш, мында ошондой эле эне тилинин жана орус тилинин өз ара биргелешип иштөөсү байкалат.

Интерференция жана транспозиция кубулуштары кыргыз тилине тийиштүү спецификалык билгичтиктерди түзүп калыптандыруу жөнүндө айтууга мүмкүндүк берет, андыктан теңтайлашып окутуу дагы жалпы жана тилдик, кептик билгичтиктердин негизинде жүзөгө ашырылуусу керек. Бул боюнча К.З.Закирьяновдун төмөнкү пикири алгылыктуу: “Эне тилин жана орус тилин улуттук мектепте өз ара байланыштырып үйрөнүү үчүн лингвистикалык негиз болуп тилдик универсалдуулуктун жана жалпы кептик билгичтиктердин бар экени эсептелинет, буларсыз алака-катыштын каражаты катары кайсы бир тилди колдоно билүү тууралуу айтканда болбойт. Алсак, фонетика жаатында жалпы болуп, мисалы, кептин тыбыштарын чектөө, аларды үндүүлөргө жана үнсүздөргө бөлүштүрүү, алардын жардамы менен сөз түзө билүү, тыбыштарды кайра тамгалар менен бере билүү ж.б.; сөз жасоо жаатында – морфемалардын жардамы менен жаңы сөздөрдү түзө билүү; морфология жаатында – сөздөрдү сөз түркүмдөрүнө бөлүштүрүү, сөздөрдү өзгөртө билүү; синтаксис жаатында – сөздөрдү өз ара байланыштыруу жана алардан сүйлөмдөрдү түзө билүү ж.б.” [1,80].

Теңтайлаш окутууда монологдук билгичтиктерди өнүктүрүүнүн спецификасы кандай? Бул үчүн экинчи тилди өздөштүрүүнүн механизмдерин аныктап алуу зарыл. И.А.Зимняянын пикирин келтирели, “...кептик ишмердүүлүктүн өзүн үйрөтүү зарыл, анын каражаттарына,

ык-амалдарына, механизмдерине ээ болуу аркылуу окуп жаткандын өзү калыптанат” деп эсептейт [2.39-48].

Изилдөөчүлөрдүн ушул маселе боюнча байкоолору кызыктуу: “Башка тилди үйрөнүп жатып, адам өзүнүн буюм-тайымдар дүйнөсүн, окуяларды, фактыларды көрүү ыкмасын өзгөртүп уюштурууга, демек, бул үчүн керек үндөрдү, формаларды, сөздөрдү, сөз айкаштарын, синтаксистик моделдерди кабылдоого, жатка өздөштүрүүгө мажбур” [2,41].

Джим Камминс, Торонто университетинин профессору “Кош тилдүү балдардын эне тили эмне үчүн билим берүүдө маанилүү” деген макаласында: “Балдардын эне тилин билүү деңгээли экинчи тилди жакшы өздөштүрүүсүнө олуттуу таасир этет. Эне тилин жакшы билген балдар, экинчи тилде жазуу, окуу жагынан кыйла жөндөмдүү экендигин көрсөтүшөт. Билим берүү чөйрөсү балдарга эне тилдин жеткиликтүүлүгүн камсыздаса, бул тилдер бири-бирин толуктап, көрсөтүп турат. Тескерисинче, балдарды эне тилден алыстатууга аракет жасалса, инсанга багытталган окутуунун концептуалдык негиздери бузулат” – дейт [6,15-20].

Дж.Камминстин изилдөөлрүнөн улам студенттерди эне тилинде дидактиканын төмөнкүдөй талаптарына көнүктүрүүгө жана үйрөтүүгө жетишүүбүз керек:

1. Студенттердин дүйнөнү таанып-билүүсүн калыптандыруу б.а. реалдуу турмуштагы маалыматтарды, көрүнүштөрдү анализдеп, аларга туура баа берүүгө көнүктүрүү.

2. Эне тили менен жашап, сыймыктанып, улуттун баалуулуктарды аңдап билүүгө үндөө.

3. Өз оюн чынчыл көз карашы аркылуу туюндуруу.

4. Тил улут жүзү экендигин б.а. ар бир элдин тили улуу, ал ошол элдин адабиятын, маданиятын, тарыхын, үрп-адатын, каада-салтын сактап келген кенч экендигин туюндуруу [7, 218-219].

Демек, Джим Камминс айткандай студенттердин эне тилин жакшы билүүсү, алардын экинчи тилди үйрөнүү үчүн өбөлгө болот. Алардын эне тилде алган билимдери менен билгичтиктери экинчи тилди өздөштүрүү үчүн негиз боло тургандыгына өз тажрыйбабызда ынандык.

Адабияттар тизмеси:

1. Закирьянов, К.З. Двухязычие и интерференция [Текст] / К.З.Закирьянов. – Уфа, 1984. – 80с.

2. Зимняя, И.А. Психологические особенности начального овладения иностранным языком [Текст] / И.А.Зимняя, А.А.Львонтьев. – М.: МГУ, 1971. С39-48.

3. Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги. “Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясы” [Текст] / Б., 2009. – 47б.

4. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүүнүн “Улуттук Программасы” [Текст] / - Б., 2014. – 20 б.

5. Көп тилдүү билим берүү программасын долборлоо жана жүзөгө ашыруу боюнча колдонмо [Текст] Автор түзүүчүлөр: / А.ССтоянова, М.Глушкова. – Б., 2017. – 254.

6. Cummins, J. Bilingual children’s mother tongue: Why is it important for education? [Text] / J.Cummins, Sprog forum, 7(19), - University Toronto, - 2001. P. 15-20.

7. Cummins, J. Language Power and Pedagogy. Bilingual children in a crossfire [Text] / J.Cummins. – England, 2000. – p. 220.

*Омурбаева Д.К.,
Нуркулова М.Р.,
Дюшембиева А.Д.,
Гафурова Н.Б.
кафедра технологии обучения
кыргызскому и русскому языкам в начальной школе
КГУ им. И. Арабаева*

**КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

*Омурбаева Д.К.,
Нуркулова М.Р.,
Дюшембиева А.Д.,
Гафурова Н.Б.
И. Арабаев атындагы КМУнун
башталгыч мектепте
кыргыз жана орус тилдерин
окутуунун технологиясы кафедрасы*

**КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНА ТИЛДИ ОКУТУУДАГЫ
КОМПЕТЕНТТҮҮ МАМИЛЕ**

*Omurbayev D.K.,
Nurkulova M.R.,
Dyushembiev A.D.,
Gafurova N.B.
Department of Learning Technology
Kyrgyz and Russian in primary school
KSU named after I. Arabyev*

**COMPETENCY-BASED APPROACH IN TEACHING LANGUAGE TO
PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

***Аннотация:** В современных условиях при обучении русскому языку большое внимание уделяется реализации компетентностного подхода в обучении учащихся начальной кыргызской школы. В данной статье рассматриваются особенности обучения русскому языку детей младшего школьного возраста. Приводятся некоторые итоги обучения русскому языку как неродному с ориентацией на социокультурный контекст.*

***Ключевые слова:** компетенции, коммуникативные компетенции, социокультурная компетенция, личностно-деятельностный подход.*

***Аннотация:** Учурдагы шартта кыргыз мектептеринин башталгыч класс окуучуларын орус тилин окутууда өзгөчө көңүл социомаданий компетенцияны калыптандырууга бурулууда.*

Бул макалада кенже курактагы окуучуларды орус тилин окутуудагы өзгөчөлүктөр каралат. Социомаданий контекстке таянуу менен орус тилин бөтөн тил катары окутуунун кээ бир жыйынтыктары келтирилет.

***Түйүндүү сөздөр:** компетенция, коммуникативдүүлүк компетенциялары, социомаданий компетенция, инсандык-ишмердүүлүк мамилеси.*

***Annotation:** In modern conditions, when teaching the Russian language, great attention is paid to the formation of the sociocultural competences of pupils in an elementary Kyrgyz school. This article discusses the features of teaching Russian to children of primary school age. Some results of*

teaching the Russian language as non-native with an orientation to the socio-cultural context are given.

Keywords: *competencies, communicative competences, sociocultural competence, personal-activity approach.*

В настоящее время в методике преподавания русского языка как неродного доминирующие позиции получает личностно-деятельностный подход, предполагающий развитие и саморазвитие учащегося как субъекта этой деятельности.

В ожидаемых результатах обучения в области социокультурной компетентности Предметный стандарт по русскому языку для начальных школ с кыргызским языком обучения отмечает:

- Знает и умеет использовать отдельные социокультурные элементы речевого поведенческого этикета в условиях разыгрывания ситуаций общения «В школе», «В классе».

- Знает и исполняет отдельные произведения детского фольклора (песенки, стихотворения, считалочки).

- Знает русские имена, отчества, фамилии; типологически близкие сказки на русском и родном языках.

- Умеет пользоваться в своей речи устойчивыми словосочетаниями.

В свою очередь программа по русскому языку для 1 класса кыргызской школы определяет следующие социокультурные знания и умения:

- соблюдать нормы речевого этикета, принятые в России;

- знать и исполнять отдельные произведения детского фольклора.

На основе этих нормативных документов нами были разработаны критерии оценивания социокультурной компетентности ученика 1 класса, позволяющие также определить эффективность звуковой и иллюстративной наглядности в плане формирования этой компетентности.

Критерии оценивания социокультурной компетентности:

Высокий уровень: Учащиеся знают 4 формулы речевого этикета: при знакомстве, прощании, выражении благодарности, обращении с просьбой. Знает 2-3 русские народные сказки, знает 3 и более стихотворения, знает 3 и более русских имен.

Средний уровень: Учащиеся знают 2 формулы речевого этикета, может назвать 1 русскую народную сказку, знает 1 стихотворение, знает 1-2 русских имени.

Низкий уровень: Учащиеся знают 2 формулы речевого этикета, может назвать 1 русское имя, не знает сказок, не знает стихотворений.

Результаты опроса учащихся ряда школ с кыргызским языком обучения Чуйской области показали, что только 30 % учащихся обладают социокультурными знаниями и умениями.

Одной из причин низкого уровня социокультурной компетенции учащихся мы считаем отсутствие в учебнике для первого класса и методическом руководстве текстов сказок, предлагается всего 3-4 стихотворения для заучивания, в разработках уроков отсутствуют русские имена.

С учетом взаимосвязанности и взаимообусловленности поурочной работы и последовательности их презентации: от рецептивных к репродуктивным, а от них к продуктивным, учащимся была предложена система заданий для формирования социокультурных компетенций.

Указанные типы упражнений способствуют формированию и развитию умений слушать, понимать и различать простейшие образцы русской звучащей речи (звуки, слоги, слова, законченные высказывания). Их называют **рецептивными**. Если они – содействуют воспроизведению тех же образцов — их считают **репродуктивными**. Упражнения, помогающие формированию и развитию умений составлять новые структуры по данным образцам, рассматривают в качестве **продуктивных**.

Обучение, осуществленное поэтапно, показало, что формирование умений и навыков связного русского монологического высказывания происходит в определенной

последовательности: конструирование различных коммуникативных синтаксических единиц, затем наполнение их простейшими морфологическими категориями и лексемами; соединение предложений с элементарными (наиболее употребительными) средствами связи, построение на основе имеющегося материала небольших монологических высказываний в устной и письменной форме. В 1-м классах – это составление предложений с использованием слов или словосочетаний и постановкой их в нужной форме; расположение составленных коммуникативных единиц в последовательности (с заменой, где необходимо, существительных местоимениями). **Продуктивными** оказались упражнения: продолжить текст по началу, составить предложение к рисунку, серии рисунков из 1-2 предложений. Например, такие предложения, которые открывают микротекст – связное высказывание:

Это наш дом. Я ходил на ферму. Я люблю свою бабушку. Летом я ездил на Иссык-Куль. Наступила зима.

Или: задание для расположения рисунков в логической связи и последовательности. Такие упражнения развивают не только речевую, но и мыслительную деятельность учащихся.

Репродуктивные задания использовались с целью формирования у учащихся навыков правильного построения предложений и их соединения, создания содержания микротекста, постановки вопросов по его содержанию.

Выполнение **продуктивных** упражнений было направлено на выработку и дальнейшее закрепление умений и навыков анализировать микротекст: озаглавливание, деление на смысловые части, выявление их последовательности и связи между ними и т.д.

Работа над всеми видами упражнений (**рецептивных, репродуктивных, продуктивных**) сопровождалась заданиями на языковом уровне: практическое наблюдение за средствами связи компонентов микротекста, составление предложений с использованием определенных лексических единиц и грамматических форм.

В процессе экспериментального обучения проводилась систематическая работа не только над содержательно-логическим и языковым уровнями микротекста, но и развитием речи учащихся с использованием продуктивных речевых и коммуникативных заданий, в которые включались подготовительно-речевые и собственно речевые упражнения.

В период экспериментального обучения проводились творческие, полностью самостоятельные виды работ: устные рассказы, импровизации, инсценировки, составление связного высказывания по картине, наблюдениям, словесное рисование, отзывы о увиденном, услышанном. Эти виды работы связывались с изучаемым на данном этапе материалом.

Наряду с монологической, стала более совершенной и диалогическая речь учащихся.

Особая роль в системе работы отводилась учету родного языка учащихся, поскольку при обучении русскому языку происходит взаимодействие русского и родного языков, перенос умений и навыков из одного языка в другой.

Вот почему в экспериментальном обучении большое внимание уделялось упражнениям:

- по сопоставлению связных текстов, данных на русском и кыргызском языках (с целью наблюдения над композиционным построением и средствами связи);

- по переводу небольшого микротекста с родного языка на русский (с целью координации умений и навыков для создания связного высказывания на двух языках).

В результате проведенной работы в экспериментальных классах (по сравнению с контрольными) наблюдались следующие изменения, которые выводились путем подсчета и сравнения:

1. Достигнуто заметное развитие видов речевой деятельности (аудирования, говорения) в их взаимосвязи.

2. Содержание устных монологических высказываний учащихся начальных классов существенно изменилось, что отражалось на общем развитии школьников; приобретении ими способности наблюдать, сравнивать, давать оценку услышанного, увиденного и прочитанного; анализировать, обобщать.

3. Объем устных высказываний в среднем увеличился в 1,5-2 раза, что свидетельствует о том, что учащиеся стали говорить более свободно; научились словесно импровизировать.

4. Монологические высказывания учащихся к концу первого года обучения стали сравнительно ближе по содержанию и языковому оформлению к развиваемому виду устной речи. В них больше места начало занимать описание; увеличилось количество используемых слов, словосочетаний и целых фраз оценочного характера; уместно использовались синонимы, антонимы.

И что особенно важно – уменьшилось количество ошибок в произношении звуков, слогов и слов.

Результаты выявления уровней сформированности социокультурной компетенции учащихся показали, что 38 % учащихся имеют высокий уровень сформированности социокультурной компетенции, средний уровень – 51 % учащихся и низкий уровень показали 11 % учащихся. В среднем уровень сформированности социокультурной компетенции учащихся повысился на 19 %.

Полученные результаты опытно-экспериментальной работы и контрольного среза знаний дают нам основание утверждать об эффективности проведенной нами работы и правильности отобранных заданий и упражнений. Полученные результаты стали возможными благодаря внедрению звуковых и иллюстративных материалов, содержащих стихотворения, сказки, образцы диалоги с формулами речевого этикета.

Предложенная система заданий способствовала реализации выдвинутой рабочей гипотезы по формированию социокультурной компетенции учащихся. В результате обучения были созданы благоприятные условия для перехода к обучению русскому языку в будущем на продвинутой этап.

Литература:

1. *Лебедев О. Е.* Компетентностный подход в образовании [Текст] / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С.3-12.
2. *Львов М. Р.* Методика развития речи младших школьников [Текст] / пособие для учителя. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
3. Предметный стандарт по русскому языку в школах с кыргызским, узбекским, таджикским языками обучения для 1-4 классов [Текст]. – Бишкек, 2016. – 27 с.
4. Программы по русскому языку и чтению для 1-4 классов одиннадцатилетней кыргызской школы [Текст] / сост.: К. Д. Добаев, Г. С. Тагаева. – Бишкек, 2010. – 39 с.

Онолбаев М., п.и.к., доцент
И.Арабаев атындагы КМУ

**БОЛОЧОК ПЕДАГОГДУН МАТЕМАТИКАЛЫК ДАЯРДЫГЫНДАГЫ КЕСИПКЕ
БАГЫТТАЛГАН ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

Онолбаев М., к.п.н., доцент
КГУ им. И.Арабаева

**ТЕХНОЛОГИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В
МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ**

Onolbaev M.
candidate of pedagogical sciences, docent
I.Arabaev KSU

**TECHNOLOGY OF PROFESSIONALLY-ORIENTED TEACHING IN THE
MATHEMATICAL PREPARATION OF FUTURE TEACHERS**

Аннотация: илимий макалада кесипке багытталган окутуунун технологиясынын структурасына анализ жүргүзүлгөн. Окутуунун методикасынан окутуунун технологиясын айырмалап туруучу критерийлери каралган. Технологиялык деңгээлде окутуучунун ишмердүүлүгүнүн критериялдык белгилери аныкталган.

Аннотация: в статье анализируется структура технологии обучения профессиональной направленности. Рассматриваются критерии отличия методики обучения от технологии обучения. Определяются критериальные признаки деятельности преподавателя на технологическом уровне.

Annotation: the article analyzes the structure of the technology of training of a professional orientation. Criteria for the difference between teaching methods and teaching technologies are considered. Teacher activity criteria are determined at the technological level.

Түйүндүү сөздөр: болочок педагогдун математикалык даярдыгы, окутуунун технологиясы, окутуунун кесиптик-педагогикалык багыттуулугу.

Ключевые слова: математическая подготовка будущих педагогов, технология обучения, профессионально-педагогическая направленность обучения.

Key words: mathematical preparation of future teachers, teaching technology, professionally pedagogical orientation of teaching.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн негизги маселеси – азыркы учурдагы коомдо дайыма өзгөрүп туруучу шарттарында кесиптик маселелерди чечүү жолдорун табууга жөндөмдүү болгон, кесипке багыт алган, өз жолу менен жүргөн, демилгелүү инсанды калыптандыруу. Маселени чечүүдө болочок педагогдун математикалык даярдыгы жүрүм-турумдун жана аракеттердин мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле кесиптик ишмердүүлүккө карата муктаждыкты, ага болгон мамилени жана даярдыкты көп жерде аныктап туруучу кесиптик багыттуулуктун негизинде долбоорлонуусу маанилүү болот.

Математикалык даярдыктын кесиптик-педагогикалык багыттуулугунун технологиялык камсыздалышы үчүн жок дегенде төмөнкүдөй үч суроого жооп берүү керек: “Окуу процессинин технологиялуулугу деп эмнени түшүнөбүз?”, “Кесипке багытталган окутуунун технологиясынын дидактикалык маани-маңызы эмнеде?” жана “Методика окутуунун технологиясынан кайсы критерийлери боюнча айырмаланып турат?”.

Окутуунун технологиясы социалдык чөйрөгө тиешелүү болот – алар ийкемдүүрөөк болот жана өзгөчө аныкталбайт. Окуу процесстин технологиялуулуугу төмөнкүлөрдү эске алат: 1) процессти өз ара байланышкан этаптарга бөлүштүрүү; 2) коюлган максатка жетүүгө багытталган этап боюнча аракеттерди аткаруу; 3) коюлган максатка шайкеш болгон натыйжаларга жетүү үчүн карлаган амалдардын жана операциялардын аткарылышынын шайкештиги [32, 8-б.]. Технологиялык денгээлде инсандык-субъективдик факторлордун таасири менен шартталган кээ бир кемчиликтер оңдолуп турат, анткени коррекциялоо этаптарында технологиялык процесстин кээ бир элементтеринин кайталануусун уюштурууга да мүмкүндүк түзүлөт.

В.И.Андреев окутуунун технологиясын мүнөздөгөн алты позицияны келтирет [3, 19-б.]:

1. Максатка багытталгандык – максаттардын ачыктыгы, тактыгы жана дидактикалык иштелип чыгышы.

2. Концептуалдуулук – иштелип чыккан педагогикалык же дидактикалык теорияга таянуу.

3. Системалуулук – бүтүн системада долбоорлонуучу окутуунун максаттары, милдеттери, мазмуну, формалары, методдору, каражаттары жана шарттары.

4. Диагностикалуулук – окуу ишмердүүлүктүн формалдык-сандык эмес, сапаттык-диагностикалык мүнөзгө ээ болгон баштапкы, ортосундагы жана жыйынтыктоочу натыйжаларын баалоо.

5. Окуу сапаттын кепилдиги – окуу материалды өздөштүрүү коэффициенти 0,7ден төмөн болбошу шартталат.

6. Жаңылуулук – педагогиканын, психологиянын жана дидактиканын эң жаңы жетишкендиктерине таянуу.

Кесипке багытталган окутуунун технологиясынын дидактикалык маани маңызы бул студенттин келечектеги кесиптик ишмердүүлүктө функционалдык милдеттерин аткаруу үчүн зарыл жана маанилүү болгон инсандык сапаттарын жана негизги компетенцияларын калыптандыруу. Болочок педагогдун инсандык сапаттары: а) өз алдынча окуу жана өзүнүн ишмердүүлүгүн контролдоо жөндөмдүүлүгү; б) өзгөрүп туруучу шарттарда ийкемдүүлүгү жана ыңгайлашуусу саналат.

Математикалык даярдыктын кесиптик-педагогикалык багыттуулугу студент тарабынан өздөштүрүлгөн маалыматты кайра иштеп чыгуу жана аны чагылдыруу жолдорун издеп табууну гана эмес, ошондой эле педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыгынын калыптануусун да шарттайт. Ал үчүн:

– келечектеги педагогдун кесиптик мотивациясын өнүктүрүү үчүн математикалык билимдердин маанилүүлүгүн аныктоо;

– студенттин кесиптик калыптанышында математикалык даярдоо процессинин натыйжалуулугунун негиздерин көрсөтүп туруу;

– пайда болуучу коррекциялоо процедураларынын санын кыскартуу үчүн окуу-математикалык ишмердүүлүктү прогноздоо жана долбоорлоо керек.

Методиканын окутуунун технологияларынан айырмалап туруучу критерийлери жөнүндө суроо боюнча ой жүгүртүүдө, төмөнкүгө көңүл буруп коюу керек, методикада эң негизгиси болуп, бул окутуунун талап кылынуучу жыйынтыктарына жетүү жолдору болсо, ал эми технологияда – окутуунун талап кылынуучу жыйынтыктарына жетүү кепилдиги саналат. Окутуунун технологиясы ачык-айкын персоналдык жекелештирилген мүнөзгө ээ жана өзүнүн маани-маңызы боюнча “окутуунун автордук методикасы” түшүнүгүнө өтө жакын болот – баардык көп түрдүү көрүнүштөрүндө чагылдырылган окутуучунун инсандык ролу ал үчүн өзгөчө маанилүү. Ал эми методика, адатта, аларды ишке ашыруучу ишмерге тиешесиз болуп, окутуунун методдорунун жана ыкмаларынын комплексин чагылдырат. Окутуунун технологиясын долбоор катары, башкача айтсак, автор тарабынан гана эмес, ошондой эле башка жолдоочулар тарабынан ишке ашырыла турган педагогикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун куралы катары кароого болот. Демек, окутуунун

технологиясы методиканын өнүгүшүнүн жогорку стадиясын чагылдырат. Технологиялык деңгээлде окутуучунун ишмердүүлүгүнүн критериялык белгилери – бул:

- студенттин ишмердүүлүгүнүн, операцияларынын жана түшүнүктөрүнүн системасында окутуунун күтүлүүчү жыйынтыктарын туура ченөө үчүн диагностикалык максатты коюу;
- таанып билүүчү жана практикалык маселелердин системасы, багыт берүүчү негизи жана аларды чыгаруунун ыкмалары аркылуу мазмунду долбоорлоо;
- билим берүүнүн мазмунун жана операциялык функцияларын өздөштүрүүдө этаптардын ырааттуулугун аныктоо;
- билим берүү процессинин субъектеринин – окутуучу жана студенттин, ошондой эле студенттердин өз ара бирге кызматташуусунун жолдорун көрсөтүү;
- натыйжалуулугу боюнча оптималдуу болгон окутуунун каражаттарын киргизүү;
- эркин тандоону, тапкычтыкты, турмуштук жана кесиптик маанини болжолдогон, ошондой эле инсандык жана кесиптик функцияларынын жүзөгө ашырылышына негизделген студенттин ишмердүүлүгүн мотивациялык жактан камсыздоо;
- окутуучунун алгоритмдик жана чыгармачыл ишмердүүлүгүндө, ошондой эле бир түрдүү жоболордон жөндүү четке чыгуунун чектерин белгилөө.

Болочок педагогдун кесипке багытталган математикалык даярдыгынын технологиялык коштоосун долбоорлоо иштелип чыккан кесиптик калыптаныштын компетенттүүлүк моделинин негизинде ишке ашырылат. Окуу ишмердүүлүгүн уюштурулушунун ар кандай моделдерин салыштыруу үч блокту биримдигинде ылайыктуу технологияны негиздөөгө мүмкүндүк берди: адаптациялык блокто (гуманитардык модулда чагылдырылат), теориялык (теориялык жана методологиялык модулда) жана процессуалдык (методикалык модулда).

Адаптациялык блок математикага карата мотивациялык-баалуулук мамиленин пайда болушуна түрткү болот. Математиканын билимдери жана методдору болочок педагогдун профессионалдык турукташуусу жана илимий ой жүгүртүү стилинин өнүгүшү үчүн зарыл. Бул блокто студенттин математикалык билимдерге ээ болууга мотивациясын жана кесиптик даярдыгы үчүн окуу предмет катары математиканын маанилүүлүгүн изилдөө ниеттенилет.

Теориялык блок профессионалдык-педагогикалык багыттуулук ишке ашырылышы үчүн диагностикалык максат коюуну жана окуу материалды структуралаштырууну эске алат.

Процессуалдык блок студенттердин окуу ишмердүүлүгүнүн жана окутуучунун башкаруучулук ишмердүүлүгүнүн методдорунан жана формаларынан турат. Математикалык даярдыктын кесиптик-педагогикалык багыттуулугу методикалык компоненттердин системасында ишке ашырылат. Уюштуруучулук-методикалык каражаттары менен окуу процессинде студенттин коммуникативдик, таанып билүүчүлүк, практикалык жана илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү жөнгө салынат.

Технологиянын ушул үч блогунун биримдиги жана өз ара аракеттешүүсү болочок педагогдун математикалык компетенттүүлүгүнүн калыптанышын аныктайт. Математикалык даярдоо процессин уюштуруунун калыптандыруучу формасы түйүндүү компетенциялардын баалуулук жана ишмердик түзүүчүлөрүнүн турукташуусуна багытталат. Окутуучунун педагогикалык ишмердүүлүгүн жана студенттин окуу ишмердүүлүгүн сапаттуу “байытуу” үчүн багыттарды берүүгө модулдук мамиле мүмкүндүк берет, бирок, кесиптик-педагогикалык багыттуулукту сөзсүз аткарууну талап кылган тапшырмалардын топтому катары гана кабыл албоо керек.

Технологиянын кесиптик-педагогикалык багыттуулугун төмөнкүлөр аныктайт:

- компетенциялардын калыптанышына багытталган максаттуу орнотмолор. Компетенциялар: а) ишмердүүлүктүн субъектине (маалыматтык-методологиялык, өзүн-өзү уюштурууга жана өзүн-өзү башкарууга); б) социалдык чөйрөгө (социалдык өз ара аракеттешүүсүнө); в) адамдын ишмердүүлүгүнө (өз алдынча таанып билүү ишмердүүлүгүнүн жана системалык-ишмердигине) тиешелүү болот;

- теориялык билимдерге, ошондой эле аларды алуу ыкмаларына жана методдоруна негизделген окутуунун мазмуну;
- ар кандай формадагы группалык пикир алышууну жана студенттин жеке ишин эске алган окутууну уюштуруу;
- кесиптик ишмердүүлүктүн багыттык негиздеринин калыптанышын стимулдаштырган болочок педагогдун окуу-изденүүчү жана чыгармачыл активдүүлүгү;
- студенттин өздүк өнүгүшүнө мүмкүндүк берген толук аракет моделине ээ болуудагы рефлексивдүү аң - сезимдин калыптанышы.

Математика боюнча даярдоо модели, предметтик-ишмердик механизмге негизделген адаттагы моделден төмөнкү позициялар боюнча айырмаланып турат:

- окуу программасы жалпыланган түшүнүктөргө жана негизги компетенцияларга басым жасоо менен түзүлөт (жалпыдан жекеге принциби боюнча);
- студент айлана-чөйрөгө жана дүйнөгө карата өзүнүн көз караштары жана элестетүүлөрү менен окуу процессинин толук кандуу катышуучусу болот;
- окутуучу түздөн-түз өздөштүрүү үчүн дидактикалык жактан иштелип чыккан материалды гана бербестен, ошондой эле студенттин таанып билүү жана изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүн уюштурат;
- студенттин окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгү окутуучу тарабынан туура жооптордун саны боюнча эмес, ишмердүүлүктөгү анын өз алдынчалыгы, мобилдүүлүгү жана демилгелүүлүгү боюнча бааланат (“ойлондуруучу” суроолор, эстүүлүк менен оңдолгон каталар, өз алдынча ойлонуулар өзгөчө баалуу);
- жаңы билимдерди конструкциялоо боюнча студенттин аракетин жана окуусунун жыйынтыктарын көрсөткөн таанып билүү ишмердүүлүгүнүн бардык “өнүмдөрү” бааланат.

Келечектеги педагогдун математикалык даярдыгынын кесиптик-педагогикалык багыттуулугунун технологиялык камсыздалышы кесиптик билим берүүнүн түзүлүп калган системасын жаңы сапаттуу мүнөздөмөлөрү менен толуктайт.

Кесипке багытталган технологиянын негизги максаты – болочок педагогдун математикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруу. Математикалык даярдык кесипке багытталган маселелерди чыгаруу үчүн билимдерди сөзсүз колдонулушун өз ичине камтыйт. Коомдун социалдык заказына жана окуу процессин ишке ашыруу шарттарына жараша “билимдин сапаты” критерийинин көрсөткүчтөрүнүн системасын жаңы көрсөткүчтөр менен толуктап туруу зарыл.

Болочок педагогдун математикалык даярдыгынын технологиялык камсыздалышында төмөнкүлөр сөзсүз камтылат: 1) окуу ишмердүүлүгүнүн максатынын коюлушу; 2) окуу дисциплинанын мазмунун долбоорлоо; 3) кесиптик-педагогикалык маселелерде окуу-математикалык ишмердүүлүктү моделдөө; 4) окуу ишмердүүлүктүн тесттери. Ошентип, математикалык даярдыктын кесиптик-педагогикалык багыттуулугун ишмердүүлүктүн жана пикир алышуунун ар кандай түрлөрүндө студенттин өзүн-өзү чыгармачыл реализациялоосунун бир ыкмасы катары кароо керек.

Адабияттар:

1. *Андреев, В.И.* Педагогика творческого саморазвития: инновационный курс [Текст] / В.И. Андреев. – Казань: Казан. гос. ун-т, 1998. – 317 с.
2. *Виленский, М.Я.* Технологии профессионально – ориентированного обучения в высшей школе [Текст] / М.Я.Виленский, П.И.Образцов, А.И.Уман. – М.: Педагогическое общество России, 2004. – 192 с.
3. *Дорофеев, А.В.* Моделирование математической учебной деятельности будущего педагога [Текст] / А.В. Дорофеев // Вестник высшей школы. – 2005. - №10.

*Сейталиева Эльмира Сагынбековна,
Касымалиева Гульмира Омурбековна
И.Арабаев атындагы КМУнун
Педагогика факультети*

**БОЛОЧОК БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН МУГАЛИМИНИН КЕСИПТИК
КОМПЕТЕНЦИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖОЛДОРУ**

*Сейталиева Эльмира Сагынбековна,
Касымалиева Гульмира Омурбековна
Факультет педагогика КГУ им. И.Арабаева*

**ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ
БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

*Seitalieva Elmira,
Kasymalieva Gulmira
faculty of pedagogics KSU I. Arabaev*

**WAYS OF FORMING OF PROFESSIONAL COMPETENSES OF FUTURE
TEACHER OF INITIAL CLASSES**

Аннотация: Макалада «Баишталгыч математиканы окутуунун методикасы» дисциплинасын окутууда болочок баишталгыч класстын мугалимдерине кесиптик компетенцияларын калыптандыруу жолдору каралат. Макаланын жыйынтыгы аз да болсо окуу процессине жаны ыкмаларды иштеп чыгууга кесиптик даярдоо системасын жакшыртууга мүмкүндүк берет.

Аннотация: В статье рассматривается пути формирования профессиональных компетенций будущих учителей начальных классов при обучении дисциплины «Методика преподавания начальной математики». Результаты исследования дают возможность разработать новые подходы в процессе обучения для улучшения системы профессиональной подготовки.

Annotation: In the article examined to the way of forming of professional competenses of future teachers of initial classes at educating of discipline "Methodology of teaching of initial mathematics". Research results give an opportunity to work out new approaches in the process of educating for the improvement of the system of professional preparation

Түйүндүү сөздөр: кесиптик компетенттүүлүк, болочок мугалим, баишталгыч мектеп, баишталгыч математиканы окутуунун методикасы.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, будущий учитель, начальная школа, методика преподавания начальной математики.

Keywords: professional competence, future teacher, initial school, methodology of teaching of initial mathematics.

Көйгөйдүн коюулушу. Заманбап коомдо болуп жаткан социалды көзгөртүүлөр жалпы кесиптик даярдоо процессинин жыйынтыгыны жана абалынын критерийи болгон жашоо ишмердүүлүгүндөгү чөйрөнүн жаңылануусун талап кылат. «Билим берүү жөнүндө» закондо, Өлкөнүн экономикалык абалын жогорулатуу үчүн бирден бир талапка ылайык кесиптик билим берүүнүн маанисин кайра кароо, глобалдык конкуренттүүлүктү эске алуу менен мамлекеттик билим берүү стандартында аныкталган жогорку билим берүүнү модернизациялоо жана оптимизациялоо зарылдыгы келип чыгат.

Педагогикалык билим берүү системасын жаңыча түзүү үчүн жыйынтыктарга коюлган жаңы талапты көрсөтүү менен окутуунун мазмунун, методдорун жана технологияларын кайра куру зарыл болот.

Азыркы күндүн талабына ылайык биринчи планда болочок башталгыч класстын мугалими жөн гана аныкталган билимдердин жана билгичтиктердин жыйынына ээ болбостон, аларды реалдуу жашоодо бат жана эффективдүү колдоно билүүсү, дайыма өзүнүн акылын өнүктүрүүгө жана өзүнчө окуп билим алууга даяр жана жөндөмдүү болушу керек. Ошондуктан, кесиптик даярдоо, барынан мурда, мамлекеттик билим берүүнүн талаптарына туура келген, жогорку билим берүүнү модернизациялоонун стратегиялык максаттарына ылайык келүүчү, кесиптик маселелерди эффективдүү ишке ашырууга жөндөмдүү педагогикалык кызматкерлердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталышы керек.

Болочок мугалимдерди даярдоо педагогикалык аспектидеги көйгөйлөрдүн эң маанилүүлөрүнө кирет жана көптөгөн окумуштуулардын көңүлүнүн борборунда турат. Көптөгөн илимий адабияттарды анализдөөдө кесиптик педагогикалык ишмердүүлүктүн сапатын аныктоо, көпчүлүк учурда, кесиптик билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн комплекси катары, адистин өз ишин квалификациялуу ишке ашыруусунун даярдыгына жана иштин жогорку жыйынтыгын камсыз кылуусуна далил болот «компетенттүүлүк» түшүнүгү аркылуу каралат.

Болочок башталгыч класстын мугалимдеринин кесиптик багытталган дисциплиналарды контексттик окутуу менен кесиптик компетенцияларын калыптандыруу көйгөйүн майдасына чейин изилдөө талаптары келип чыгат. Макаланын максаты- болочок башталгыч класстын мугалимдерине «Башталгыч математиканы окутуунун методикасы» дисциплинасын окутууда кесиптик компетенцияларды калыптандыруу жолдорун теориялык негиздөө.

«Башталгыч математиканы окутуунун методикасы» дисциплинасы 550700 Педагогика багытынын «Башталгыч билим берүү» профилинин кесиптик циклында жайгашкан. Берилген курстун максаты болуп кенже окуучуларды математикага окутуу областында болочок башталгыч класстын мугалимдеринде кесиптик компетенцияларды калыптандыруу. Дисциплинаны окутуунун маселелерине төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот: башталгыч мектепте математиканы окутуунун методикасынын жалпы суроолору, мазмуну жана башталгыч математика курсунун өзгөчөлүктөрү менен таанышуу; студенттерде математиканын башталгыч курсундагы негизги бөлүмдөрдүн үстүндө иштөө методикасы боюнча зарыл жана жетиштүү деңгээлдеги билим жана билгичтиктерди калыптандыруу; математика сабагында болочок мугалимдерди окутуунун формасын, методдорун жана каражаттарын колдонуу боюнча кесиптик билгичтиктерди өнүктүрүү жана жакшыртуу.

Берилген дисциплинаны өздөштүрүүдө болочок башталгыч класстын мугалимдери төмөнкүлөрдү билишет:

1. Предметтик билимдер (математиканын башталгыч курсунун мазмунун жана структурасын; кенже окуучуларды окутуунун формаларын, методдорун жана каражаттарын; программанын негизги бөлүмдөрүнүн үстүнөн иштөө методикасын; окуучулардын окуу жетишкендиктеринин сапатын текшерүүнү жүргүзүү өзгөчөлүктөрү);

2. Атайын билгичтиктер (окутуу процессин пландаштыруу; математика сабагынын мазмунун проектилөө жана түзүү; комплекттүү (психологиялык, дидактикалык жана методикалык) анализ жана өзүн-өзү анализдөө жүргүзө алуу; дидактикалык материалды тандап жана иштеп чыга алуу; программанын жана балдардын окуу билгичтиктеринин өнүгүү өзгөчөлүгүнө жараша иштин мазмунун өзгөртүү ж.б.);

3. Балдар менен иштөөнүн кесиптик билгичтиктери (*коммуникативдик*: сабакта жакшы маанайды, комфортту түзүү, математика сабагында ар кандай ишмердүүлүктөрдүн түрлөрүн жана формаларын пайдаланып, балдар менен баарлаша билүү; *уюштуруучулук*: окутуунун максатын туура түзүү жана математика сабагында колдонулуучу ар кандай ишмердүүлүктүн түрлөрү аркылуу коюлган максатка жетүү ыкмаларын аныктоо; *колдонулуучу*: Балдар менен чогуу иштөөдө чыгармачыл өз алдынчалуулукту көрсөтүү, балдарда математиканын методикасы аныктаган билим, билгичтик жана көндүмдөрдү калыптандыруу ж.б.)

Берилген дисциплинаны өздөштүрүүнүн жыйынтыгында төмөнкү кесиптик компетенциялар калыптанат деп божомолдонот:

-сабакка өз алдынча окуу куралдарын жана дидактикалык материалды иштеп чыга алат (КК-7);

-өз алдынча окуу ишмердүүлүгө даярданууда окуу стратегияларын пландаштырат жана иштеп чыга алат (КК-8);

-коюлган педагогикалык максаттарын жараша жыйынтыктарды ала алат (КК-9);

-окуу-тарбия берүү процессинин сапатын камсыз кылуу үчүн окуучулардын жетишкендиктерин диагноздоонун азыркы методикасын, технологиясын колдоно алат (КК-10);

-Алиппе, тил, адабий окуу, математика, мекен таануу предметтерин окутууда ар кандай жолдорду, методдорду жана каражаттарды куррикулумдун, башталгыч мектептин мамлекеттик стандарттын талаптарына жараша колдоно алат (КК-26).

Дисциплинанын ар бир бөлүмү окуу курсунун материалын ачып көрсөтүүчү бөлүктөргө бөлүнөт. Аларда төмөнкү суроолор ачып көрсөтүлөт:

-Башталгыч математиканы окутуунун методикасы педагогикалык илим катары жана анын кесиптик даярдоодогу орду;

- Математиканын башталгыч курсунун мазмуну окуу предмети катары жана анын түзүлүш өзгөчөлүктөрү;

-Мугалимдин сабакка даярдануу өзгөчөлүгү (мазмунду тандоо, сабактын максатына жана маселелерине туура келүүчү каражаттарды, методдорду, окутуу формасын тандоо);

-Бүтүн сандарды номерлөөнү окутуу методикасы, арифметикалык амалдарды (кошуу, кемитүү, көбөйтүү, бөлүү) аткарууда оозеки жана жазуу эсептөөлөрүнүн ыкмаларын пайдалануу;

-Чондуктар жана алардын ченөө бирдиктери менен таанышуу методикасы аттуу сандар менен амалдарды аткаруу;

-жөнөкөй жана татаал маселелерди чыгарууга окутуунун методикалык ыкмалары; геометриялык фигуралар жана алардын жөнөкөй касиеттери менен таанышуу методикасы; сандык жана тамгалуу туюнтмаларды окутуу өзгөчөлүктөрү;

-үлүштөр менен таанышуу ж.б.

Болочок мугалимдин кесиптик компетентүүлүгү фундаменталдык билим берүү даярдыгы, азыркы илимге тиешелүү деңгээлдеги кесиптик билим жана билгичтиктер менен гана аныкталбастан, ал тигил же бул предметти окутууда жаңы педагогикалык технологияларды өздөштүрүү деңгээли менен мүнөздөлөт. Мисалы, башталгыч мектепте математиканы окутуунун мазмуну спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ. Бир жагынан, кенже мектеп жагындагы балдардын окуу материалын өздөштүрүүнүн курактык мүмкүнчүлүгүнө туура келиши керек. Экинчи жагынан балдардын ой-жүгүртүүсүнүн көрсөтмөлүү-образдуу мүнөзү, абстрактуу ой-жүгүртүүнүн жана логикалык эсинин жетишсиз өнүгүүсү, көңүл буруунун туруктуу эместиги аларга предметтин мазмунун толук түрдө өздөштүрүүсүнө жолтоо болот.

Материалдын дидактикалык иштелүүсү окуу маалыматынын бурмаланышына мүмкүнчүлүк бербеш керек. Ал эми абстрактуу жана конкреттүү билимдердин туура эмес тиешелүүлүгү балдардын теориялык билимдеринин практикалык тажырыйбасынан үзүлүшүнө алып келиши мүмкүн (мисалы, эреженин формулировкасын билип аны колдоно албашы же тескерисинче конкреттүү мисалдарды жалпылай албашы). Мындан башталгыч класстын мугалими окуу материалынын мазмунун толук, кенен жана ийкемдүү билиши керектиги келип чыгат. Ошондуктан, мугалимдин окуу-тарбия берүү процессиндеги ишке ашыруучу технологиялары, методдору жана ыкмалары педагогикалык таасир этүүнүн максаттарына толугу менен туура келиши керек.

Берилген аспектилер «Башталгыч математиканы окутуунун методикасы» дисциплинасын окутуу процессинде студенттердин кесиптик компетенцияларын калыптандырууда көңүлгө алынат. Мисалы, башталгыч мектепте математиканы окутуунун заманбап билим берүү технологиялары менен таанышууда студенттердин алардын мааниси жана мазмуну, колдонуу өзгөчөлүктөрү, жекече окутууну (жекече окутуунун технологиясы) уюштуруу жана окуу процессинин бардык катышуучуларынын активдүү өз ара карым катнашынын (интерактивдүү окутуунун технологиясы), кенже окуучулардын оюн жана проектик ишмердүүлүгүнүн (оюн жана проект ишмердүүлүгүнүн технологиясы), математиканы окутуу процессинде окуу материалынын окуучулар тарабынан этаптуу өздөштүрүү технологиясын ишке ашыруунун, ар кандай билим берүү технологияларын

пайдалануунун негизинде аралаш сабактарды өткөрүүнүн негизинде окутуу билгичтиктерин өздөштүрүүнү талап кылат. Бул максатка студенттерге берилген дисциплинаны окутуунун бардык формалары туура келет (лекция, практикалык).

Демек, болочок башталгыч класстын мугалимдеринде кесиптик компетенцияларды калыптандыруунун сырткы факторуна жогорку окуу жайындагы билим берүү процесси кирет. Бирок, ички фактор болгон кесиптик өз алдынча билим алуу жана өзүн-өзү өнүктүрүү процесстери да маанилүү болушат. Бул процесстердин негизинде инсандын рефлексиялык ишмердүүлүккө жөндөмдүүлүгү жана даярдыгы жатат. Болочок башталгыч класстын мугалиминин кесиптик турушун даярдоого зарыл жана мугалимдин педагогикалык чеберчилигин келечекте үзгүлтүксүз өнүгүүсүн камсыз кылуучу механизм болуп инсандын рефлексиялык ишмердүүлүккө жөндөмдүүлүгү жана даярдыгы саналат. Ошондуктан дисциплина боюнча билимдерди өздөштүрүү процесси аларды системалоо жана жалпылоо менен гана токтобостон, кесиптик рефлексияга багытталып, студенттерде инсандык жана кесиптик өзүн өзү ишке ашырууга, өзүн өзү баалоого жана өзүн өзү жаңыланууга демилгеленген кесиптик маанилүү түзүүлөргө багытталышы керек. Мисалы, «Башталгыч математиканы окутуунун методикасы» дисциплинасында жогоруда көрсөтүлгөн маселелерди чечүүнүн эффективдүү ыкмаларынын бири болгон методикалык портфолиону студенттердин өз алдынча иши катары киргизүүгө болот. Методикалык портфолио баалоонун заманбап эффективдүү формасы катары гана болбостон, төмөндөгүдөй маанилүү педагогикалык маселелерди чечүүгө жардам берет: студенттердин кесиптик мотивациясын жогору кармоого; окутуунун жана өзүн өзү окутуунун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө; рефлексивдүү жана баалоо ишмердүүлүк билгичтиктерин өнүктүрүүгө. Портфолиону жүргүзүү болочок мугалимдердин билим берүү активдүүлүгүн жогорулатуудан да башка алардын кесиптик максаттарын жана мүмкүнчүлүктөрүн баамдоо мүмкүндүк берет. Мындан тышкары, портфолиону студенттердин жыйынтык аттестациясынын натыйжаларынын рейтингине кошо саноого болот деп сунуштайбыз.

Жыйынтыктар. Андыктан, коомдун өнүгүүсүнүн заманбап шарттарында кесиптик компетенцияларды калыптандыруу көйгөйү педагогикалык кадрларды даярдоонун ажыратылгыс бөлүгү катары каралып калды. Кесиптик компетенттүүлүк болочок педагогдун кесиптик маданиятынын түзүүчүсү болот жана көпчүлүк учурда кесиптик баалуулук, мотивдер менен байланыштуу. Ал инсандын өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүн өздөштүрүү деңгээлин мүнөздөйт: өз мотивдерин, талаптарын, кызыкчылыктарын, умтулуусун жана баалуулуктарын билүүсү; кесиптик жана инсандык сапаттарын өзү баалоосу; ушулардын негизинде кесиптик туруусун тууралоо. Ошондуктан профилдик циклдагы дисциплиналарды окутууда болочок башталгыч класстын мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу суроолоруна көңүл буруу жогорку педагогикалык билим берүүнүн сапатын жаңы деңгээлге жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Байсалов Дж. У., Сейталиева Э. С. Вопросы методики преподавания математики в подготовке будущих учителей начальных классов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. Бишкек, 2017.

2. Байсалов Дж. У., Сейталиева Э. С. Возможности дополнительного образования в начальной школе // Ярославский педагогический вестник – 2017 – № 5.

3. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 – СПб., 1998. – 41 с.

Суералиева Д.С.,
КМЮАнын Тилдер жана маданият аралык
коммуникациялар кафедрасынын ага окутуучусу
Джунушева Б.А.
КМЮАнын Тилдер жана маданият аралык
коммуникациялар кафедрасынын ага окутуучусу

ӨСҮП КЕЛЕ ЖАТКАН МУУНГА
ЮРИДИКА ЖААТЫНДАГЫ МАКАЛ-ЛАКАПТАР АРКЫЛУУ
ТАРБИЯ БЕРҮҮ

Суералиева Д.С.,
старший преподаватель Кафедры языков
и межкультурных коммуникаций КГЮА
Джунушева Б.А.
старший преподаватель Кафедры языков
и межкультурных коммуникаций КГЮА

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК В ПРОЦЕССЕ
ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Sueralieva D.S.,
Department of Languages
and Intercultural Communications KSLA
Dzhunusheva B.A.,
Department of Languages
and Intercultural Communications KSLA

USING OF LAW PROVERBS AND SAYINGS IN THE PROCESS OF
BRINGING UP GROWING GENERATION

Аннотация: Макал өсүп келе жаткан муунга юридика жаатындагы макал-лакаптарды карап чыгуу менен аларды дайыма колдонгон учурда тарбияланып өсүп келе жаткан өспүрүмдөр жакшы сапаттарга ээ болооруна жана коомдо укуктук тартипти сактоого жаштайынан үйрөнө тургандыгына көмөк көрсөтөт.

Аннотация: В статье обосновывается значение юридических пословиц и поговорок в воспитании подрастающего поколения. Такое значение пословицы обретают только при условии их активного использования в речи. Юридические пословицы позволяют выработать положительные личностные качества у обучающихся и предостерегают от неблагоприятных поступков в будущем.

Abstract: The article considers the meaning of law proverbs and sayings in bringing up growing generation. But proverbs take these meaning only in case of their active use. Law proverbs help to work out positive personal qualities among students and prevent from unlawful actions in future.

Түйүндүү сөздөр: макал-лакаптар, укуктук тартип, жаш муундар, адилет сот, тарбиялык мааниси, кырдаалдар, эмгек, укук, адептүүлүк, коомчулук, адилетсиздик.

Ключевые слова: юридические пословицы и поговорки, правовое поведение, подрастающее поколение, справедливый суд, воспитательное значение, ситуация, труд, право, воспитание, общественность, несправедливость.

Keywords: *law proverbs and sayings; legal behavior; growing generation; fair court; educative meaning; situation; labour; right; brought up; society; injustice.*

Укуктук мамлекетти түзүүнүн негизги шарты болуп анын укуктук системасынын өнүгүшү болуп саналат. Мунсуз эффективдүү укуктук коомдук мамилелерди, учурда колдонулуп жаткан мыйзамдарды, ал мыйзамдардын иш жүзүндө аткарылышы, укуктук тартиптин мыйзамдуулугун бекемдөө, укуктук нигилизм жана кылмыштуулукту жөнгө салуу мүмкүн эмес. Мындан улам коомдо укуктук системанын абалын жакшыртуу үчүн өсүп келе жаткан муундарды макал-лакаптар аркылуу тарбия берүү өтө маанилүү деп ойлойбуз.

Баарыбызга белгилүү болгондой, макалдар – фольклордук жанр, афористикалык кыска, образдуу, ритмикалык формадагы тарбиялоо маанисин камтыган грамматикалык жана логикалык жактан бүткөн сүйлөм. Макалдар жалпылоо маанисине ээ. Мамлекеттин жана укуктун социалдык маанисин эске алууда макал-лакаптарды унутта калтыруу же пайдаланбоо мүмкүн эмес экендигин турмуш далилдеп олтурат. Мындан улам коомдун укуктук системасын мүнөздөгөн макал-лакаптардын, айтылган таамай сөздөрдүн тизмегин изилдөө процессинин зарылчылыгы келип жетти.

Бул үчүн укуктук коомду калыптандыруу жана мыйзамды сыйлоо тарбиясы зарыл экендигин белгилеп, сотсуз эч ким жазаланбашы керектигин айтып эле келебиз. Анткени, адилеттүү соттун ролу зор. «Адилет соттун кылычында кын жок» дегендей, ар бир жаран юридикалык коргоого муктаж экендигин даана эле түшүнөбүз. Курчап турган дүйнөнүн бардык татаалдыгына карабастан, мыйзамды сактоо принцибин акырындап турмушка ашыруу керек. Бүгүнкү күнү жарандардын көпчүлүк бөлүгүнүн жашоо шарттары жогорулап кеткендиги байкалып турат. Бул жагдай укуктуу экономика менен шартталгандыгы жөнүндө кабар берет. Мындан улам «коомчулукта жөнөкөй жарандар керектүү коргоо менен камсыздалбай келет» деген пикир ачык-айкын эле айтылып жүрөт. Бул көз карашты тынчсыздануу менен карообуз абзел. Себеби, жоопкерчиликтен качкан адамдар так ушул коомчулукта социалдык жактан бир топ эле салмактуулар б.а. жогорку орундарды ээлеген кызмат адамдары, бар ар адамдар экендиги жалпыга бакыйып эле көрүнүп турат. Ошондуктан орус элинин «Закон – паутина: шмель проскочит, муха увязнет» деген макалы актуалдуу болуп жатпайбы.

Жаштарга укук менен байланышкан юридикалык багыттагы макал-лакаптарды окутуп үйрөтүү зарыл, анткени, макалдын өзү турмуштук жаза катары мүнөздөлөт.

Мисалы, «Адептүү алкыш алат, адепсиз каргышка калат», «Ар нерсе өз чегинен чыкса, арты өкүнүчтүү болот», «Баш кесмек бар, тил кесмек жок» ж.б.

Мугалимдер укукка байланыштуу макал-лакаптарды колдонуп, анын маанисин чечмелеп, ар кандай кырдаалдарга туура келген учурда колдонсо, сабактын эффективдүүлүгү жогорулайт жана тарбиялык мааниси да таасирдүү болот. Байыртадан эле элибиз макал-лакаптар аркылуу коомдогу тартиптин сакталышына чоң өбөлгө түзөрүн айтып эле келишкен. Аткени, макал баланы кичинесинен тартиптүү, адептүү болуп өсүүгө, айлана-чөйрөнү андап түшүнүүгө, ак-караны айырмалоого, үй-бүлөөнү күтө билүүгө, жаман-жакшыны, жоопкерчиликти сезе билүүгө, коомчулуктагы тартип эрежелерин сактоого, адеп-ахлактыкка тарбиялай тургандыгын айтпаса да түшүнүктүү.

Мисалы, «Асыл ой, адал иш, ак сөз – турмушка баш, көз», «Ата-энеңди урматтасаң, өз балаңдан сый көрөсүң», «Билимдүү болмок – оңой, адам болмок – кыйын», «Бир жылдыгын ойлогон буудай эгет, он жылдыгын ойлогон терек тигет, өмүр боюн ойлогон илим окуйт», «Жети элдин тилин бил, жети түркүн өнөр бил», «Баланы жакшылыкка жетелеп жанаштыр, жамандыктан кубалап адаштыр», «Кашыктап чогултканды, чөмүчтөп чачпа» ж.б.

Анан да көптөгөн макал-лакаптар бир караганда эле инсандын жан дүйнөсүнө терең анализ бере алгандыгы менен таң калтырат б.а. укуктук мамилелердеги субъектилердин жасаган кылык-жоруктарына психологиялык баанын так берилиши анын коомчулуктагы ордун белгилейт. Так гана ушул макал-лакаптарда инсандардын адамдык касиеттеринин жана мүнөздөрүнүн оң жана терс жактарынын чагылдырылгандыгы чындык. Ар бир

адамдын өзүнө гана тиешелүү сапаттарын аныктоо менен кылмышкерге да социалдык мүнөздөмө берүүдө анын адеп-ахлактык сапаттарынын жок экендигине көңүлбүз бурулат. Мисалы, «Зордукчунун уяты жок», «Ууру башкалардын малын урдаса, өзүнүн уятын жоготот», «Уурунун куйругу кууш», - деген макалдардын мааниси тереңде жатат.

Кылмышкердин адеп-ахлаксыздыгы анын ач көздүгү менен аныкталып, мыйзамсыз башкалардын буюмдарына ээ болуудагы аракетин коомчулуктагы социалдык ченемдерге каршы иштерди жасагандыгын айгинелейт. Мисалы: «Байдын байлыгы кедейдин көз жашынан жаралат», «Байлык – мурат эмес, жоктук – уят эмес», «Байлык колдун кириндей, бирде келет, бирде кетет, жукса турат, жууса кетет», «Байлыкты сүйгөн намысты билбейт», «Баймын деп, мактанба, жокмун деп, суктанба». «Тартипсиздиктен кылмыштуулукка бир кадам» демекчи, өсүп келе жаткан жаш муундардын тартип бузууларын алдын-ала эскертүү иретинде күнүмдүк турмуштагы ар түрдүү кырдаалдарга карата айтылуучу макалдарды колдонуу маанилүү да, таасирдүү да. Мисалы: «Адамдын адамгерчилиги ачуусу келгенде билинет», «Адамча туулуп, айбанча жашаба» ж.б.

Баланы урушуп эмес, үлгү менен тарбиялоо керек экендигин баарыбыз жакшы билебиз. Тилекке каршы, жашоодо тескерисинче болуп жатпайбы. Анткени, жогоруда белгилеп кеткендей экономикалык укук орношкону терс көрүнөштүр күндөн күнгө күч алып жаткандай. Уурулук, тоноп кетүү, өлтүрүп кетүү, зордуктоо, алдап кетүү, бирөөнүн мүлкүн басып алуу ж.б кылмыш иштердин бети ачылбай жең ичинен бүтүрүү иштери акчалуулардын, бийлердин эч нерседен коркпой бүтүрүүлөрү коомчулукту бушайман кылууда. Мындай көрүнүштөр мыйзамдын иштебегенин билдирет.

Уурулук жасаган киши дайыма алаңдап коркуп жүргөндүгү башкалардан айырмаланып тургандыгын билдирет. Буга мисал: «Ууру өзүнүн көлөкөсүнөн коркот». Ал эми олуттуу кылмыш жасаган киши тескерисинче эч кимден коркпой, өзүн күчтүү, эркин алып жүрөт. Мындай эки жүздүлүк, куулук, шыктуу мүнөздөгү адамдарда арабызда жок эмес. Алар өзүнүн чыныгы жүзүн жашырышат. Мисалы: «Бай сотко барса – барпаңдайт, кедей сотко барса – калтаңдайт».

Ооба, кылмыштуулар өз изин жашыруу менен калп сүйлөгөнгө, жалган айтууга мажбур болушат. «Калптын казаны кайнабайт», «Кыңыр иш кырк жылдан кийин да билинет» ж.б.

Ата-бабаларыбыз адамдардын тышкы кебетесинен, экспрессиивдүү реакциясынан да алардын кыймыл-аракетин белгилешкен. Мисалы: «Баатырдын ийилгени – өлгөнү», «Мурду бучук болсо да, байдын уулу сүйлөсүн», «Бака майрыгын билбей, жыланды ийри дейт», «Бала ыйламайынча эмчек кайда?», «Бирде жигит төө минет, бирде жигит жөө жүрөт», «Боюна мактанба, оюна мактан», «Бөрү – койго тойбойт, кулак – сөзгө тойбойт, көңүл – ойго толбойт, көз – көргөнгө тойбойт, жер жутканга тойбойт, куш учканга тойбойт».

Латвиялык фольклорист Э.Я. Кокаре төмөндөгүдөй уламышты айтуу менен ачып көрсөтөт: «Бир дыйкандын акчасын уурдап кетишет. Айылдык сотко чакырылат. «Ким күнөөлүү?»- деп сурашат. Эч ким мойнуна албайт. Бир маалда катышып отургандардан бирөө: «Мына, уурунун топусу күйүп турат» - дейт. Ууру коркуп кетип топусун кармап калып, өзүн билгизип коет экен [4].

Колунан кармап албагандан кийин анын ууру экенин далилдеш кыйын дегендей, коомчулукта болуп жаткан кылмыштуулуктун бетин ачууда милиция кызматкерлеринин жоопкерчилиги эл алдында жогору болушу абзел. «Кемчилигин мойнуна албаган, келечегин оюна албайт» - дейт кыргыз эли. Тартип бузган же кылмыш жасаган адам өз күнөөсүн мойнуна алып, кылган кылмыш ишинин туура эместигин сезгенде гана оңоло алат жана ал келечекте ката кетирбөөгө аракет кылат. Мындай аракет адамдын жакшы сапатынан кабар берет [7]. Бул боюнча англис лакаптары мындайча айтылат: «Признание – первый шаг к раскаянию», «Признание целительно для души», «Двери признания всегда открыты». Ал эми өзбек макалы тескерисинче: «Позднее раскаяние пользы не приносит», «Позднее раскаяние – враг самому себе» - деп, ката кетирүүдөн мурун ойлонуп иш кылууну эскертет. Жапон элдеринин макалы да: «Поздним раскаянием сделанного не исправишь» - деп бул эскертүүгө кошулушат.

Соттолуучунун күнөөсүн объективдүү жана так аныктоодо адилеттүү кылмыш жазасын берүүнү жабырланычуу да, кылмышкер да күтөт. «Ак менен караны чындык ажыратат» ж.б.

Соттордун акыйкатсыздыгы элди бушайман кылат. Бирок кээде юридикалык иштердин ийне-жибине чейин билбей туруп, жөнөкөй элдер соттун чечимине өзүнүн баасын сезимтүүмуна таянып гана берген учурлар көп кездешет. Андыктан, «Туура эмес берилген жаза кылмыштуулуктан да оор» - деген ылакап эл оозунда айтылып жүрөт. Тескерисинче, туура берилген жаза орус элинде: «по справедливости отрезанная рука не болит». Түрк элдеринде калыстык исламдын нормаларында мындайча белгиленет: «Шариат боюнча кесилген манжа канабайт».

Азыркы мезгилде соттун адилетсиздигинен коомчулукта: «Сотко барсаң – чындыкты таппайсың», «Сотко барсаң – нансыз каласың» - деген лакаптар жайылды [4]. «На войну пойдешь – погибнешь, под суд попадешь – намучаешься», – дейт хакас макалы. «При жизни опасайся суда, после смерти – ада», – деп кытай эли эскертет. Чындыгында эле, карапайым эл соттордон корко башташты, б.а. соттор да өзгөрүштү. Бир жагынан карасаң, алар элден бөлүнүп чыгышып, адамдардын тагдырынын менменсинген башкаруучуларына айланып бараткандай сезилет. Мисалы, сараңдык жана дүйнөкордук сотторго карата: «Бул дүйнөдө сот гана чексиз күч-кудуретке ээ» - деп айтылган ылакаптын төгүнү жок. Соттордун психологиялык сапаттары паракорчулукка жол бергенин жашыруу мүмкүн эмес болуп калды. «Сотко берсең – жазаланбайсың», «Паракор сот итинди да жек көрөт», «Белек берсең – ишин онунан чыгат», «Акчалуу адам мөөр үстүндө, акчасыз адам көр үстүндө», «Акчалуунун колу ойнойт, акчасыздын көзү ойнойт» - деген сөздөр чындыкка айлана баштады.

Бүгүнкү күнү элдердин мыйзамга болгон мамилеси жана социалдык чындыгы эки жактуу б.а. кырдаалга жараша болгонгондугунда экени байкалат. Баардыгы чындыкты каалашат, бирок ар бир субъектинин конкреттүү турмуштук кырдаалдагы кызыкчылыгы ишке келгенде белгиленген ченемден да таптакыр башка нукка бурулуп кетиши да мүмкүн болуп калды.

Бардык эле элдерде социалдык баалуулуктун бири – бул эмгек. Жамааттык эмгек. Кандайдыр бир жумушту чогуу «ашар жолу» менен бири-бирине жардам берүү менен ишке ашыруу. Үй салууда, талаадагы түшүмдү жыйноодо. Биргелешип иштеп колдоо көргөзгөн элдердин, анын ичинен туугандардын, кошуналардын ынтымагын бекемдесе, чогуу дасторкон жайып тамактануусу алардын биримдигинин белгиси. Бул көрүнүш азыркы күндө да сакталууда. Эмгек инсандык сапаттарды калыптандырууда, анын оң сапаттарын жана мүнөздөрүн тарбиялайт: «Эмгек кылсаң жашыңдан, дөөлөт кетпейт башыңдан», «Эмгекчинин наны таттуу, жалкоонун жаны таттуу» ж.б. Так гана эмгек адамдын ишмердүүлүгүндө дүнүйөкордук кылмыштын альтернативасы болуп саналат. Иштебеген адам гана жаман иштерге азгырылат. «Мекенибизде иш жок» - деп, жаштар жакынкы жана алыскы мамлекеттерге жумуш издеп кетишип, өз укугун билбей көпчүлүгү азап чегишүүдө. Жаш муундардын аң-сезимине ак эмгек аркылуу гана бактыга жетээрин түшүндүрүп, жалкоолук жана бекерчилик адамды жаман ойлорго, жат көрүнүштөргө баруусуна көмөк берерин мисалдар (элдик оозеки чыгармалар аркылуу) менен далилдеп айтып берип, жаш кезден эмгекти сүйүүгө тарбияласак, сөзсүз оң натыйжа ала алабыз. Мисалы: «Адам эмгеги менен даңктуу», «Азамат болсоң, ак иште, аздыр-көптүр мал болот» ж.б. Бүгүнкү күнү эмгек мамилелери жумуш берүүчүлөрдүн экономикалык кызыкчылыктарынын негизинде түзүлүп, иштин көлөмү менен сапаты анын бааланышынын айкалышы гана ишти аткаруучунун чечимине барып такалат. Жалдануучулар, тескерисинче, жакшы төлөп беришинин кепилдигин алдын ала чечип, анан ага карата өзүнүн ишмердүүлүгүн аныктайт. Буга байланыштуу: «Какова работа – такова и плата» - десе немис макалы, «Какова работа – такова и отдача» - дейт украин макалы. Ал эми Хиндустандын тургундары: «За добрую плату и работа на совесть» - дешет.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз эли байыртадан бери эле сөзгө чечен акылман калк экени белгилүү. «Караңгыда көз тапкан, капилеттен сөз тапкан» кыргыз элинин көптөгөн

турмуш тажрыйбаларынан алынган макал-лакаптар жөнүндө дайыма эле кеп кылып келебиз. Мисалы: «Алайын деп жутунба, ач көздүктүн белгиси», «Жулайын деп умтулба, журт бузардын белгиси, «Адамды шайтан азгырат, артык дөөлөт мас кылат, тумшугу таштай катаарда, тууган менен кас кылат», «Адамды бузган – байлык менен бийлик», «Ак ийилет, бирок сынбайт», «Адилет сөз – ачуу сөз, айтсаң – тилиң күйөт, айтпасаң – дилиң күйөт» ж.б. [6]

Жогорудагы юридикалык жаатындагы макал-лакаптарды сабакта колдонгон учурда өсүп келе жаткан жаш муундардын тартип бузууларын алдын-ала эскертет, укуктук коомду калыптандырууда жана мыйзамды сыйлоодо тарбиялык мааниси зор экендиги белгиленет.

Пайданылган адабияттардын тизмеси:

1. Воронцова В. Афоризмы и изречения отечественных и зарубежных авторов [Текст]: /В. Воронцова. - 2-е изд. - М., 1977. – С.351.
2. Джапанов А.А. Кыргыз элинин макал-ылакаптары. Кыргызские народные пословицы и поговорки: 1 том. [Текст]: / А.А.Джапанов. – Бишкек: Турар, 2011. – 296 б.
3. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии [Текст]: учеб. для вузов / М.И. Еникеев. - М., 1996. – С. 600.
4. Кокаре Э.Я. Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках [Текст]: /Э.Я. Кокаре. - Рига,1975. - С.50.
5. Лупарев, Г.П. Юридическая психология в пословицах и поговорках [Текст]: / Г.П. Лупарев // Гражданин и право. - 2009. - № 9. - С. 41-55, 68.
6. Кыргыз макал-лакаптар. [Электронный ресурс]. – режим доступа : https://ky.wikiquote.org/wiki/Кыргыз_макал-лакаптар#А - Загл. с экрана.
7. Нускаев К. Макал-лакаптар [Текст]: /К.Нускаев. - Б.: Бийиктик, 2002. - 104 с.

*Никулина Татьяна Андреевна
ФГБОУ ВО*

*Новосибирский государственный педагогический университет,
Россия, Новосибирск*

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА КАК РЕСУРС РЕАЛИЗАЦИИ ФГОС НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Nikulina Tatyana Andreevna
FGBOU VO Novosibirsk State Pedagogical University,
Russia, Novosibirsk*

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL SPACE AS A RESOURCE FOR THE IMPLEMENTATION OF GEF OF PRIMARY EDUCATION

Аннотация: *Статья посвящена рассмотрению вопросов организации образовательного пространства, в котором реализуется ФГОС начального образования. Обучающиеся начальных классов, включенные в учебный процесс в соответствии с задачами урока находятся в учебной, игровой (рекреационной) зоне или пользуются материалами информационной зоны. Эффективность учебного процесса во многом зависит от качества организации и методического оснащения кабинета.*

Ключевые слова: *начальная школа, ФГОС НОО, кабинет начальных классов.*

Annotation: *The article is devoted to the consideration of the organization of the educational space in which the FSES of primary education is implemented. Primary school students included in the educational process in accordance with the objectives of the lesson are in the educational, game (recreational) zone or use the materials of the information zone. The effectiveness of the educational process largely depends on the quality of organization and methodological equipment of the office.*

Key words: *Primary school, Federal State Educational Standards of Public Educational Institution, primary school classroom.*

Начальная школа – это особый мир, в котором обучение, воспитание и игра составляют единое целое. Оформление кабинета начальной школы отражает всю специфику учебного процесса в младших классах: использование одного кабинета для преподавания всех предметов

Оформление кабинета начальной школы имеет своей целью не только создание условий для обучения, но и для эстетического воспитания учащихся, и повышения их мотивации к учебе [1].

Оформление кабинетов начальных классов требует творческого подхода со стороны учителя и соблюдения общих методических рекомендаций:

- основной принцип оформления начальной школы – умеренность. Декоративные элементы и методические материалы не должны отвлекать внимание школьников от содержания уроков. Использование умеренно ярких, пастельных тонов (рекомендуются зеленый, желтый, оранжевый, розовый) и отсутствие слишком мелких, резких деталей не будет перенапрягать зрение ребят;
- оформление кабинетов начальной школы должно быть эстетичным, продуманным и выполненным в едином стиле;
- желательно при оформлении кабинетов начальных классов уделить внимание государственной символике и здоровому образу жизни и правил ПДД.

В подобных кабинетах обучаются дети с момента поступления в школы и до перехода в среднее звено школы. Учитывая возраст детей, в кабинете необходимо создать условия для

комфортного обучения младших школьников, где ребенок не только усваивает материал, но, в идеале, и отдыхает, и играет. Этому способствует:

- 1) деление классной комнаты на зоны: учебную, игровую, информационную;
- 2) выбор цветового оформления, способствующий успокоению и активизации детей в разные периоды обучения.

Эстетическое оформление кабинета [2]:

а) цветовое:

- 6,5 – 8 лет – предпочитают красный, пурпурный и розовый цвета;
- 9-11 лет – оранжевый и желто-зеленый цвета;
- зеленый цвет – успокаивает, клонит ко сну;
- оранжевый цвет стимулирует мыслительную активность;
- желтый цвет – веселое и радостное настроение;
- коричневый – жесткий;
- фиолетовый и синий – неуверенность, мрачный настрой;
- желтый и красный цвета желательно использовать в небольших дозах.

В учебной зоне располагаются одноместные парты, учительский стол, учебная доска, интерактивная доска, телевизор, книжные шкафы. Планировка парт регулярно изменяется в соответствии с использованием различных форм работы, либо парты постоянно стоят таким образом, что это позволяет использовать на уроке различные формы работы детей (фронтальную, подгрупповую, парную, индивидуальную и т. п.). В помещении класса имеются книжные шкафы, где хранятся разнообразные учебные средства и материалы для свободного использования детьми во время занятий. Все средства и материалы сгруппированы на полках в определенном порядке, а места их расположения имеют соответствующие словесные или символические обозначения. Эти средства и материалы регулярно обновляются учителем в зависимости от прохождения учебной программы, изменения интересов и возможностей детей. В кабинете имеются различные средства для получения быстрой обратной связи с детьми. Учебный кабинет оснащен компьютером, мультимедийным оборудованием в соответствии с требованиями ФГОС.

Пространство учебной зоны сочетает строгость и комфорт, которые обеспечиваются определенным расположением предметов.

Информационная зона располагается по периметру классной комнаты и обычно представлена стендами на стенах. Содержание стендов отражает жизнь России, края, города, класса, воспитывая патриотические чувства у маленьких школьников. Стенды оформляются в цветном варианте, что притягивает взор детей, вызывая желание познакомиться с информацией.

На боковой стене слева размещаются экспозиционные стенды со сменной информацией по предметам и символика государства, округа. Стенды по организации научной организации труда школьников: «Проектная деятельность».

Такая постоянно действующая информационно-обучающая зона, как классная доска зеленого цвета находится в обрамлении подобранной окантовки узора белого цвета, что позволяет детям сохранять зрение, обучаться без напряжения. Этому также способствуют расположенные сверху лампы дневного света, позволяющие обеспечивать подсветку материалу, представляемому учителем на доске, что так важно в условиях Крайнего Севера, когда большинство периода обучения детей приходится на время «полярной ночи». Отдельным предметом информационного дизайна кабинета является телевизор, расположенный на передней стене слева, выше уровня глаз, что не отвлекает внимание детей и используется при необходимости.

В игровой зоне может быть расположена мягкая мебель (диван и кресла), журнальный столик, детские игрушки и игры. Дети с удовольствием могут проводить время, беседуя и играя в игровой зоне на диване и в кресле. Наличие этой зоны позволяет детям ощутить комфорт и присутствие домашнего уюта, особенно при обучении первоклассников.

Кабинет демонстрирует уважение к ребенку, заботу о нем и его здоровье, воспитывает уважение к собственному здоровью и здоровью других. Позволяет организовать воспитательный процесс, способствующий формированию доброжелательных отношений в коллективе детей, формированию положительной самооценки каждого ребенка, воспитывает патриотизм учащихся, культуру и чувство прекрасного [2].

Если в классе много цветов, это позволяет воспитывать трудолюбие детей, ухаживающих за ними, любовь и уважение к природе. Кроме того, позволяет усилить созданное уютное и комфортное учебное пространство.

Для оформления кабинета могут привлекаться учащиеся – это очень важный элемент системы эстетического и трудового воспитания.

Также можно выявить тенденцию оформления современных школьных классов: стремление к максимальному пространству и незагроможденности, четкость линий, цветовое и стилевое соответствие. По-прежнему важной остается предметная направленность кабинета: соответствующее оформление не только способствует формированию интереса учеников к предмету, но и является частью «методической копилки» учителя.

Требования к кабинету начальных классов:

А) Кабинет начальных классов должен отвечать санитарно-гигиеническим условиям, эстетическим и техническим требованиям.

- освещенность, состояние мебели;
- размеры проходов, расстояния между предметами: между рядами двухместных столов – не менее 60 см, от столов до продольной стены – не менее 50-70 см, от первой парты до учебной доски – 2,4-2,7 м, наибольшая удаленность последнего места учащегося от учебной доски – 860 см, высота нижнего края учебной доски над полом – 80-90 см.

Б) Зеленая зона:

- многообразие декоративных цветов, желательно в отдельно отведенном месте;
- информационные карты о цветах (название цветка, семейство и т.д.).

В) наличие Уголка здорового образа жизни (здоровый образ жизни; ПДД; ОБЖ).

В классе могут быть оформлены постоянные и сменные учебно-информационные стенды: «Лента букв», «Сиди правильно», «Как хорошо уметь читать», «Запомни», «Сегодня на уроке». Большое значение в формировании самооценки имеют выставки работ учащихся: «Моя тетрадь», «Мастерица», «Наше творчество».

В классе может быть собрана библиотечка детских книг и организован уголок чтения. Уголок чтения дает возможность детям систематически знакомиться с новыми для них книгами, формировать читательские умения и развивать навыки чтения.

Развитие наглядно-образного мышления достигается благодаря широкому использованию в обучении различных схем и моделей, опорных таблиц и алгоритмов. Большую помощь учителю в организации и проведении уроков оказывают таблицы по русскому языку, математике, окружающему миру, внеклассному чтению, технологии.

Документация кабинета [4].

Паспорт кабинета:

1) Функциональное назначение имеющегося в нем оборудования, приборов, технических средств, наглядных пособий, учебников, методических пособий, дидактических материалов и т.д.

2) Инвентарная ведомость на имеющееся оборудование.

3) Правила пользования учебным кабинетом для учащихся.

4) План работы на учебный год и перспективу (для учащихся, родителей, коллег).

Кабинет позволяет развивать общеучебные умения и навыки:

✓ *Учебно-организационные:* оптимальная организация учебных мест, места педагога, наличие ТСО (может входить и Интерактивная доска).

✓ *Учебно-интеллектуальная:* схемы, модели, занимательные стенды по предметам или темам; ребусы, кроссворды, уголок «Почемучка», «Вопросы и ответы», «Занимательная математика» (и др. предметы), «А знаете ли вы?..».

✓ *Учебно-информационные.*

Наличие постоянных и сменных учебно-информационных стендов:

- рекомендации по планированию учебной деятельности;
- по организации и выполнению домашней работы;
- по тестированию, контролю и оценке;
- доска результативности;
- памятки для учащихся, справочники, энциклопедии.

✓ *Учебно-коммуникативные:*

- памятки или стенды по формированию речевых стереотипов;
- памятки по написанию сочинений, изложений, работе с текстом и т.д.

Кабинет позволяет активизировать содержание образования на разных уровнях:

– Репродуктивном: раздаточный систематизированный материал для упражнений тренировочного характера.

– Редуктивном (частично-поисковом): разнообразный систематизированный дидактический и раздаточный материал.

– Продуктивном (творческом): разнообразный систематизированный дидактический и раздаточный материал.

Таким образом, учебные кабинеты в начальной школе играют важную роль, так как становятся вторым домом для ребенка. Важно, чтобы кабинеты оформлялись согласно требованиям ФГОС и нормам, были максимально информативными, интересными и удобными [5].

Библиографический список

1. Кабинет начальной школы по ФГОС [Электронный ресурс] // URL: <http://xn--itbkijdbf2ab0f9b.xn--p1ai/kabinet-nachalnoj-shkoly-po-fgos.php>
2. СанПиН 2.4.2.1178-02 Гигиенические требования к условиям обучения в общеобразовательных учреждениях [Электронный ресурс] // URL: <http://docs.cntd.ru/document/901835064>
3. Бродовская З.В. Профессиональный стандарт как основа профессионального развития педагога // Вестник педагогических инноваций. – Новосибирск. – 2016. – № 3 (43). – С. 32-38.
4. Положение о кабинете начальных классов с учётом требований ФГОС НОО [Электронный ресурс] // URL: http://gmnndm.myl.ru/EGE/polozhenie_o_kabinetet_s_uchetom_fgos.pdf
5. *Омельченко Е.А., Зверкова А.Ю., Чеснокова Г.С.* Дошкольное образование в условиях ФГОС: управление, методическая деятельность, психолого-педагогическое сопровождение // Учебное пособие в схемах и таблицах. – Новосибирск. – 2015. [Электронный ресурс]. – URL: http://roobelogorsk.ucoz.ru/metodrab/FGOS/omelchenko_e.a-zverkova_a.ju-chesnokova_g.s-doshko.pd

*Абдраева Айгул Толоковна, ф.и.к.,
профессордун милдетин аткаруучу
Кыргыз Мамлекеттик Арабаева атындагы Университети
Чойбекова Нурила Темиркановна Англис тили мугалими,
Кыргыз Мамлекеттик Юридикалык Университети*

**КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ МОДАЛДУУЛУК КАТЕГОРИЯСЫ ЖАНА АНЫ
БЕРҮҮНҮН КАРАЖАТТАРЫ**

*Абдраева Айгул Толоковна, к. фил.н.,
и.о. профессора
КГУ имени Арабаева
Чойбекова Нурила Темиркановна
преподаватель английского языка
Кыргызский Государственный Юридический Университет*

**КАТЕГОРИЯ МОДАЛЬНОСТИ И СРЕСТВО ЕЕ ВЫРАЖЕНИЯ
В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ**

*Abdraiva Aigul Tolokovna kand.ofphilog.science,
Assoc.Professor, Kyrgyz State University by Arabaev
Choibekova Nurila Temirkanovna English teaching teacher,
Kyrgyz State University of Law*

**CATEGORY OF MODALITY AND MEANS OF ITS EXPRESSION
IN THE KYRGYZ LANGUAGE**

Аннотация: Аталган илимий макала биринчиден, кыргызтилиндеги тилдик модалдуулук категориясынын жалпы функционалдык-грамматикалык системасындагы модалдык этиштердин кенири классын классификациялоону аткаруунун критерийлери анализге алынат. Кыргыз тилиндеги модалдык этиштердин классын аныктоодо модалдуулук грамматикалык категориясы салыштырма ыкмада талдоого алынат. Андан тышкары, кыргыз тилиндеги модалдык этиштерди алмаштыруучулар катары кызмат кылган модалдык сөздөрдүн семантикасы, сырдык сөздөрдүн эмоционалдуулугу жана экспрессивдүүлүгү аркылуу, ар кандай киринди-коймо лексемалар, сөз айкаштарындагы синтаксистик конструкциялар аркылуу ишке ашырылышы кенири баяндалат. Ошондой эле модалдык жактан багытталган ынгайларга (буйрук ынгай, шарттуу ынгай, каалоо-тилек ынгай жана ниет ынгай), субъективдүү, объективдүү да модалдуулукту чагылдырууда, кыргызча сүйлөмдөргө лингвистикалык анализ жүргүзүлдү.

Аннотация: Во-первых в данной статье, будут проанализированы категории модальности общее функционально- грамматической системе для выполнения критерий классификации модальности модальных глаголов широкого класса в общее функционально - грамматической системы в кыргызском языке. Для определения классов модальных глаголов и грамматической категории модальности в кыргызском языке используется сравнительный анализ. Подробно рассматривается семантика модальных слов, которые служат в качестве модальных глаголов в кыргызском языке и передается через эмоциональности и экспрессивности ставных - вводные слов, словосочетаний синтаксических конструкций. А также проделан лингвистический анализ в предложениях на субъективной и объективной модальности и наклонений (повелительное, условное, желательное, целевое и изъявительное).

Annotation: *The purpose of this article is to show with the help what verbs we can give English and German modal verbs into Kyrgyz languages. Also highlight signs and features of this verbs. In this research article gives comparative analysis to determine the class of modal verbs in a language modality of grammatic categories. Also to analyse carrying out classification criteria of modality by the wide class of modal verbs on the whole functional–grammatical systems in the English and German languages.*

First, in this article will be analyzed categories of modality general functional grammar system for implementation of criteria of modality by the wide class of modal verbs on the whole functional –grammatical systems in the Kyrgyz language. Comparative analysis is used to define classes of modal verbs and grammatical categories of modality in Kyrgyz language. Considered in detail, the transmitting through the emotions and expressiveness of the set-introductory words, phrases of syntactic constructions which serve as modal verbs in the Kyrgyz language. Also, has been done a linguistic analysis sentences on subjective and objective modality and moods (imperative, conditional, desirable, target and indicative) the sentences.

Түйүндүү сөздөр: *модалдык этиштер, грамматикалык категория, субъективдүү модальдуулук, объективдүү модальдуулук, ыңгай, кыргыз тили, англис тили, модальдык бөлүкчө, модальдык сөздөр, сырдык сөз, киринди сөз, коймо конструкциялар, сөз айкаштары.*

Ключевые слова: *модальные глаголы, грамматическая категория, субъективная модальность, объективная модальность, наклонения, кыргызский язык, английский язык, модальные частицы, модальные слова вводные слова, ставные конструкции, словосочетания.*

Key words: *modal verbs, modality, grammatical category, subjective modality, objective modality, moods, Kyrgyz language, English language, modal parts, modal words, introductory words, fixed constructions, phrases.*

Азыркы кыргыз тили түрк тилдеринин тобуна кирип, бардык эле түрк тилдериндей эле агглютинативдүү грамматикалык типтеги тил болуп саналат: “Кыргыз тили – кыргыздардын тили. Ал алтай тили бирдикте түрк тилдеринин чыгыш-хунн бутагынын кыргыз-кыпчак тобуна таандык”. [Баскаков, 2010:210].¹

Кыргыз тилиндеги модальдык этиштердин кеңири классын аныктоо үчүн бир гана критерийдин – модальдуулук грамматикалык категориясынын – болушу жетиштүү болуп саналат, ал тигил же бул этиштик бирдиктерди модальдык бирдик катары аныктоого мүмкүндүк берет. Модальдуулуктун кеңири тилдик категориясы тилде башынан эле жашап келет, бирок анын нагыз тилдик спецификалуу чагылдырылышы үч негизги компоненттин өз ара карым-катышынан жаралат: биринчиден, тилдик модальдуулук айтуучу тарап (адам, индивид) тарабынан иштелип чыгат жана жарыяланат, экинчиден, тилдик модальдуулук айтымдын мазмунунда (кепте актуалдашкан сүйлөмдүн семантикасында, маңызында) чагылдырылат, үчүнчүдөн, тилдик модальдуулук дайыма объективдүү чындыктын кайсы бир объектисине (кептин предметине, анын маңызына, анын аракетине, же абалына) байланыштуу жаралат жана айтылат.

Ал эми кыргыз тилинде англис жана немис тилдериндегидей модальдык этиштердин обочолонгон класс түрүндөгү так изилдөө объектиси жок. Кыргыз тилчилери этиштердин разрядындагы обочолонгон топту бөлүп караша элек. Этиштик модальдуулук модальдык этиштер деп аталган өзүнчө топко карабайт деп белгилешет. Тескерисинче, кыргыз тилинде этиштик модальдуулук бүтүндөй сүйлөмдүн маанисине өтүп, ал модальдык жактан багытталган үч ыңгайда: шарттуу ыңгайда, каалоо-тилек ыңгайда жана ниет ыңгайда колдонулат. [Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, 1980 373-383; Грамматика кыргызкого

¹Баскаков, 2010:210

литературного языка, 1987:263-271; Биялиев, 2002: 225-227]². Андан тышкары, акыркы жылдардагы лингвистикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй, герман тилдериндеги модалдык этиштердин өзүнчө классына таандык болгон категориялык маанилер азыркы кыргыз тилинде жогоруда аталган модалдык жактан багытталган беш форманын “ баяндооч ынгай жана буйрук ынгай грамматикалык формалардын арасында гана эмес, башка лексикалык-грамматикалык класстар: модалдык бөлүкчөлөр, модалдык сөздөр, киринди синтаксистик-лексикалык конструкциялардын арасында да бөлүштүрүлөт”. [Джусаев, 2008: 19-20 ; Бектурова, 2009: 11-12 ; Абылова, 2010: 12-13]³.

Жогорудагылардан улам, англис жана кыргыз тилдеринде модалдуулук категориясы жана аны чагылдыруучу каражаттарын салыштырма-типологиялык жагынан изилдеген изилдөөчү Э. У. Илебаев буларды билдирет: “Англис тилиндеги модалдык этиштер сүйлөөчүнүн өзүнүн аракетине карата тигил же бул мамилесин, же башка сөздөрүн билдирип, сүйлөөчүнүн субъективдүү мамилесин чагылдырат. Ал эми кыргыз тилинде субъектинин аракетке карата ушундай мамилесин ошол субъектинин өзгөчө белгиси катары тийиштүү аффикстердин жардамы менен көрүүгө болот. Ошондуктан кыргыз тилиндеги тийиштүү модалдуулук синтетикалык жана аралаш, синтетикалык-аналитикалык каражаттар менен чагылдырылып, кыргыз тилинде атайын модалдык этиштердин болушу зарыл эмес”. [Илебаев, 1997: 18]⁴.

Кыргыз тилинин бардык лексикалык жана лексикалык-грамматикалык бирдиктери функциялык-семантикалык которуунун позициясында жогоруда аталган үч англис-немис таяныч маанилерине, аны менен бирге үч таяныч этиштик лексемаларга ээ:

1. - «...ң алуу»;
2. - «...ыш керек» [кылганга муктаж, кылганга милдеттүү];
3. - каалоо [эңсөө, тиле].

Кыргызча айтымдарда факультативдик субъективдүү модалдуулук аспектиси лексика-грамматикалык төмөнкү категориялар аркылуу жүзөгө ашырылат: 1. модалдык бөлүкчөлөр категориясы, 2. модалдык сөздөр категориясы, 3. сырдык сөздөр категориясы, 4. киринди сөздөр жана сөз айкаштары категориясы 5. ошондой эле ар кандай коймо конструкциялар категориясы аркылуу.

Модалдуулуктун объективдүү аспектисинин милдеттүүлүгү, объективдүү модалдуулуктун жогоруда аталган бардык сапаттары сүйлөмдө болушу керек жана комплексте берилген сүйлөм-айтымда «каалоо, эңсөө, тилөө» модалдык багыттагы этиштердин үчөөнүн бирөө колдонулган учурда «каалайт» таяныч модалдык маанини бериши керек.

“Каалайт” таяныч модалдык маанини жүзөгө ашырууда модалдуулуктун субъективдүү аспектисинин факультативдүүлүгү, «каалоо, эңсөө, тилөө» модалдык багыттагы этиштерди пайдаланууда, сүйлөмдө модалдык багыттагы кыргызча маанилик этишти коштогон бир, кээде эки модалдык бирдиктер болушу ыктымал [модалдык бөлүкчө жана модалдык сөз, сырдык сөз, киринди сөз ж.б.],

Объективдүү модалдуулуктун иш - аракетин иллюстрациялоо максатында кээ бир мисалдарды келтирели:

А) Ич, кааласан. Кармана бил акылды. Карыган чакта жоготпогун башынды [Хайям, 1994:117⁵].

Б) Кааласа да каалабаса да, Алым байке муктаж болду баардыгын төкпөй-чачпай айтып бергенге[Жакыпов, 1998:24].

²Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, 1980 373-383; Грамматика кыргызкого литературного языка, 1987:263-271; Биялиев, 2002: 225-227

³Джусаев, 2008: 19-20 ; Бектурова, 2009: 11-12 ; Абылова, 2010: 12-13

⁴Илебаев, 1997: 18

⁵Илебаев, 1997: 18

В) -Ким тилебесин төө минип калганды...кыргыздын тукуму эмеспизби [Дүйшөнбаев, 2015:96⁶].

Г) –Көрдүңбү амалды, болжолу Салмандын камалышы бекеринен эмес, кудайдан тилейли күнөөсү жеңилерээк болсо экен деп [Сапарбеков, 2017:251].

Д) –Каранкүн, ушундай күндөр бизден алыс болсо экен деп, канча эңседик эле. Бирок башка түштү...[Табалдиев, 2012:39⁷].

А) - Д) мисалдарында «каалайт» таяныч модалдык мааниси бар «каалоо, эңсөө, тилөө» модалдык боёктогу этиштер пайдаланылды. Маанилик жактан алып караганда берилген үч этиш тең синоним болуп саналат.

Жогоруда келтирилген бардык мисалдарда «каалоо» [А) жана Б) мисалдары], «тиле» [В) жана Г) мисалдары] жана «эңсөө» [Д) мисалы] маанилик этиштери, айтылып жаткан маалыматты кандайдыр бир тилдик эмес чындыкка ара катышта кылып, жай типтеги сүйлөмдүн баяндоочтук түзүлүшүн уюштуруп тургандай. Этиштик ыңгайга карата болсо, жогорудагы беш мисалдын төртөөндө берилген кыргызча модалдык боёктогу этиштер негизинен коммуникативдик типтеги жай сүйлөмгө таандык болгон баяндоону билдирип турат: А) мисалы: кааласаң, Б) мисалы: кааласаң да, В) мисалы: тилебесин жана Г) мисалы: тилейли. Бирок, Д) мисалында: эңседик эле, берилген модалдык багыттагы этиш, «иш аракетти жасоого ниетти, каалоону же каалабагандыкты билдирип» [Биялиев, 2002:226], өткөн чактагы каалоо-тилек ыңгайда колдонулган.

Жогоруда келтирилген А) – Д) мисалдары, берилген маанилик модалдык багыттагы этиштерди учур чактагы жеке-этиштик чактар менен ара катыштыруу менен, өзүнүн объективдүү модалдуулугунун бөлүгүн билдирет – А), Б) жана В) мисалдары келер чакта –Г) жана Д) мисалдары өткөн чакта. Дал ушул, үч логикалуу: өткөн, учур жана келер чакка багыт алган жеке этиштин чактары – иш - аракеттин убакыттагы мүмкүндүгүнө же мүмкүн эместигине басым кылуу менен, тилдик объективдүү модалдуулуктун негизги белгилерин ачык билдирет.

Эми кыргызча сүйлөмдөрдөгү субъективдүү модалдуулуктун иш аракеттерин түшүндүрүү үчүн бир нече мисал келтирели:

Е) Бейше байкем да бир эле нерсени абдан каалачы –К. Баялиновдун «Ажар» деген китебин табыш жана окуп чыгыш [Жакыпов, 1998:43⁸].

Ж) Өлсөм, барып, досторумду табалбайм,

Чочуйм кайра, каламго деп жаралбай,

Тирүүлүктү тилейличи, өтөөрбүз –

Бул өмүрдү колго кармап калалбай.

З) –Айла канча, көчмөн элдин бир эле эңсеген талабы бар,жут болбосо деген [Табалдиев, 2012:84⁹].

Е) мисалында толук айтымдын субъективдүү модалдуулугу, «эле» ниеттин субъективдүү багытталуу семантикасына ээ болуп, модалдык бөлүкчөсүн колдонуу менен берилген. Ж) мисалында субъективдүү модалдуулук «-чи» морфологиялык бөлүкчөсү менен «тилейличи» конкреттүү ниеттин субъективдүү семантикасын бирге колдонуу жолу менен берилген. З) мисалда болсо субъективдүү модалдуулук «айла канча» сырдык маанидеги коюлма сөз айкашы менен берилет жана дал ушул маани бүтүндөй айтымга, сүйлөп жаткандын өзүнүн айтуусуна да жана ошондой эле чагылдырылып жаткан чындыкка да мамилесинин субъективдүүлүгүн интеграциялоо менен таасир тийгизет морфологиялык бөлүкчөсү менен «тилейличи» конкреттүү ниеттин субъективдүү семантикасын бирге колдонуу жолу менен берилген.

⁶ Дүйшөнбаев, 2015:96

⁷ Табалдиев, 2012:39

⁸ Жакыпов, 1998:43

⁹ Табалдиев, 2012:84

Англис тилиндеги модалдык этиштердин айтымдын курамындагы «жөндөмдүүлүк», «милдеттүү» жана «каалагандык» таяныч модалдык маанилерине кыргызча функционалдык жактан туура келүүсүнүн натыйжасында, объективдүү модалдуулукту гана ишке ашырбастан, ошондой эле субъективдүү аспектидеги модалдуулукту да жүзөгө ашырат, берилген «-а алат; -ыш керек, муктаж болуу, мажбур болуу, милдеттүү болуу».

Ошол эле учурда, кыргыз тилиндеги модалдык боёктогу бирдиктер, алардын функционалдык жактан туура келген герман модалдык этиштери сыяктуу эле, өзүнүн объективдүү модалдуулугун: сүйлөмдүн баяндоочтук түзүлүшү аркылуу, этиштин ыңгайы аркылуу, этиштин чагынын жеке-грамматикалык формасы аркылуу, ошондой эле өзүнүн субъективдүү модалдуулугун: модалдык сөздөрдүн семантикасы аркылуу, сырдык сөздөрдүн эмоционалдуулугу жана экспрессивдүүлүгү аркылуу, ар кандай кинди-коймо лексемалар, сөз айкаштар жана синтаксистик конструкциялар аркылуу ишке ашырат жана кыргыз этиштеринин бардык дайындары субъективдүү да, объективдүү да модалдуулукту чагылдырат.

Шилтеме жасалган адабияттардын тизмеси:

- 1.Абрамов Б.А. Теоритическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков; Учебник для студентов ВУЗов – М.; Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2008-288с.
2. Абдувалиев И. А 13 Азыркыкыргыз тили : (Морфология) ЖОЖдор үчүн.-Б.: Бийиктик плюс 2015.-324 б. :
3. Беляева М.А. Грамматика английского языка. – изд. 6-е. - Учебное пособие для ВУЗов. – М.: Высшая школа, 1977-333с.
4. Джусаев Ж. Грамматические средства выражения категории модальности в киргизском языке Фрунзе 1984 – 160 с. : ил.-с
5. Жолдошбеков А. Абдыкаимов О.О. Ибраимова Г.О Турдубаева А.С. Немис жана кыргыз тилдеринин фонеморфологиялык типологиясы Бишкек 2016 448 б.
- 6.Т.Турсуналиев Англис тилинин грамматикасы : (кыргыз мектептери үчүн) 1967 -95 б.
- 7.Турсуналиев Т. Обучаем английскому глаголу на сопоставительном материале с киргизским языком: Для фак.иностр.яз.выш.учеб.заведений 1984.-168с- Ф : Мектеп
- 8.Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. /отв.ред. А.В.Бондарко. – Л.: Накуа, 1990-263с.
- 9.Шаршеев Н. Модальности и модальные слова в киргизском языке АН КР. ССР.- Фрунзе , 1969-29 с.
- 10.Садыков С. Проблемы моделирования тюркской морфологии Издательство “Илим”, 1987г. Академия Наук Киргизской Республики ССР
11. Чемоданов Н.С. Германские языки //Сравнительно-историческое изучение разных семей. Задачи и перспективы. – М.: Наука, 1982-91-115с.
12. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. /отв.ред. А.В.Бондарко. – Л.: Накуа, 1990-263с.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

**Туребеков Б.
Мамытов А.М.**

**Turebekov B.
Mamytov A.M.**

Изменение физической подготовленности учащихся 1-2 классов под воздействием модернизированного, трехразового в неделю занятий физической культурой3
Мазмундук жактан модернизацияланган, жумасына 3 жолу өткөрүлгөн дене тарбия сабактарынын 1-2-класстын окуучуларынын физикалык даярдыгына тийгизген таасири.....3
Change in physical fitness of students in grades 1-2 under the influence of a modernized, three times a week physical education classes.....3

**Токтомаматов А. Д.
Toktomamatov A. D.**

Окуу-таанып билүү ишмердиги жана ЮНЕСКОнун билим берүү чөйрөсү.....11
Учебно-познавательная деятельность и образовательная область ЮНЕСКО.....11
Educational and cognitive activity and UNESCO educational area.....11

**Торогелдиева К. М.
Torogeldieva K. M.**

Чыгаан педагог, чыныгы эл кызы - Нуржамал Ибраеванын эмгек жолу жана илимий-педагогикалык ишмердүүлүгү.....15
Научно-педагогические деятельности выдающегося педагога, настоящей дочь народа – Ибраевой Нуржамал15
Scientific and pedagogical activities of the outstanding teacher, the real daughter of the people - Ibraeva Nurzhamal.....15

**Сакиева С. С.
Sakieva S. S.**

Башталгыч класста орфографиялык материалдарды окутуунун изилдениши: окутулушу, тажрыйбасы.....19
Опыт обучения изыскания орфографических материалов в начальных классах.....19
Experience in teaching spelling in primary school.....19

**Kürşad YILMAZ
Күршат ЙЫЛМАЗ**

Türkiye'nin 2023 eğitim vizyonu: eğitim felsefesi, temel politika, içerik-uygulama ve okul gelişim modeli.....24
Түркиянын 2023 билим берүү көрүнүшү: билим берүү философиясы, негизги саясаты мазмуну-практикаланышы, мектепти өнүктүрүү модели24
Turkey's education vision 2023: education philosophy, basic policy, content-implementation, and school development model.....24

Торогелдиева К. М.

Кумашова А. А.

Turgeldieva K. M.

Kumashova A. A.

Башталгыч класстын окуучуларынын логикалык ой-жүгүртүүсүнүн өзгөчөлүгү.....	31
Особенности логического мышления учащихся начальных классов.....	31
Features of logical thinking students in elementary classes.....	31

Тагаева Г. С.

Tagaeva G. S.

Научно-теоретические основы оценивания образовательных достижений учащихся в начальной школе на примере русского языка.....	35
Башталгыч класстарынын окуучуларынын билим жетишкендиктерин баалоонун илимий-теориялык негиздери орус тилинин мисалында.....	35
Scientific and theoretical foundations for assessing the educational achievements of students in primary school on the example of the russian language.....	35

Рысбаев С. К.

Rysbaev S. K.

Кыргыз тилин үйрөтүүнүн заманбап технологиялары.....	41
Новые технологии обучения кыргызского языка.....	41
Modern technologies in learning Kyrgyz language.....	41

Адилова Г. И.

Adilova G. I.

Көрүнүктүү окумуштуу Нуржамал Ибраеванын педагогикалык мурасында башталгыч класстардын окуучуларынын окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүн калыптандыруу маселелери.....	52
Проблемы формирования учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов в педагогическом наследии видного ученого Нуржамал Ибраевой.....	52
Problems of formation of educational and cognitive activities of students in elementary classes in the pedagogical heritage of a visual scientist Nurzhamal Ibraeva.....	52

Панкова Т. В.

Максакова А. Е.

Pankova T. V.

Maksakova A. E.

К вопросу об инновационной учебной деятельности студентов вузов.....	58
Жогорку окуу жайлардын студенттеринин инновациялык окуу ишмердиги маселеси.....	58
To the issue of innovative educational activity of students in higher educational institutions.....	58

Добаев К. Д.
Супатаева Э. А.

Dobaev K. D.
Supataeva E. A.

Азыркы мектеп. Ал кандай болушу керек?.....	62
Современная школа. Какой она должна быть?	62
Modern school what should it be?.....	62

Орусбаева Д. Н.
Панкова Т. В.

Orusbaeva D. N.
Pankova T. V.

Задания и вопросы для формирования навыков решения проблем у подростков на уроках английского языка.....	67
Англис тили сабактарында өспүрүмдөрдүн көйгөйлөрүн чечүү көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн тапшырмалар жана суроолор.....	67
The tasks and questions for developing of problem solving skills of the teenagers at the English classes.....	67

Абдралиева Г. Ш.
Abdraliev G. Sh.

Мектепке чейинки курактагы балдарды окутуп тарбиялоодогу эс алдыруучу көнүгүүлөрдүн мааниси.....	74
Роль расслабляющих упражнений в воспитательно-образовательном процессе детей дошкольного возраста.....	74
The role of relaxing exercises in the educational process of preschool children.....	74

Аликова А. М.
Жуманова Г. Т.

Alikova A. M.
Zhupanova G. T.

Минимальные требования к математической подготовке учащихся в новом предметном стандарте.....	79
Жаңы предметтик стандарттагы окуучунун математикалык даярдыгына коюлган минималдуу талаптар.....	79
Minimum requirements for the mathematical preparation of students in the new subject standard.....	79

Алымбаева Б. Б.
Жумабаева Г. А.

Alymbaeva B. B.
Dzhumabaeva G. A.

Окуучулардын моралдык сапатынын калыптанышында эмгектин ролу.....	84
---	----

Роль труда в формировании моральных качеств у учащихся.....	84
The role of work in the formation of moral qualities in students.....	84
<i>Байболотов Б. А.</i>	
<i>Джапарова С.</i>	
<i>Урбаева К. К.</i>	
<i>Биймурсаева Б. М.</i>	
<i>Baybolotov B. A.</i>	
<i>Djaparova S.</i>	
<i>Urbaeva K. K.</i>	
<i>Biymursaeva B. M.</i>	
Менталдык арифметика мектеп математикасында.....	89
Ментальная арифметика в школьной математике.....	89
Mental arithmetic in school mathematics.....	89
<i>Бообекова К. С.</i>	
<i>Boobekova K. S.</i>	
Мигрант үй-бүлөлөрдүн балдарынын үй-бүлөсү жана миграция тууралуу ойлору.....	93
Взгляды детей мигрантов о семье и миграции.....	93
The views of children of migrants on family and migration.....	93
<i>Жоошбаев Н. К.</i>	
<i>Zhooshbaev N. K.</i>	
Педагогикалык кадрларды даярдоодо мектептик билим берүү менен кесиптик билим берүүнүн байланышы.....	103
Взаимно связь школьного образования с профессиональным образованием при подготовке педагогических кадров.....	103
The relationship of school education with vocational education in the procurement of teaching staff.....	103
<i>Джапарова З. Б.</i>	
<i>Ашымбаева Т. А.</i>	
<i>Djaparova Z. B.</i>	
<i>Ashymbaeva T. A.</i>	
Педагогические условия формирования инклюзивной культуры будущих педагогов...111	
Келечектеги педагогдордун инклюзивдик маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары.....	111
Pedagogical conditions for forming an inclusive culture of future teachers.....	111
<i>Rüştü YEŞİL</i>	
<i>Рушту Йешил</i>	
<i>Rushtu Eshil</i>	
Türkiye eğitim kurumlarında eğitim programlari.....	115
Түркия билим берүү мекемелеринде билим берүү программалары.....	115
Учебные программы в турецких образовательных учреждениях.....	115

The curriculum in turkish education institutions.....115

Дуйшенбиева Д. А.

Duishenbieva D. A.

Жусуп баласагынын “кут алчу билим” дастанын мектепте окутуу жолдору.....123

Способы обучения в школе поэмы жусупа баласагына “благодатное знание”.....123

The methods of education in the school of ysup balasagyn poem “blessed knowledge”.....123

Петрочко Ж. В.

Petrochko Zh.

Обеспечение субъектности личности в процессе правовой социализации как доминанта социальной работы.....128

Ибирайым кызы Айжан

Ibraiyim kuzu Aijan

Мектеп информатикасы: натыйжага багыттап окутуу жана жаңыча баалоо133

Школьная информатика: обучение, ориентированное на результат и новое оценивание.133

School informatics: result-based training and new evaluation.....133

Казиева Г. К.

Салидинова Б. А.

Нурмаганбетова К. К.

Kazieva G. K.

Salidinova B. A.

Nurmaganbetova C. C.

Окумуштуу Н. Ибраева түзгөн башталгыч математиканы окутуунун методикалык системасындагы өзгөчөлүктөр.....140

Особенности методической системы обучения начальной математике, разработанной ученым Н. Ибраевой.....140

Features of the methodical system of teaching initial mathematics, developed by the scientist N. Ibraeva.....140

Ibraeva.....140

Агавелян Р. О.

Чеснокова Г. С.

Agavelyan R. O.

Chesnokova G. S.

Воспитательная работа в вузе как ресурс формирования.....145

Методической культуры будущего педагога начального образования.....145

Educational work in the university as a resource for the formation of methodological culture of the future teacher of primary education.....145

Кудайкулова Ж. А.
Kudaikulova J. A.

Баланы мектепке даярдоодо мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын ата-энелер менен кызматташуусунун айрым бир маселелери.....	149
Проблемы сотрудничество родителей с дошкольными образовательными учреждениями при подготовке детей к школе.....	149
Some problems by the cooperation of parents with pre-school educational institutions by the preparation of children for school.....	149

Кумашова А. А.
Kumashova A. A.

Окутуу процессинде башталгыч класстын окуучуларынын ой-жүгүртүүсүн өстүрүүчү тапшырмалар.....	153
Заданий на развитие логического мышления учащихся начальных классов в процессе обучения.....	153
Students of elementary classes in the teaching process.....	153

Маматова К. Б.
Matatova K. B.

Көп тилде билим берүүнүн лингвистикалык негиздери.....	157
Лингвистические основы многоязычного образования.....	157
Linguistic basis of multilingual education.....	157

Омурбаева Д.К.
Нуркулова М.
Дюшембиева А.Д.
Гафурова Н.Б.

Omurbaev D.K.
Nurkulova M.R.
Dyushembiev A.D.
Gafurova N.B.

Компетентностный подход в обучении языку младших школьников.....	161
Кенже мектеп окуучуларына тилди окутуудагы компетенттүү мамиле.....	161
Competency-based approach in teaching language to primary school students.....	161

Онолбаев М.
Onolbaev M.

Болочок педагогдун математикалык даярдыгындагы кесипке багытталган окутуунун технологиясы.....	165
Технология профессионально-ориентированного обучения в математической подготовке будущих педагогов	165

Technology of professionally-oriented teaching in the mathematical preparation of future teachers.....165

Сейталиева Э. С.
Касымалиева Г. О.

Seitalieva E. S
Kasymalieva G. O.

Болочок башталгыч класстын мугалиминин кесиптик компетенциясын калыптандыруу жолдору.....169

Пути формирования профессиональных компетенций будущего учителя начальных классов.....169

Ways of forming of professional competenses of future teacher of initial classes.....169

Суералиева Д. С.
Джунушева Б. А.

Sueralieva D. S.
Dzhunusheva B. A.

Өсүп келе жаткан муунга юридика жаатындагы макал-лакаптар аркылуу тарбия берүү.....173

Использование юридических пословиц и поговорок в процессе воспитания подрастающего поколения.....173

Using of law proverbs and sayings in the process of bringing up growing generation.....173

Никулина Т. А.
Nikulina T. A.

Организация образовательного пространства как ресурс реализации ФГОС начального образования.....178

Organization of educational space as a resource for the implementation of GEF of primary education.....178

Абдраева А. Т.
Чойбекова Н. Т.

Abdraiva A. T.
Choibekova N. T.

Кыргыз тилиндеги модалдуулук категориясы жана аны берүүнүн каражаттары.....182

Категория модальности и средство ее выражения в кыргызском языке182

Category of modality and means of its expression in the kyrgyz language.....182

**«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар**

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын адресин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылышы керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы - MS Word.

- гарнитурасы - Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) -14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) -1

- абзацтык ачык жер - 1,27

- бардык талаачар -2 см

- мүмкүн болгон болуп чыгаруулар - курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - баштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, жери шаары, өлкөсү - кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук адреси (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы - чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация - кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын түзүлүшү

- максаты
- изилдөөнүн методологиясы жана методикасы...
- жыйынтыктар...
- илимий жаңылыгы...
- практикалык маанилүүлүгү...

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Макала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн - **акысыз**.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн - **500 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – **1000 сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – **3500 сом**.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным файлом и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи, поставленных перед статьей;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) - 14.
- Межстрочный интервал -1.
- Абзацный отступ -1,27.
- Поля - все по 2 см.
- Допустимые выделения - курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки на включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
 - Дефис должен отличаться от тире.
 - Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
 - Не допускаются пробелы между абзацами.
 - Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения - в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты), электронный адрес (размер шрифта -14 кегель, полужирный, выравнивание - по правому краю).

• Название статьи-заглавными буквами кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты (размер шрифта -14 кегль, полужирный, выравнивание - по центру).

Аннотация: (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Annotation) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы).

Структура аннотации:

• Цель

Методология и методики исследования

• Результаты

• Научная новизна

• Практическая значимость

Объем аннотации 3-5 предложений.. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 - кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Key words) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание - по ширине страницы.

Список литературы: на кыргызском и русском языке -10-15 источников. (Размер шрифта -12 кегль, выравнивание -по ширине страницы).

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО - **бесплатно**,

Для сотрудников и аспирантов КАО – **500 сом**

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана - **1000сом**

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья -**3500сом**

**Ответственный секретарь Эшенова Н.А.
Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.
Компьютерная верстка Эшенова Н.А.
Техн. редактор А. Абдиев**

**Офсетная бумага А4
Тираж 200 экз.
Отпечатано в издательском центре «Окуу китеби» КАО
Кыргызская республика 720040, г.Бишкек, бульвар Эркиндик 25.
Тел.: +996(312)622368**